

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM
ANABİLİM DALI**

**BİR BASKI GRUBU OLARAK TÜSİAD'IN
TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM
ÜYELİK SÜRECİNDEKİ ROLÜNÜN YAZILI
BASINDA SUNUMU**

Doktora Tezi

Gülcan Işık

Ankara-2006

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM
ANABİLİM DALI**

**BİR BASKI GRUBU OLARAK TÜSİAD'IN
TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM
ÜYELİK SÜRECİNDEKİ ROLÜNÜN YAZILI
BASINDA SUNUMU**

Doktora Tezi

Gülcan Işık

Tez Danışmanı
Prof.Dr.Metin Kazancı

Ankara-2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM
ANABİLİM DALI

**BİR BASKI GRUBU OLARAK TÜSİAD'IN
TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM
ÜYELİK SÜRECİNDEKİ ROLÜNÜN YAZILI
BASINDA SUNUMU**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

.....
.....
.....
.....
.....
.....

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	
1. Problem	1
2. Amaç ve Önem	7
3. İlgili İncelemeler	9
4. Kuramsal Çerçeve	18
4.1. Sivil Toplum Örgütleri ve Baskı Grupları'na İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar	18
5. Araştırma Soruları ve Hipotez	27
6. Yöntem	28

I. BÖLÜM

BASKI GRUPLARININ SİYASAL SİSTEM İÇİNDEKİ KONUMLARI	32
A. Baskı Grubu-Siyasal Parti/İktidar İlişkisi	32
B. Baskı Gruplarının Etkinliğini Belirleyen Faktörler	38
C. Baskı Gruplarının İşlevleri , Araçları ve Yöntemleri	40
D. Baskı Grupları Açısından Kamuoyunun Önemi	46

E. Baskı Grubu Sınıflandırmaları	52
1. Amaçlarına Göre Baskı Grupları	53
2. Üyeliklerine Göre Baskı Grupları	54
F. Baskı Grubu Sistemleri	55
1. Plüralist Görüşte Baskı Grupları	56
2. Neo-Plüralist Görüşte Baskı Grupları	64
3. Korporatist Görüşte Baskı Grupları	66
4. Yeni Sağ Görüşte Baskı Grupları	70
5. Marksist Görüşte Baskı Grupları	73
G. Türkiye'de Baskı Gruplarına İlişkin Bazı Tespitler	76

II. BÖLÜM

BİR BASKI GRUBU OLARAK TÜSİAD'IN TÜRKİYE SİYASAL HAYATI İÇİNDEKİ YERİ	84
A. Türkiye'de Milli Burjuvazinin Doğuşu	84
1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi	85
2. Cumhuriyet Dönemi	94
2.1. Tek Partili Dönemde Devlet-Sermaye Etkileşimi (1923-1945)	94
2.2. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devlet - Sermaye İlişkisi (1945-1950)	109

2.3. Demokrat Parti Döneminde Devlet ve İşadamları (1950-1960)	113
2.4. İçe Dönük, Dışa Bağımlı Genişleme (1962-1976) ve Yeni Bunalım (1977-1979)	120
2.5. Liberal Ekonomi Politikalarına Geçiş ve Doğurduğu Sonuçlar (1980 ve sonrası)	129
B. Milli Burjuvazinin Güç Arayışı: TÜSİAD	139
1. TÜSİAD'ın Kuruluşu ve Kuruluşunda Etkili Olan Faktörler	139
2. Üyelik ve Örgüt Yapısı	149
3. Amacı ve Misyonu	155
4. Kamuoyu Etkinlikleri	159

III. BÖLÜM

TÜSİAD'IN TÜRKİYE'NİN AB'YE TAM ÜYELİĞİ SÜRECİNE YÖNELİK FAALİYETLERİNİN YAZILI BASINDA SUNUMU	168
A. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine İlişkin TÜSİAD Yaklaşımı	172
B. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliği Sürecinde TÜSİAD'ın Hükümete, Siyasete ve Ekonomiye Yönelik Müdahalesinin Yazılı Basında Sunumu	179
1. Türkiye'nin AB'ye Tam Üyeliği Sürecinde TÜSİAD'ın Hükümet ve Politikalarına İlişkin Genel Görüş ve Eleştirilerinin Yazılı Basında Sunumu	183

1.1. Kamu Yönetimi Reformu ve Anayasal Düzenlemelere İlişkin TÜSİAD Yaklaşımı	187
1.2. TÜSİAD'ın Hükümet İçindeki AB Karşıtlarına Yönelik Eleştirisi	196
1.3. TÜSİAD'ın Hükümete Karşı Basında Verdiği AB İlanı	201
2. TÜSİAD'ın Siyasi Gündeme Yönelik Müdahalesinin Yazılı Basında Sunumu	207
2.1. TÜSİAD ve Siyaset İlişkisi	208
2.2. TÜSİAD'ın Erken Seçim Tartışmalarına İlişkin Müdahalesi	213
2.3. TÜSİAD'ın Siyasilere ve Siyasi Partilere Önerileri	222
2.4. 3 Kasım 2002 Seçim Sonuçlarına İlişkin TÜSİAD Yorumu	226
3. Hükümetin Ekonomi Politikalarına Yönelik TÜSİAD Müdahalesinin Yazılı Basında Sunumu	228
3.1. TÜSİAD'ın Ekonomiye İlişkin Genel Programı	229
3.2. TÜSİAD'ın Hükümetin Ekonomi Politikasına Yönelik Eleştirisi	234
C. Türkiye'nin AB'ye Tam Üyeliği Sürecinde TÜSİAD'ın Kamuoyu Etkinliklerinin Yazılı Basında Sunumu	240
1. TÜSİAD'ın Türkiye'nin AB Üyeliğine ve Yaşanan Gelişmelere İlişkin Genel Yorumunun Yazılı Basında Sunumu	240
1.1. TÜSİAD'ın Kıbrıs Meselesine İlişkin Yorumu	246
1.2. TÜSİAD Açısından AB'nin Türkiye'ye Getirileri	247
1.3. TÜSİAD'ın Kopenhag Zirvesi Sonuçlarına İlişkin Yorumu	251

2. TÜSİAD'ın Kamuoyunu AB Konusunda Bilgilendirme ve Yönlendirme Faaliyetleri	254
3. TÜSİAD'ın Türkiye'nin AB'ye Tam Üyeliği Sürecinde Yürüttüğü Yurtdışı Lobi Faaliyetlerinin Yazılı Basında Sunumu	263
3.1. TÜSİAD'ın Lobi Programı	264
3.1.1. Almanya	266
3.1.2. Yunanistan	269
3.1.3. Danimarka	273
3.1.4. Portekiz	274
3.1.5. İtalya	275
3.1.6. İspanya	276
3.2. TÜSİAD'ın Yürüttüğü Diğer Lobi Faaliyetleri	277
SONUÇ	280
KAYNAKÇA	291
ÖZET	306
ABSTRACT	308
EK	310

KISALTMALAR

TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
STÖ	: Sivil Toplum Örgütü
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
AB	: Avrupa Birliği
ANAP	: Anavatan Partisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikası Konfederasyonu
Türk-İş	: Türk İşçi Sendikası Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
PETKİM	: Petro Kimya A.Ş.
TEK	: Türkiye Ekonomi Kurumu
OECD	: Organisation for Economic Co-Operation and Development (Avrupa Ekonomik ve İşbirliği Teşkilatı)
YHK	: Yüksek Hakem Kurulu
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
MESS	: Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası
AT	: Avrupa Topluluğu
GB	: Gümrük Birliği
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
DYP	: Doğru Yol Partisi
SHP	: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
YİK	: Yüksek İstişare Konseyi
SİAD	: Sanayici İşadamı Derneği Konfederasyonu

UNICE	: Avrupa Sanayi ve İşverenler Konfederasyonları Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı Teşkilatı)
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
GKRK	: Güney Kıbrıs Rum Kesimi
KKTK	: Kuzey Kıbrıs Türk Kesimi
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
AEGEE	: Avrupa Örenciler Formu
EFTA	: European Free Trade Association (Avrupa Serbest Ticaret Birliği)
KOB	: Katılım Ortaklığı Belgesi
UP	: Ulusal Program
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurulu
TCK	: Türk Ceza Kanunu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
RTÜK	: Radyo Televizyon Üst Kurulu
İHL	: İmam Hatip Liseleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
İZTO	: İzmir Ticaret Odası
EBSO	: Ege Bölgesi Sanayi Odası
MÜSİAD	: Müstakil İşadamı Derneği
DSP	: Demokratik Sol Parti
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
TZOB	: Türkiye Ziraat Odaları Birliği
İKV	: İktisadi Kalkınma Vakfı
TİM	: Türkiye İhracatçıları Meclisi
TSKB	: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
ASO	: Ankara Sanayi Odası
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜSİAV	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Vakfı

GİRİŞ

1. Problem

18. yüzyıl endüstri devrimiyle birlikte başlayan sanayileşme döneminde, geleneksel toplum yapısıyla birlikte siyasal sistem de bazı değişikliklere uğramıştır. Buna göre, sanayileşmeyle birlikte oluşan ulus-devlet, ekonomik gelişmeyi de kolaylaştıran siyasal ortamın sağlanmasına hizmet etmiş ve modern sanayi kesiminin toplumda giderek hakim olmasına yol açmıştır. Diğer yandan kentleşme, okur-yazarlık, işbölümü ve ihtisaslaşma da sanayileşmeye bağlı olarak artmış; haberleşme araçlarının yaygınlaşmasıyla da birtakım toplumsal hareketlenmeler su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Böylece sanayileşme, grup düzeyinde çeşitli örgütlenmelere kaynak teşkil ederek, kapalı ekonomik ilişkilerin sonucu olan bölgesel ilginin de giderek ulusal ilgi ve siyasal bilinçlenmeye dönüşmesine hizmet etmiştir.

Geleneksel yaşam düzeyinden modern yaşam düzeyine yönelmiş toplumların önemli bir kısmında beliren geniş kapsamlı değişme süreci “toplumsal mobilizasyon” olarak (Yücekök, 1998: 1-2) adlandırılmaktadır ki, toplumsal mobilizasyonla beraber “siyasallaşmış” geniş bir vatandaş topluluğu da oluşmuştur. Bu topluluğun ise hacmi genişledikçe, siyasal kurumların ve işlemlerin değişmesi yönünde de gittikçe artan bir baskı süreci başlamıştır. Bu şekilde toplumsal yapı gelişip değiştikçe ve daha da atomize hale dönuştükçe birey toplum içinde giderek önemini kaybetmiş ve büyük şehirler, kuruluşlar ve siyasal yapı karşısında giderek küçülmüştür. Toplumsal yapının bu şekilde sürekli gelişmesi ve değişmesi karşısında, bireyin gündelik hayatta karşılaştığı ve uğraşmak zorunda kaldığı problemler de öncekilere kıyasla daha da artmış ve zorlaşmıştır. Bu nedenledir ki birey, bu büyük sorunları çözebilmek için dayanışma ve benzer görüşlere ve çıkarlara sahip diğer insanlarla bir arada olma ihtiyacı hissetmeye başlamıştır. Sonuçta toplumsal koşulların yarattığı böylesine bir zorunluluk karşısında, modern toplumun özellikle de "dernekler" şeklindeki oluşumları varolmaya başlamıştır. Nitekim dernekleşme süreciyle birlikte

artık birey çıkarlarının ve görüşlerinin paylaşıldığı kimi birlikteliklerde güçlenmiş, kendi çıkarları doğrultusunda diğer kuruluşlara, örgütlere baskı yapabilecek, siyasal, sosyal ve ekonomik yaşantısına yön veren kararları ve unsurları etkileyebilecek bir baskı grubuna dönüşmüştür. Diğer taraftan siyasal ve sosyal yapıda da bu süreçle ilgili olarak birtakım değişimler olmuş ve artık bireyin devlet ve diğer birkaç kuruluşun dışında da bağlılık duyacağı bir takım örgütler ortaya çıkmıştır. Bu nedendir ki John Keane (1994: 35-36), üyeleri öncelikle devlet dışı faaliyetlerle - ekonomik ve kültürel üretim, ev yaşamı ve gönüllü birlikler- uğraşan ve bu faaliyetler dolayısıyla devlet kurumları üzerinde her çeşit baskı ve denetimi uygulayarak kendi kimliklerini koruyan ve dönüştüren kurumların oluşturduğu bütünü, "sivil toplum" olarak nitelendirmektedir.

Bu bağlamda günümüz toplumlarındaki kurumların ve örgütlerin, toplumun çevreyle olan ilişkilerinin sonucunda oluşan siyasal kültürlerinin, talep ve amaçlarına hizmet etmek için meydana gelmiş birliktelikler olduğu vurgulanabilir. Dolayısıyla modern, sanayileşmiş ve ileri teknolojiye sahip bir toplumda geniş ufuklara sahip, çok yönlü, rasyonel ve faydacı bir siyasal kültürü bulmak da çok olağandır (Yücekök, 1998:4). Nitekim bu tür bir siyasal kültür ise büyük olasılıkla bünyesinde kurum olarak parlamenter rejim ve refah devletini barındıracak, dernekler, çıkar grupları, baskı grupları ve sendikalar aracılığıyla plüralist bir ortamda iktidar mücadelesi verilecek ve sonuçta paylaşılan bir iktidar yapısı oluşacaktır. Çünkü geleneksel toplumun aksine modern toplumda bireyler, mahalli kültürün etkisinden kopup, ulusal kültür ve bilinç düzeyine çıkmış ve bu nedenle siyasal yapının, devletin, iktidarın, kendi kişisel çıkarlarıyla yakından ilgili olduklarının bilincine varmışlardır. Böylece modern bir toplumda ulusal pazarlar için üretim yapan, ulusal yasaların ve vergilerin kapsamından çıkamayan insanlar için kanun uygulayan, vergi toplayan, yatırım yapan, üreticinin malına değer biçen siyasal yapının, hayati önemde olacağı ise açıktır. Bu durumun bilincine varan kişiler ise artık siyasal yapının karar alma süreci ile yakından ilgilenmişler ve onu etkilemek için toplumda var olan çeşitli kanalları zorlayarak, olmayanları ise oluşturma yollarını arayarak, örgütlenmişlerdir. Kısacası bugün sivil toplum örgütleri çatısı altında birleşen pek çok örgüt yalnızca işbölümü, ihtisaslaşma ve ekonomik gelişme sonucu çıkar farklılaşması yoğunlaşmış

toplumlarda farklı çıkarları siyasal yapıya taşıyan baskı grupları görevini yerine getirmekle kalmayıp, modern toplumun en büyük sıkıntılarından biri olan kişilik krizinin yarattığı yabancılaşmış bir dünyaya intibak problemini de ortadan kaldırmaktadırlar.

En önemlisi de plüralist toplumlarda grup çatışmasının kurumsal yapısını genellikle dernekler meydana getirmektedir. Buna göre, grup çıkarlarını temsil eden ve yön veren siyasi partilerin, çıkar ve baskı gruplarının temelleri, toplumdaki dernekleşme sürecinde ve oluşumunda yatmaktadır. Dolayısıyla bir gruptan uyumlu bir topluluk olarak söz edebilmek için, onu belirli bir çatı altında bulma gereği doğmaktadır. Bu nedenledir ki bir toplumda grupların kendi içlerinde örgütlenmesi genellikle dernekleşme oluşumu ile gerçekleşmektedir. Gerçi toplum içerisinde her dernek belli bir görüşün ve çıkarın sözcülüğünü yapmaktadır ancak her dernek sözcülüğünü üstlendiği çıkarı savunmak için eyleme geçerek baskı grubu haline dönüşmemiştir. Bu nedenle de baskı gruplarının örgütlenmiş gruplar olarak toplum içerisindeki iktidar savaşına katılmaları, doğal olarak bir kısmının iktidarı paylaşmasına ve bunun da sonucu olarak sosyal ve siyasal hayata kendi görüşleri ve çıkarları doğrultusunda yön vermelerine sebep olmaktadır. Kısacası "iktidar"ın devletin dışında olan örgütlerde de var olması; siyasetin ana sorununun devlet değil, "iktidar" olduğunu ortaya koymaktadır.

Örgütlü gruplar arasında adeta bir yarışma konusu haline gelen "iktidar" kavramı ise sanayileşme ve beraberinde getirdiği modernleşmeyle birlikte artık yerel düzeyden ulusal düzeye çıkmış ve toplum da giderek çatışmacı bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Söz konusu bu çatışmanın özüne inilecek olursa, bunların genel olarak sisteme karşı değil, sistem içi ve sistemi güçlendirici bir nitelik taşıdığı anlaşılabacaktır. Nitekim sanayileşmeyle birlikte gelişen demokratik sistem içinde, iktidarın kendi çıkarlarıyla olan ilişkisinin bilincinde olan ya da bu bilince ulaşan bireyler siyasal iktidara çeşitli taleplerini ileterek, bunların cevaplandırılmasını isterler. Ancak, modern toplumlarda bireysel istekte bulunma imkanı sanılanın aksine pek de kolay olmadığından, bireyler yukarıda bahsedildiği gibi örgütlenmiş gruplar halinde karar alma sürecini yakından izleyerek, kendi çıkarları doğrultusunda iktidarı

etkileme ve taleplerini dile getirme yollarını ararlar. Neticede Çam'ın da belirttiği gibi (1984: 432-435) sanayileşme ile birlikte önem kazanan ihtisaslaşma ve şehirleşme olguları, beraberinde getirdiği yeni siyasal grupların zorlaması sonucunda, siyasal hareketlilik ve bununla birlikte siyasal katılma alanı da genişlemiştir.

Modern devlet adına, özellikle de sanayi devriminden sonra, çok hızlı gelişen ve değişime uğrayan toplumsal yapıda dikkati çeken en önemli nokta, bireysel ya da örgütsel, her türlü girişimin veya oluşumun ardında, "iktidar" kavramı etrafında şekillenen bir "güç" unsuru olma mücadelesinin yer aldığıdır. Aslında, toplumun belirli bir güç yapısını içerdiği bilinen bir gerçektir ancak burada vurgulanması gereken, bu yapının toplumdaki güç çekişmesinin etkisiyle yavaş ya da hızlı bir değişime uğramakta olduğudur. Ayrıca bu değişimin farklı amaç ve hedeflerin gerçekleşmesine, sözü edilen amaç ve hedeflere yönelik olarak bireylerin, toplumdaki ve ekonomik işleyişteki yerlerinden etkilenerek, diğerleri üzerinde de giderek artan bir hegemonya girişiminde bulunmasına etki ettiğini de söylemek mümkündür. Dolayısıyla toplum yapısında görülen bu değişimlere bağlı olarak, her dönemde değişik çıkar çatışmaları ya da yakınlaşmaları mümkün olmuştur ve olmaktadır. Buna göre, birbirinden farklı çıkarların toplum yaşamında ön planda ya da arka planda yer almasını, başka bir deyişle etkisini ise o anki mevcut güçler dengesi belirlemektedir.

Esin'in (1974: 18) "kişiler ya da kişiler topluluğunun başka kişiler ya da kişiler topluluklarına bilinçli olarak net bir etkide bulunma yeterliliği" şeklinde tanımladığı "güç" kavramı, bu durumda toplumun merkezine oturmakta ve toplumsal bir nitelik kazanmaya başlamaktadır. Diğer taraftan güç olayının toplumsal bir nitelik kazanabilmesi için, ölçüsü ne olursa olsun örgütlü olması da gerekmektedir. Buna göre örgütlenmiş toplumsal güç, üzerinde üstü açık veya kapalı bir anlaşmaya varılmış kurallara göre yürütülen, ortak beşeri eylemlerin oluşturduğu ve sürdürdüğü, bu kurallara göre karar veren ve yine bu kuralları belirleyen özel organlarca eyleme konulan güç olacaktır. Bu bağlamda burada iki tür güç unsurundan bahsedilmesi

gerekmektedir. Bunlar toplumsal alanda birbirleriyle ilişkisi hiç kesilmeyen ekonomik ve siyasal güç kavramlarıdır.

Buna göre, çok genel ifadeyle siyasal gücün etki alanının siyasal alan, ekonomik gücün etki alanının ise ekonomik alan olduğu söylenebilir. Ancak, diğer toplumsal güçlerde olduğu gibi bu iki tür gücün de birbirlerinden bağımsız olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Nitekim siyasal gücün kendisine özgü niteliği, devletin örgütlenmesinde ve yaşamını sürdürmesinde oynadığı rolün özelliğinden ileri gelmektedir. Ayrıca siyasal gücün toplumsal işlevi, söz konusu gücün örgütlenmesine ve işlemesine somutluk kazandıran aktörlerin, subjektif eğilimlerinden de anlamlı bir şekilde farklılık gösterebilmektedir. Diğer bir deyişle siyasal güç, içinde yer aldığı varsayılabilir toplumda, eylemleri görülen bireyin ya da bireylerin oluşturduğu örgüt ve bu örgütlerin ya da grupların harekete geçmesini sağlayan, genellikle subjektif etkenlerdir (Esin, 1974:18-19). Ancak bu örgütlerin varmak istedikleri amaçlar ve kullandıkları araçlar, siyasal gücün toplumsal işleviyle doğrudan ilgili olmayabilir. Başka bir deyişle, her ne kadar aralarında karşılıklı bir ilişki olduğu bilinse de; devlet gücü, daha doğrusu siyasal iktidar ile siyasal güç arasında bir ayırım yapmak zorunludur. Çünkü siyasal gücü kullanan sadece siyasal iktidar değil, aynı zamanda devletin içinde ya da fiziki sınırları aşip yabancı siyasal güçlerle de şu veya bu şekilde ilişkide bulunan irili ufaklı çok sayıda siyasal kuruluşlar ve gruplardır. Buna göre, yapısı itibariyle hiyerarşik örgütlenmenin tepesinde, en geniş ve en güçlü örgüt yapısına sahip olan devletin dışında; diğer siyasal güçlerin ve grupların da daha somut bir ifadeye kavuşmak için, belki bir bütün olarak bu örgütü kontrol edemeseler bile, bu geniş sistem içinde siyasal iktidarı etkilemek bakımından kendilerine uygun yeri bulmak isteyecekleri de mümkündür. Sonuçta bütün bu bahsedilenler ışığında siyasal gücü; “kendi otonom kararları dolayısıyla, uygulanmak istenen ya da uygulanan siyasalar bakımından, siyasal iktidarın kullandığı devlet gücünün dağılımını anlamlı bir şekilde değiştirmeyi ümit eden ya da bunu başaran toplumsal güç” olarak tanımlayabiliriz.

Çağdaş endüstri toplumlarında dikkati çeken en önemli olgulardan birisi de ekonomik güç ile siyasal güç arasındaki ilişkidir. Bugün modern endüstri

toplumlarında siyasal gücün ekonomik güç karşısında adeta bağımsızlık mücadelesi verdiğini söyleyebiliriz. Diğer yandan, ekonomik gücün yeri geldiğinde de siyasal güç için bir destek unsuru olduğu da bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla günümüzde siyasal güç ekonomik güç tarafından, daha doğrusu ekonomik gücün sahibi olan kişi, grup ya da sınıfın, gerek nitelik gerekse nicelik açısından genişlemesine yönelik olarak hem etkilenmekte hem de desteklenmektedir.

Bilindiği üzere kapitalist toplumun doğuşu sırasında hem siyasal güç hem de ekonomik güç, toprak sahibi asillerin ve şehirlerdeki ticaret burjuvazisinin tekelindeydi. Ayrıca mutlakıyetçilik, merkantalist politika uygulamaları sonucu devleti ekonomik güç sahibi kılmış, feodal beyliklerin siyasal gücünü de ellerinden alarak bu gücü devletin tekeline bırakmıştı. Ancak, tarihsel bir gelişim seyrinden sonra bugün artık ekonomik gücü ellerinde bulunduranların (birey, sınıf ya da grup) bu gücün ve sağladığı araçların yardımıyla hem siyasal gücü hem de devlet gücünü ellerinde bulundurması pek mümkün olmamaktadır. Özellikle de “genel oy” ilkesinin ve uygulamasının artık ekonomik ve siyasal gücün tek elde bulunma olanağını azalttığını ve genel oyu temsil eden çoğunluğun, siyasal iktidara gelme olanağı da sağladığını söylemek mümkündür. Ancak bu durum yine de ekonomik gücün siyasal iktidar üzerinden elini çektiği anlamına gelmemektedir. Nitekim, bu gücün ait olduğu sınıf veya temsil edildiği grup, siyasal iktidar üzerinde gizliden ya da açıktan baskı unsuru olmaya devam etmektedir. Kısacası, burada dikkatleri çeken nokta, baskı gruplarının oluşmasında, etkinliğini devam ettirmesinde ve diğer baskı grupları arasından sıyrılıp, çeşitli politikalar üzerinde söz sahibi olmasında, belirleyici olanın daima “güç” unsuru olduğudur.

Özetle, çıkar ve baskı gruplarını en eski devirlerden beri toplumda bulmak mümkündür. Fakat bu örgütlü grupların büyük sayılara ulaşması ve etkilerinin artması, yüzyılımıza ait olan bir gelişmedir. Nitekim bu gelişmeyi toplumdaki büyük değişmelere bağlayacak olursak, bu değişmelerin başında yukarıda bahsedilen ihtisaslaşma, işbölümü ve giderek artan üretim dağılımının oluşturduğu çıkar farklılaşmasını buluruz. Dolayısıyla, ihtisaslaşma karşılıklı dayanışmayı gerektirdiği ve dayanışmanın da kaçınılmaz olarak sürtüşmeyi doğurduğu düşünülürse,

günümüzün çatışmacı modern toplumlarında baskı gruplarının belirli çıkarları savunmadaki önemleri daha da iyi anlaşılacaktır. Böylece, baskı gruplarını kriter olarak yapılacak herhangi bir siyasal sistem analizi, gerçekte o siyasal sistemin sosyo-ekonomik yapısı ile bireylerle devlet arasındaki ilişkilerin genel seyrini de bizlere açıklayacaktır. Bu nedenle uygulamaya yönelik bir analiz çalışmasında, öncelikle buraya kadar bahsedilenleri kapsayacak bir kuramsal çerçevenin oluşturulması gerekli bulunmaktadır. Ancak, baskı gruplarına ilişkin teorik çerçevelerin Batılı ülkelerle ilgili analizlerinden yola çıkılarak gelişmekte olan ülkelere uyarlanması, konunun incelenmesini güçleştirebilmekte, en azından yeni analiz çerçevelerinin oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla, günümüz modern toplumlarında, devletle vatandaş arasında bir nevi "aracı kuruluşlar" rolünü de üstlenmiş bulunan baskı gruplarının söz konusu toplumlarda ne gibi işlevleri yerine getirdiği cevaplandırılması gereken temel soruların başında gelmektedir. Buradan hareketle, bugün Türkiye'de en nüfuslu baskı gruplarından biri olan TÜSİAD'ın, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği sürecine etkisi, hükümet ve politikalarına yönelik baskı faaliyetleri, yazılı basın üzerinden incelenerek cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Konunun taşıdığı öneme ve hassasiyete karşılık, bu konularda ülkemizde yapılan çalışmalar ise yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla bu çalışmada, modern demokrasilerde sayıları ve önemleri giderek artan baskı gruplarının, içinde varoldukları kamuoyu ve kamusal alandan hareketle üstlendikleri işlevler; TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği sürecinde sergilediği davranışlar üzerinden de incelenmeye çalışılacaktır.

2. Amaç ve Önem

Baskı gruplarına tam olarak günümüz toplumlarında yer aldığı şekliyle olmasa da hemen her devir ve dönemde rastlamak mümkündür. Söz konusu grupların büyük sayılara ulaşması ve etkinliklerinin artması ise yüzyılımıza daha doğrusu çağdaş endüstri toplumuna özgü bir gelişmedir. Öyleki toplumun siyasal yapısını oluşturan örgütler ve yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkileri belirleyen resmi

mekanizmanın modern devlette bugün bir takım özel kuruluşlarca da desteklenmesi gerekmektedir. Batı’da sanayi devriminden sonra ortaya çıkan, Türkiye’de ise ancak çok partili dönemlerde filizlenmeye başlayan ve kısmen de 80’lerden sonra çeşitlenen ve etkinleşen baskı grupları, içinde hayat bulduğu sivil toplum kavramı gibi halen üzerinde fikir birliğine varılamamış bir konudur. Türkiye’de sivil toplum ve sivil toplum örgütleriyle ilgili yaşanan kavramsal tartışmalar ve çelişkiler nedeniyle, hangi örgütün sivil toplum örgütü sayılması, hangisinin baskı grubu ve çıkar grubu kapsamına dahil edilmesi gerektiği, halen üzerinde fikir birliği edilememiş bir konudur. Nitekim son yıllarda “baskı grubu” terimini kullanmak standart bir uygulamayken, bu deyim yerine açıkça daha nötr olduğu kabul edilen “çıkart grubu” veya “örgütlü çıkart grubu” terimleri de tercih edilmektedir. Ancak yine de “baskı grubu” tanımlaması bugün pek çok batı ülkesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Çünkü bu kavram, örgütlü grupların aktivitelerinin hükümet politikasını etkileyecek şekilde tasarlandığını göstermektedir (Salisbury, 1975: 176-177).

Dolayısıyla bu çalışmada Türkiye’de ekonomik temelli baskı grubu oluşumlarının önde gelenlerinden biri olan TÜSİAD’ın, öncelikle baskı grubu kategorisine dahil edilmesi gerekliliği, söz konusu kavram her yönüyle ele alınarak açıklanmaya çalışılacaktır. Ardından TÜSİAD’ın Türkiye’de özellikle hükümet çevreleri üzerinde son derece etkili bir baskı grubu olduğu öngörüsü, son yılların en önemli gündem maddelerinden birisi olan Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyeliği süreci üzerinden incelenecektir.

Bu amaç çerçevesinde tasarlanan araştırma, gerek örnek incelemesinde bir ilk olması bakımından, gerek konuyla ilgili daha sonra yapılacak literatür çalışmasına, gerekse de baskı grupları üzerinden gerçekleştirilecek farklı uygulamalara önemli katkı sağlayacağı düşüncesiyle de ayrı bir öneme sahip bulunmaktadır.

3. İlgili İncelemeler

Bu çalışmada konuyla doğrudan ilgili olan fakat örnek olay incelemesi temelinde kuramsal dayanak oluşturmayan daha önceki çalışmalar eleştirel bakış açısıyla incelenmiştir. Ancak burada konuyla ilgili bütün çalışmaların uzun uzun incelenmesinden ziyade, böyle bir çalışmanın neden yapılması gerektiği hususunda daha önce yapılmış ilgili incelemelerin eksik tarafları üzerinde durularak, çalışmamız için gerekçe ortamı hazırlanacaktır.

Bu bağlamda ilk dikkati çeken baskı grubu ile ilgili yapılan araştırmalardır. Daha önceden de bahsedildiği üzere sivil toplum düşüncesinin önem kazanmasıyla birlikte gündeme gelen baskı grubu kavramı, geçmişten bu yana siyasal ve sosyal bilimler literatürünün en önemli konularından biri olmuştur. Başta ABD olmak üzere plüralist batı toplumlarının en gözde çalışma alanlarından biri olan baskı grubu, pek çok kitap ve araştırmaya konu teşkil etmişken, Türkiye'de ise çoğu birbirine benzer bir kaç kitap, makale ve akademik çalışmayla sınırlı kaldığı görülmektedir.

Bu düşünceden hareketle Türkiye'de konuyla ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda, genellikle var olan çalışmaların sırf bu konu üzerine odaklanılmış çalışma olmadığı dikkati çekmektedir. Nitekim daha çok siyaset bilimi kitaplarında ele alınan baskı grubu kavramının, sadece tanımlama, ilgili kavramlarla karşılaştırma, sınıflandırma ve etki yöntemlerinin incelenmesinden ibaret olduğu görülmektedir. Bu yönde yapılan çalışmalardan ilk akla gelenleri ise, Nermin Abadan'ın *Halk Efkarı Mefhumu ve Tesir Sahaları*, Münici Kapani'nin *Politika Bilimine Giriş*, Ahmet Taner Kışlalı'nın *Siyaset Bilimi*, Esat Çam'ın *Siyaset Bilimine Giriş*, adlı çalışmalarıdır. Bu çalışmalar arasında belki de ilk olması sebebiyle Abadan'ın çalışması daha ön plana çıkmaktadır. Öyle ki Abadan'ın Batı literatüründe baskı grubuyla ilgili önemli tespitlerde bulunmuş olan ve bu nedenle de konunun önde gelen uzmanlarından biri sayılan Meynaud ve V.O.Key'in çalışmalarına atıflarda bulunarak zenginleştirdiği çalışması, Türkiye'de konuyla ilgili olarak yapılan pek çok çalışmada ilk referans kaynak olarak kullanılmaktadır. Neticede

yukarıda bahsi geçen çalışmalar, Türkiye'de baskı grubuyla ilgili kuramsal tespitlere önemli katkılar sağlayan çalışmalardır. Dolayısıyla bu çalışmada da gerek kuramsal bölüme gerekse örnek olaya ilişkin farklı açılımlarda bulunulmasına katkı sağlamıştır. Ancak bu katkı sadece kuramsal düzeyle sınırlı kalmıştır.

Konuya ilişkin olarak yazılmış makaleler ise, yok denecek kadar az sayıdadır. Varolanlarda ise genellikle kitapta yer alan bilgilerin tekrarı niteliğinde bilgilere rastlanmaktadır. Diğer taraftan bu makaleler de doğrudan konuyu ele alan ve spesifik incelemelerde bulunan nitelikte değildir. Örneğin, Abadan'ın *"Devlet İdaresinde Menfaat Gruplarının Rolü"*, Oğuz Onaran'ın *"Yönetim-Politika İlişkileri ve Halkla İlişkiler Birimlerine Düşen Görevler"*, Mestan Yayman'ın *"İktisadi Meslek Kuruluşları ve Ülke Yönetimine Katılma"* adlı çalışmaları genellikle birbirine benzer kuramsal tanımlamalardan ibarettir.

Diğer taraftan konuyla ilgili olarak akademik alanda yapılan çalışmalar da çoğunlukla kuramsal açıdan konuyu ele alan çalışmalardır. Örneğin Gözel (1998)'in *Demokratik Sistemde Baskı Grupları (Türkiye Örneği)* başlıklı yüksek lisans tez çalışması; baskı grubunun demokratik sistemde tanımını, türlerini ve etki yöntemlerini belirterek, Türkiye'de kavramın ortaya çıkışını demokratikleşme süreciyle kronolojik olarak inceleyen bir araştırmadır. Ancak, tezin belki de en önemli kısmı olan Türkiye'ye ilişkin analiz bölümü yüzeysel ve sanki dönemin anayasalarını inceleyen bir araştırma niteliği taşımaktadır. Ne var ki söz konusu çalışmanın yüksek lisans çalışması olduğu göz önünde bulundurulursa, belki bu eksiklik akademik bir değerlendirme için kriter alınmayabilir. Yine aynı şekilde Aslan (1996)'ın *Baskı Gruplarının Gelişim Süreçleri ve Türkiye'de Baskı Gruplarının Genel Bir Değerlendirmesi* başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında ise diğerlerinden farklı olarak çok kısada olsa baskı grubu sistemlerine değinildiği görülmektedir. Ancak, tezin Türkiye'ye ilişkin incelemesinde ele alınan grupların hangi nedenden dolayı baskı grubu kabul edildiği ve bunlara ilişkin destekleyici örnekler sunulmadan, Sivil Toplum Örgütleri Katalog çalışmasına benzer nitelikte sadece örgütlerin kuruluş ve faaliyetlerinin belirtildiği bir literatür incelemesi yapıldığı görülmektedir. Kızılok (1994)'un *Temsil Açısından 1960 Sonrası Türk*

Siyasal Yaşamının Sosyolojik Çözümlemesi adlı doktora tez çalışmasında da; "Baskı grupları ve Türkiye'de Siyasal Temsil" başlığı altında yapılan incelemenin sadece kavramın tanımlanmasından, sınıflandırılmasından ve etki yöntemlerinin incelenmesinden ibaret olduğu görülmektedir. Üstelik bu tanımlamaların da yetersiz düzeyde yapıldığı tespit edilmiş bulunmaktadır. Bu nedenle de konuyla ilgili yapılmış belki de en önemli akademik çalışma Alkan (1998)'ın *Türkiye'de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütlenmeleri (ODALAR-TÜSİAD-MÜSİAD)* adlı doktora çalışmasıdır. Söz konusu bu çalışma, tezin örneğini teşkil eden grupların siyasetle evrimlerini kronolojik olarak inceledikten sonra; tezin uygulama bölümünde bu üç grubun birbirleri hakkındaki tutumlarını anket tekniğiyle ölçmeye çalışmaktadır. Kısacası Alkan'ın çalışması konuyla ilgili olarak diğerlerine kıyasla oldukça iyi bir çalışma olması ve araştırma nesnemiz olan TÜSİAD'a da paralel yönde bakması sebebiyle en önemli akademik araştırma olarak kabul edilebilir. Ancak, kullandığı yöntemle ilişkili olarak Alkan bu çalışmasında baskı grubu olarak nitelendirdiği ve araştırmasına da örnek olarak seçtiği grupların birbirlerine karşı tutumlarını ve pozisyonlarını ölçmeye çalışmıştır. Dolayısıyla bizim çalışmamızla paralel kuramsal temelde olmasına rağmen, ortaya konulmak istenen sonuç ve varsayımlar açısından büyük farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle Alkan'ın çalışması ile bu çalışma konuyla ilgili olarak daha sonra yapılacak incelemelere farklı yaklaşımlar ve bulgular sunması bakımından önem arz etmektedir.

Baskı gruplarıyla ilgili yapılan hemen her çalışmada, tanımlayıcı olması açısından, değişik kriterlere göre baskı grubu sınıflandırmaları yapılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada esas alınan sınıflandırmanın dışında kalan sınıflandırmaları, ilgili incelemeler bölümüne dahil etmek, konuya ilişkin farklı bakış açılarını göstermesi bakımından daha uygun olacaktır. Buna göre, baskı gruplarıyla ilgili sınıflandırmaları geliştirme çabalarının, onları "siyasalar oluşturma" konusuyla daha çok ilgili kılmayı arzuladığını ve bunun için farklı sistemlerdeki politik süreçle, gruplar arasındaki etkileşim üzerine odaklanıldığını söyleyebiliriz. Örneğin Cawson (1982), emeğin sosyal ve ekonomik paylaşımıyla tanımlanmış olan tüzel (ortak) gruplarla, bireylerin paylaşılmış tercihlerinin gönüllü etkileşimiyle ortaya çıkan rekabetçi grupların ayırımına odaklanmaktadır. İşveren (ticari) grupları, mesleki

birlikler ve sendikalar ilk gruplandırma için verilecek örneklerdir; tüketici, müşteri ve hayırsever grupları ise, diğeri için örnektir. Moran (1985) ise, Cawson'ın yaklaşımını takip etmekle birlikte, farklı bir terminoloji kullanmaktadır. Nitekim Moran, ortak gruplar yerine “fonksiyonel grubu” ve rekabetçi gruplar yerine de “tercih grubu”nu kullanmıştır. İlki toplumdaki başlıca ekonomik fonksiyonları temsil ederken; diğeri ise, düşüncelerin/tutumların paylaşımını temsil etmektedir (aktaran Baggott, 1995: 17).

Bazı siyaset bilimcilerinin esas aldığı “kamusal baskı grubu” ve “özel baskı grubu” ayrımında ise (Kapani, 1992: 201-202), kamusal baskı grubu kavramı, klasik devlet teorilerini oldukça şaşırtan bir kavramdır. Nitekim söz konusu teorisyenler, tartışılmaz ve değişmez bir veri saydıkları “devletin bütünlüğü” ilkesine aykırı düşen böyle bir kavramı kabul etmemekte ve sadece “özel” grupların gerçek baskı grubu sayılabileceğini öne sürmektedirler. Ancak burada önemli bir nokta; siyasal hayatın gerçekleri olan devlet bürokrasisinin bazı kesimlerinin ve bir takım kamu kuruluşlarının da siyasal karar organları (parlamento, hükümet) üzerinde baskı grubu davranışı içinde olduklarıdır. Nitekim bunlardan ilk akla geleni de Ordu'dur. Yalnız Ordu'nun sadece darbe dönemleri dışında baskı grubu gibi (yeri ve zamanı gelince) davrandığı söylenebilir. Çünkü darbe doğrudan militarist bir rejimdir.

Baskı gruplarıyla ilgili yapılan sınıflandırmanın belki de en az kullanılanı ve dolayısıyla da en az geliştirileni, Grant'ın yaptığı “İçerideki” ve “Dışarıdaki” baskı grubu ayrımıdır (Kavanagh, 1990: 221-223). Bunların her ikisi de birbirinden farklıdır. Buna göre özellikle de ekonomik gruplar gibi hükümet tarafından yakından muhatap alınan baskı gruplarına (içerideki gruplar) karşın, sahip oldukları ilgi alanları siyasal otoritelerin dikkatini çekmeyen, tek yönlü politika beklentisi içinde olan, hükümete muhalif veya ideolojik olarak farklılık gösteren gruplar (dışarıdaki gruplar) ise, karar alma süreçlerinde muhatap alınmazlar.

Dışarıdaki grupları içeridekine nazaran pek güvenli tanımlayamazken ya da istişari ilişkilerle oluştuğunu söyleyemezken; içerideki gruplar, yukarıda da belirtildiği gibi, hükümet tarafından yasal olarak uygun görülmüştür ve usulüne

uygun yollara başvurur. Diğer yandan bu kategoriler içinde Grant, daha başka ayrımlar da yapmaktadır. Buna göre içeridekiler, hükümetle olan bağlantılarını güçlendirme yöntemi olarak medyanın desteğini kazanmaya çalıştıkları ölçüde “yüksek profil”li ya da “düşük profil”li de olabilmektedirler. Hükümetin yardım ya da desteğine bağlı olarak içerideki gruplar ayrıca “tutsak gruplar”da olabilirler. İçerideki gruplar, yasal konumlarını hükümet nezdinde daha kabul edilebilir ikna stratejileriyle elde ederlerken; dışarıdaki gruplar ise, zorlukla alırlar ya da elde ederler. Dolayısıyla dışarıdakiler, potansiyel içerdekilerden siyasi bakımdan daha az bilgili ve yeteneklidirler (aktaran Baggott, 1995: 18). Sonuç olarak dışarıdaki gruplar ideolojiktir ve amaçlarının doğası gereği içeridekiler olmayı da arzulamazlar.

Örgütlenme açısından ise baskı gruplarını dört bölüme ayıran Almond ve Powell (1978: 171-176), ilk iki tipe "örgütlenme eğilimi olmayan" baskı gruplarını dahil etmektedirler. Bunların ilkinin de geçici düzensiz gruplar oluşturmaktadır. Diğer yandan, bazıları bunları Anomik gruplar olarak da adlandırmaktadır. Dolayısıyla bunlar, herhangi bir sosyal ve siyasal durum karşısında bir tepki biçiminde ortaya çıkan, gruplaşması az çok kendiliğinden olan, şiddete başvuran, sonra kendiliğinden yok olan bir eylem, gösteri, başkaldırı v.s. şeklinde anlık oluşan ve dağılan gruplardır. Bu tür bir baskı grubu ise, düzenli ve sürekli bir örgütle hiçbir benzerlik göstermemektedir. Ancak, bu tür gruplar siyasi sistem üzerinde sarsıntı niteliğinde de olsa bir etki de yapabilmektedirler.

İkincisini ise birleşmeye eğilimi olmayan diğer gruplaşmalar oluşturmaktadır. Dolayısıyla bunlar, organizasyon yönünden Anomik gruplara nazaran bir adım daha öndedirler. Örneğin Lawson (1985: 237), bir dinsel azınlık topluluğu ya da ABD’deki Meksika’lılar arasında zaman zaman baş gösteren eğitimde ikinci dil taleplerini, bu örgütlenme şekline dahil etmektedir.

Diğer iki tip baskı grubu ise, örgütsel durumları itibarıyla yukarıdaki örneklerden ayrılmaktadırlar. Buna göre, örgütlerin kuruluş nedenleri, aralarındaki farklılaşmayı belirlemektedir. İlk grup, esas amaçları siyasal olmayan kurumlardan oluşmaktadır; yani "kurumsal baskı grupları"dır (Çam, 2000: 452). Bunlar, Ordu,

Üniversite, devlet kuruluşları, hastaneler gibi esas amaçları ve işlevleri siyasal olmayan ancak üyesi oldukları kurumlar gereği zaman zaman hükümete yönelik faaliyetlerde bulunan gruplardır. Dolayısıyla, bazı zamanlarda bu örgütlerin de birer baskı grubu gibi hareket ettiklerine, Türkiye dahil pek çok yerde rastlanmaktadır.

Son gruba ise birleşmeye eğilimi olan "Örgütlenen Baskı Grupları" dahil edilmektedir. Buna göre örgüt, Çam'ın da değindiği gibi (2000: 453), bilinçli bir şekilde iktidara baskı yapmak, iktidardan kendi yararına kararlar çıkarmak amacıyla kurulmaktadır. Söz konusu bu çıkarlar, örgütün dayandığı sosyal ve profesyonel grupların dileklerini kapsamaktadır. Bu tip baskı gruplarının en yaygını işveren ve işçi sendikalarıdır. Dolayısıyla bu tip baskı grupları, aynı zamanda ekonomik çıkar temeline de dayanan gruplardır.

Abadan ise baskı gruplarını aşağıdaki şekilde kategorize etmektedir:

- 1- İşverenler, yani tüccar, büyük işletmeci ve sanayici grupları. Örneğin Ticaret ve Sanayi Odaları
- 2- İşçiler ve sendikalar
- 3- Çiftçiler, çiftçi kooperatifleri ve birlikleri, serbest meslek mensupları. Örneğin Barolar, Tıp Odaları
- 4- Muayyen bir dış politika mevzuunda görüş birliği edenler. Örneğin Birleşmiş Milletlerle işbirliğine taraftar olanlar
- 5- Vatani veya milli bir davayı güdenler. Örneğin Kıbrıs Türk'tür Derneği
- 6- Eski muhripler
- 7- Dini veya ahlaki bir gaye etrafında birleşenler. Örneğin çeşitli misyoner teşekkülleri ve Manevi Silahlanma Birliği
- 8- Müstehlikler ve istihlak kooperatifleri (1956:144).

Abadan'ın sınıflandırmasının dışında daha çoğulcu bir yapıya sahip çıkar ve baskı grubu sınıflandırmaları bulmak da mümkündür. Örneğin Jean Meynaud'nun sınıflandırması (1975: 13-26) bu noktada ilgi çekicidir. Buna göre Meynaud, baskı gruplarını şu şekilde kategorize etmektedir:

1. Girişimci-İşverenler
2. Küçük boyutlu işletme sahipleri
3. Kooperatif işletmeleri
4. Çiftçiler
5. Mülkiyeti korumaya yönelik olanlar
6. Serbest meslekler
7. İşçiler
8. Öğrenciler
9. Eski muharipler
10. Kadınlar
11. Aileyle ilişkili ve toplumsal yardıma yönelik olanlar
12. İdeolojileri savunanlar
13. Dinsel ve ahlaki bir erek (amaç) etrafında birleşenler
14. Meslekler arası birleşmeler.

Bu çalışmada örnek olay temelinde esas alınan baskı grubu sınıflandırmasının dışında yapılan farklı gruplandırmaları bu şekilde özetledikten sonra, baskı gruplarıyla ilgili olarak şimdiye kadar üç temel teorinin geliştirildiğinden bahsedebiliriz. Nitekim bu çalışmanın kapsamında temel alınan Olson'un *Politik ıkar Grupları Yan rn Teorisi*'nin dışında kalan diğerk iki teori alanla ilgili olarak daha sonra yapılacak çalışmalara farklı bakış açısı sağlayacağı düşüncesiyle ilgili incelemeler kategorisine dahil edilmiştir. Buna göre söz konusu teorilerden ilki Truman'ın *Sosyal Düzen ve Karmaşa Teorisi*'dir.

1951'de David Truman, gelecek 20 yıl boyunca politik bilimcilerin baskı grupları kavramını kuvvetle etkileyen *The Governmental Procers* adlı eserini yayınlamıştır. Bu çalışmasında insanı "sosyal bir hayvan" olarak görmesi itibariyle Truman, Aristotle'ın takipçisi olarak da kabul edilmektedir. Nitekim Truman (1951: 2-7) bireyleri her biri değişmez surette ortak becerilere veya davranışlara sahip insanlardan oluşan evre, çalışma, etnik, dini ve diğerk grupların doğal bir parçası olarak tasarlamaktadır. Dolayısıyla Truman; resmi baskı gruplarının, grup yeleri

arasındaki veya diğer gruplarla olan ilişkileri tanzim etme yolu olarak ortaya çıktığını; ortak tutuma sahip insanlar grubunun belli bir büyüklüğe ulaştığında ise; faaliyetlerin belirlenmesi, anlaşmazlıkların çözülmesi ve benzeri şeyler için bir takım prosedürlerin oluşturulmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Ayrıca Truman, başka gruplardan gelen veya sosyo-ekonomik çevredeki değişikliklerden kaynaklanan grubun refahına yönelik tehditlerin de, örgütü yüreklendireceğini belirtmektedir. Truman örneğin; pek çok ülkedeki işçi sendikalarının, belli sanat dalına ait (marangozluk, muslukçuluk gibi) işçilerle sürekli etkileşime girmelerinden ve kendi aralarındaki ilişkileri bir düzene koymak ve işverenlerle pazarlık etmek için bir araya gelmeleriyle ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Benzer şekilde, birçok ticari birliktelik, mesleki örgütlenmeler ve tarım örgütleri gibi çoğu profesyonel gruplar da, ortak kaygılara ve çıkarlara sahip insanlarla normal bir etkileşimin ürünü olarak ortaya çıkmışlardır. Sözü edilen bu grupların hemen hepsi, diğer gruplarla olan çatışmalarına hakemlik etmesi ve sosyo-ekonomik bozuklukları azaltması için hükümete başvurumaktadırlar. İşte bu noktada Truman, baskı ve çıkar grubu oluşumunu, sosyal etkileşimin doğal bir uzantısı olarak gördüğünden; sorun olarak düşünmemiş ve bu yüzden de organize olmamış, ortak çıkarları olan insan gruplarına çok az dikkat göstermiştir. Baskı grubu içindeki bağlılıkla ilgili olarak ise Truman, bireyleri grupların doğal üyesi olarak algıladığından, grup içinde ihtilaf yaratan birden fazla çatışan üyelikleri doğal karşılamıştır.

Kısacası bu teori, grupların oluşumunu iki şekilde açıklamaktadır (Schlozman ve Tierney, 1986:121-122). İlki, toplumda işbölümüne etki eden teknolojik ve ekonomik nitelikteki değişikliklerdir. Buna göre toplum, daha karmaşık hale geldikçe, ekonomik ve sosyal farklılaşma süreci de teknolojik gelişmeyle birlikte yeni çıkarların örgütsel çerçevede doğmasına yol açmıştır. Örneğin; Türkiye’de daha önce hiç düşünülmeyen televizyon ve bilgisayar teknolojisiyle ilgili örgütlerin ortaya çıkması gibi. Savaş, durgunluk veya yeni örgütlenmiş bir grubun zorlayıcı faktör olarak sosyal gruplar arasındaki dengeyi bozması ve yeni oluşan bazı grupların farklı bir denge kurabilecekleri avantajlı bir duruma gelmeleri ise, diğer bir oluşum şeklidir.

Bir diğerk önemli çalışma da Salisbury'nin *Exchange (Değişim) Teorisi*'dir. Bu çalışmada Salisbury, Olson'un temel iddiasıyla tutarlı olan Exchange teorisinin erken versiyonunu geliştirmektedir. İlke olarak, Olson gibi Salisbury de, Truman'ın baskı gruplarının toplumsal yozlaşmaya tepki gösteren ve ortak çıkarlara sahip insanların etkileşiminden ortaya çıktıkları şeklindeki iddiasını reddetmektedir (Sabatier, 1992: 106). Nitekim Salisbury ve Olson için bir baskı grubunun oluşumu aşırı problemliydi. Çünkü, potansiyel üyeleri tespit ederek, toplantılar düzenleyerek ve yeni gruba para ve zaman açısından katkıda bulunmaları için onları ikna ederek, grubun örgütlenme masraflarını üstlenebilecek birilerinin ortaya çıkması gerekmektedir. Dolayısıyla Salisbury, her ne kadar Olson kadar serbest dolaşım (free-riding) konusunu vurgulamasa da; o da bireylerin büyük çoğunluğunun maddesel çıkar düşüncesinde olduğunu ve bu yüzden de ortak yarar teminine katkıda isteksiz davrandığını ileri sürmektedir.

Bu bağlamda grup oluşumu hakkında Salisbury'nin çözümü (Sabatier, 1992: 106-107) oldukça farklıdır. Buna göre Salisbury, örgütün başlangıçtaki masraflarını ortak faydadan pay karşılığı şeklinde değil; yeni organizasyonda bir iş karşılığı üstlenmeyi isteyen bireysel girişimcilere yönelerek bulmuştur. Dolayısıyla bu da onun, Olson'un zorluk çektiği tüketici, çiftçi, işçi ve çevre grupları gibi çeşitli grupların oluşumunu açıklamasını sağlamıştır. İkinci olarak ise Salisbury, grup aktivitelerinin çoğunun genel politik kararları etkileyecek çabalarla pek alakası olmadığını, daha çok grubun örgütlenmesi ve devamını sağlayan faydaların mübadelesiyle ilgili olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Diğerk yandan lider-üye ve inanç birliği hususuna çok az zaman ayıran Salisbury (Sabatier, 1992: 107); sağlanan faydaların üyeliği sürdürmeye yettiği müddetçe, bu unsurların yersiz olduğunu da iddia etmektedir. Bununla birlikte, ortak politik faydaların üyelere önemli teşvikler sağladığı organizasyonlarda, uyumun muhtemelen daha fazla olacağını da önermektedir. Kısacası Salisbury'nin çıkar grubu girişimcilerinin önemi üzerindeki vurgusu, bu bilim dalı için büyük bir katkı sağlamaktadır.

Bu teorilerden hareketle ilaveten geliştirilen *Commitment (Bağlılık)* teorisi ise (Sabatier, 1992: 109-110); bir grubun potansiyel üyeliğinden gerçek üyeliğe ve sonrada liderliğe geçişte; ortak faydalara olan bağlılıkta artış bulmayı beklemektedir. Bağlılık teorisi, bir grubun potansiyel üyeler ya da kendilerini grubun ortak politik hedeflerine adanmış girişimcilerce örgütlenmesini öngörmektedir. Dolayısıyla bu yolda motivasyonları, ideolojik ya da maddesel çıkar olabilmektedir. Diğer yandan bağlılık teorisi, liderlerin grubun ortak amaçlarına üyelerden daha bağlı olacağını da varsaymaktadır. Çünkü söz konusu teoriye göre, onları toplantıların masraflarını üstlenmeye, mektuplar yazmaya ve grubun devamı için gerekli diğer bayağı işleri yapmaya istekli kılan da hissettiği bu bağlılık duygusudur. Bu nedenledir ki bağlılık teorisi, geleneksel ekonomik baskı gruplarından çok, belli bir amaca yönelik (purposive) gruplar için daha uygundur.

Kısacası bu çalışmada, yukarıda bahsedilen konulardan baskı grubuyla ilgili referans noktası oluşturulması, kimi hipotezlerin çıkartılması ve daha sağlam kuramsal gerekçe oluşturulabilmesi için faydalanılmıştır. Ancak, çalışmanın gerek uygulama bölümü için oluşturulan altyapı, gerekse araştırma sorularımıza ve hipotezlerimize gerekçe sunan ve çalışmanın ilerleyen kısımlarında değinilen konular, tamamen bu çalışmanın kapsamı içerisinde özgün olarak oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu çalışma, ilgili incelemelerde eksik kalan bazı tarafları da tamamlayabilecek niteliktedir.

4. Kuramsal Çerçeve

4.1. Sivil Toplum Örgütleri ve Baskı Grupları'na İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar

Sivil toplum kuruluşlarını bireylerin yaşamlarında kendilerini gerçekleştirdikleri bir proje olarak görmeye başlarsak, bu projenin başarısının da bu

alanın yani bireyin eylem alanının genişletilmesine bağlı olduğu sonucuna kolayca ulaşabiliriz. Oysa günümüzün temsili demokrasileri bile bireylere bu kadar geniş bir eylem alanı bırakmamakta ve onu büyük ölçüde tüketici olmakla sınırlamaktadır. Başka bir deyişle bireyi özel alan öznesi olmaya hapsedmektedir. Ancak, kendisini gerçekleştirmek isteyen günümüzün insanı artık bununla yetinmemekte, bir kamusal özne, kamu için bir şeyler yapan özne olmak için sınırları zorlamaktadır. Diğer yandan günümüzün karmaşıklaşmış toplumu içinde sivil toplum alanının gelişmiş olması demokratik rejimlerin bir güvencesi olarak da görülmeye başlamıştır. Dolayısıyla artık ulus-devlet içinde temsili demokrasilerin sadece oy çoğunluğuna dayanan karar mekanizmalarını, günümüzün demokrasi anlayışıyla bağdaştırma olanağı bulunmamaktadır. Nitekim günümüzde demokrasi daha çok çoğulculuk vurgusuyla ve farklılıklara olanak vermesiyle tanımlanmaktadır. Böyle bir çoğulcu toplumun oluşmasında ise sivil toplum kuruluşları merkezi bir öneme sahip olmaya başlamışlardır.

Türkiye'de sivil toplumla ilgili tartışmalar 1980'li yıllarda başlamış, 1990'larda ise sivil topluma yönelik ilgi merkezine sivil toplum örgütlerini de alarak devam etmiştir. STÖ'lerin toplumsal ve siyasal yaşamda vazgeçilmez, reddedilemeyecek bir unsur olduğu konusunda hemen herkes hemfikir olmasına rağmen; bu örgütlere ilişkin şimdiye kadar ne yerleşmiş bir terminoloji ne de ortak bir tanım bulunmamaktadır. Dolayısıyla STÖ'leri niteleyen ve birbiri yerine geçebilen birden fazla terim kullanılmaktadır: "Sivil toplum kuruluşları", "sivil toplum kurumları", "gönüllü kuruluşlar", "üçüncü sektör", "yönetim dışı kuruluşlar" gibi (Zabcı, 2000a: 101). Adlandırmadaki çeşitlilik doğal olarak tanımlamalarda da farklılıklara neden olmuştur/olmaktadır. Daha doğrusu uluslararası yazında nasıl tanımlandığı konusunda dikkate değer bir çalışma bulunmayan "Non-governmental organizations" (NGO), Türkiye'de sivil toplum tartışmalarının uzun zamandır içine girmiş olduğu halde genellikle yanlış kullanılmaktadır.

Konuya ilişkin yapılan tartışmalarda en sık değinilen konulardan biri de, STÖ'lerin "örgütlülüğü"nin nasıl bir özellik göstereceğidir. Bu konuda en güçlü eğilimlerden biri, söz konusu örgütlülüğün formel olmasının gerekli olmadığı, esnek,

yasal bir statüyle belirlenmemiş süreklilik göstermeyen oluşumların da bu sınıflamaya dahil edilebileceğidir (Zabcı, 2000a: 102). Buna göre, baskı gruplarından "örgütlülük" sıfatıyla ayırım gösteren çıkar grupları, bu tanımlamaya en uygun oluşumlardır. Örneğin Belge (1996: 25), sivil toplum kuruluşlarını sadece gönüllü örgütlenmeler olarak ele almaktadır. Dolayısıyla Belge'nin sivil toplum kuruluşları nitelendirmesinde; siyasal partiler, sendikalar ya da meslek birlikleri gibi son derece katı ve hiyerarşik ilişkiler ağı içeren ve hepsinden de önemlisi örgüt nitelemesi yapılan birliktelikler yer almamaktadır.

Bu bağlamda gönüllü kuruluşları üst kavram olarak kullandığımız vakit, gönüllü kuruluşların altında iki alt tüzel kişiliğe sahip varlık bulmak mümkündür. Bu varlıklardan biri dernekler, diğeri ise vakıflardır. Fakat, bunların yanında tüzel kişiliğe sahip olmayan bir üçüncü varlık da fiili olarak ve çok da aktif olarak yer almaktadır ve bunlara da gönüllü faaliyetler adı verilmektedir. Medeni Kanunumuzun 45. Maddesi genel bir kanun olması itibarıyla, tüzel kişiliğin nasıl kazanılacağını belirten hükmü koyarken, aynı zamanda tüzel kişiliğin tanımını da beraberinde vermektedir. Böyle olunca da; belli bir amacı gerçekleştirmek ve başlı başına bir varlığı olmak üzere örgütlenmiş kişi ve topluluklar kendileriyle ilgili özel hükümler uyarınca tüzel kişilik kazanırlar diyebiliriz. Nitekim özel hukuk tüzel kişileri, sadece bizim anladığımız manada gönüllü kuruluşlardan ibaret değildir. Aynı zamanda ticaret şirketlerini de ihtiva etmektedir ve özel hukuk tüzel kişileri içine, derneklerin yanı sıra ticaret şirketleri ve kooperatif ortaklıkları da dahil olmaktadır (Antalya, 2000: 14-20).

Belge'nin sivil toplum örgütleri üzerine yaptığı tanımlamanın aksine Tunçay (1998: xi-xii) ise, "Hükümet/devlet dışı örgütler"le özdeş bir kavram olarak nitelendirdiği Sivil Toplum Kuruluşları (Non-governmental organizations) ile; merkezi ya da yerel yönetimin denetiminde olmayan, gönüllü olarak kurulmuş dernekler, vakıflar, siyasal partiler, spor kulüpleri, sendikalar, meslek odaları vb. oluşumları kastetmektedir. Nitekim "sivil toplum kuruluşu" terimini benimseyen Tunçay, bu isim altında topladığı bu örgütlerin belli koşullara bağlanmak zorunda olduğunu; öncelikle bunların merkezi hükümetin uzantıları olamayacaklarını ancak,

yerel yönetimlerin halkla daha doğrudan ve yakın ilişki içinde oldukları düşünüldüğünde, belediyeler için bu durumun pek geçerli olamayacağını belirtmektedir. Diğer yandan siyasal partilerin de ancak iktidarda bulunmadıklarında STK sayılması gerektiğini; barolar, tabip ve mimar-mühendis odaları gibi örgütlerin ise, belirli bir mesleği yapabilmek için üye olunması zorunlu kuruluşlar oldukları için, tam gönüllü nitelikte olmayan STK'lar olduklarını da belirten Tunçay, STK'ların gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde demokratik siyasal yaşamın vazgeçilmez unsuru haline geldiklerini vurgulamaktadır.

Amaçları açısından sivil toplum örgütlerini tanımlama söz konusu olduğunda ise, hemen herkesin bu örgütlerin kar amacı gütmeyen ya da üyelerine ekonomik kazanç sağlama peşinde koşmayan kuruluşlar olduğu noktasında birleştiklerini görmekteyiz (Eroğlu, 1995: 4). Buna göre, devletin dışında kalan ancak birincil hedefleri üyelerine ekonomik kazanç sağlamak olan kuruluşlar, sivil toplum örgütleri içinde yer almayacaktır. Böylece sivil toplum örgütleri, ortak çıkarı ya da toplumsal yararı gerçekleştirmeyi amaçlayan kuruluşlar olarak nitelendirilmektedir (Belge, 1996: 36-37). Çalışmamız açısından birinci derecede önem taşıyan bu noktada, dernek ya da vakıf statüsünde örgütlenmeler olan Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı ya da TÜSİAD gibi, siyasi partilerle ve hükümet organlarıyla sıkı ilişkileri olan bu örgütlerin, sivil toplum örgütü kriterlerine uygun olmadıklarını söyleyebiliriz.

Sivil toplum örgütleri tanımlamasında Tunçay'la aynı noktadan hareket eden Zabcı (2000b: 74), Devlet Dışı Örgütler olarak adlandırdığı Non-governmental Organizations konusunda, uluslararası literatürde tartışmaların halen sürdüştüğünü ancak, üzerinde görüş birliği sağlanan temel özelliklerin ise, sadece *gönüllülük*, *kar amacı gütmeme*, *formellik* ve *diğerkamlık* olduğunu ifade etmektedir. Buna göre sivil toplum örgütleri, kendi grup çıkarlarını temsil etmeyen, çalışmaları ve etkinlikleri kendi üyelerinin çıkarları dışındaki konular üzerinde odaklanan örgütlerdir. Kendi içlerindeki farklılaşmaya ve çeşitliliklerine rağmen, tipik olarak "değer temelli" örgütler oldukları için, gönüllü sektör ya da üçüncü sektör içinde yer almaktadırlar. Nitekim bazı devlet dışı örgütler, devletle bağlantılarının yakınlığı dolayısıyla "özgün devlet dışı örgütler" olarak ayırt edilmektedir. Örneğin; gelişmekte olan

lkelerde hükümetlerin kurdukları *GONGO*'lar (government-organized NGO); gelişmiş ülkelerde kurulan ve kaynaklarının büyük bir kısmını bu ülkelerdeki hükümetlerden sağlayan *QUANGO*'lar (quasi-nongovernmental organizations) gibi.

Kısacası STÖ'ler, tanımları gereği büyük bir çeşitlilik gösterse de; en azından bu örgütlerin merkezi yönetim aygıtının dışında yer aldıkları/almaları gerektiği noktasında bir görüş birliği olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre, gerek ulusal gerekse uluslararası açıdan anlam ve önem taşıyanları ise; kişi ya da grup lehine çıkar sağlama amacında olmayan, demokratikleşme, ağdaşlaşma gibi temel hak ve özgürlükleri korumayı amalayanlarıdır.

Diğer taraftan toplumbilimciler, kendi seçimimiz sonucu olmayarak ister istemez girdiğimiz daha doğrusu kendimizi içinde bulduğumuz akrabalık gibi birincil ilişkilerle; irademize dayalı olarak, örneğin bir sözleşmeyle katıldığımız dernek yeliği türünden ikincil ilişkiler arasında da ayırım yapmaktadırlar. Bu ikincil gruplara ise, yukarıda da bahsedildiği gibi, gönüllü kuruluşlar da denilmektedir ve bu kuruluşlarda "rıza" n planda gelmektedir. Kısacası genel toplum içinde insanlar, yaptıkları işlere ya da ilgilendikleri konulara göre doğal olarak birtakım çıkar gruplarına ayrılmaktadırlar. şayet bu gruplar örgütlenip de yetkililere çıkarları yönünde kararlar aldırmaya başarlarsa; işte o zaman *Baskı Grupları*'na dönüşürler. Nitekim oğulculuk da, bir toplum içindeki bütün çıkar gruplarının örgütlenmeleriyle oluşan baskı gruplarının birbirlerini dengelemesi fikrine dayanmaktadır.

Yukarıda baskı grubuna ilişkin yapılan tespitten hareketle, grup çıkarlarını temsil eden ve yön veren siyasi partiler, menfaat ve baskı gruplarının çekirdeklerinin toplumdaki dernekleşme sürecinde ve oluşumunda yattığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bir gruptan uyumlu bir topluluk olarak söz edebilmek için, onu belirli bir çatı altında bulma gereği doğmaktadır. Bu nedenledir ki, bir toplumda grupların kendi içlerinde örgütlenmesi genellikle dernekleşme oluşumu ile gerçekleşmektedir. Gerçi toplum içerisinde her dernek belli bir görüşün ya da çıkarın sözcülüğünü yapmaktadır fakat; her dernek, sözcülüğünü ettiği çıkarı savunmak için eyleme geçerek baskı grubu haline dönüşmemiştir. Aslında her iki halde de dernekler,

toplum içerisindeki grup ilişkilerini ve çıkarlarını yansıtmaktadırlar. Ayrıca bu gruplar, yapı olarak bir yandan basit ve tek hücreli de olabilirlerken; diğer yandan karmaşık ve bir çok organdan meydana gelmiş, kaynaşmış ya da federe olmuş gruplara da rastlamak mümkündür. Neticede derneklerin örgütlenmiş gruplar olarak toplumun içerisindeki iktidar savaşına katılmaları doğal olarak bir kısmının iktidarı paylaşmasına ve bunun sonucu olarak da, sosyal ve siyasal hayata kendi görüşleri ve çıkarları doğrultusunda yön vermelerine sebep olmaktadır.

Hükümetlere, geniş anlamda kamusal çıkarlara ya da diğer çıkar gruplarına karşı belirli bir kesimin çıkarlarını temsil etmek üzere bir araya gelen ve daha çok işverenler için kullanılan bir terim olan baskı grupları (Taşdelen, 1997: 123); siyasal iktidarı doğrudan ele geçirmek amacıyla değil; siyasi iktidar üzerinde etkili olarak, kendi çıkarları ya da görüşleri doğrultusunda kararlar aldirtmaya ve bunları uygulamaya koymaya çalışırlar. Dolayısıyla siyasi ilişkileri ve müdahaleleri de, sonuçta kendi çıkarlarına hizmet edecek niteliktedir. Bu yüzdendir ki, ortak menfaatler ortak tavra ve birlikte harekete yol açmıştır. Bu bağlamda yapılan diğer tanımlamalarda ise örneğin Turan (1986:132) baskı gruplarını; “üyelerinin ortak çıkarlara sahip olduklarını algılayan, iktidara geçmeyi amaçlamadan, siyasal sistemi etkilemeye çalışan topluluk” olarak tanımlarken; Kalaycıoğlu da (1984: 317) benzer bir yaklaşımla “belirli bir topluluğun çıkarlarını savunmak veya taleplerini siyasal otoritelere iletmek veya ifade etmek suretiyle, kamu siyasasını etkilemek için varolan grup” olarak tanımlamaktadır.

İktidardan beklentisi olan gruplar ile otoritenin kendi hakimiyetini sağlamlaştırma isteği arasında varolan diyalog, iktidar ile bu gruplar arasında zaten karşılıklı bir ilişkinin olduğuna işaret etmektedir. Başka bir deyişle, grupların doğal oluşumlarının yanı sıra, Çağatay’ın da işaret ettiği gibi (1968: 58-61), iktidarların çıkar çevrelerini veya menfaat gruplarını politize ederek, kendisine dayanak teşkil etmesi çabasının da bu grupların baskı gruplarına dönüşmesinde etkili olduğu veya teşvik edici bir rol üstlendiği söylenebilir.

Baskı grubunun “düzenli bir örgüt” olduğunu ve onun en önemli görevlerinden birisinin de “kamu politikası uygulamalarına açıktan ve kesin bir şekilde etki etmeye çalışmak” olduğunu vurgulayan Grant (1989: 9)'ın yanı sıra Castles'da; baskı grubu ile ilgili şu noktaya dikkat çekmektedir: “Herhangi bir grup, hükümet faaliyeti olup olmadığına bakmadan, politik değişikliğe sebep olmaya teşebbüs ederse ve belirli zamanda yasama organını temsil etme duygusunda olan politik parti de değilse; işte bu örgüt, baskı grubudur” (1967:1). Buna göre baskı grupları, “politik karar verme sürecine etki etmeye çalışan, genellikle aynı seviyede olan ve ortak amaçları paylaşan sosyal birliktelikler”dir (Ball ve Millard, 1986:33-34). Dolayısıyla baskı grubu üyelerini bir araya getiren ve ortak hareket ettiren en önemli etken ise; ortak çıkarları geliştirmek için kamu politikalarına etki etmektir (Pross,1986: 9).

Baskı gruplarıyla ilgili olarak yapılan kuramsal çalışmaların hemen hepsinde kavram; çıkar grubu kavramıyla ya karşılaştırılmakta ya da bu iki kavram özdeş olarak kabul edilmektedir. Küçük ya da büyük, bugün sivil alanda var olan hemen her oluşumun temelinde, çıkar düşüncesi muhakkak ki yer almaktadır. Ancak bu durum, söz konusu kavramı baskı gruplarıyla özdeş kılmaz. Nitekim çıkar grupları, Kubalı (1971: 323) ve Aybay'ın (1962:273) da ifadeleriyle, “aralarında fiili ve değişken bir çıkar ortaklığı bulunan bireylerden meydana gelmiş, aktif bir şekilde çalışmasını sağlayacak örgütten yoksun oluşumlar”dır. Diğer bir deyişle çıkar grupları, maddi veya manevi birtakım yararları sağlamak için birlikte hareket eden bireylerden oluşan gruplar olarak nitelendirilebilir.

Türkiye'de bu alanda bilinen en eski çalışmayı yapan Abadan'a göre (1956: 36) çıkar grubu deyimiyse; “cemiyette faaliyet gösteren, diğer gruplardan muayyen taleplerde bulunan, müşterek tavırlara sahip bir topluluk” anlayışı kastedilmektedir. Buna göre, sosyal birimlerin çekirdeği sayılan çeşitli grupların üyeleri, paylaştıkları idealleri gerçekleştirmek, sahip oldukları veya olmak istedikleri menfaatleri garanti altına almak veya ortak bir hareket tarzı ile belirli bir amaca ulaşmak düşüncesiyle örgütlenme ihtiyacını duydukları an, bir baskı grubu oluşmuş demektir. Dolayısıyla baskı gruplarının esas fonksiyonu, üyeler arasındaki ilişkileri istikrarlı bir hale

getirip, diğ er gruplarla olan ilişkileri düzenlemektir. Baskı gruplarına daha az rastlanan basit toplumlarda ise, birey genellikle siyasi, iktisadi ve mesleki çıkar birliklerine dahil olmamaktadır. Bu nedenledir ki, modern ve karmaşık toplumların en önemli karakteristiğı sayılan çıkar birlikleri; belli bir alanda uzmanlaşmaya dayanırlar ve bireyi daima belli bir faaliyet veya çıkar açısından kavrarlar. Bu nedenledir ki Abadan (1956: 74- 76); modern toplumlarda dinamik bir kamuoyunun varlıının, uzmanlaşmış çok sayıdaki baskı grubunun varlıına bağlı olacağının altını çizmektedir.

Diğ er yandan, baskı ve çıkar grubuna ilişkin yapılan bu tespitlerin yanı sıra; günümüzde konuyla ilgili kimi çalışmalarda, artık bu iki kavramın aynı şey olduğuna dair vurgu yapılmaktadır. Özellikle son yıllarda Amerikan politikasında, baskı gruplarının siyasi kararlar üzerindeki olumsuz etkileri görüldüğünden beri, baskı grubu terimi zihinlerde kötü çağrışımlara neden olmuş (Roberts, 1971: 78) ve bu nedenle de, İngiltere’de konuyla ilgili bazı akademik çalışmalarda (Thomas, 1993: 2) baskı grubu terimi kullanılırken; Amerika’daki çalışmalarda ise; menfaat ya da çıkar grubu terimi tercih edilir olmuştur.

Kısacası, baskı grubu-çıkar grubu tanımlarında yada ayrımlarında dikkatleri çeken nokta; sistematize olmak bakımından bu iki grubun birbirinden ayrıştığıdır. Aslında baskı grupları da çıkar temelli oluşumlardır. Nitekim kamusal alanda baskı unsuru oldukları pek çok konunun ardında, kamu yararından öte, grubun kendi çıkarları söz konusudur. Dolayısıyla çıkar grubu-baskı grubundan çok da farklı bir kavram değildir. Sadece çıkar grupları için örgütlü olmak şart değilken; baskı grupları genellikle belirlenmiş yasal çerçevelerde kurulmuş olan örgütlerdir. Neticede aralarında ortaklaşa yararlar bulunan insanların meydana getirdikleri çıkar grupları, Key’in de ifade ettiğı gibi (1991:51), ancak belirli amaçlarını gerçekleştirmek üzere örgütlenerek sistemli bir propagandaya giriştikleri ve karar alma organları (yasama ve yürütme)  zerinde çeşitli yollardan etki yapmaya çalıştıkları an, baskı grupları haline gelirler.

Çalışmanın temel düşüncesi çerçevesinde yapılan baskı gruplarına ilişkin genel tespitlerden sonra; Olson'un *Politik Çıkar Grupları Yan Ürün Teorisi*'yle, çalışmada ortaya konulmak istenen baskı grubu tanımlaması daha da netleşmiş olacaktır.

Buna göre; insanı benzer görüşlü insanlarla etkileşmeye itilen sosyal bir hayvan olarak nitelendiren Truman'ın aksine Olson; bireylerin otonom olduğunu ve kendi maddesel refahlarını artırma arayışı içinde oldukları önermesiyle işe başlamaktadır. Bu iki yazarın baskı grubu oluşumu ve üyeliğiyle ilgili çok farklı sonuçlara varmaları da bu yüzden şaşırtıcı değildir. Olson'u tartışmadan önce, bireyin bir baskı grubuna dahil olmakla kazanacağı 3 tip faydanın ayırt edilmesi gerekmektedir. Nitekim ilk defa Peter B. Clark ve James Q. Wilson tarafından ortaya konulan aşağıdaki kategoriler, hemen her baskı grubu araştırmacısı tarafından kullanılmaktadır:

a-maddi (genellikle paraya çevrilebilir somut mükafatlar)

b-paylaşım/solidary (grup aktivitelerinde bulunmaktan elde edilen sosyal mükafatlar)

c-maksatlı (üyelerine belli somut faydalar sunmayan ideolojik hedeflerle ilgili mükafatlar) (Sabatier, 1992: 102).

Bu sınıflandırmadan hareketle Olson (1993: 34-37); özel ve ortak faydalar arasındaki çok önemli bir farkı vurgulamaktadır. Buna göre, özel faydalar sadece organizasyon üyelerini ilgilendirirken; ortak faydalar, hem üyeleri hem de üye olmayanları kapsamaktadır. Nitekim Olson, by-product (yan ürün) teorisini, başlangıçta büyük ekonomik grupların davranışlarını açıklamak için geliştirmiş fakat daha sonra, analizinin bütün büyük gruplara uygulanması gereğini hissetmiştir. Bireylerin çıkarlarını artırmak için kusursuz bir bilgiyle çalıştığını varsayan Olson, gerçekçi insanların bir baskı grubunda görev alıp almayacağına karar verirken, "fayda-bedel" hesapları yaptığını ileri sürmektedir.

Olson, bu tür olaylarda kendi refahlarını artırmanın arayışı içerisinde olan bireylerin, ortak faydadan paylarını alırken, gelirlerini de artıracaklarını

söylemektedir (1993: 34-37). Diğer yandan baskı gruplarına üye alımıyla ilgili olarak ise Olson, ya baskı yoluna giderek ya da sadece grup üyelerinin faydalanacağı özel materyal veya paylaşımı teşvik yoluyla, potansiyel üyeleri katılıma teşvik etmeye çalıştıklarını söylemektedir. Bu görüşe göre; bir baskı grubunun politik aktivitelerinin, özel teşvik temininin bir yan ürünü olduğunu söyleyebiliriz.

Eğer Olson bütün bu söylediklerinde haklıysa, herhangi bir baskı grubunun oluşumu çok problemli gözükmemektedir. Çünkü birey, bağlı bulunduğu grup tarafından yeterli seviyede organize edilemezse; ortak kazancın kendisine sağlanamayacağını ve ortak faydanın bireysel payının, organizasyon bedelleri payını aşacağı sonucuna varacaktır. Sonuç olarak gruplar, Olson'a göre, genellikle faydalanan kimselerin sayısının az ve organizasyon bedelinin, bireyin ortak çıkarlar payına oranla daha düşük olduğu durumlarda örgütlenirler.

5. Araştırma Soruları ve Hipotez

Bu çalışmada, ulusal ve uluslararası politikaların belirlenmesinde baskı gruplarının hükümet organları üzerinde birincil derecede etkiye sahip oluşumlar olduğu kabul edilmiş ve bu bakış açısı araştırmanın dayandığı temel varsayımı oluşturmuştur. Bu bağlamda, aşağıda araştırma sorularımız ve buna bağlı olarak geliştirdiğimiz hipotezlerimiz sınanacaktır.

Araştırma Soruları

A.S.1. TÜSİAD'ın T.C. Hükümeti'nin Avrupa Birliği ile ilgili politikaları üzerine yansımaları nasıldır?

A.S.2. TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine yönelik görüşleri ve faaliyetleri yazılı basında nasıl yer almaktadır?

Hipotezler

H.1. TÜSİAD Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine yönelik faaliyetleriyle, Hükümet politikalarına ve kamuoyunun görüşlerine doğrudan yön vermeye çalışmaktadır.

H.2. TÜSİAD Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine yönelik faaliyetleriyle, basın üzerinden kamuoyu oluşturmaktadır.

H.3. TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine yönelik faaliyetleri, farklı ideolojilere sahip gazetelerde farklı şekilde sunulmaktadır.

Buna göre, gerek çalışmanın kuramsal çerçevesinde ve ilgili bölümlerinde baskı grubuna ve TÜSİAD'a ilişkin değinilen konuların, gerekse çalışmanın yazılı basın üzerinden yapılan örnek olay incelemesinde kullanılan nitel analiz tekniğinin, bu hipotezleri sınamada yeterli verileri sağlayacağı düşünülmektedir.

6. Yöntem

Çalışma, TÜSİAD'ın bir baskı grubu olduğu ve baskı gruplarının da hükümetlerin genel politikalarında son derece etkili örgütlenmeler olduğu temel varsayımından hareketle tasarlanmıştır. Bu tasarının ispatı çalışmanın örnek olay incelemesi olan TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği tam üyeliğine yönelik sergilediği tutum ve davranışların (faaliyetlerin), yazılı basın üzerinden yansımalarının incelenmesiyle sağlanacaktır. Dolayısıyla çalışma niteliksel bir özellik taşıyan betimleyici bir araştırmadır. Bu nedenle niceliksel bir inceleme çalışmaya dahil edilmemiştir. Ayrıca bu incelemede farklı ideolojileri temsil eden gazetelerin TÜSİAD'a ve Avrupa Birliği'ne yönelik sergiledikleri tutumları da haberlerin içeriğinden geçerek gösterilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda::

1. TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği sürecindeki politikaları ve bu yöndeki kamuoyu oluşturma çalışmaları, yazılı basında yer alan ve doğrudan TÜSİAD'a ait olan "tırnak" içi ifadelerin incelenmesiyle ortaya konulacaktır.
2. TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği yönündeki faaliyetlerinin yazılı basında sunuluş tarzıyla da gazetelerin TÜSİAD'a yönelik yaklaşımları ortaya konulacaktır. Bu ise doğrudan haberlerin yapısından, yoğunluğundan ve varsa köşe yazarlarının da konuya ilişkin yaklaşımlarından yararlanılarak incelenmeye çalışılacaktır. Böylece gazetelerin Avrupa Birliği'ne yönelik tutumları da anlaşılmış olacaktır.

Buna göre bu çalışmada TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği sürecinde konuya ilişkin politikalarıyla ilgili olarak farklı ideolojileri temsil eden gazetelerde çıkan haberler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Ekonomik ve kolay erişim imkanına sahip olduğu ve bu nedenle de yaygın okuyucu kitlesi bulunduğundan, ayrıca haberlerin daha ayrıntılı yer aldığı ve günümüzde kamuoyu oluşturmada en etkili organlardan birisi olduğu için bu çalışmada yazılı basın tercih edilmiştir.

Örnek olay olarak belirlenen TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği sürecinde hükümet politikalarına ve kamuoyuna nasıl yön vermeye çalıştığının ve bunun farklı ideolojilere sahip gazetelerde sunumunun ne şekilde yapıldığının incelendiği bu çalışmada, araştırma birimi olarak belirlenen Hürriyet (liberal), Zaman (liberal sağ), Vakit (radikal sağ), Radikal (liberal sol) ve Evrensel (radikal sol) gazeteleri'nde 1 Ocak 2002-31 Aralık 2002 tarihleri arası dönem incelenmiştir.¹

¹ İncelememizde "merkez" olarak konumlandığımız Hürriyet, Doğan grubu gibi güçlü bir sermayenin tekelinde bulunan bir yayın organıdır. Hiçbir hükümet döneminde kendisini ne sağda ne de solda keskin bir kalıba sokmadan, daha çok girişimci sınıfın yanında yer alan ve bir yerde onların çıkarlarını temsil eden Hürriyet, liberalizmin temel ilkelerini savunan ve yansıtan bir gazetedir. Hürriyet'in sağında yer alan Zaman, klasik liberalizmin iktisadi değerlerini büyük ölçüde benimseyen, siyasi değerleri ise dini eksen içinde yeniden uyarlayarak temelde kişi hak ve özgürlüklerinin ön plana

Bilindiği üzere Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği sürecinde Kopenhag Siyasi Kriterleri doğrultusunda en önemli gelişmelerden biri olan AB Uyum Yasa Teklifi, Parlamento'nun ulusal ve uluslararası kamuoyunda herkesi şaşırtan bir çalışması sonrasında Ağustos 2002'de yasalaşmış ve Türkiye'nin katılım müzakerelerinin başlaması ile ilgili esas karar, 12-13 Aralık 2002'de Kopenhag Zirvesi'nde alınacak karara bağlanmıştı. Dolayısıyla, Türkiye için son derece önemli olan bu tarihler öncesi ülkedeki tüm parti ve sivil örgütlerin birinci gündem maddesi haline gelen Avrupa Birliği, hükümet organları dışında en çok da TÜSİAD'ı ilgilendirmiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği yolunda son derece önemli olayların yaşandığı ve tarihi kararların alındığı 2002 yılı incelememiz için esas alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde baskı grubu kavramı üzerindeki farklı yaklaşımlar ele alınıp incelenmeye çalışılmış ve bu yaklaşımlar doğrultusunda Türkiye'ye yönelik bir analiz çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, kavramın tanımlanmasının ardından baskı gruplarının ortaya çıkmasında rol oynayan etkenlerin üzerinde durulmuş ve baskı grubu tiplerinin sınıflandırılmasına yönelik yaklaşımlar ele alınıp değerlendirilmiştir. Aynı şekilde baskı gruplarının faaliyetleri, siyasal otoritelerle ve siyasal partilerle etkileşim boyutları da ele alınan konulardır. Kavramsal anlamda son olarak konuyla yakından ilgili olduğu düşünüldüğü için baskı grubu sistemleri ele alınıp incelenmiştir. Birinci bölüm başlığı altında değindiğimiz bir diğer konu ise, Türkiye'de genel anlamda baskı gruplarının görünümü ve algılanışına ilişkin tespitlerdir. Böylece baskı grubuna ilişkin kuramsal yaklaşımlarla Türkiye'de kavramın görünümü arasında somutluk sağlanmıştır.

çıkartıldığı, son yıllarda sağıın daha çok muhafazakar-liberal bloğuna dahil olabilecek tarzda yayın yapmaktadır. Zaman'ın sağıında daha doğrusu en uç sağda yer alan Vakit ise, radikal İslamcılığın değişime (modernleşmeye) karşı katı tavrını, başka bir deyişle batıcılık karşıtı tutumunu sergilemektedir. Bu nedenledir ki Vakit, daha çok "İslam birliği" ideali çerçevesinde Batı ile değil Müslüman ülkelerle yakın ilişkileri esas alan ve bu yönde yayın yapan bir gazetedir. Hürriyet'in solunda yer alan Radikal ise, bugün liberalizmin bireycilik ve özgürlük esasına uyan, sol'un "sosyal demokrasi" çizgisinde yer alan ve bu nedenle de "melez" diye tabir edebileceğimiz bir yayın organıdır. Aslında Radikal'i bugün için tanımlayan en önemli özellik "sivil toplum"cu bir gazete olduğudur. Diğer bir deyişle Radikal, toplumun devlete karşı sivil toplum örgütleri nezdinde temsilini esas almaktadır. Bu anlamda Radikal'in temsil ettiği solu İnsel'den hareketle "yeni sol" olarak da tanımlayabiliriz (2002: 98). Son olarak, Radikal'in solunda başka bir deyişle en uç solda yer alan Evrensel, sol ideolojinin "Lenin-Mao" ikilisinin açmış olduğu yolda ilerleyen, "68'li ruhu"nu devam ettiren ve sert bir kapitalizm karşıtlığını ön plana çıkartan bir yayın organıdır.

"Bir Baskı Grubu Olarak TÜSİAD'ın Türkiye Siyasal Hayatı İçindeki Yeri" başlıklı ikinci bölümde, özellikle Cumhuriyet döneminden itibaren siyasi ve ekonomik politikaların işadamları (burjuvazi) ile siyasi otoriteler arasındaki ilişkilerin şekillenmesindeki etkileri incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken Türkiye siyasi hayatına yön veren önemli tarihler esas alınmıştır. Böylece hem teorik hem de Türkiye açısından genel anlamda bir analiz çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle TÜSİAD'ın oluşumu ve kurumsallaşmasında etkili olan faktörler belirlenmiş, bağlı bulunduğu yasal statü, üyelik ve örgüt yapısı, amacı ve misyonu ve kamuoyu faaliyetleri incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, ilk iki bölümün ışığında TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği sürecinde hükümet ve politikalarına yönelik baskı faaliyetleri yazılı basın üzerinden incelenmiştir. İnceleme öncesi TÜSİAD'ın Avrupa Birliği hakkındaki genel görüşlerinin ortaya konulması, incelemedeki esas noktaları belirlemesi açısından önem taşımaktaydı.

I. BÖLÜM

BASKI GRUPLARININ SİYASAL SİSTEM İÇİNDEKİ KONUMLARI

A. Baskı Grubu-Siyasal Parti/İktidar İlişkisi

Baskı grubu oluşumuna etki eden faktörlerden ve baskı grubunun kimi Batı literatüründe aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığı; gerçekte ise, bir nüansın yer aldığı çıkar grubu tanımlamalarının ve ayrımlarının yapıldığı bir üst bölümde bahsedilenleri tek bir cümleyle şu şekilde ifade edebiliriz: baskı grubu, “kamu yarını gözeten politikalara, karşılaştırmalı bir alan olarak etki etmeyi araştıran ve politik parti olarak tanımlanamayacak” (Baggott, 1995: 2), her zaman olmasa bile genelde “resmi olarak örgütlenmiş”(Thomas, 1993: 2) gruplardır. Günümüzde baskı grupları, çoğulcu ya da tek partili rejimlerde, siyasal sistemin birçok kesim ve düzeyinde varlıklarını göstermekte, siyasal birtakım kararların alınışında etkili olabilmekte, olaylara ve kararlara bir yön dahi verdirebilmektedirler.

Baskı gruplarıyla ilgili yerli ve yabancı çalışmaların neredeyse tamamında kavram, siyasal bir olgu olmasından dolayı siyasi partilerle karşılaştırılmakta ve baskı gruplarının tanımlanması genellikle siyasi partiler üzerinden yapılmaktadır. Ancak, baskı gruplarının siyasal birtakım davranışlarda bulunmaları, onların siyasal parti niteliği kazanmalarını gerektirmez. Çünkü en basitinden baskı grupları, Kışlalı’nın da üzerinde durduğu gibi (1992:261), siyasal partilerin aksine siyasal iktidara talip değildirler. Bu nedenle bu ikisi arasındaki en belirgin ayrım olarak, siyasal partilerin kuruluş amaçlarının yalnız ya da başka partilerle birleşerek iktidara geçmek olduğu belirtilir. Buna göre baskı grupları, iktidar mücadelesinin dışında kalan örgütlerdir. Bu yüzden de seçimlerde adaylıklarını koyamazlar, koydukları takdirde baskı grubu niteliğini yitirip, siyasal parti haline dönüşürler. Ancak bu iki güç odağının, özellikle de seçim dönemlerinde, karşılıklı çıkar ilişkisine girdiği ve

hatta bu yönde baskı gruplarının siyasal iktidara dolaylı yoldan etki yaptığı bile söylenmektedir.

Baskı gruplarının genellikle ayırıcı hatta bölünmüş toplumsal birlikler olduğunu ve bu yüzden de onlardan -kendi yapıları içinde yer alanların dışında- birleştirici, toplayıcı, denge kurucu bir işlev beklemenin yersiz olacağını söyleyen Esin'i (1974: 28) destekler nitelikte Wilson'da (1990: 33), baskı gruplarının yalnızca üye bileşimlerine bağımlı olduğunu, bu yüzden de daha sınırlı çıkar perspektifini ifade eden bir talep bileşimini temsil ettiklerini belirtmektedir. Buna göre siyasi partiler, genellikle kendilerine oy veren farklı toplumsal bileşenlerin taleplerini ortak bir söylem altında ifade etmeyi hedefleyen, farklı toplumsal unsurlara duyarlı kuruluşlar (Şahım, 1994: 41) olarak belirirler. Diğer bir deyişle siyasi partiler, toplumun çeşitli katmanlarında birbirine yakın çıkarlar arasındaki farklılıkları birleştirmeye çalışırken; baskı gruplarının, çıkarlarını iktidara ve tüm kamuoyuna açıklamak gibi bir görevleri bulunmaktadır. Sonuçta belirli baskı gruplarının farklı çıkarları temsil ettikleri bilindiğine göre; sadece bu temsil durumu bile, farklı çıkarların uzlaşmasının baskı gruplarının kuruluş ilkeleri arasında bulunamayacağını ispat etmeye yetmektedir. Kuruluş ilkesi olarak uzlaşmadan söz etmek pek mümkün olmasa da; bir yaşam şekli, eylem ilkesi olarak uzlaşma, baskı grubunun en çok rağbet ettiği ilkelerden birisidir. Politik partiler oy veren arayışında çıkar ve görüşleri bir araya getirirken, baskı grupları da tanımları gereği daha ziyade azınlığın bakış açılarını ifade ederler. Bu söylemden hareketle Wilson (1990: 33), güçlü politik partilerin, baskı gruplarının aşırı gücünün bir panzehiri olduğunu söylemektedir. Ancak, baskı grupları ile politik partiler arasındaki ilişkinin bu türden bir tercümesi, yalın olur. Çünkü, ülkemiz de dahil, dünyanın pek çok yerinde güçlü baskı gruplarının, güçlü politik partilerle kimi zaman bir arada bulunmakla yetinmeyip, onlarla müttefik dahi olduklarına rastlanmaktadır.

Baskı grubu ile siyasal parti arasındaki ilişkide birbirine zıt iki durum izlemek mümkündür (Wilson, 1990: 34). Buna göre baskı grupları bazen siyasal iktidarı etkileyerek amaçları peşinde koşarken, siyasal partilerden bağımsız hareket edebilirler. Nitekim baskı grupları, yukarıda da bahsedildiği gibi hükümet

organlarından bir “dışta oluş”la ayrılmaktadırlar ve eğilimleri ile amaçları açısından da partilerden farklı bir niteliktedirler. Bazen de bu gruplar, şu ya da bu siyasal parti ile sıkı bir ilişki içine girme eğiliminde de olabilirler. Bu durumda ilişki yalnızca bir amaçlar koşutluğu olabileceği gibi, aktif bir işbirliği biçimine de bürünebilir. Neticede politik partiler ve baskı grupları arasındaki bağların yakınlığı, bir çıkardan diğerine farklılık gösterebilir. Örneğin; sendikalarla politik partiler, birbirlerine belli sektörlerin işverenlerini temsil eden örgütlerden daha doğrudan bağlıdırlar. Ancak yine de politik partiler ve baskı grupları arasındaki bağlar, ülkeden ülkeye farklılık gösterir niteliktedir. Ayrıca, batılı çoğulcu toplumlarda -Türkiye de dahil- büyük sermaye gruplarının ve iş çevrelerinin özellikle sağcı partileri destekledikleri bilinen bir gerçektir. Nitekim 1980 sonrası Türkiye’inde, yeniden yapılandırılan politik ve ekonomik alanda, Özal’lı ANAP hükümeti ile TUSİAD arasında açıktan açığa yürütülen ilişki ve destek, bugün belgelerle de ispat niteliği taşımaktadır.

Günümüzde baskı grupları kategorisinin kullanımını geniş ölçüde yayma ve özellikle bunun içine hükümet organlarının kendilerini de dahil etme yönünde bir eğilim bulunmaktadır. Bu eğilimi kabul edenlerin çoğu ise, baskı grubunu politik yaşamın temeli haline sokan Amerikan teorisinin entelektüel bakımdan böyle bir genellemeyi haklı gösterdiğinden habersizdirler. Temellerini A. Bentley’in attığı bu görüşe göre (Meynaud, 1975: 42-44); politikanın gidişi savaşa girişen ve kendi anlayışlarını her çareye başvurarak kabul ettirmeye çalışan toplumsal güçlerin çatışmalarına her an için bağlıdır. Nitekim hükümet kuruluşlarıyla özel gruplar arasında temel bakımdan hiçbir ayrılık yoktur. Dolayısıyla, ikinciler gibi birinciler de (özellikle parlamento meclisleri) kendi isteklerini kabul ettirmek için politika savaşına katılan örgütlenmiş gruplardır. Hükümete ilişkin olgular ise; (kamu kuruluşları ve tabiatıyla partiler de dahil) baskı gruplarının birbirleri üzerinde yaptıkları baskıların sonucudur. Diğer yandan hükümet yönetimi ya da ordu, nitelikleri bakımından şüphesiz kamu kuruluşlarıdır. Ancak, bununla birlikte bunlar kendi asli görevlerinden ayrılarak yöneticilerin kararlarına yön vermeye ya da bunları işlemez hale getirmeye kalkışılırsa (bunu yaparken de politik makamlarca emirlerine verilen yetki olanak ve kaynakları bir bakıma kötüye kullanılırsa); baskı grupları haline dönüşürler.

Baskı gruplarının daha çok sorunlara ve bunlara ilişkin politikalara; siyasal partilerin ise daha çok seçimlere ve kişilere yönelik eylemde bulunduklarını öne süren Esin'e (1974: 29) göre de baskı gurupları, siyasal partilerle olan ilişkilerinde partileri sorunlarından haberdar edecek, bu konuda bilgi sağlayacak ve karşı tarafa sorunlarına ilişkin politikaları sunup önereceklerdir. Ancak, siyasal partilerin de yerel ya da genel seçimlerde adaylar hakkında baskı gruplarından fikir aldıkları ve onların hoşlarına gidecek adaylar üzerinde durdukları bilinen bir gerçektir. Kısacası bugün siyasal iktidarın talibi siyasal partilerle, bu iktidarı etkilemek isteyen baskı grupları arasında bir destekleme ve tamamlayıcılık ilişkisi söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında Kapani (1992:194-196), siyasal partilerin "çıkarların birleştirilmesi" fonksiyonuna karşılık; baskı gruplarının "çıkarların açıklanması" fonksiyonuna sahip olduklarını söylemektedir.

Herkesin bildiği gibi, iktidarın öğeleri olan hükümetler, meclisler, seçimle sorumlu makamlarda yer alan bürokratlar, kararların alınışında anayasal kurallar çerçevesinde birbirleriyle istişare kurmaktadır. Her ne kadar siyasal iktidarın fiili olarak dışında yer alsalar da, bugün baskı gruplarının da gücü oranında, bu kararlarda etkili olmaya çalıştıkları gözlenmektedir. Bugün Türkiye de dahil pek çok ülkede işveren ve işçi sendikası temsilcileri ile hükümet yetkilileri bir masa etrafında bir araya gelerek, ülke genelini ilgilendiren bazı meselelerde bile bir baskı unsuru olarak kararlara yön verdirebilmektedirler. Diğer yandan, belirli bir sosyal grubun profesyonel temsilcisi de olsalar, baskı grubunun üyeleri aynı zamanda seçimlerde sade birer vatandaş statüsünde olduklarından, oy verme durumu baskı grupları için kendi mevcut güçlerinin yanı sıra, ikinci bir güç kaynağını da teşkil etmektedir. Bunun sonucunda partilerden tamamen bağımsız çalışan baskı grupları, çıkarlarına aykırı bir politika güden partilere kamuoyu önünde cephe almakta ve hatta seçimlerde bu parti ve adayına oy verilmemesini üye ve taraftarlarından isteyebilmektedirler. Daha önce Kışlalı'nın yaptığı tespiti benzer şekilde Çam'ın da ideolojik eğilimi görece daha az olan bir çıkar grubu olarak tanımladığı baskı grubunun, partilerle organik bir bağı yoktur (en azından kamuya açıklanmış) (2000: 455-458). Ancak Çam, çıkarlarının savunmasını kamuoyu önünde yaparken,

partilerle baskı gruplarının geçici tarzda ve somut konuları kapsayan yakınlaşmalara girebildiklerinin de altını çizmektedir. Buraya kadar bahsedilenlerden de anlaşılacağı üzere, baskı grupları her ne kadar da politika yapmadıklarını, politikanın dışında ya da üstünde olduklarını iddia etseler de, amaçlarına ulaşmak için çoğu kez çeşitli siyasal araçlar kullanmaları ve siyasal kararlara etkide bulunmaları gerekmektedir. Hatta siyasal partileri etkilemek için baskı gruplarının sıkça parti içindeki gruplar ve kişilerle özel ilişkiler geliştirdiklerini söyleyen Daver (1993: 242-244) de, bu yolda bazı baskı gruplarının parti programlarının hazırlanmasına dahi katıldıklarını belirtmektedir

Yukarıda bahsedilenlere ilaveten, baskı gruplarının hükümete yönelik etki çalışmaları sadece yasama organıyla sınırlı kalmamakta; yürütme ve idare amirlerini de etkilemeye yönelik çalışmalarda bulundukları görülmektedir. Örneğin baskı grupları, kendisiyle ilgili kanun çıktıktan sonra da bu kanunun uygulanmasında yetki sahibi olan kişilerin atanmasında da rol oynayabilmektedirler. Dolayısıyla bu şekilde, kanunların lehlerine alınmasında da etkili olabilmektedirler. Diğer yandan, baskı gruplarının idare amirlerine ve yargıçlara yaptıkları baskılar ise; bazen yasama organına yapılandan daha etkili ve tehlikeli olabilmektedir. Çünkü bu tür bir baskı çok gizli ve dolaylı yollardan yapılmaktadır.

Neticede baskı grupları için siyasal partiler, siyasal partiler için de baskı grupları, ilişkisi kesilmeyen iki ayrı güç merkezidirler. Günümüz demokrasilerinde bazı sivil örgütlenmelerin kamuoyu üzerindeki etkisini yadsımayan tüm partiler, bu düşünceyle baskı gruplarının yönetiminde etkili olmaya ya da partinin fikirleri doğrultusunda bazı baskı grupları oluşturmaya çalışmaktadırlar. Ancak bu durum, tüm baskı gruplarının siyasi partilerin bir uydusu ya da uzantısı oldukları anlamına gelmemelidir. Nasıl ki bir partinin tıpkı bir uzantısı gibi hareket eden baskı grupları varsa; partilere karşı tamamen bağımsız durumda bulunan baskı grupları da bulunmaktadır. Bu arada doğrudan ya da dolaylı olarak baskı gruplarına bağlı partilerin de bulunduğu gerçeği unutulmamalıdır. Nitekim, geçmişte kendilerine bağlı baskı grupları oluşturma yoluna ilk başvuran partilerin, sosyalist ve komünist partiler olduğu gözlenmiştir. Arkasından diğer partiler de onları taklit etmeye

çalışmışlardır. Nasıl ki sol partilerin, geçmişte olduğu gibi bugünde işçi sendikaları yönetiminde etkili olma çabaları varsa; sağcı partilerin de, örneğin işveren kuruluşlarının yönetimini ele geçirme çabasında olmaları da bir o kadar doğal karşılanmalıdır. Ancak, gençlik ve kadın kolları dışında çoğulcu sistemlerde baskı grupları ile siyasal partiler arasında açıktan organik bir bağa rastlamak pek mümkün değildir. Kaldı ki bu durum, Kışlalı'nın belirttiği gibi (1992: 297-298), baskı gruplarının her zaman lehine işleyen bir sonuç da yaratmaz. Ayrıca, herhangi bir baskı grubunun yöneticilerinin bir kısmının ya da tamamının belirli bir partinin üyesi veya yandaşı olmaları, mutlaka o partiye bağımlı bir yol izleyecekleri anlamına da gelmemelidir.

Günümüzde baskı grupları ile politik partiler genellikle birbirine rakip örgütlenmeler olarak görülmektedirler. Nitekim her ikisi de politik katılım için farklı yollar sağlar ve kendilerinin kamu politikasını etkileyecek “güç” odakları olduklarını iddia ederler. Aslında, politik partiler ve baskı grupları sadece sınırlı politik kaynaklar için mücadele eden rakipler değildir; aynı zamanda birbirinin gücüne tabiatça da zıt görünümündedirler. Dolayısıyla da politik partiler güçlendiğinde baskı gruplarının zayıfladığı; baskı grupları güçlendiğinde de politik partilerin güçsüzleştiği iddia edilmektedirler. Amerikan eyaletlerinin politikalarındaki farklılıklar üzerinde çalışan politik bilimcilerle popülerlik kazanan bu kural; seçimleri kazanmak için birçok farklı gruptan kuvvet alması gerektiği iddia edilen politik partilerin, sözde tamamlayıcı karakterine ve toplumun daha küçük kesimleri için çaba harcayan çıkar gruplarının sözde ayırımcı doğasına dayanmaktadır. Nitekim, hiçbir politik parti tek bir çıkarla ifade edilerek çoğunluğu kazanamaz. Ancak bu varsayımın ABD dışındaki tecrübelerle kimi zaman çeliştiği de görülmektedir (Wilson, 1990: 156-157). Kısacası baskı grupları, yönetimi üzerlerine almadan, hükümeti etki altına almanın arayışındadırlar ve daha az odaklanılmış konularla ilgilidirler. Tersine politik partiler ise; hizmet için adaylar çıkarırlar ve daha geniş sayıda konuyla ilgilidirler.

B. Baskı Gruplarının Etkinliğini Belirleyen Faktörler

Baskı gruplarını diğer gruplardan daha etkin kılan ve siyasal alanda daha güçlü etki yapmasını sağlayan en önemli güç ögesi “üye sayısı” ile “finansal güç”tür (Wilson, 1990: 163-164). Aslına bakılırsa üye sayısı başlı başına bir güç ögesidir. Çünkü sayı üstünlüğü, yöneticiler için esaslı bir kozdur. Ancak, üye sayısı ile finansal güç bazı sınırlar içinde birbirlerinin yerine de geçebilmektedirler. Örneğin, zenginlik (finansal güç) birçok hizmetlerden yararlanılmasına da imkan sağlamaktadır. Diğer yandan, üye sayıları büyük olan gruplar da ya karşılıksız ya da hemen hemen karşılığı olmayan faaliyetler biçimi altında üyelerinin sayısında yardım görürler. Baskı grubunun üyelik yapısının politik partilerle olan ilişkileri için de belli imaları vardır. Buna göre, büyük miktarda üyeliği bulunan baskı grupları, üye sayısı az olanlara kıyasla politik partilere daha yakındır. Örneğin İngiltere veya neo-korporatist ülkelerdeki sendikalar, nüfusun büyük bir bölümünü temsil ettiklerinden dolayı, desteklerini isteyen politik bir partinin seçimleri de kazanacağını düşünürler.

Baskı gruplarının bir diğer güç ögesi ise; “örgüt faktörü”dür. Öyle ki, iyi işleyen bir yönetim mekanizması, beraberinde topluluğun eyleminin de rasyonelleştirmesini sağlar. Bu ise, örgütün sürekliliğini ve yönelmesi gereken hedeflere doğru yol almasını sağlamaktadır. Buna göre işinin ehli bir yönetici aynı zamanda elindeki kaynakları en iyi şekilde kullanmasını da bilen iyi bir örgütleyicidir. Dolayısıyla, örgüt faktöründe özellikle iki unsur önemlidir. Bunlar, yöneticilerin kişilikleri ve parlamento çevrelerinde bakanlıkların ve kamuoyunu oluşturan organların bürolarında kurabildikleri dost, ahbap şebekesinin genişliğidir. Bu bakımdan zengin gruplar, sosyal statüleri gereği diğerlerinden daha özel kolaylıklara da sahip gruplardır. Ancak, grubun içinde birlik duygusu yoksa ya da yönetici çevrenin içinde beraberlik ruhu bulunmuyorsa; bu durum kaçınılmaz bir şekilde örgütün güçsüzlüğüne de yol açacaktır. Baskı grupları için önemli bir diğer güç ögesi de, “Toplumsal durum” faktörüdür. Bununla anlatılmak istenen ise; baskı grubuna kamu tarafından gösterilen itibar başka bir deyişle, halkın söz konusu grup hakkında vardığı değer yargısıdır. Eğer grubun temsil ettiği kitle, toplumsal itibarı

yüksek bireylerden oluşuyorsa, hatta sözü edilen grup içerisinde kamuoyunda adı sıkça duyulan şahıslar yer alıyorsa, o zaman grubun kamuoyu üzerindeki etkinliği de yüksek olacaktır. Paralel düşüncelere göre; sosyal itibarı yüksek grup üyelerinin, siyasal sistemi meydana getiren kurumlardaki görevlilerle düzenli sosyal ilişkiler içinde olmaları ve bu yoldan bir diyalog kurma olanağı elde etmeleri daha kolaydır. Bütün bu söylenenlere göre, toplumsal itibarı belirleyen değişkenlerin başında; meslek, gelir ve eğitim ön sıralarda gelmektedir. Bu nedenle, Daver'e göre baskı grubunun gücü, temsil ettiği grubun kamuoyundaki prestijinden, baskı grubu hakkında toplumda mevcut olumlu kanaat ve yargılardan ileri gelmektedir (1993: 241-242). Bu nedenle toplumsal itibara paralel olarak toplumda belirli bir güce sahip olduklarını ispatlayamayan baskı grubu sözcülerinin, ciddiye alınmama gibi bir tehlikesi de söz konusudur. Bu yüzden baskı grubunun, siyasal partileri, siyasal liderleri ve bürokrasiyi etkileyebilmesi için; temsilcilerinin kitlenin tamamını temsil ettiğine inanılması, isteklerinin karşılanmaması durumunda ise, bazı kayıpların doğacağı hissedilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, baskı gruplarının isteklerine gerekli duyarlılığın gösterilebilmesi için gerekli olan özelliklerin başında, özerklik gelmektedir (Şahim, 1994: 63-67). Bu yöndeki yaygın inanışa göre, köklü bir tarihi geçmiş olan bir baskı grubunun, toplumsal itibarı da diğerlerinden farklı olacaktır. Diğer yandan, son zamanlarda baskı gruplarının kişisel veya kolektif eylem biçimleri de güç ögesi arasında önemli bir faktör olarak görülmektedir. Buna göre, tek bir şahsiyet herhangi bir kuruluşun ya da ortamın yardımı olmaksızın politikanın güdümüne ağırlığını koyabilir. Ancak yine de kolektif eylem biçimi, baskı gruplarının her zaman tercih ettikleri bir yoldur. Kişisel eylem ise ancak bu kolektiflik içinde hareket ederse etkili olabilmektedirler.

Baskı gruplarının etkinliğini belirleyen son bir öge ise; siyasal sistemin ve kurumlarının yerleşik ya da zayıf olmasıdır (Şahim, 1994: 63). Buna göre, siyasi partilerin tecrübeli, yetişmiş kadrolardan yoksun olması; bürokrasinin bilgi ve beceriden yoksun zayıf kadrolardan oluşması, devletin kendi kurumlarını iktisadi ve toplumsal gelişmeye paralel olarak geliştirememesi; iyi teşkilatlanmış, uzmanlık ve bilgi ile daha iyi donatılmış olan baskı gruplarının, daha da etkin olmasını sağlayacaktır. Diğer yandan, merkeziyetçilikten uzaklaşma ve karar verme yetkisinin

dağılması da, baskı gruplarının etkinliğini arttırıcı yönde etki yapmaktadır. Yine aynı şekilde iktidarda bulunan partilerle, sistemi etkilemeyi amaçlayan gruplar arasındaki düşünce benzerliği arttıkça, etkileme şansı da o derece yükselecektir. Neticede baskı grubunu mevcut siyasal sistem ve yapısı doğrudan etkilemektedir. Ancak, baskı grubunun siyasal süreci etkilemek üzere giriştikleri faaliyetleri devam ettirebilmeleri, maddi olanaklarının genişliğine ve sürekliliğine bağlıdır. Bu nedenle, başta üyelerinin normal aidatları olmak üzere, ek bağışlar ve yardımlar da grubun etkisini ve faaliyetlerinin devamlılığını sağlamada önemli rol oynamaktadır. Kısacası, diğer faktörlerin eşit tutulduğu bir ortamda, temsil edilen kitle ne kadar geniş ise, baskı grubunun da o kadar etkin olacağını söylemek mümkündür (TÜSİAD VE TOBB örneğinde olduğu gibi).

C. Baskı Gruplarının İşlevleri , Araçları ve Yöntemleri

Önceki bölümlerde bahsedildiği üzere, kendi üyelerini, diğer baskı gruplarını, seçim sürecini, yasama, yürütme ve yargı organlarını ve kamuoyunu etkileme çabasında olan baskı gruplarının; bu yolda iknadan doğrudan harekete kadar uzanan ve değişik biçimler gösteren pek çok yöntemi uyguladığı bilinmektedir. Baskı gruplarının amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için, çeşitli alanlarda uyguladıkları etki yöntemlerinin her siyasal sistemde aynı metotlarla uygulanamayacağını söyleyen Çam (2000: 468-469); bunların şeklinin, alanının, yoğunluk ve etkinlik derecesinin, ülkenin anayasal-kurumsal yapısına, parti sistemine ve siyasal kültürüne göre farklılık göstereceğini belirtmektedir. Örneğin İngiltere, siyasal iktidarın merkezde ve güçlü yöneticilerin elinde toplandığı bir siyasal yapıdadır. Bu nedenle baskı grupları, bakanları veya bürokratları etkilemeyi, milletvekillerini etkilemekten daha başarılı bir yol olarak tercih etmektedirler. Baskı grupları ile siyasal partiler arasındaki ilişkiler ve baskı gruplarının farklı parti sistemleri üzerindeki etkileri de, baskı grubu etkinliklerinin diğer değişkenlerini sağlarlar. Ayrıca parti sisteminin türü, partilerin yapı ve ideolojileri de baskı gruplarının etkinlikleri üzerinde önemli rol oynamaktadır. Bütün bu değişkenlerin yanı sıra belki de en önemli değişken,

siyasal kùltùrdùr. Nitekim kimi ùlkeler (ABD gibi) baskı gruplarına karşı daha hořgòrùlù davranabilirken; bazı ùlkelerin siyasal kùltùrleri belli eylem tùrlerine daha uygun olabilmektedir.

Bu nedenledir ki bir baskı grubunun etkinliği o ùlkeledeki siyasal kùltùrle doğrudan alakalıdır. Gùnümüz modern devletlerinin toplumsal hayatın her aşamasıyla ilgilenmesinin zaman ve ihtisaslaşma ağısından pek mùmkin olmadığı dũřùnùlürse; baskı gruplarının devletin çeşitli kademelerine özellikle de kendi alanları ve çıkarları doğrultusunda bilgi vermeye uğraştıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Hatta bazı zamanlarda idarenin soruşturma, araştırma, bilir kişi gibi komisyonlarına bile temsilciler göndererek, sisteme yardımcı olmaya çalıştıkları gözlenmektedir. Bu işlevden hareketle, baskı gruplarının tıpkı birer haberleşme kanalı gibi çalıştığını belirten am (2000: 464), toplum yapısının önemli bir kısmını meydana getiren siyasal sistemin evre değişikliklerinden haberdar olup değişikliklere ayak uydurmasında baskı gruplarının haberleşme yönünde önemli işlevleri yerine getirmekte olduklarını ifade etmektedir.

Buna göre Meynaud (1975: 300), baskı gruplarının temel işlevlerini üçe ayırarak incelemektedir. Bunlar; karar organlarına sorunlarıyla ilgili olarak ayrıntılı bilgiler vermek, alınan kararlara üyelerinin rızasını sağlamak ve tabanlarındaki genel eğilimleri yönlendirip, akılcı çözüm önerilerine dönüştürmektir. Böylece sisteme en karşı gibi görünen baskı grupları bile, kendilerine çıkarlarını ve görüşlerini yasal yollardan savunma olanağı tanındığı ölçüde, istemeden de olsa, zaten mevcut düzene hizmet etmiş sayılırlar. Çünkü, istek ve tepkilerin belirli düzeylerde dile getirilebilmesi ve yüksek sesle söylenebilmesi bile manevi bir doyum sağlayarak, tepkilerin yumuşamasını sağlayabilir.

Baskı gruplarının bu temel işlevleri yerine getirmeye çalışırken, konuyla ilgili araştırmacıların hemen hepsinin üzerinde durduğu yöntemlerin başında “Lobbycilik” gelmektedir. Yasama meclisleri koridorlarında meclis üyeleriyle temas kurarak, çıkması istenen bir kanunu çıkarmak veya çıkmaması istenen bir kanunun çıkmasını önlemek için girişilen faaliyeti ifade eden lobbying; dilimize “kulişçilik” ya da

“kanun simsarlığı” (Kapani, 1992: 204-206) olarak çevrilmiştir. Yalnız burada önemli bir husus, baskı grupları ile kanun simsarlarının yani “lobbyistler” in birbirinden farklı kavramlar olduğudur. Nitekim birinde kıstas gaye iken; diğerinde metottur. Başka bir deyişle, baskı grubu yasama kuvvetine veya yürütmeye etki etme amacını güderken; bu etkinin hangi araç ve yöntemlerle yapılması gerektiği hususunda bizzat karar alma veya teşkilat kurma zorunluluğu duymayabilir. Dolayısıyla baskı grupları, bu işi ya kendileri ya da “lobbyist” denen ve baskı grubunun tesir, imkan ve şekillerini fiilen yerine getiren ve bizzat bu işle meşgul örgütlere de bırakabilirler. Günümüzde pek çok baskı grubunun ve lobbyistlerin, komisyon toplantıları ile resmi dairelerde de şahsi ilişkiler yoluyla pek çok önemli işler hallettiği de bilinen bir gerçektir.

Lobi çalışmasının Türkiye'deki uygulamaya kıyasla Amerika Birleşik Devletleri'nde çok sıkı kurallara bağlandığını ifade eden Kazancı; özellikle de II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemlerde kötü örneklerin artması, rüşvetin yaygınlaşması gibi nedenlerden dolayı bu uygulamayla ilgili yasal düzenleme yoluna gidildiğini kaydetmektedir (2002: 283). Lobi faaliyetlerinin ABD'de, özellikle de Bill Clinton döneminde, yeni düzenlemelerden geçirildiğini belirten Dincer ise; getirilen bir dizi yenilikle lobiciliğin ahlaki değer ve kurallarını yeniden tanımlayan düzenlemelerin gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Örneğin yeni kurallara göre, devlet memurları derecelerine uygun sürelerde işlerinden ayrıldıkları zaman lobici olamamaktadır (1998: 59-60). Türkiye'de ise, yasal dayanağı olmayan bir lobi düzen ve ortamının bulunduğunu, dolayısıyla da gayri resmi ve gelenekselleşmemiş bir lobicilik anlayışının yer aldığını vurgulayan Kazancı; Türkiye'deki lobi çalışmalarının en etkin şekilde kokteyller v.b. organizasyonlar sırasında işlediğini vurgulamaktadır (2002: 285). Nitekim, Abadan'ın (1956:141-142) “sosyal lobby” olarak tanımladığı ve Kazancı'nın da üzerinde önemle durduğu ziyafet, kokteyl v.b. gibi sosyal toplantılar ile de baskı gruplarının iş saati dışında da ilişki geliştirme yoluna gittikleri gözlenmektedir. Lobi çalışmaları dışında baskı gruplarının hükümet organlarını ve temsilcilerini etkilemede başvurdukları bir diğer yöntem de, seçim bölgelerinde bulunan seçmenlerin eğilimlerini yoklamaktır. Dolayısıyla bu yönde seçmenlere kendi imzaları ile dilekçe, memorandum, mektup veya telgraf hazırlatıp

gönderdikleri görülmektedir. Ayrıca baskı gruplarının bu dönemlerde baskı grubu ile siyasi parti arasındaki ilişkilerin ya sıklaştığı ya da kopma noktasına geldiği gözlenmektedir. Diğer yandan, bir baskı grubu için geleceğe dönük çıkarlarına hizmet edecek siyasi partileri bu dönemde etkilemek daha kolay olmaktadır.

Konunun girişinde baskı gruplarının iknadan doğrudan harekete kadar pek çok yönetime başvurdıklarını belirtmiştik. Buna göre ikna metodunun özü; etkilemek istenen merkezin, taleplerin “haklı” olduğu konusunda inandırılmasında yatmaktadır (Esin, 1974: 35). İkna amacıyla sorunların objektif bir görünüş içinde ele alınması, bu konuda uzmanlar tarafından ilgili merkezlere dosyalar, raporlar sunulması, araştırmalar yapılması (TÜSİAD’ın her dönem siyasetten ekonomiye, eğitimden sosyal yaşama kadar ülkenin bu alandaki politikalarını şekillendirebilecek nitelikte yayınladığı raporları gibi) baskı grubunun “ciddi” ve “güvenilir” bir kuruluş olduğu izlenimini yaratma çabasını taşımaktadır. En önemlisi de baskı grupları, ikna’nın başarılı olması için çıkarlarını mümkün olduğu kadar kamu çıkarlarına yaklaştırmaya ve bu iki çıkar arasında bir özdeşlik olduğu görünümünü yaratmaya dikkat ve özen göstermektedirler. Gerçekte baskı grupları amaçlarına ulaşabilmek için çok sayıda araçlara sahiptirler. Fakat baskı gruplarının çoğu, bu çok sayıdaki araçların hiçbir zaman birkaçını bir arada kullanamazlar ve aslında geniş bir araçlar yelpazesine sahip grupların sayısı da oldukça azdır.

Bir önceki bölümde baskı gruplarının siyasi partilerle ve parlamento ile olan ilişki şekillerine değinilmişti. Her ne kadar baskı grupları politika ile doğrudan bir ilişkileri olmadığını ileri sürseler de, aslında bu iddia oldukça şaşırtıcıdır. Çünkü günümüzde hükümet organlarına yapılacak müdahaleler sayılamayacak kadar çok olduğundan, kamu kesimiyle özel kesim yetkilileri arasındaki temasların ardı arkası kesilmemekte ve kimi zaman da gündelik hale gelebilmektedir. Fakat iş yürütme aşamasına geldiğinde, söz konusu politika büyük sayıda somut kararların ortaya çıkmasına yol açar ki; bunlar da bir takım özel çıkarları doğrudan etkilemektedir. Neticede baskı grupları, resmi makamlar nezdinde her zaman için müdahalelerde bulunmaktadırlar ve demokratik rejimin ruhu kökünden değiştirilmediği müddetçe

bu türlü girişimlerin yasaklanması hatta sınırlandırılması bile olanaksız görünmektedir.

Baskı grupları için normalde kusurlu gözükmeyen ve doğalarına da uygun olan bu yöntemlerin yanı sıra; hükümet organlarını ya da konunun doğrudan muhatabı olan kurum ve kişileri tehdit, para (rüşvet), hükümet icraatının baltalanması ve doğrudan eylemlere kadar uzanan baskı yöntemleriyle de yönlendirebildikleri bilinmektedir. Baskı gruplarının bu tür yollara genellikle kararların veya kanunların hazırlık dönemlerinde ve parlamentoda görüşülmesi sırasında başvurduklarına değinen Meynaud (1975: 65-75); şayet bunda da başarılı olamazlarsa, kanunun ilanı sırasında ya da ilanından sonra da baskılarını devam ettirebildiklerini belirtmektedir. Hatta söz konusu tehdidi, yürürlüğe girmiş bir mevzuatın kaldırılması için de yapabilirler. Ancak bu yöntem sanıldığı kadar kolay olmayabilir. Bu nedenle en etkili tehdit, baskı gruplarının parlamenterlere bir dahaki seçimlerde oy vermeyeceklerini ve seçilme şanslarının azaldığını bildirmeleridir. Nitekim, parlamenterleri en fazla ürküten hususlardan birisi de böyle bir tehdidin olmasıdır. Dolayısıyla bu tehdit yöntemine sözlü, pasif bir tehdit yöntemi de denilebilir.

Grupların yukarıda sözü edilen tehdit yöntemleri ile başarıya ulaşmaları mümkün olmaz ise; bütün üyelerini ve taraftarlarını harekete geçirerek, nadiren de olsa, şiddet yoluna da başvurduklarını belirten Kışlalı'ya göre (1992: 258-260) şiddet, kanunların dışına çıkılarak gerçekleştirilen bir eylemdir. Dolayısıyla bu yöntem bir tehdit yolu olup, etkisi büyük olmakla birlikte reaksiyonları da geniş olabilmektedir. Esasen şiddet, diğer yollar denenip sonuç vermediğinde başvuru olan bir yöntem niteliğindedir ve genellikle boykot, direniş, genel grev şeklinde olabildiği gibi; toplumun mal ve can güvenliğini zedeleyerek etrafı kıran-döken niteliklere de sahip olabilir. Ancak yine de tehdit, şiddete başvurmadan da gerçekleştirilebilir. Örneğin baskı grubu, siyasi iktidarın elemanlarına mektuplar yazmak, telefon etmek, telgraflar çekmek ve hatta daha da ileriye giderek, kanuni çerçevede kalmak koşulu ile, sessiz yürüyüşler tertiplemek şeklinde de tehdit yöntemlerini kullanabilmektedir.

Buraya kadar bahsedilen yöntemlerden kimisi baskı grubunun türüne kimisi ise, ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de; öyle bir baskı yöntemi vardır ki, hangi ülkede ya da hangi baskı grubunda olursa olsun, her zaman etkili ve geçerlidir. Önceki bölümlerde ayrıntısıyla değindiğimiz bu yöntem, "kamuoyu" dur. Pek çok alanda baskı gruplarının etki etmek istediği konuları kamuoyuna taşıyarak ve böylece onların da desteğini arkalarına alarak, hükümet çevrelerine daha kuvvetli baskı yapabildikleri görülmektedir (bir sonraki bölümde konuya ilişkin daha ayrıntılı bilgi sunulmaktadır) (Örneğin TÜSİAD'ın Avrupa Birliği konusunda hükümet politikaları üzerinde daha da etkili olabilmek için, sürekli kamuoyuna yönelik mesajlar vermesi gibi).

Baskı gruplarının amaçları doğrultusunda kamu desteğini oluşturmak ya da hükümet yetkililerini faaliyetleri doğrultusunda ikna etmek için; politik gündeme etki etmeye ve bu yönde harcadıkları enerjiye özetle bu şekilde değindikten sonra; bütün bunlara alternatif olarak baskı grupları, hükümet organlarını faaliyetlerinden caydırmaya da gayret edebilirler ya da politik gündeme etki için engelleyici yayınlar da yapabilirler (Baggott, 1995: 22-23). Dolayısıyla politik formasyon safhasında gruplar, hükümet politikasının yaygın amaçlarına etki etmek için uğraşırlar. Ancak yine de baskı grupları, politik araçların –kanun yapma, düzenleme, vergilendirme ya da kamu harcamaları gibi- seçiminde olduğu gibi, çoğunlukla politik detayların üzerine yoğunlaşırlar ve yeni politik eylemlerin izlenmesi ve bunlardan doğacak herhangi bir probleme dikkat çekilmesi yoluyla, politik değişiklikleri daha da ilerletebilirler.

Kısacası baskı gruplarının kamu hayatının her alanına nüfuz etmeye ve her şeyden önemlisi de kendilerine yönelenleri kuvvetli bir kamuoyu oluşacak şekilde etkilemeye çalıştıkları ve bunu yaparken de şu metotlara başvurdıkları görülmektedir (Abadan, 1956: 142-143):

- 1- geniş bir halk eğitim programı uygulamak
- 2- siyasi partilerle işbirliği yapmak
- 3- parti kongreleri ile mahalli aday yoklamalarına iştirak etmek

- 4- meclis üyelerini ikna etmek, daimi olarak kanunların geçirdikleri safhaları takip etmek,
- 5-gereğinde istenilen bir kanun tasarısını kaleme almak
- 6- idarecilere etki etmek
- 7- gruplar arası lobicilik yapmak
- 8- adli organlara (yani mahkemelere) etki etmek (ancak bu çok nadir işler).

D. Baskı Grupları Açısından Kamuoyunun Önemi

Kamuoyunun oluşmasında birincil grupların (aile, arkadaş v.b.) yanı sıra modern toplumlarda daha önemli rol oynayan ikincil gruplar, (dernekler, sendikalar, siyasal partiler, baskı grupları v.s.) tarafların genelde sözleşmelerle kurdukları resmi ya da gönüllü örgütlerdir. Buna göre ikincil grupların üyeleri arasındaki ilişkiler, duygusallıktan uzaktır ve ancak sınırlı alanları kapsamaktadır. Dolayısıyla üye ile grup arasında -ailede olduğu gibi- doğuştan gelen zorunlu bir ilişki yoktur. Bu nedenle de bireyler, tamamen kendi özgür iradeleriyle bu gruplara katılırlar. Belirli bir amaca yönelik oluşturulan bu gruplarda üyeler sürekli bir biçimde değişmekte ve gelişmektedir. Üyelerin gruptan ne beklediği, niçin gruba üye olduğu ve bireyin gruba katkısı ise, önceden bir sözleşme ile belirlenmiştir. Bu nedenle bu gruplara ancak belirli bir amaç için katılırlar ve grubu oluşturan üyeler, birbirlerinin ancak bu amaçla ilgili yönlerini tanırırlar; başka bir deyişle, ilişkileri resmi ve sınırlıdır. Bunların yanında ikincil gruplar, birincil gruplara nazaran sayıca çok daha büyüktürler. Nitekim ikincil gruplar, aralarında yalnızca resmi ilişkiler bulunan üyelerini yakınlaştırmaya ve onların çıkarını korumaya uğraşırlar. Genellikle kentleşmenin, sanayileşmenin, toplumsallaşmanın getirdiği sorunların çözülmesinde üyelerine yardımcı olurlar. Buna karşılık onlardan aralarındaki sözleşme gereği bağlılık, aidat, dayanışma gibi birtakım yükümlülükler beklerler (Bektaş, 1996: 89).

Günümüz demokrasilerinde siyasal partiler kadar baskı grupları için de kamuoyu çok önemlidir ve grupların faaliyet düzenlemesinde önemli bir yer

tutmaktadır. Kamuoyu üzerinde etkili bir propaganda gücüne sahip olan baskı grupları, bu fiili durumun siyasal iktidar üzerinde de yeni bir oluşum yaratacak kadar etkili bir silah olduğunu bilmektedirler. Dolayısıyla demokratik ülkelerde kamuoyunun etkilenmesi, dolaylı olarak siyasal iktidarın da etkilenmesi anlamına gelmektedir. Baskı grupları, amaçlarına en hızlı ve en etkili yoldan ulaşmanın kamuoyu üzerinden geçtiğini iyi bildikleri için büyük ölçüde kamuoyunu kullanmakta ve muhatap olarak hükümeti ve sorumlu bakanları almaktadırlar. Bütün bunların karşısında ise yürütme gücü baskı gruplarını dikkate almak zorunda kalmaktadır.

Kamuoyu üzerinde grupların baskısını, zorlama ve inandırma şeklinde kategorize eden Akçalı (1988: 145-147), zorlama yoluyla kamuoyu düzenini bozmanın ve kamuoyunu rahatsız etmenin mümkün olduğunu, bunun sonunda ise kamuoyunun genellikle zorlamayı yapan grup yerine, siyasal iktidara karşı cephe aldığını belirtmektedir. Bu nedenle grupların kamuoyu yoluyla yaratmak istedikleri baskının haklı bir nedene dayanması gerekmektedir. Nitekim böyle yöntemlerin, gelişmiş toplumlarda geçerli olacağı sonucuna varılabilir. Geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde ise, -Türkiye'deki gibi- böyle yöntemlerin sosyal yapıda ve rejimde büyük tahribat yapması mümkündür ve düzeltilmesi de çok uzun zaman alabilir. Diğer yandan, inandırma yoluyla kamuoyu üzerinde yaratılacak etki, zorlamayla yaratılmak istenen etkiden daha uzun sürelidir. Öyle ki gelişmiş ülkelerde gruplar daha çok bu yönteme başvurmaktadırlar. Ayrıca inandırma, ya propaganda ya da kamuoyuna bilgi vermekle mümkün olabilir. Nitekim kamuoyu, ancak bazı bilgilere dayanarak oluşabilir. Dolayısıyla kamuoyunun oluşumunda ilk aşama bilgi iletilmesi olduğu için, bu işlevi yerine getiren kitle iletişim araçları da büyük önem taşımaktadır. İkinci aşama ise, iletilen bilgilerin alınması ve algılanması safhasıdır. Propaganda ise, bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Bilindiği üzere kamuoyunu etkilemek ve yönlendirmek isteyenler için propaganda en önemli araçtır ve doğal olarak demokratik sistemlerin aktörleri de bu vasıtayı en etkin biçimde kullanmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca propaganda ile sadece kamuoyu değil, iktidar da grupların davalarına veya sorunlarına inandırılabilir. Böylece günümüzde propaganda, özellikle grupların resmi organı durumunda bulunan gazete, dergi, resim ve bülten

gibi araçlarla yapılmaktadır. Bunun yanında günümüzde baskı grupları propagandalarını genel basında yürütmeye de çalışmaktadırlar. Bu propaganda ise; makaleler, basın toplantıları, mülakatlar ve bildiriler gibi dokümanların basına aktarılması ile yapılmaktadır. Bunların yazılı, sözlü ve görüntülü olarak genel basına aktarılması da her zaman kolay bir iş değildir. Bu sebeple grubun ayrı bir politika tekniği geliştirmesi gerekebilmektedir. Örneğin TÜSİAD'ın sırf bu işlerle meşgul olan ayrı bir birimi bulunmaktadır.

Baskı gruplarının doğrudan etkileme çabaları yanında dolaylı etkileme çabalarının hedef noktasında yer alan kamuoyu özellikle demokratik rejimlerde, yöneticilerin de daima göz önünde bulundurmak zorunda oldukları önemli bir etkidir. Bu bakımdan kamuoyunu belirli bir yönde oluşturmak, gerçekleştirilmesi istenilen amaçların (menfaatlerin) haklılığı konusunda onun üzerinde olumlu bir etki yaratmak, dolaylı yoldan siyasal iktidar üzerinde de etki yapmak demektir. Daha önce bahsedildiği gibi kamuoyu baskısı otoritelerin kolayca göz ardı edebilecekleri bir şey değildir ve genel olarak iyi organize edilmiş kamuoyu baskısı, siyasal birimlerden aksi yönde kararlar çıkmasını da engelleyebilmektedir. Bu nedenle baskı grupları da genellikle kamuoyunu, hükümete ulaşma yollarında veya ikna etmede güçlüklerle karşılaştığı durumlarda çıkarlarını kamusallaştırmak için devreye sokmaktadırlar². Ancak, bundan önce baskı grupları kendi üyeleri arasında bir düşünce birlikteliği oluşturmaya çalışır aslında bu, kamuoyunu oluşturma'nın da ilk adımındır. Bu amaçla baskı grupları iç bilgi akışını sağlamak amacıyla bülten, broşür, dergi gibi yayın faaliyetlerinde bulunurlar. Diğer yandan eğitim toplantıları ve

² Key'in "yönetimlerin dikkate değer derecede öngörülü buldukları özel kişilerin kanıları" olarak tanımladığı kamuoyu görüşünden hareketle Milburn (1998: 39), kamuoyunun siyaset yönelimli olduğunu ve siyasal bir takım sonuçları olduğunu belirtmektedir. Buna göre kamuoyu baskısını göz ardı eden yönetim ve siyasetçiler, uzun süre iktidarda kalamazlar. Nitekim Sezer'in, kamu yaşantısı ile ilgili olan tartışmalı bir sorun karşısında, bu sorunla ilgilenen kişiler grubunun veya gruplarının taşıdıkları kanaatlerin anlatımı olarak tanımladığı kamuoyunda (1972: 5), söz konusu anlatım hem çoğunluk hem de azınlık kanaatlerini içine almaktadır. Bu nedendir ki kamuoyunda çoğunluk kanaatinin bir ön koşul olmadığını öne süren Sezer, bunun sadece kamuoyunun niteliklerinden birisi olduğunu belirtmektedir.

uzmanlara hazırlatılan seminerler de, grup içi ayniyet sağlamaya yönelik olarak yapılan etkinliklerdir. Yukarıda ulusal basının baskı gruplarının propagandalarını yapmada önemli organlar olduğundan bahsedilmişti. Gazete ve televizyonlara ilan vererek kamuoyunu etkilemeye çalışan baskı grupları; ya reklam vererek ya da maddi yardımlarda bulunmak suretiyle de medya dünyasıyla iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmaktadır. Bütün bunlara alternatif olarak ise, baskı grupları grev, protesto yürüyüşleri, boykot, miting gibi sivil itaatsizlik tipinde dolaylı protesto yöntemlerine de başvurabilmektedirler (Kışlalı, 1992: 226-227). Nitekim bu eylemlere, grup çıkarlarının aleyhinde alınan veya çıkmak üzere olan bir kararın engellenmesine yönelik olarak başvurulabileceği gibi; sistemi tümüyle ve kısmen ret eğiliminde olan gruplar, bu tip eylemleri sıklıkla kamuoyu gündeminde kalmak amacıyla da yapabilmektedirler.

Baskı gruplarının kamuoyu üzerinde yarattıkları etkinin doğrudan hedefi, halkın bilinçlendirilmesi ya da eğitilmesi olabilir. Fakat çoğu zaman söz konusu olan, kamu organlarının tutum ve kararları üzerinde dolaylı yoldan etki yaratmaktır. Bu dolaylı yöntemin anlamlı bir yönü de, hükümet sorumlularının zihninde “kamuoyu üzerinde bir fikir edinme” diye adlandırılan şeyi yaratmaktır. Burada önemli olan şey, yönetimi ileri sürülen isteklere ya da savunulan davalara karşı kamuoyunun sempati duyduğuna inandırmaktır. Dolayısıyla baskı gruplarının ellerindeki basın, yukarıda da bahsedildiği gibi, bu amacı gerçekleştirebilecek araçların en başında yer almaktadır. Fakat burada sorunsal olan nokta, basının taraf tutmak gibi bir durumdan kurtulmasının güçlüğüdür. Bu yüzden de baskı grupları, herkesin okuduğu gazetelere, özellikle de büyük gazetelere önem vermektedirler. (Baskı gruplarıyla medyanın sermaye sahipleri arasındaki ilişkiler konusunda ise, tarafların sürekli bir yalanlama politikası izlediklerini görmekteyiz). Hiç şüphesiz ki baskı grupları gazetelere her günkü isteklerini, görüşlerini bildiren malzemeyi düzenli olarak göndermektedirler. Bu, işin şüphesiz ki olması gereken yanıdır. Ancak madalyonun öbür yüzünde durum her zaman böyle olmaktan uzaktır. Nitekim, herhangi bir sorunda çıkarı olanların düşüncelerinden esinlenmiş yazıların yayınlanması, sistemli bir kampanyanın düzenlenmesi gibi daha esaslı ve daha masraflı yöntemlere başvurulduğu da görülebilmektedir. Bu hizmetlerin karşılıklarının ödenmesi ise,

Meynaud'un da değindiği gibi (1975: 58-62); ya doğrudan doğruya para verme ya da abone olma, ticari reklam dağıtımı gibi çeşitli biçimler altında yapılmaktadır. Kısacası günümüz demokrasilerinde baskı grupları, uygun bir kamuoyu atmosferi yaratmak için sadece yazılı basından değil; yeri ve zamanına uygun olarak kitle iletişim araçlarının hemen hepsinden faydalanabilmektedirler.

Baskı gruplarıyla kamuoyu arasındaki ilişkide herkesçe bilinen bir doğru varsa o da baskı gruplarının her türlü faaliyetlerini sürdürebilmek için, içinden çıktıkları kamuoyunu kollamak zorunda olduklarıdır. Bunun için de, yukarıda değinilen eylem yollarına –yeri ve zamanına göre hangisi amaca en iyi hizmet ederse- başvuran baskı gruplarının, kendi görüşlerini çoğu kez kamuoyuna milli bir dava; kendi çıkarlarını ise, genel çıkar olarak yansıtmaya çalışacakları şüphe götürmez bir gerçektir. İşte bu nedenle, kamuoyunun örgütlenmiş parçaları olarak baskı gruplarının karışimlarıyla geçirilen kanunların ya da alınan siyasal ve idari kararların, çoğu kez gerçek bir kamuoyundan ziyade; yapay, gizlenmiş bir kamuoyunun eseri olması ihtimali çok kuvvetlidir. Bu nedenle de kamuoyunun organik ve doğal bir biçimde geliştiği kadar yapay bir biçimde yaratılmaya da elverişli olduğunu söyleyebiliriz.

Baskı gruplarının kamuoyunu etkilemede başvurdukları ve doğrudan kent yaşamını kapsayan bu yöntemlerinin yanında kitle iletişim araçlarının daha sınırlı etkide bulunduğu kırsal kesimlerde ise, kamuoyunu oluşturan ve yönlendirenler "kamuoyu önderleri" diye nitelendirilen kişilerdir. Gelişmiş ülkelerde bile varolan bu durum, özellikle geri kalmış ülkelerde çok daha fazla geçerli olabilmektedir. Kitle iletişim araçlarının yaymak istedikleri düşünce ve bilgileri alıp yorumlayan ve başkalarına aktaranlar bu kişilerin- öğretmen, muhtar, imam, ağa, şeyh vb.-; aldıkları bilgileri kendi eğilimlerine göre süzgeçten geçirdikten sonra, kırsal kesim insanına aktardıkları bilinmektedir. Nitekim kişilerin kitle iletişim araçlarının yaymak istedikleri mesajları almaları ve yorumlamaları zorlaştıkça, bu gibi kanı ya da kamuoyu önderlerinin etkisi de artabilmektedir (Yayman, 2001: 126). Günümüzde siyasal partiler için daha önemli olan ve özellikle de seçim dönemlerinde etkileri artan bu kişiler artık baskı grupları için de giderek önem kazanmaktadırlar.

Mills (1974: 442), günümüz modern devletlerinde, propagandacıların, tanıtma uzmanlarının ve halkla ilişkiler uzmanı gibi kimselerin, iktidar seçkinleri (büyük patronlar, siyasi elit, ordu v.b.) olarak adlandırılan sınıftan hemen sonraki toplumsal tabakadan sayıldıklarını belirtmektedir. Sözü edilen bu kişiler, bugün kamuoyunun oluşumunu etkileyip biçimlendirmede, en az yukarıda bahsedilen yöntemler kadar etkili olabilmektedirler. Dolayısıyla da çeşitli örgütlenmeler içinde temsil edilen iktidar seçkinlerinin; prestijlerini, servetlerini ve iktidarlarını sevimli ve haklı göstermek görevi de bu kimselere düşmektedir.

Diğer yandan, 20.yüzyılın yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu kamusal tüketim hizmetleri, Kejanlıoğlu'nun da değindiği gibi (1994: 43), kamusal alanı bir reklam platformuna çevirmiştir. Ancak burada vurgulanması gereken nokta reklamların politik niteliğini fark ettirenin halkla ilişkiler pratiği olduğudur. Buna göre, özel reklamlar tüketicilere yönelikken, halkla ilişkilerin yeni olaylar yaratarak ya da olayları dikkat çekmek için kullanarak “kamuoyu”na seslenmesidir. Kısacası, sosyal refah devletinin politik kamusal alanı, eleştirel işlevinin zayıflamasıyla nitelendirilmektedir. Devlet işlerini kamuya duyurma, bir zamanlar insanları ve yapılan işleri kamusal akla tabi kılarken refah devleti döneminde ise halkla ilişkiler aracıyla bir kamusal prestij kazanma yoluna dönüşmüştür.

Neticede 17.yüzyıl sonunda feodalizme ve merkezi hükümete karşı akılcı-eleştirel tartışma ortamında oluşan, görece eşitlikçi bir kamusal alanın ortaya çıkardığı kamuoyunun yerini günümüz refah devletinde belirli birey, grup ve kurumların görüşlerinin üzerinde tartışılmadan, diğer birey ve gruplara benimsetilmesiyle oluşan bir kamusal alanın ortaya çıkardığı “kamuoyu” almıştır. Diğer bir deyişle günümüzde “kamu görüşü” değil “kamu olmayanın görüşü” hakim konumdadır. Bu nedenle burada önemli olan husus, kamuoyunun “kendi iradesi”nin nerede devreye girdiği ve kamuoyunun oluşumunun yapay mı yoksa doğal mı gerçekleştiğidir. Günümüz kitle toplumunda bunun cevabı ne yazık ki olumlu olamamaktadır. Bu nedenle de

“kamuoyu tercihi” diye aksettirilen pek çok konunun gerçekte suni bir kamuoyunun eseri olduğu ise açıkça ortadadır.³

E. Baskı Grubu Sınıflandırmaları

Baskı gruplarının yapıları ve türleri bir taraftan üyelerinin toplumsal konumlarıyla, diğer yandan da içinde bulundukları siyasal rejimin özellikleriyle bağlantılıdır. Yukarıda baskı gruplarının işlevleri ve siyasal iktidarı etkilemek için kullandıkları yöntemlerden bahsedilirken de, aslında bunların çoğunlukla birbirine benzer uygulamalar olduğu görülmüştür. Dolayısıyla söz konusu yöntemler, ancak baskı grubunun yapısal özelliklerinden, yani türlerinden kaynaklanan farklılıklar arz edebilirler. Bu nedenle aşağıda baskı gruplarına ilişkin sınıflandırmalar incelenirken, aynı zamanda birbiri arasındaki önemli farklılaşmalar da su yüzüne çıkacaktır.

³ “Kamuyla ilgili siyasaların oluşturulması, denetlenmesi, yürütülmesi ve eleştirilmesine halkın katılması” anlamında kullanılan kamuoyu kavramını ilk kez Fransız Devriminden önce Jean Jacques Rousseau kullanmış ve bu şekilde de Batı literatürüne geçirmiştir (Hennessy, 1985: 5-6). Bu nedenle bazı yazarlar Jean Jacques Rousseau’nun (1712 – 1778) kamuoyunun genişletilmiş analizini yapan ilk politik düşünür olduğunu söylemektedirler. Devlet politikası ile bireylerin fikirleri arasındaki ilişkilerle ve çoğunluk kuralının problemleri ve demokrasideki temsili ile ilgilenmiş olan Rousseau, fikirlerin köklerinin fiziksel doğa ya da olağanüstü nedenlere değil sosyal ilişkilere dayandığını vurgulamıştır. Daha da önemlisi bütün hükümetlerin kanun ya da zorlamadan ziyade düşünce bazında yer aldığını belirtmiştir. Diğer yandan Rousseau, sosyal değişimi getirmeye çalışırken hiçbir hükümetin halk oyunundan uzak kalmaya cesaret edemeyeceğini ancak, gerçekte hükümetlerin - zorlayıcı bir şekilde- kamuoyunu şekillendirdiklerini söylemektedir. Buna göre uzun vadede hükümet kamuoyunu ne zaman ne yapmak isterse o olurlar; savaşı, vatandaş ya da sadece nüfus ve insan sürüsü gibi.

1. Amaçlarına Göre Baskı Grupları

Baskı grupları değişik açılardan çeşitli kategorilere ayrılabilirler. Bu kategorilerden en sık kullanılanı ve bu çalışmada da temel ölçüt alınanı; *ekonomik* ve *ideolojik* ayırmamadır. Kapani'nin (1992:198-201) bu temelden hareketle “çıkarlar” ve “tutumlar” etrafında toplanan gruplar olarak ayırdığı baskı gruplarının birinci kategorisinde ayırım kriteri ekonomik çıkarlardır. Dolayısıyla burada gruplar, üyelerinin ekonomik çıkarlarını, maddi menfaatlerini gözetmek ve geliştirmek amacıyla faaliyet gösterirler. Bu kategoriye V.O.Key'in (1991: 24-25) “üç büyükler” dediği İşveren Birlikleri (ticaret ve sanayi odaları, işveren sendikaları, büyük şirketler, holdingler), İşçi kuruluşları (sendikalar, sendika konfederasyonları) ve Tarım Sektörü (çiftçi birlikleri, tarım kooperatifleri) dahil edilmektedir. Bunlardan başka memur sendikalarının, esnaf kuruluşlarının ve tüketici kooperatiflerinin de bu kategoride önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Ayrıca meslek kuruluşlarını da (barolar, mimar ve mühendis odaları vb.) bu gruba dahil edebiliriz.

İkinci kategoride ise; ortak “tutumlar” etrafında birleşen baskı grupları yer almaktadır. Burada grup üyelerini bir araya getiren etken, ilkinin aksine ekonomik, maddi ya da mesleki çıkarlar değil; paylaşılan bir amaç, gerçekleştirilmesine çalışılan bir dava, korunmak istenen bir manevi değerdir. Doğal olarak üyeler arasında sosyal bakımdan bir türdeşlik (homojenlik) bulunmamaktadır. Dolayısıyla bunlar, toplumun değişik kesimlerinden gelen, değişik mesleklere mensup kişiler olabilirler. Bu tür gruplara örnek olarak ise; çeşitli fikir kulüpleri gösterilebilir (Cumhuriyet dönemi'ndeki Kadro grubu ve günümüzde Atatürkçü Düşünce Derneği gibi). Diğer yandan, ideolojik eğilimi ağır basan baskı gruplarının durumu biraz daha farklıdır. Çünkü bunlar, bir sosyal grubun çıkarlarını savunmakla birlikte, bu grubun çıkarlarını değişik bir sosyal reform, belirli bir dünya görüşü çerçevesinde yorumlamaktadırlar. Çıkarların savunması kadar siyasal fikirlerin de çalışmalarının önemli bir bölümünü kapsadığını belirten Çam (2000: 458); bu grupların herhangi bir partiyle organik ilişkilerinin olmadığını da altını çizmektedir. Buna göre bu gruplar, kamuoyunu hüküm olarak kullanmakta, kendilerine özgü dünya görüşü çerçevesinde

partilerle geçici ve sınırlı ilişkilere girebilmektedirler. Ancak yine de baskı gruplarını her zaman çok keskin bir biçimde bu iki kategoriden birisine yerleştirmek, diğer bir deyişle bu ayrımın kesin bir ayrım olmadığını belirtmekte fayda vardır. Nitekim bazı grupların faaliyet alanlarının genişliği, böyle bir ayrımın çok da kesin olmayacağını göstermektedir.

2. Üyeliklerine Göre Baskı Grupları

Duverger, siyasal parti ayrımı için geliştirdiği *kadro* ve *kitle* örgütleri kavramlarından yararlanarak, baskı gruplarını iki tipe ayırmaktadır. Buna göre, gücünü üyelerinin sayısından ya da örgütlenme düzeyinden ziyade; üyelerinin niteliklerinden alan baskı grupları Kadro Baskı Grupları olarak adlandırılmaktadır. Üyelerinin ekonomik güçlerinden ya da ekonomik etkenlerden bağımsız olarak toplumda sahip oldukları etki düzeyi, kadro baskı gruplarının en bilindik ortak özelliğidir. Nitekim, bu tür baskı gruplarının başında ise; işveren örgütleri gelmektedir. Ancak Kışlalı (1992: 296-297); mülkiyeliler birliği veya mason derneği gibi işveren kuruluşu olmadıkları halde, üyelerinin niteliklerinden gelen ağırlıkları sebebiyle, bu örgütleri de bu gruba dahil etmektedir.

Diğer yandan kadro baskı grupları, genellikle profesyonel açıdan sayıca sınırlı meslek mensuplarını temsil etmektedir. Örneğin doktorlar, üniversite öğretim üyeleri, barolara bağlı avukatlar, mühendisler, büyük işletmelerin toplandığı sanayi dalları yöneticileri, çıkarlarını savunmak için örgütlenmeye giriştiklerinde gruplarının üyeleri doğal olarak sınırlı kalacaktır. Üyelerinin az olmasına karşılık yine de kadro baskı grupları, üyelerinin toplumsal tabakalaşma yönünden toplumun üst kesimlerinden olmaları sebebiyle, etkili bir örgüt oluşturabilmektedirler (Çam, 2000: 474-475). Örneğin TÜSİAD; üyelerinin neredeyse tamamı toplumun üst kesimine mensup işadamları olmaları sebebiyle bugün en etkili kadro baskı grubudurlar. Ancak, mason dernekleri ya da 1960'larda Türk siyasal yaşamını azımsanmayacak bir düzeyde etkileyebilen Sosyalist Kültür Derneği, birer işveren

kuruluşu olmadıkları halde; üyelerinin niteliklerinden gelen ağırlıklarıyla, kadro baskı grubu özelliği göstermektedirler (Kışlalı, 1992: 296-297).

Kitle baskı grupları ise, kadro baskı gruplarına göre tam bir farklılık göstermektedir. En basitinden bu örgütlerin mesleki yönden kapsadıkları alan, milyonlarca kişinin çalıştığı kesimdir. Dolayısıyla bu tip baskı gruplarına genellikle tarım, işçi kesimi gibi milyonlarca kişinin sözcülüğünü yapan örgütlerde ve sendikalarda rastlanılmaktadır. Çam'a göre (2000:474-475) de, kadro baskı gruplarına göre kitle baskı gruplarının en büyük farklılığı; üyelerinin toplumun anonim kişilerinden oluşmasıdır. Ancak; kitle baskı grupları sadece meslek çıkarlarını savunmaya yönelik sınıfsal örgütlerden ibaret değildir. Örneğin Gençlik Örgütleri ile Eski Muharıpler Derneği (Kışlalı, 1992:296-297) gibi örgütler de benzer yapıdadırlar. Diğer yandan kitle baskı grupları, ancak üyelerin aidatlarıyla ayakta durabilen örgütlerdir.

Özetle kitle baskı grupları, yapıları gereği kadro baskı gruplarına göre daha aktif ve eylemcidirler. Dolayısıyla kadro baskı grupları, kitle baskı gruplarına nazaran baskılarını daha profesyonelce ve dolaylı yollardan (örneğin kamuoyu aracılığıyla) yaparlar. Kadro baskı grubu için önemli olan, üyelerin saygınlığı ve grubun maddi kaynaklarıdır.

F. Baskı Grubu Sistemleri

Baskı grubu-devlet ilişkilerinin farklı ülkelerde şekillenme biçimleri, ortaya değişik baskı grubu sistemlerinin çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim baskı gruplarıyla ilgili olarak Türkiye'de ve Batı'da yapılan çoğu çalışmada baskı grubu sistemi olarak özellikle plüralizm ve korporatizm üzerine incelemelerde bulunmaktadır. Ancak, son yıllarda batılı araştırmacılar bu sistemleri geliştirerek, daha kapsamlı ve mukayese edilebilir hale getirmişlerdir. Bunlardan örneğin Baggot (1995), baskı grubu sistemlerini Marksizm de dahil, hemen her ideolojik sistemde

incelemeye çalışmıştır. Böylece, baskı grubuna uygun sistem daha sağlam kurulabilmektedir. Dolayısıyla baskı grubu sistemlerine ayrılan bu bölümde, demokrasilerde baskı grupları birkaç politik perspektifin ışığında açıklanmaya çalışılacaktır. Bunlar; Plüralizm, Neo-Plüralizm, Korporatizm, Yeni Sağ ve Marksizm'dir. Sözü edilen her bir bakış açısı, iki düzeye işaret etmektedir; politik sistem içerisinde yer alan baskı gruplarının kapsamı ve doğasının değerlendirilmesi ve bu hükmün sonucu hakkında varılan karar.

1. Plüralist Görüşte Baskı Grupları

Çok farklı açılardan tartışılmış ve içeriğine ilişkin birbirinden çok farklı anlamlandırmalar yapılmış bir kavram olan Plüralizm; kimilerine göre bir teoriden daha çok, bir varsayımdır. Örneğin Jordon'a göre; kavramı tanımlama zorluğu, bu yaklaşımın sürekli dönüşüme ve geliştirilmeye açık olmasındandır (1993: 49). Ancak yine de plüralist düşünce için, Baggot'ın yaptığı türden belli başlı bazı ilkeler tanımlanabilir. Bunlardan ilkinin göre; iktidarı toplumda baştan sona yaymak, bir yerde toplamaktan daha zor olacaktır. İkincisine göre ise, hükümet kamu rızasına dayandırılmalıdır. Üçüncüsü, hükümet iktidarı halkın seçtiği temsilcilerle paylaşmalıdır. Dördüncüsü, karar vermede kamuoyu cesaretlendirilmelidir. Beşincisi, toplumdaki farklılık eğer cesaretlendirilemiyorsa, en azından tolere edilmelidir (1995: 33). Neticede plüralistler, bunların pek çok kişi tarafından kabul edilen ilkeler olduğuna inanmaktadırlar (genellikle modern demokrasilerde desteklenirler). Diğer yandan, demokratik ülkelerde politik süreçle ilgili çalışmalar, baskı gruplarının sistem içindeki rolü üzerine odaklanmış bulunmaktadır. Nitekim onlar, temsili demokrasilerde politik sürecin merkezinde baskı gruplarının olduğu sonucuna varmışlardır.

Adından da anlaşılacağı gibi, plüralist düşüncenin arkasındaki kilit fikir çoğulluk-farklılık, çeşitlilik ve çok-yanlılıktır. Plüralist düşüncenin esas önermesi ise; iktidar ve kaynakların, toplum içinde ve bizzat devletin alanı içindeki uzanımı

tarafından dağıtıldığı düşüncesidir. Buna göre plüralizm, II.Dünya Savaşı'nı izleyen otuz yılda, ABD'nin deneyiminin disiplin tahakkümüne başladığı bir dönemde, siyaset bilimi için açıklayıcı bir model olarak ortaya çıkmıştır (Pierson, 2000: 116-117). Buna karşılık plüralist düşüncenin siyasal yönü ile ortaya çıkmasının, ünlü Fransız düşünür Montesquieu'nun çalışmalarıyla olduğu söylenmektedir (Şenel, 1991: 460-463). Montesquieu'ya göre bir Cumhuriyet rejiminde özgürlüğün doğabilmesi için, o ülkedeki vatandaşların siyasi erdem ve kamu ruhuna sahip bireyler olarak, çevresinde olup bitenlerle ilgilenmesi gerekmektedir. Ayrıca Montesquieu, iktidarın kuvvetler arasında eşit bölünmesi ve toplumda özgürlüğün korunması için, aracı kurumların gelişmesi gerektiğine de işaret etmektedir. Ancak, plüralist yaklaşımın toplumsal içeriğini ortaya koyan ve ilk plüralist düşünür olarak bilinen isim hiç şüphesiz ki Tocqueville'dir (Lipset, 1986: 6). Nitekim ona göre halk, hem özgürlük hem de eşitlik ister. Ancak, özgürlüğe ulaşamazsa onu eşitliğe feda edebilir. Dolayısıyla eşitlikte yoğunlaşma, demokrasilerin en büyük tehlikesi olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumdaki dernekleri devlet içinde devlet olarak tanımlayan düşünür, bu yolla kişilerin çevrelerindeki gereksinimleri ile genel çıkarlar, özel çıkarları ile de genel çıkar arasındaki yakın bağı görebildiğini belirtmektedir (Tocqueville, 1962: 80).

Faydacı okulun en önemli temsilcilerinden sayılan J.S.Mill'in siyasi konular ve özgürlüklerle ilgili yazılarında ise (Mill, 1988: 140) plüralist düşüncenin yansımalarını bulmak mümkündür. Nitekim Çin üzerine yaptığı bir inceleme sonucunda Mill; Çin'in geri kalışının temel nedenini, insanların birbirine benzer kılınması çabasında bulmuş ve buradan hareketle de, Avrupa'nın da Çin benzeri bir kaderi yaşamaması için, farklılıkların ve çatışmanın korunması gerektiğine vurgu yapmıştır. Buradan hareketle, grup olgusu ile sosyal dengenin sağlanması arasında bağ kuran düşünürlerden bir diğeri de Arthur Bentley'dir (Olson, 1993: 23). Bugün grup teorisinin babası olarak bilinen Bentley, plüralist düşüncenin grup teorisini sistematik bir tarzda ele aldığından, en önemli plüralistlerden sayılmaktadır. Nitekim Bentley, baskı gruplarına siyasal işlev bakımından merkezi bir rol vermiş ve siyasal merkezin kararlarının, çıkar grupları faaliyetlerinin bir yansıması olduğunu ileri sürmüştür.

Bentley'in takipçisi olarak nitelendirilebilecek ve baskı grubu incelemelerinde önemli bir isim olan David B.Truman ise; aslında bir davranış bilimcidir. Ancak, takip ettiği metodoloji ve dayandığı kaynaklar, onun da bir plüralist düşünür olarak nitelendirilmesini sağlamıştır (Burns, 1984: 527). Truman, potansiyel grupların ortak inanç ve tutumlara sahip bireylerden oluştuğunu, geniş bir alanı kapsayan bu tip çıkarlara yönelik bir müdahalenin anında tepki göreceğini ve bir baskı doğuracağını belirtmektedir. Böylece, bu özellikleri ile onlar, örgütlü gruplar üzerinde denetleyici ve yönlendirici bir rol oynamaktadırlar.

Plüralist düşüncenin üstünlüğü, büyük ölçüde 1960'ların sonlarına kadarki dönemde kendisine meydan okunmamasından ileri geliyordu ve üstün bir paradigma olmayı da bu yüzden sürdürmüştü. Günümüzde bu tip pek çok başka görüş gibi çoğulculuk da değişik açılardan yetersiz bulunmakta ve bu da Pierson'ın iddia ettiği şekilde, "reform görmüş çoğulculuk", "eleştirel çoğulculuk", "radikal çoğulculuk" ve hatta "Marksist çoğulculuk"a yol açmaktadır (2000: 116-117). Fakat burada bu artan farklılığı açıklamaktan ziyade; devlet ve baskı grubu konusundaki plüralist düşüncede en yaygın paylaşılan öğeleri, görece kısa olarak ele almaya çalışacağız.

Buna göre, ilkin çıkış noktası olarak plüralist düşüncenin klasik devlet anlayışına çok az yer verdiğini saptayabiliriz. Çünkü plüralistler, böylesi soyutlamalara daima kuşkuyla yaklaşmışlar ve genellikle gözlenebilir davranış – tek tek yurttaşların, sosyal grupların ya da hükümet görevlilerinin eylemleri- üzerinde yoğunlaşmayı tercih etmişlerdir. Üniter ve egemen bir devlet fikrine hem normatif hem ampirik bakımlardan kuşkuyla yaklaşan Plüralistler (Pierson, 2000: 116-117); özellikle de ABD kurumlarında iktidarın dağıtılmasını çok daha büyük bir ilgi ve taktir toplayacak örnekler olarak savunmuşlardır. Buna uygun olarak da dikkatlerini devletlere değil; 'hükümetler' ya da daha doğrusu kamu işlevlerinin yürütülmesiyle ilgili belirli grup ve kişilerin faaliyetlerine yöneltmişlerdir. Gerçekten de plüralistlerin pek çoğu bizzat devlet kurumları içinde bir tür çoğulculuk tanımlamışlardır.

Çalışmamız açısından önemli bir tespitte bulunan Yücekök; plüralist toplumlarda grup çatışmasının kurumsal yapısını, genellikle derneklerin oluşturduğunu belirtmektedir (1998: 6-7). Buna göre grup çıkarlarını temsil eden ve bunlara yön veren siyasi partilerin, çıkar ve baskı gruplarının temellerinin de, toplumdaki dernekleşme sürecinde ve oluşumunda yattığını söyleyebiliriz. Daha öncede bahsedildiği üzere, bir toplumda grupların kendi içlerinde örgütlenmesi genellikle dernekleşme şeklinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla toplum içerisinde her dernek, belli bir görüşün ve çıkarın sözcülüğünü üstlenmiş bulunmaktadır ancak; her dernek, sözcülüğünü yaptığı çıkarı savunmak için eyleme geçerek baskı grubu haline dönüşmemiştir. Ancak her iki durumda da dernekler toplum içerisinde grup ilişkilerini ve çıkarlarını yansıtmaktadırlar. Bu nedenle de dernekler, insan gruplarını, insan zekasını, enerjisini ve çıkarlarını, güdülen amaçlara ulaştıracak azmi bir araya getirdikleri için “iktidar” yapıları olarak belirirler. Nitekim, iktidarın devletin dışında olan örgütlerde de varolması, siyasetin esas sorununun devlet değil; “iktidar” olduğunu ortaya koymuştur. Çünkü plüralist bir sistemde iktidar, geniş bir alana yayılmış ve birçok kurum tarafından paylaşılmaktadır. Buna göre gruplar, toplumdaki siyasal talepleri bir araya getirip, bu taleplere taraftar bulma gayesiyle diğer gruplarla pazarlık ederek ve kendi görüşlerinin savunmasını yaparak bu talepleri etkili bir kamu politikası haline dönüştürmekte ve karar alma organlarını da etkilediği ölçüde artık iktidar tek taraflı, hiyerarşik ve basit bir yapıyla sınırlı kalmamaktadır.

Plüralist demokrasi kuramcıları, devlet ve sivil toplumun (yurttaşlar topluluğu) birbirinden bütünüyle ayrı iki oluşum olduğu varsayımından hareket ederek; sosyal hak ve özgürlüklerin demokratik içeriğini dengeleri gözeterek belirleyecek düzenlemelere devletin doğrudan müdahalesi olmaksızın toplumdaki sivil örgütlenmelerin (baskı ve çıkar gruplarının) daha etkinleştirilmesiyle ulaşılabilceğine inanmaktadırlar (Fincancı, 1991:3). Buna göre plüralist demokraside sivil toplum kavramı, baskı ve çıkar gruplarının aktif varlığına dayanan, devletten tamamen ayrı bir toplum anlamını kazanmaktadır. Esasında bu kuram, özünde devleti asgariye indirgemeyi değil, onu çıkar gruplarının dinamiğiyle

etkilemeyi öngörmektedir. Başka bir anlatımla çoğulcu sivil toplum anlayışında yurttaşlık, baskı ve çıkar gruplarının varlığıyla ve onun içinde anlam kazanmaktadır.

Bu düşünceden hareketle, plüralistler için demokratik karar almanın gerçek kaynağının devlette değil; farklılıklar içeren bir toplumda olduğunu söyleyen Pierson (2000: 117-119); İngiltere ve ABD gibi ülkeleri çoğulcu bakış açısından iyi liberal demokrasiler kılan şeyin anayasal düzenlemelerinden ziyade, bunların içinde yerleştiği daha geniş toplumun doğası olduğunu belirtmektedir. Nitekim bu tip toplumlar, "açık^" toplumlardır ve iktidarı pek çok farklı yerde bulunmaktadır. Farklı gruplar, çok farklı kaynakları harekete geçirebildiği için de, iktidar genellikle kümülatif değildir. Bireyler kendilerini ifade etmekte özgürdürler ve çeşitli çıkarlarını geliştirmek üzere örgütlenebilir ve seferber olabilirler. Bu nedenledir ki plüralistlere göre siyasal sonuçları biçimlendiren öncelikli mekanizma, baskı gruplarının faaliyetidir. Böylesi bir yaklaşıma göre, hükümetlerin kamu politikasının oluşumu, bireylerin kendi çıkarlarını temsil edip isteklerini gerçekleştirmek üzere baskı uygulayacak gruplarda örgütlenmeleri, bir pazarlık ve uzlaşma sürecinin bir son ürünüdür. Eğer böylesi bir süreç genellikle demokratikse, tüm çıkarların potansiyel olarak harekete geçirilebilir olacağı, hiçbir grubun rakip çıkarları saf dışı bırakabildikleri bir kaynak denetimi yapamayacağı ve devletin kurumlarının açık, tarafsız ve parçalı olması gerektiği ortaya çıkacaktır.

Bütün bunların yanı sıra plüralizmin hem sıkı kurallar koyan hem de tanımlayıcı bazı nitelikleri bulunmaktadır. Plüralistler, baskı ve çıkar gruplarının modern demokrasinin arzu edilen hatta kaçınılmaz bir parçası olduğu iddiasını savunurken; aşağıda ana hatları belirtilen argümanları birleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu nedenle de Plüralistler ve muhalifleri arasındaki en sert tartışmalar, plüralizmin tanımlayıcı doğruluğu ile ilgilidir. Nitekim bir toplumun plüralist olduğunu söylemeden önce, belli koşulların sağlanması gerektiğini savunan Wilson (1990: 4-5); ilk olarak, toplumun bütün sektörlerinin baskı grupları sisteminde temsil edilmesi veya istedikleri takdirde baskı gruplarından biri tarafından temsil edilmek üzere bir baskı grubu oluşturabilmesi gerektiğini; ikinci olarak ise, "güç" ögesinin gruplar arasında eşit olarak dağıtılması gerektiğini belirtmektedir. Buna göre, gruplardan

hiçbirisinin politikalar oluşturulmasında bir üstünlüğü olmamalı, tersine kamu politikasını belirlemede veya etkilemede bütün grupların önemli olanaklara ve fırsatlara sahip olması gerekmektedir.

Plüralistlerin kanaatine göre, insanlar politik çıkarlarına hizmet edeceğine inandıkları için gruplara katılırlar –tıpkı devleti ortaya çıkaran soyut sosyal anlaşmaya katıldıkları gibi. Bu nedenle de plüralizm Zeigler’in de ifade ettiği gibi (1988: 3-4), bireyciliğin (individualism) bir başka çeşididir (varyantı). Buna göre Zeigler, bireycilerin (individualistler) hükümetin temel amacının kişisel özgürlüğü korumak olduğuna inandıkları taktirde; bu amacı yerine getirecek araçlarda da plüralist değişiklik olacağına inandıklarını söylemektedir. Nitekim bireyciler, vatandaşların karar alma mekanizmasına katılım yollarını ise, bireylerin hayal gücüne bırakmıştır. Plüralist düşünceye göre, daha çok örgütlü çıkar gruplarınca ifade edilen seçkin rekabet -hiçbir çıkar kümesi sonsuza dek hüküm sürdüremeyeceğinden- katılımcı olmayan bireyleri, idari suistimalden korumaya yardımcı olacaktır. Dolayısıyla plüralistler, insanların örgütlü gruplara katıldıklarında, grubun en azından politik süreçte de iddialı olacağını umarak gruba katıldıklarını söylemektedir.

Plüralistler baskı gruplarını kendilerinin temel prensiplerini destekleyici bir araç olarak görürler ve bu noktada baskı grupları, önemli temsil kanalları olarak sayılırlar. Nitekim baskı gruplarının eylemlerinin duygu yoğunluğu üzerine temellendiğini ve siyasal örgütlenmelerden farklı olarak, daha sınırlı sorun alanlarına sahip olduğunu belirten Baggott’a göre baskı grupları (1995: 34), seçim yoluyla kendilerini ifade eden seçmen tercihlerinden daha ısrarcıdırlar. Zira seçimler kısa dönemli iken ve politikacılar seçmenlerin memnuniyeti için kısa dönemli sorumluluklar sağlayabilirken; baskı gruplarını memnun etmek pek de kolay bir iş değildir. Dolayısıyla da baskı grupları, önemli derecede istikrarlıdırlar ve baskı gruplarının bu istikrarı, görüşlerinin de uzun süreli kabul edilmesine imkan sağlamaktadır. Bu yüzden plüralistler, baskı gruplarını seçim sürecine değerli katkı sağlayıcılar olarak ve belli konular üzerindeki kamu tercihlerinin açık ve sürekli temsilcisi olarak düşünmektedirler. Bu nedenle baskı gruplarını kamunun politikaya

katılabileceği en uygun araçlar olarak tanımlayan Baggott (1995: 35), temsili demokrasilerde politik sürece doğrudan katılım için elverişli ortamın gerçekte çok az olduğunu ve bu yüzden de baskı gruplarının, politik kararlara etki etmeyi umanlar için kolay bulunabilir bir yol sunduğunu belirtmektedir. Buna göre plüralistler, baskı gruplarının bireylerin çok sayıda politik faaliyete katılmalarını cesaretlendirdiğine ve aynı zamanda bireylerin katılımına imkan vermek için mali olanaklar da sağladığına inanmaktadırlar.

Kısacası plüralistler, toplumda çok sayıda tercihlerin ve çıkarların temsiliyetiyle ve kamuoyunun harekete geçirilmesiyle, baskı gruplarının politik gücün bir merkezde yoğunlaşmasına engel olabileceğine inanmaktadırlar. Başka bir ifadeyle, plüralist teorinin merkezinde bireylerin ihtiyaç ve arzularını yönetime en iyi şekilde iletmenin, birlikte yapılan grup aktiviteleriyle ifade edilebileceği inancı yatmaktadır. Bu nedendir ki Zeigler (1988: 5), baskı ve çıkar gruplarını plüralist teorinin çarkını işleten en önemli "dişli" olarak tanımlamaktadır. Nitekim baskı grupları, genel kamunun görüşlerine ya da belirli bir azınlığın çıkarına bakmadan formüle edilmiş olan hükümet politikalarına yönelik muhalefet üretme yoluyla bunu başarabilirler. Başka bir deyişle, eğer baskı grupları hükümetçe resmen tanınırsa, nihai politik kararlar verilmeden önce rıza yoluyla hükümetin prensiplerine, prosedürlere uygun doğrultuda güçlü etki edebilirler. Bu nedenle plüralistler, muhalif grupların varolmadığı, bütün gücün tek elde herhangi bir grup tarafından tutulmasını engellediklerine inandıkları mekanizmaları tanımlamaktadırlar. Dolayısıyla plüralistlere göre eğer bir grup, isteklerinin yerine getirilmesinde çok etkili olursa, diğerlerinin çıkarlarına etki etmeye başlayacaktır. Bu ise, muhalif örgütlenmeleri oluşturacaktır. Kısacası baskı grupları, Baggott'ın da üzerinde durduğu gibi (1995 35-36), plüralist prensipleri geliştirmek için potansiyel örgütler olarak tanımlanmaktadır. Ancak, uygulamada demokratik toplumlar için baskı gruplarının katkısı, eğer şartlar tamamen uygunsa gerçekleşebilir. Bunun için de ilk önce, toplumda çok sayıda grup olmalı ve grup teşekkülleri için önemli engeller olmamalıdır. İkincisi, bütün gruplar politik olanaklardan eşit derecede yararlanmalıdır. Üçüncüsü, karar verme sürecine dahil olma tamamen açık olmalıdır.

Diğer yandan plüralistler, baskı gruplarının bizzat kendi üyelerinin ve destekçilerinin beklentilerine karşı sorumlu olmalarının gerektiği hususunda da tartışmaktadırlar.

Yaklaşık yirmi beş yılı aşkın bir süredir varsayımlarından her biri sürekli entelektüel saldırı altında olan plüralizme yöneltilen eleştirilerin ilk hedefi; plüralistlerin temeldeki iktidar eşitsizliklerini dışlayarak, fazlasıyla dar bir şekilde gözlenebilir eylemler (davranış) üzerinde odaklaştıkları yönündedir. Ayrıca, belirli grupların sistematik olarak politika oluşturma sürecine erişimde diğerlerine göre daha imtiyazlı oldukları (ve başka grupların da etkili bir biçimde dışlandıkları); hükümetin belirli kurumlarının, eğer devlet faaliyetinin tüm alanının değilse tabii, bazı kesimlerin sosyal çıkarları tarafından etkin bir biçimde "ele geçirildiği" de öne sürülmektedir.

Özetle plüralist görüşte baskı grupları şu şekilde formüle edilmektedir:

- 1-Baskı grupları, modern demokrasilerde karar vermeye güçlü bir şekilde etki eden çok önemli politik kurumlardır.
- 2-Baskı grupları, toplum çıkarları ve görüşlerinin bütünüyle temsil edildiği plüralist ilkelerin en önemli destekleyicisidir. Ayrıca yöneten ve yönetilenler arasındaki önemli iletişim kanallarının da sağlayıcısıdır. Baskı grupları politik katılımı cesaretlendirir ve güçlü bir denetleyici rolü oynar.
- 3-Herhangi bir grubun çok güçlü olmasını engeller, bu nedenle dengeleyici ve kontrol edicidir.
- 4-Grupların oluşumunda engeller yoktur.
- 5-Gruplar arasında eşit sınıflandırmalar yapan politik kaynaklar yoktur fakat hiçbir tekil grup, bütün politik kaynaklardan tek başına aslan payı alamaz.
- 6-Politik sisteme giden yol oldukça açıktır; baskı grupları küçük zorluklarla davalarını üst makamlara ilerletebilirler.
- 7-Baskı grupları demokratik örgütlerdir. Dolayısıyla bu örgütlerin liderleri, üyelerinin isteklerini yerine getirmekle sorumludur. (Baggott, 1995: 33-34).

2. Neo-Plüralist Görüşte Baskı Grupları

Plüralist bakış açısının yeniden yorumu olarak kabul edilen Neo-plüralizm; geleneksel plüralist görüş noktasından daha karamsar bir perspektiftir. Neo-plüralistler, geleneksel plüralizmin temel prensiplerini kabul etseler de; uygulamada bu prensiplerin tam olarak ele alınıp alınmadığından kuşkuludurlar. Diğer yandan neo-plüralistler, baskı gruplarının demokrasiye katkısı hakkında daha az iyimserdirler ve ayrıca baskı gruplarını hükümet idaresinden bağımsız özerklikler (otonomlar) olarak daha az kabul edilebilir görmektedirler. Ancak yine de neo-plüralistler, gruplar arasındaki eşitsizliklerin sistematik olduğunu ve bunun da demokrasiye zarar verdiğini çoğunlukla kabul etmektedirler.

Neo-plüralistlerin hükümet ve gruplar arasındaki ilişkiyi, hükümetin kendi çıkarları doğrultusunda grup faaliyetini düzenleyebilir araçlar olarak gördüklerini söyleyen Baggott (1995: 38); böylece hükümetin sadece muhalif baskı grupları arasında hakem sıfatıyla karar vermekle yetinmediğini; aynı zamanda kendi politik görüşlerinin tercih edilmesi ve muhaliflerin gözünü korkutmak için de baskı grubu politikalarına aktif olarak katıldığını ileri sürmektedir. Bu nedenle neo-plüralistler, hükümeti, grupların davranışına şekil veren araçlar olarak değerlendirmektedirler. Örneğin hükümet, belirli gruplar üzerine özel durumlar bahsedebilir, yani onlara karar verme sürecine girebilmeleri için çeşitli ayrıcalıklar tanıyabilir ya da daha etkili lobby araçları için kolaylıklar sağlayabilir. Nitekim karar verme sürecine girebilmek için sahip olunan bu ayrıcalıklar; belki hükümetle doğrudan pazarlık ve müzakere yoluyla da kazanılabilir. Aynı zamanda grupların bu süreçten mahrum bırakılması, muhtemelen dezavantaj da doğuracaktır. Örneğin, hükümetin baskı grubu politikalarına müdahalesi, grupların bağımsızlık rolü için bir uyarı teşkil edecektir. Dolayısıyla neo-plüralistler'e göre eğer gruplar hükümet tarafından manüple edilirse, muhtemelen üyelerine ve tabandan hareketin (grassroots) görüşlerine karşı daha az sorumlu olacaklardır.

Neo-plüralistler, Baggott'ın ifadesiyle, demokrasilerde politik etkinin oldukça yaygın olarak dağıtılmış olduğunu ve bu yüzden de toplumda hiçbir tekil grubun baskın olamayacağını söyleyen geleneksel plüralist görüşü paylaşmaktadırlar (1995: 38). Dolayısıyla da neo-plüralistler, belirli grupların diğerleri üzerinde üstün kaynaklarından ve modern kapitalist toplumda kilit pozisyonlarından gelen sistematik avantajlara sahip olduklarına inanmaktadırlar. Örneğin; işveren grupları pek çok neo-plüralist yazar tarafından baskın çıkarlar olarak tanımlanmaktadır. Buna göre hükümetler, işverenleri kendi varlığının da bağlı olduğu ekonomik kaynakların sağlayıcısı olarak değerlendirmektedir. Bu yüzden de hükümetler, işveren örgütlerine danışma zorunluluğu olmamasına rağmen, herhangi bir karar alırken işverenlerin bakış açısını sıklıkla hesaba katmaktadırlar. Buna göre işveren çıkarları, kamunun tercihleriyle şekillenen politik gündeme, kendi çıkarları için zararlı kanunların geçmesini engelleyici güçlü etki de sarf edebilmektedirler. Baggott, Galbraith'a göre işveren birliklerinin aynı zamanda daha geniş sosyal tutumlara şekil vermeye aktif etki ederken; hükümetlerin ise, işverenlerin hedefleri ile tanımlandıklarını söylemektedir. Böylece kesintisiz (net) etki olan kamu politikası, işveren değerlerine yansımaya yönelecektir. Üstelik Galbraight, işveren değerlerinin sıra ile işveren birliktelikleri yoluyla özel ehliyetle görevlendirilmişler tarafından kararlaştırıldığını da öne sürmektedir (aktaran Baggott, 1995:30-40). Ancak Baggott'a göre, teknik bilgi ve ehliyete sahip olan sadece işveren örgütleri değildir. Çünkü neo-plüralistler, bazı işveren olmayan mesleki grupların da kendi teknik ehliyetleri karşısında önemli bir güce sahip olabileceklerini ileri sürmektedirler. Üstelik neo-plüralistler, meslek birliklerinin, işveren örgütlerinden daha geniş bir etki alanına sahip oldukları konusunda da farklı görüşler öne sürmektedirler.

Özetle neo-plüralist düşüncede baskı grupları şu şekilde tanımlanmaktadır:

- 1-Hükümet araçları baskı grubu politikalarına aktif olarak girmiştir. Bunlar, sadece baskı grubu lobisine odaklanmazlar; aynı zamanda politikalarına ve amaçlarına destek için baskı gruplarını ikna etmeye de çaba gösterirler.
- 2-Hükümet parçalara ayrılmıştır ve gücün toplandığı tek yer değildir. Buna göre hükümet araçları belirli baskı gruplarıyla müttefiktir ve onların görüşlerini paylaşır, sıklıkla da birbirleriyle çekişirler.

- 3-Bazı gruplar politik gündem ve siyasalar oluşturmada diğerlerinden daha baskındırlar. Örneğin işveren çıkarları bu konuda özellikle etkilidir. Belirli uzmanlık ya da teknik ehliyete sahip diğer gruplar da ayrıca belirli politik alanlara baskın etki edebilirler.
- 4-Baskı grupları ve temsili demokrasinin diğer kuruluşları kusurludurlar. Nitekim, belirli baskı gruplarının politika üzerindeki etkisi ona yöneltilen kamu desteğinin derecesiyle mutlak suretle ilişkili değildir.
- 5-Plüralist prensiplerin başarısına doğru bazı hareketler; politik karar süreci ve onun politik kuruluşlarının reformu yoluyla belki başarılabilir (Baggott, 1995: 37-38).

3. Korporatist Görüşte Baskı Grupları

Korporatizmin gündeme gelmesini sağlayan hiç şüphesiz ki, iki dünya savaşı arasında yaşanan faşist-totaliter deneyimlerin, ekonominin yönetiminde de bu tip bir kurumsallaşmayı benimsemiş olmasıdır (Hernes ve Selvik, 1981: 103). Yine aynı dönemde, ideolojik anlamda faşist olmasa da, özellikle kalkınmacı-modernleşmeci ülkelerde, korporatif yapılanmalar yoluyla ekonomik grupları örgütleme girişimleri de görülmüştür. Bu nedenle de korporatizm, temelde ekonomik çıkarların siyasal temsiliyle ilgili bir kavramdır. I. Dünya Savaşı sonrası İtalya ve Almanya’da kurulan siyasal düzenin, faşist korporatizmin en bilinen örneklerini oluşturduğunu savunan Göze’ye göre (1976: 70-73), korporatizm her iki ülkede de güçlü bir devlet olma ideali ve alansal yapılanmada ekonomik arka planın oluşturulması düşüncesinden kaynaklanmıştır. Bu tür amaçlar için toplumsal sınıfların arasındaki çatışmaların yatıştırılması ve kutsal sayılan idealler uğruna ekonomik birimlerin harekete geçirilmesinin kurumsal araçları ise, hiyerarşik korporasyonlar olmuştur.

Genellikle İtalya ve Nazi Almanya’sı gibi faşist toplumları tanımlamak için kullanılan korporatizm; faşizmin tersine – ki faşizm, devlete ait kitlesel güçlere ve karizmatik bir lidere duygusal sadakati gerektirir- devlet ve bileşenlerinin çıkarları

arasında en azından bir ortaklık anlamına gelmektedir (her ne kadar baskın bir ortakla olsa da).

Parla'ya göre ise (1993: 91-92) korporatizm, toplumu oluşturan bireylerin sayısal toplamının ötesinde bir bütün olarak görmekte ve toplumu bireylerden özerk bir yapı olarak ele almaktadır. Bu bakımdan birey etkinliği, ancak kendi başına üstün bir değer ifade eden kamu yararına hizmet ettiği ölçüde meşruiyet kazanır. Bu öngörü ise, devlet ile grup çıkarları arasındaki sınırı oldukça belirsizleştirmektedir.

Korporatistlerin, temsili sistemlerde şekillenmiş hükümetin rolü üzerine vurgu yaptıklarını söyleyen Baggott'a göre, temsili sistem hükümetle yakın ve sarsılmaz ilişki içindeki baskı gruplarını resmetmektedir (1995: 41). Buradaki vurgu, karşılıklı işbirliği üzerinedir ve hükümet araçları politik gerçekler üzerinde yaygın kabul iken; gruplar da pazarlık ve anlaşmayı müzakere eden taraftır. Aslında gruplar hükümetle böyle bir ilişki içine girmek için zorlanmazlar; bunu gönüllü olarak yaparlar çünkü onlar, yüksek seviyede politik temasların değerli olduğuna ve bunun politika üzerinde güçlü bir etkiyi mümkün kıldığına inanmaktadırlar.

Korporatizmin çeşitli biçimlerinin analizini yapanların ortaya attığı bir diğer olasılığa göre; toplum, kendi özel sosyal tabanlarının desteğini alma kapasiteleri temelinde düzenlemelere giren bir dizi seçkinin ortak eylemiyle yönetilmeye başlamıştır ki; bu bağlamdaki korporatizmin en ünlü tanımını da 1970'li yıllarda Schmitter yapmıştır. Buna göre Schmitter, korporatizmi seçmen birimlerinin sınırlı bir sayıdaki tekil, zorunlu, rekabetçi olmayan, hiyerarşiyle yönetilen ve işlevsel bakımdan farklı olan ancak, devletin tanıdığı veya lisans verdiği bir çıkar temsili sistemi olarak tanımlamaktadır (aktaran Pierson, 2000: 141-142)

Günümüzde korporatizmin yeni ve ayrı bir hükümet şeklini betimlediği iddiasına karşın pek çok çekince ortaya konsa da; korporatizmin bütün çeşitlemelerinin "seçkinci" diye nitelendirilmesinin uygun olmadığı da kesindir. Çünkü normalde çıkarları iç içe olanlar devlet, örgütlü işletmeler ve örgütlü işgücüdür. Diğer taraftan plüralist yaklaşımda devletin belirleyici niteliğinin göz ardı

edilmesi, ileride değinileceği gibi, Marksist yaklaşımın bunun karşısında merkezîyetçiliği ön plana çıkarması, bu iki görüş arasındaki tartışmanın kutuplaşması ve bazı Avrupa ülkelerinde, özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra görülen uygulamalar, orta yol olarak adlandırılan ve yeni bir yaklaşım olan neo-korporatizmin şekillenmesini sağlamıştır. Neo-korporatizmin daha az olumsuz fikir içerdiğine değinen Zeigler (1988: 15), korporatizmin tersine neo-korporatizmin Avusturya, İsviçre ve Japonya, otoriter Latin Amerika ülkeleri ve Konfüçyus'un uyum teorilerinden etkilenen Asya hükümetlerinin bir özelliği olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Neo-korporatistler bazı ülkelerde çıkar gruplarının sektörlerini temsil ederken, tekelden -ki bu tekel devlet tarafından da tescil ve teşvik edilmiştir- haz aldığı gerçeğine de işaret etmektedirler. Buna göre Neo-korporatist ülkelerde önemli kararların, büyük çıkar gruplarıyla yapılan ve anlaşmayla sonuçlanan görüşmelerin ardından, devletçe alındığını söyleyen Wilson'a göre Neo-korporatist baskı grubu sistemleri (1990: 35), 1950'lerde plüralist yazarların kafasındakinden önemli ölçüde farklıydı. Çünkü, Korporatist ülkelerde gruplarla hükümetin yakın etkileşimleri doğal karşılanırken (Zeigler, 1958: 15-17); plüralist toplumlarda örgütlerin meydana gelmesi ve korunmasında hükümetin rolü gerektiği kadar ciddiye alınmamıştır. Bu nedenle de plüralist yazarlara göre çıkar grupları monopolistik değil; rekabetçiydi ve devletçe tescil ve teşvik edilmezlerdi; çünkü devletten de bağımsızdılar. Dolayısıyla kamu politikası, hükümet ve az sayıdaki çıkar grubu arasındaki anlaşmalardan değil; çok sayıda çıkar grubunun etkileşiminden doğmuştu. Diğer yandan neo-korporatizmin ne derecede ihraç edilebilir bir sistem olduğu ve sınırlı sayıda devletlerde ve endüstriyel sektörlerde ne derece doğal olarak ortaya çıkabileceği konusunda bazı anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Buna göre, devlet teşvik etmedikçe neo-korporatizm ortaya çıkamaz ya da daimi olamaz (Wilson, 1990: 150-151); sadece devlet, politikacı ve baskı gruplarının ortaklığına gönüllü olabilir. Bu nedenle neo-korporatizm, plüralizmdeki baskı grupları sistemi fikrinden bir adım daha uzakta yer almaktadır. Neo-korporatist sistemlerde devlet, tamamen kontrol edemediği sosyal güçlerin sonucu olan bazı gerçekleri kabul etmelidir fakat, daha sonra baskı gruplarının aşırı gücünün tehlikelerinden sakınmak için o gerçekleri yönetmelidir.

Neo-korporatist yazının temel kaygısı, baskı gruplarının politik yürütme ve formülasyonda hükümetin ortağı olduğunu göstermektir (Wilson, 1990: 157-158). Buna göre baskı grupları, devlete baskı uygulayarak onun dışında kalamazlar; tam tersine politikaları uygulayarak ve şekillenmesine katkıda bulunarak yönetim sürecinin bir parçası olmaya çalışırlar. Buna rağmen, baskı grupları ve hükümet arasında kesin hatlar çizilebileceği fikri, kesinlikle yanlıştır.

Buraya kadar bahsedilenlerde de anlaşılabileceği üzere, ideal korporatist senaryoda; toplumda her bir çıkar ya da belirli fonksiyon için sadece bir baskı grubu tanımlanmaktadır (Baggott, 1995: 42-43). Buna göre örneğin; bir grup madencileri, başka bir grup öğretmenleri, bankacıları, kimyasal üretici firmaları v.b. temsil eder/etmelidir de. Bu yüzden gruplar, kendi aralarında tekel temsiliyete sahiptir ve rakip grupların üyeleri arasında da rekabet bulunmamaktadır. İş ve işverenlerde olduğu gibi, yaygın çıkarlar güçlü örgütler tarafından temsil edilir ki, bu örgütler daha özel gruplarla sıkı münasebette bulunurlar. Örneğin, belirli endüstrilerdeki çalışanları temsil eden bireysel işçi sendikaları, bütün işçi sendikası hareketini kapsayıcı geniş örgütlerle yakın ilişki kuracaktır.

Kısacası korporatist sistemde baskı grupları, şu şekilde tanımlanmaktadır:

- 1-Politik sistemle baskı gruplarının birbirine tesiri, hükümet tarafından güçlü etkilenir.
- 2-Baskı grupları, hükümet temsilcileri içinde yer alan kilit karar vericilerle olan yakın ve sarsılmaz ilişkiler yoluyla, yönetime etki etmeye çalışırlar.
- 3-Toplumda çıkar ya da spesifik fonksiyonların her biri sadece bir grubu temsil eder. Bu yüzden her bir grubun tekel temsiliyeti vardır ve baskı gruplarının üyeleri arasında rekabet yoktur.
- 4-Baskı grupları, liderleri tarafından idare altına alınmıştır. Üyelerin (baskı grubu)karar verici üzerindeki etkisi dolaylıdır ve hükümet ile yakın ve sarsılmaz ilişkinin sürdürülmesine duyulan gereksinimle sınırlandırılmıştır.
- 5-Baskı grupları, hükümetin fonksiyonlarını üstlenebilir ya da bu fonksiyonları yerine getirebilmek için özel amaçlı hükümet benzeri temsilcilerle birleşebilir (Baggott, 1995: 42).

Sonuçta korporatizm, hükümetle gruplar arasındaki ilişkiyi yeterince açıklayamadığı yönünde eleştirilmektedir. Özellikle eleştirmenler korporatistlerin grupların neden hükümetle yakın ilişkide olmak adına özgürlüklerinden feragat etmeleri gerektiğini tam olarak açıklayamadığını öne sürmektedirler. Bütün bu eleştirilere göre korporatist perspektif, politik sürecin birkaç önemli özelliğini, bilhassa hükümet ve bazı baskı grupları arasındaki yakın ve sarsılmaz ilişkiyi ve gayri resmi örgütler ve hükümet benzeri yapılar için önemli kararların delegasyonunu tanımlamaktadır.

4. Yeni Sağ Görüşte Baskı Grupları

Yeni Sağ'ın birleşmiş hareket ya da uygun öğreti (doktrin) olmadığını belirten Gamble; yeni sağ'ın, farklı politik geleneklerden gelen fikirlerin karışımını tasvir ettiğini söylemektedir. Buna rağmen yeni sağ'ın prensipleri, son yirmi yılın üzerinde oldukça etkili olmuştur (özellikle de İngiltere'de). Başlangıçtan itibaren bu akım, güçlü bir siyasi odağa sahipti. Nitekim, Gamble'ın da dediği gibi yeni sağ, iktisatta ve toplumsal politikada gündemi değiştirmek için yola çıkmıştır (1994: 44-46). Esasen yeni sağ, serbest-pazar liberalizmi ve muhafazakar yönetimin ilkelerinin bir birleşimidir. Nitekim muhafazakar yönetim; güçlü devlet, sosyal düzen ve disiplin, kamu ahlakının kesin standartlarını tasdik eder ve ulusal egemenlik ve ulusal devlet için güçlü vaatte bulunurken; serbest pazar liberalleri, özellikle ekonomik konularda bireysellik adına daha fazla özgürlük ve daha büyük rol için devletin ekonomik rolünü azaltmayı isterler. Dolayısıyla, ortaya konulan bu iki ilke arasında açıkça bir gerilim vardır. Bilhassa, hiyerarşik ve disipline edilmiş muhafazakar toplum; açık, serbest ve rekabetçi liberal ülküyle tamamen zıttır (Baggott, 1995:46- 47).

Yeni sağ düşüncenin pek çok açıdan klasik liberalizmin bir devamı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim her ikisinin de azimli bir bireyciliği ve özel teşebbüsün pazar mekanizması ile laissez-faire'in üstün faziletleri hakkındaki görüşleri paylaştığını görmekteyiz. Buna göre yeni sağ, Çiler'in de belirttiği gibi, ekonomik bağlamını yeni

liberalizmin, siyasi bağlamını ise, muhafazakarlığın oluşturduğu 1980 sonrasının hegemonik, politik ve ideolojik çerçevesine işaret etmektedir (2001: 87-88). Nitekim yeni sağ içindeki bu karşıtlıklara rağmen; yine de baskı grupları konusunda birbiriyle oldukça tutarlı görüşleri barındırmaktadır. Örneğin, serbest pazar liberalleri ve otoriteryan tutuculuk yanlılarının her ikisi de; baskı grupları ve hükümetle olan ilişkisi üzerine oldukça saldırgan davranışlar ortaya koymaktadırlar. Buna göre yeni sağcılar, otoritenin meşru kaynağı olarak demokratik yoldan seçilmiş hükümeti görmekte ve bireysel çıkar örgütleri olarak gördükleri baskı gruplarının bu durumu aşındırdığını düşünmektedirler.

1980’li yıllarda kimi Batı ülkelerinde iktidara gelen yeni sağ hükümetlerinin ilk icraatlarından birisinin refah devletinin “sosyal yurttaşlık” anlayışını gözden geçirmek olduğunu belirten Fincancı’ya göre ise; yeni sağ’ın “aktif yurttaşlık” olarak ifade edilen yeni yaklaşımının ardında, asgari devletçi sivil toplum anlayışına yönelik değerlendirmesi bulunmaktadır (1991:3). Buna göre, liberal düşüncenin bir değişkeni olan ve yeni sağ ideolojinin etkisiyle gelişen “asgari devletçi” sivil toplum anlayışı, kendiliğinden toplum ile devletin “birbirinden ayrı değil, fakat yapısal ve işlevsel açıdan ve amaçlarında farklı” olduğu düşüncesinden hareket etmektedir. Söz konusu anlayış, toplumun kendiliğindenliği ile devletin düzenleyiciliği arasında bir çelişki olduğu, dolayısıyla da gerçek anlamda sivil topluma ulaşabilmek için öncelikle yasama yetkisinin daraltılarak, devletin asgariye indirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Yeni sağ perspektifte baskı grupları, üyelerinin belirgin maddi çıkarlarını sağlayıcı ekonomik birimler olarak görmektedir. Bu düşünceye göre, çoğunlukla kişisel sebepler ve rasyonel ekonomi için insanlar baskı gruplarına katılırlar. Muhtemel üyeler, sermayeye karşı üyelerin faydalarını tartarlar ve şayet dengeler uygunsa gruba katılırlar (Baggott, 1995: 48). Ayrıca yeni sağcılar, kişisel tercihler ve grup üyeleri arasındaki bağlantının ekonomik bir açıklamasını kabul etmek yoluyla, baskı gruplarının meşru temsil kuruluşları olduklarını da inkar etmektedirler. Nitekim bu yönde toplumun bazı bölümlerinin baskı grupları tarafından temsil-altı; diğerlerinin ise, temsil-üstü tutulduğuna da dikkat çekmektedirler.

Baskı gruplarına yönelik bu tarz bir eleştiriyiyle yaklaşan yeni sağ taraftarları, ayrıca sosyal ve ekonomik meselelerde arabuluculuk yoluyla hükümetin baskı gruplarına gereğinden fazla itimat ettiklerine de inanmaktadırlar. Örneğin; yeni sağ düşünceye göre gelir politikası, çalışanlar ve işçi sendikalarının işbirliğini; sağlık politikası, hemşireler ve doktorların işbirliğini gerektirmektedir. Oysa hükümetler, baskı gruplarına tavsiyeleri için çok fazla güvenmekte ve üretici, meslek ve işçi sendikası görüşlerinden sıkça etkilenmektedirler. Dolayısıyla yeni sağcılara göre hükümetin baskı gruplarına bağlılığı onun otoritesini zayıflatmakta ve onu kamu çıkarını fiilen yönetmesinden alıkoymaktadır. Nitekim 1970'lerdeki İngiltere'deki krizler ve 1978-79 da "hoşnutsuz kış" olarak hatırlanan dönemler, baskı grubu gücünün ve özellikle işçi sendikası gücünün aşırılığının örnekleri olarak gösterilmektedir (Baggott, 1995: 51). Kısacası baskı grupları yeni sağ tarafından sadece bir kısım problemlerin kaynağı olarak itham edilmemiş; ayrıca potansiyel çözümler için de başlıca engel olarak görülmüştür. Bu nedenle yeni sağ görüşte baskı gruplarına ilişkin buraya kadar sözü edilenleri şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1-Baskı grupları kişisel çıkar örgütleridir.
- 2-Baskı grupları kamunun çıkarlarını temsil etmez ve kamunun görüşlerini çarpıtmaya çalışır.
- 3-Toplumun önemli kısımları (tüketiciler, vergi mükellefleri) baskı grubu sisteminde layıkıyla temsil edilemezler. Diğer çıkarlar (meslekler, devletten özel yardımlar almaya çabalayan endüstriler, işçiler...) oldukça iyi örgütlenmişlerdir ve daha fazla etki için çok fazla güç sarf ederler.
- 4-Baskı grupları, demokratik yoldan seçilmiş hükümetlerin, kamu çıkarının tarafsız ve açık görüş almasını engellerler.
- 5-Baskı grupları ve hükümet arasında varolan kapalı, sarsılmaz ilişkiler hükümeti güçsüzleştirir ve otoritesini aşındırır.
- 6-Baskı grupları hayati ekonomik ve politik değişikliklerin - ki bu değişiklikler özgür toplumun hayatta kalabilmesi için ve ekonominin uzun-dönem geleceği için gereklidir- önünü tıkayabilir (Baggott, 1995: 47-48).

5. Marksist Görüşte Baskı Grupları

Marx'ın görüşünün temel dayanağını; toplumun devletin biçimini ve doğasını belirlediği olgusu oluşturmaktadır. Gerçekten de Hegel hakkındaki ilk eleştirel yazılarında Marx, devletin varlığının sosyal sınıflarca bölünmüş bir toplumun sonucu olduğunu vurgulamıştı. Sosyalizmin tabii ki büyük bir savunucusu olmasına rağmen Marx, her şeyden önce kapitalizmin bir analizcisiydi. Nitekim olgunluk dönemi yazılarında, kapitalizm altında devlet-toplum ilişkisinin en azından iki farklı şekilde ele alınışına rastlayabiliriz. Bunlardan ilki ve ağır basanında Marx, devleti özünde toplumun hakim sınıfının (kapitalistlerin ya da burjuvazinin) bir aracı olarak görmektedir. Komünist Manifesto'nun önsözünde ise Marx, 'Modern devletin hükümetleri, tümüyle burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir' (Pierson, 2000: 122-123) iddiasında bulunmuştur. Dolayısıyla Marx'a göre kapitalizm; sermaye sahibi burjuvazinin servetinin, proleterlerin ve mülksüzleştirilmiş çalışan sınıfın işgücünün sömürülmesinden türetildiği bir sosyal ve ekonomik sistemdir. Böylesi bir toplumda ise sınıf mücadelesi özsel ve sürekliydi ve şiddet araçlarına sahip olan devlet, düşmanlıkların patlak vermesini denetlemeli ve sömürge azınlığın, sermaye sınıfının çıkarlarının sürmesini sağlamalıydı. Marx'ın daha genel maddeci tarih kavramlaştırmasına göre ise; devletin siyasi biçimlerini belirleyen, toplumun ekonomik ya da üretici zeminiydi. Buna göre devletin, sermayenin belirli hiziplerinin temsilcilerine karşı davranabileceği koşullar vardı ancak yine de sermaye sınıfının genel çıkarının korunması öncelikliydi.

Baskı grubuyla ilgili farklı sistemlere değinilen bu bölümde; şüphesiz ki Marksist bakış açısını görmezlikten gelemezdik. Nitekim bu konuda Marksistlerin eğilimi; sermaye ve işçi sınıfı arasındaki bölünmeye dayalı sosyal sınıflar arasındaki çelişki ve sermaye birikimi gibi öncelikli olarak altı çizilmiş olan sosyal yöntemlerle alakalı baskı gruplarına odaklanmamaktır (Baggott, 1995:53-54). Başka bir ifadeyle Marksizm, baskı gruplarının fazla önem taşımadığını belirterek; toplumda sadece emek ve sermaye temsilcilerinden oluşan gruplar üzerinde yoğunlaşmak gerektiğini (Smith, 1993: 1) savunmaktadır.

Diğer yandan Marksistler, baskı gruplarının kapitalist çıkarları temsil ettiğinin farkındadırlar fakat; onları politik gücün uygulandığı en önemli kanallar olarak görmemektedirler. Nitekim Marksizme göre baskı grupları, kapitalistlerin en önemli şey olarak gördüğü ekonomik ve sosyal güçlerinin yanı sıra üretimlerinin de kontrolüdür. Bu nedenle Marksistler, Thomas'ın da ifade ettiği şekilde, toplumda siyasi gücü, ekonomik faktörlerin, özellikle üretim araçlarının dağılımının bir sonucu olarak görmektedirler (1993: 8).

Marksistler diğer baskı gruplarının kapitalist çıkarlara meydan okuyabileceği hususunda ise, son derece eleştirel tavır sergilemektedirler. Örneğin, bu rolü yerine getirmede ticari birliklerin kabiliyetleriyle ilgili önemli şüpheleri bulunmaktadır. Yine de bazıları, bu ticari birliklerin sosyal değişiklikleri gerçekleştirmek ve politik istekleri kanalize etmek için faydalı birer araç olabileceğini onaylamışlardır. Nitekim Miliband'a göre (1992: 98), güçlerindeki tüm zorlama ve kısıtlamalara rağmen ticari birlikler hükümetin dikkate alması gereken baskı gruplarıdır. Bu nedenle çoğulcu tarzdaki baskı politikaların kapitalist sistemin sınırlamalarında yer alabildiğini kabul etmesi yüzünden Miliband, diğer Marksistlerden ayrılmaktadır.

Marksizm'e göre en önemli siyasal kurum olan devlet, toplumsal sınıflar arasındaki çatışmanın bir ürünüdür. Bu nedenle devletin, belirli geçiş dönemleri dışında yansız ve sınıflar üstü olmasına da olanak yoktur (Kışlalı, 1992: 75-77). Bu nedenle de devlet, üretim araçlarının mülkiyetine sahip bulunan sınıfın baskı aracından başka bir şey değildir. Yalnız burada toplumsal sınıflar arasındaki çıkar çatışmasının “uzlaşmaz” nitelikte olduğu görüşünün önemine işaret etmeliyiz. Çünkü Marksist mantık içinde devletin varlığını zorunlu kılan neden, sınıf çıkarları arasındaki bu uzlaşmazlıktır. Durum böyle olunca da, toplumun varlığını tehlikeye düşürecek bir iç savaşı önlemek için, çatışmayı denetleyip bir ölçüde önleyecek bir üst güce gereksinim doğmaktadır. Ancak devlet, bir taraftan bu toplumsal çatışmayı yumuşatıp, toplumun yaşamını sürdürmesine olanak hazırlarken; diğer yandan da üretim araçlarına sahip olan sınıfın “egemenliğini” güvence altına almaktadır.

Dolayısıyla marksistlerin benimsediği “sınıfların ikili ayrımı” görüşünün, toplumdaki çıkar gruplarının bulunması gerçeğine aykırı olmadığı belirtilebilir. Diğer yandan, sosyal sınıf ya da tabakalar, kendi içlerinde belli bir türdeşlik gösterdikleri halde; çıkar gruplarında bu farklı sınıf çatışması gücünü bir ölçüde kaybederler. Çünkü üretim araçlarını ellerinde tutan sınıfların, gruplar arasındaki çıkar çatışmalarını ağırlaştırmak ya da açığa çıkarmak işlerine gelmez. Oysa ki bu çatışma, sınıf mücadelesinin gruplara yönelik bir uzantısıdır.

Neticede marksist yaklaşım, diğerleri kadar baskı grupları üzerine odaklanmamasına rağmen; yine de grupların etkilediği politik çevreleri anlamakta bizlere yardımcı olmaktadır. Nitekim yeni sağ bakış açısına göre Marksist bakış açısı, grupların hükümetle ve diğer gruplarla ilişkilerinin bozulmasına yol açabilecek altı çizilmiş olan gerilimleri aydınlatmaktadır. Diğer yandan neo-plüralist yaklaşım gibi Marksist yaklaşım da; demokrasilerde pazar piyasası gücünün ardında gizli olanları hatırlatarak ve sadece ticari temsiliyetin üzerine odaklanmakla, bu gücün doğasının tamamen değerlendirilemeyeceği hususunda uyarıda bulunmaktadır.

Buraya kadar tartışılan baskı grubuna ilişkin geniş bakış açıları; baskı gruplarının rolünü daha geniş bir bağlama yerleştirmemize yardımcı olmaktadır. Buna göre Marksizm haricinde her bir bakış açısı, modern demokrasilerde baskı gruplarının çok önemli kurumlar olduğu inancını paylaşmaktadırlar. Nitekim Marksistler, gruplarla hükümet arasındaki ve farklı gruplar arasındaki gücün dağılımı ve politik sisteme grupların katılımı düşüncelerinde farklı görüşe sahiptirler. Ancak yine de her bir bakış açısı, demokratik sisteme her grubun katkısıyla ilgili belirli yargılamaya yapmakta ve baskı grubu politikalarının taraftarı ya da rakibi olarak bu tartışmaya katılanlara destek sağlamaktadır.

Diğer yandan plüralist ve korporatist toplumlarda daha dar odaklı ekonomik örgütlerin, daha fazla etkisi ve söz hakkı bulunmaktadır ve hükümetle "danışıklı dövuş" halinde örgütlenmeleri ise, daha muhtemeldir. Buna göre, bu çalışmada örnek incelememizi oluşturan TÜSİAD'ın, hangi baskı grubu sistemine dahil edilmesi gerektiği hususuna gelince; yukarıda ayrıntılı olarak bahsedildiği gibi, korporatist

sistemin özellikle de ekonomik çıkar temelli baskı grupları için ideal ortamı sağladığını söyleyebiliriz. Nitekim korporatizm, çıkar ifadesinin yapılandırılması için gerekli politikalar ve kurumsal düzenlemeler kümesini içermektedir. Bu tür düzenlemelerin üstün olduğu zamanlarda ise, devlet baskı ve çıkar grupları yaratır, sayılarını düzenlemeye çalışır ve özel imtiyazlarla onlara sanki "tekeli" temsil ediyormuş görüntüsü verir. Fakat karşılığında bu gruplara karşı gözlemlene hakkını talep eder. Bu nedenle de korporatizm," seçmen unsurların sınırlı ve tek, zorunlu, rakip olmayan, hiyerarşik düzenli ve işlevsel olarak farklı, devlet tarafından tanınan ve kendi kategorilerinde temsili tekeller verilmiş kategorilerde örgütlendiği çıkar temsili sistemdir" (Pierson, 2000: 141-142).

G. Türkiye'de Baskı Gruplarına İlişkin Bazı Tespitler

Türkiye'de baskı gruplarını özellikle tarihsel perspektif içinde ele alan çalışmaya sadece iki isimde -Heper (1991) ve Bianchi (1984)- rastlamak mümkündür. Bunların dışında yer alan diğer araştırmalarda ise, baskı grubu sadece kavramsal açıdan incelenmektedir. Nitekim Bianchi, Türkiye'de örgüt yaşamının son derece politize edilmiş doğasının sadece hükümet, parti ve grup liderleri arasındaki yakın ilişkilerde değil; farklı sosyo-ekonomik ve politik çıkarların temsilini durdurmak ya da ilerletmek için yapılandırılmış olan ilişkilerin oldukça farklı türlerinde de gözlemlenebileceğini söylemektedir. Bianchi ayrıca, Türkiye'deki politik çıkar ve baskı gruplarının karmaşık ve değişken doğasının çoğunlukla Türk örgüt evreninin iki farklı ve çoğunlukla da birbirini aşan iki ağa -gayrı resmi gönüllü birliklerin çoğulcu ağı ve yarı-resmi zorunlu birliklerinin korporatist ağı- bölünmesinin sonucu olduğunu da ifade etmektedir. Buradan hareketle Bianchi; belirli tarihi periyotlarda ve belirli sosyal ve ekonomik sektörlerde, çoğulcu çıkar gruplarının baskın geldiğini belirtmektedir (1984: 3-4).

Heper ise, Türk devlet geleneğinin ne plüralizmle ne de korporatizmle bağdaşmadığını, bu kategorilerin Türkiye'deki baskı ve çıkar grubu faaliyetlerini

açıklamakta yararlı olamayacağını öne sürmektedir (ayrıntılı bilgi için bkz. 1991b). Nitekim Buğra'nın da işaret ettiği gibi plüralizm, temelde sivil toplumdan gelen sinyallere cevap veren hükümetler gerekmektedir. Neo-korporatizm ise, devletle sivil toplum arasında uyumlu bir ilişkinin varolmasını gerekli kılar. Dolayısıyla güçlü bir devletin hakimiyetindeki bir politik sistemde, bu çıkar grubu politikası modellerinin her ikisine de rastlanmaz (1997: 307).

Heper'in, az önce belirttiğimiz noktaya nasıl geldiğini ise, *Strong State and Economic Interest Groups* adlı çalışmasında çok net görebiliriz. Burada ilkin Osmanlı'nın devlet geleneğini ve sivil toplumun doğuşunun önünün nasıl tıkandığını anlatan Heper, Osmanlı ve Türk siyasetinin, bürokratik merkeziyetçiliğin kusursuz belirtilerini sergilediğini ifade etmektedir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda Ordu'nun her zaman anahtar rolü oynadığını belirten Heper; Osmanlı devlet adamlarının zihinlerinin sürekli olarak anarşi, ihanet ve ayaklanma korkusuyla ve bunlardan İmparatorluğun korunması gerektiğiyle meşgul edildiğini söylemektedir. Bu nedenledir ki devlet, kendini sivil toplum unsurlarından daima uzak durmak zorunda hissetmiştir. Çünkü Heper'e göre Osmanlı'nın altın çağı (15. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın ortalarına kadar) sırasında Osmanlı'lar, düşmanlarını kısmen de olsa iyi idare ediyordu ve çöküşleri sırasında ülkelerini geliştirmekten (ekonomik olarak) ziyade; modernize etmeye (politik, idari ve kültürel olarak) çalışmışlardı (1991b: 12-13) . Dolayısıyla her iki fenomen de gösteriyor ki; Osmanlı devlet adamları, sosyal grupları mobilize etmeye ve bundan dolayı da işbirliği ve ittifaklarını kazanmaya zorunlu değillerdi. Bu nedenle de Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve sivil toplum arasında yakın ilişkinin gelişmesine ihtiyaç hissedilmemiştir.

Bilindiği üzere Osmanlı'da sivil toplum ve örgüt araştırmalarında ilk önce lonca sistemi üzerinde durulmaktadır. Ancak, Osmanlı lonca sistemini sivil toplumdan daha çok devlet oluşturmaktaydı. Dolayısıyla da lonca teşkilatının yöneticileri (kethüdalar ve kahyalar), teşkilatın sözcüsü olmaktan çok, devletin ajanları konumundaydı. Çünkü bunlar, çoğunlukla sivil memurlardan oluşmaktaydı ve eğer lonca üyelerinden biri çok zenginleşirse, esnaf ya da tüccar olarak

çalışamıyordu ve devlet tarafından kontrol altında tutuluyordu. Bu nedenle de ekonomik hayat, politik olarak etkisi bulunmayan gayri-müslimler tarafından kontrol edilmekteydi. Sonuç olarak da Osmanlı politikası, ne toplumun politik organizasyonu olarak ne de çifte politikanın baskın özelliklerini taşımıyordu. Dolayısıyla da daha çok polarize bir politikaydı (1991b: 13).

Osmanlı Devleti'nde özel girişimcilik faaliyetlerine olan ihtiyaç ise ancak 19.yüzyıl'ın ortalarından başlayarak kabul edilmişti ve artık orta tabakanın önemli olduğu düşünülmekteydi. Fakat yine de bunların devletten ayrı olarak kendi kendini idare etme hakları yoktu. 19.yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren ve özellikle de son çeyreğinde ise, Osmanlı özel girişiminin atölye ölçeğini aşarak sınai birimler oluşturmaya başladığı; tarımda oluşan sermaye birikimi ile birlikte sanayileşme sorununun da geniş yankı uyandırdığı görülmektedir (Toprak, 1997: 247). Ancak yine de, sanayileşme bilincinin etkisini artırdığı yılların II. Meşrutiyet dönemi olduğunu vurgulayan Toprak; Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası'nın; 1908 devrimiyle birlikte 'istibdat'ın son bulduğu ve sanayileşme için gerekli ortamın oluştuğu kanısına da vardığını eklemektedir.

Gelenen bu noktada 19.yüzyıl'ın en önemli çıkışının geleneksel loncaların modernize versiyonları olarak baskı grubu ilişkilerinin (farklı dallarda organize olmuş) ortaya çıkması olduğu söylenebilir. Nitekim Heper de, Tanzimat dönemi sırasında (1839-1876) ve sonrasında da, devletin istişari organları ve uzantıları olarak farklı Odalar'ın ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ayrıca Heper, ticaret ve endüstrinin ilerlemesi için bu örgütlerin Ticaret Bakanlığı ile yakın ilişkide çalışmasının desteklendiğini de belirtmektedir (1991b: 15).

Türkiye'deki ilk Odaların Osmanlı döneminde, gönüllü üyeliğe dayanan örgütler olarak ortaya çıktığını söyleyen Buğra; İstanbul Sanayi Odası ve İstanbul Ticaret Odası'nın kuruluşunun da 1887 yılına dayandığını kaydetmektedir. Daha sonra bunu, diğer şehirlerde benzer örgütlerin kuruluşu izlemiştir. Özellikle bu dönemde, Odalar'ın bilhassa ekonomik konularda hükümete danışmanlık yapma işlevini üstlenmiş olduklarını belirten Buğra; İttihat ve Terakki döneminde ise

hükümetin 1910 yılında çıkan bir yasayla Odalar'ın faaliyetini denetim altına almaya çalıştığını ve bu yasa çerçevesinde de Odalar'ın, Türk uyruklu olmayan üyeleri de kabul eden, gönüllü üyeliğe dayalı kuruluşlar olarak kaldığını ifade etmektedir. Niteliği itibariyle 1938'de çıkan Dernekler Yasası'na çok benzeyen 1943 yasa değişikliği de, devletten bağımsız yapılan her girişimin büyük bir kuşkuyla karşılandığı devletçi dönemin atmosferini yansıtmaktadır. Aslında Buğra'nın ifade ettiği gibi 1939 yasası, hayır işleri yapmak ve çevreyi güzelleştirmek üzere kurulanların dışında, herhangi bir derneğin kurulmasına ve faaliyet göstermesine imkan verecek nitelikte de değildi. Neticede aynı yaklaşımı benimseyen 1943 Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Yasası da, bu örgütleri sıkı bir devlet denetimi altına sokmuş ve bunu da işadamları camiasının ahlaki zaafılarını gerekçe göstererek yapmıştı (1997: 326-327).⁴

Cumhuriyet döneminde ve özellikle de tek partili yıllarda ise (1923-45), Odalar'ın Osmanlı Dönemi'ndekine benzer bir rol oynamayı düşündüklerini ve 1924'te ortaya çıkan bir hareketin Odalar'ı "genel çıkarı sunan kurumlar" olarak tanımladığını görmekteyiz (Heper, 1991b: 15). Dolayısıyla bu Odalar'ın, tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi, ticaret ve endüstrinin ilerlemesine yardımcı olacak faaliyetler yapması beklenmişti. Kısacası, Cumhuriyet döneminde girişimci örgütlenmelerin faaliyetlerine baktığımızda; 1960'ların sonuna kadar bu faaliyetlere zorunlu üyeliğe dayalı Odalar'ın hakim olduklarını ve bu Odalar'ın da sıkı bir devlet denetimine tabii olduklarını gözlemlemekteyiz.

Sivil toplumdan uzak duran bu yaklaşım ve devletin karşısında yer alan sivil toplumun, içinde bulunduğu güçsüzlükten uzaklaşamaması; söz konusu baskı ve çıkar grubu politikaları biçiminin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. 1940'lardaki çok partili döneme geçiş ise, baskı grubu politikalarının bu görünümünü değiştirmemiştir (Heper, 1991b: 17). Özellikle 1950'den beri Türkiye'nin sosyal ve ekonomik dönüşümünün, çoğunlukla farklı ekonomik sektörler, sosyal sınıflar ve

⁴ Oda faaliyetlerini düzenleyen bundan sonraki yasa 1950'de kabul edilmiştir. 1950'deki düzenleme, 1946'da 1938 Dernekler Yasası'nın yerini alan daha liberal bir yasanın yaklaşımını benimsiyordu. Bu arada Odalar'ın yetki ve sorumluluklarıyla ilgili pek çok değişiklik yapılmış olmasına rağmen; bugün hala Oda faaliyetlerinin yasal temelini 1950 yasası'nın oluşturduğu söylenebilir. Bu nedenle, devletle işadamları arasındaki ilişkinin pek çok özelliğini bu değişikliklerde bulmak mümkündür.

coğrafi bölgeler arasındaki eşitsizliği ve artan mesafeyi kuvvetlendirmeye vesile olduğunu belirten Bianchi (1984:35); eşit olmayan bu gelişme modelinin, ekonomik büyümenin sağladığı faydaların bölüşümü için rekabet eden çeşitli gruplar ve bölgeler arasındaki "çıkar çatışması" anlayışını daha da artırdığını söylemektedir.

Bu nedenle Türkiye'de, gönüllü üyeliğe dayanan girişimci örgütlerinin ortaya çıkışını 1960'ların toplumsal gelişmeleri içine yerleştirebiliriz. Nitekim Türkiye'de sendikal faaliyetlerin önem kazanması da bu döneme rastlar. Örneğin, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) 1951'de kurulmuştu. Ancak Türk-İş'in sesini yükseltmeye başlaması çok sonraları, 1967'de Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kurulup, Türk-İş'e rakip olarak ortaya çıkmasından sonra olmuştur (Buğra, 1997: 333). Nitekim, 1960'lı yıllara kadar sendikal hareketin güçlenememesi ise, büyük ölçüde 1947 Yasasının sendikal haklara getirdiği kısıtlamaların etkisiydi.

Böyle bir ortamda, işadamlarını toplumsal yaşamda daha aktif bir rol üstlenmeye iten sebebi ise Buğra; yukarıda bahsedilen sendikal gelişmelerle ve entelektüeller arasında sosyalist fikirlerin giderek güçlenmesiyle açıklamaktadır (1997: 334). Nitekim bu dönemin en güçlü örgütlenmesi TUSİAD da; küçük bir grup işadamlarının, özel sektörün tartışmasız kabul edilen bir konuma sahip olduğu bir politik ve ekonomik ortamın oluşabilmesi için, sosyal sorunlara uzlaşmacı yaklaşımlar geliştirilmesi gerektiği inancıyla kurulmuş bir örgüttür.

Böylece 1960-1980 döneminin siyasi krizlerini ve refah programlarını erteleyen, büyümeye yönelmiş ekonomik siyasetlerin etkisi altında Türkiye'deki baskı grubu sistemi, politikaya geleneksel ve protestocu bir şekilde katılımı başlatmada etkili olmuştu. Öyle ki devlet, umutsuz bir şekilde artan baskı grubu faaliyetleri ile başa çıkmaya çalışmıştı. Özellikle de Adalet Partisi hükümeti, bir yandan sanayicileri ve ticaretle uğraşanları, diğer yandan da işçi sınıfını kapsayan ekonominin farklı sektörlerinde tekelleşen kurumlar yaratmaya çalışmıştı (Kalaycıoğlu, 1991: 79).

1960-1980 döneminde ticari çıkarların temsiline ilişkin birtakım kurallar getirmeye karşı belirli bir eğilim olmasına rağmen; Kalaycıoğlu'nun da belirttiği gibi, çatışan sanayi ve ticaret arasındaki artan boşluğa bir köprü oluşturmak mümkün olmamıştır. Nitekim, her bir küçük ve büyük şirketler arasında ya da ticari ve sanayi çıkarları arasında ortaya çıkan çatışmalara, ciddi siyasi ve ekonomik krizlerin baş gösterdiği 1970'lerde bile köprü oluşturulamamıştır (1991: 80). Bu nedenle bu ortamda çoğulcu çıkar temsilciliğine doğru bir eğilim baş göstermiştir. Söz konusu bu dönemde, sanayiciler kendilerine iki gönüllü kurum oluşturmuşlardı. Bunlar, daha öncede vurgulandığı gibi, Türk İşçi Sendikası Konfederasyonu (TİSK) ve Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) idi. Bu durum aslında bu birliklerin Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB) temsili altındaki memnuniyetsizliklerinin de bir sonucuydu.

Diğer taraftan, Türkiye'de 1982 anayasası tarafından oluşturulan rejim, kamu mesleki örgütlerinin faaliyetlerinin devlet tarafından sıkı kontrolüne yönelikti. Nihai amaç ise, baskı gruplarının 1980 öncesi işlevsel olmayan siyasetinin yinelenmesini önlemektir. Örneğin bu durum, kendisinin bir siyasi faaliyeti olduğu gerekçesiyle, ticaret odasının feshinin istemesini dahi mümkün kılıyordu. 1982 sonrası rejiminin kurucularının düşüncelerinin arkasındaki ikinci niyet ise; baskı grupları içindeki çıkar gruplarının gelişimini engellemektir. Nitekim 1982 sonrası siyasi rejiminin kurucuları, baskı gruplarının uysal bir şekilde davranmalarını ve sonuçta "kendi işiyle ilgilenen" ve "doğrudan kendi belirli faaliyet alanlarına bağlı konular üzerinde üyelerinin görüşlerini açıklayan" "sadık" gruplar olmalarını dilemişlerdi. Böylece, bu grupların yöneticilerine hükümetin politikalarıyla ilişkilendirilen "yardımseverliği" üyelerine karşı açıklama sorumluluğu ve bu politikaların çizgisinde davranmaları konusunda onları ikna etme sorumluluğu yüklenmişti. Bunların hepsi aslında ulusal çıkarın belirli bir algılanışını ifade etmektedir ki o da; "parti yönetimi tarafından desteklenerek iyi olan şey, aynı zamanda Türkiye için de iyidir" ve ekonomik grupların çıkarlarının üzerinde tutulan ve onlardan ayrı tutulan bir "ortak iyi" vardır (Kalaycıoğlu, 1991: 80) düşüncesidir. 1983 döneminden sonra ise, hükümet ticari gruplar için daha etkili bir strateji izlemiştir. Nitekim, tek başına olan firmalar veya ticari gruplar ile hükümet arasındaki ilişki, toplum bürokrasisinin en tepeden en

tabana kadar olan memurlarıyla direkt işbirliği ve/veya bazen de başbakanın kendisi vasıtasıyla gelişmiştir.

Bugün parasal güç odağı olarak adlandırılabilen baskı ve çıkar grupları, kendi özel çıkarlarına ters düşen reformlara genellikle karşı olan bir tutum takınmaktadırlar (Aktan, 1996:68). Kısacası bugün Türkiye'de işveren baskı-çıkarcı gruplarının en üstünde, İşveren Sendikaları Konfederasyonu yer almaktadır. Diğer yandan ticaret ve sanayi odaları da birer işveren baskı-çıkarcı grubu gibi işlev görmektedir. TÜSİAD ise, Türkiye'deki en büyük ve etkili işadamlarını bir araya getiren, bu anlamda büyük sermayeyi temsil eden bir baskı grubudur (Kışlalı, 1992: 304). Her ne kadar kamuya yararlı dernek statüsünde de olsa, fonksiyonları itibarıyla oldukça etkili ve kamuoyunu yönlendirebilen ekonomik temelli bir baskı grubudur.

Türkiye'de baskı gruplarının tarihi seyrine ilişkin olarak yapılan bu çerçevelemeyi özetleyecek olursak; Osmanlı İmparatorluğundaki durumdan farklı olmayarak, Cumhuriyet dönemi boyunca da Türkiye'deki baskı grubu politikalarının yukarıdan gelen kurallarla oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Bu politikaları, Andrew Cox'un terminolojisini kullanarak izah eden Heper; söz konusu politikaların anonim devletin veya çoğulculuğun değil, tekilciliğin özelliklerini sergilediğini belirtmektedir (1991b: 17). Heper ayrıca, bu politikaların neo-korporatizmden de oldukça uzak olduğunu savunmaktadır. Nitekim Heper, devlet ve sivil toplum arasındaki keskin çatlağın tarihsel olarak ortaçağa ait devlet yapısında bu yönetim şeklinin bulunmamasına bağlamaktadır. Buna göre; Merkantalist geleneğin olmaması, Kameralizm'in gelişim ihtiyacının da önünü kesmiş ve böyle olunca da karar vermede ticaret (business) gruplarının işbirliğini arama yoluyla, ticaret grupları tarafından tekelleştirilen bilgiyi kullanmak, devlet seçkinleri tarafından bir intibak sürecine neden olmuştur. Üstelik Türkiye'deki hükümetler, ticari gruplarının meşruiyetini artırmak için neo-korporatist düzenlemelere başvurma gereğini bile hissetmemişlerdir. Neticede neo-korporatizme giden diğer faktörlerle birlik içinde veya başka bir yerde yalnız olan birçok diğer faktörlerin - güçlü bir sosyal demokrasinin varlığı, ihraç güvenliğini sürdürme ve yaratma ihtiyacı, eleştirel olarak uzun dönem para şişkinliği baskılarını kavramak, uluslararası ekonomik dayanışmayı

geliştirmek, g bir ticari birlik hareketi, toplumsal yarılmanın daha k bir duruma gitmesi, v.b.- 1980’den önce Türkiye’de bulunmadığını da belirtmek gerekmektedir (Heper, 1991b: 19). Kısacası Türkiye’de devlet, yukarıdan gelen kurallarla oluşturulmuş ve sivil toplum unsurlarını sindirmek hiçbir zaman esas mesele olmamıştır. Şöyle ki, sivil toplum unsurlarının yönetime katılmasına izin verme ihtiyaı bile duyulmamıştır. Dolayısıyla da devlet, kendini hiçbir zaman sivil topluma karşı duyarlı olmak zorunda hissetmemiştir.

II. BÖLÜM

BİR BASKI GRUBU OLARAK TÜSİAD'IN TÜRKİYE SİYASAL HAYATI İÇİNDEKİ YERİ

A. Türkiye'de Milli Burjuvazinin Doğuşu

Artı-ürüne kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkileri içinde el koyan ve onu paylaşan sınıf, burjuvazi olarak adlandırılmaktadır. Bir toplumsal kuruluştaki egemen üretim biçimi şayet kapitalizm ise; ekonomik düzlemde egemen olan sınıf da tanım gereği burjuvazi olmaktadır. Böyle bir durumda burjuvazinin üst-yapı kurumlarını ve dolayısıyla devleti de kontrol etmesi; farklı bir ifadeyle ekonomiye egemen olan sınıfın yöneten sınıf da olması beklenir. Ne var ki; ideoloji, kültür ve siyaset alanlarında kurulacak sınıf egemenliği, karmaşık ve çelişkili süreçlere bağlıdır; uyum gecikmeleri, yanlış bilinç öğeleri, kurumların -ve kurumları işleten insanların- içsel dinamikleri ve direnmeleri, ekonomiye egemen olan sınıfın üst yapıya da kendiliğinden egemen olmasını güçleştirmektedir. Buna göre kapitalist sistemde devlet-sermaye ilişkisini irdeleyen Boratav, ilk önce "totolojik" veya "mekanik" diyebileceğimiz yorum biçimlerinin ele alınmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda, iki zıt yaklaşımdan söz edilebilir. İlki, devlet aygıtının görevleri gereği yöneten grupları (yani bürokrasiyi), toplumun da yöneten sınıfı olarak kabul etmektedir. Bunun tam zıddı görünüşteki ikinci "totolojik" yorum ise, ekonomiye egemen olan sınıfı tanım gereği, yani otomatik olarak, yöneten sınıf olarak da görmektedir. Buna göre kapitalist bir toplumda devlet -yine tahmin gereği- burjuvazinin devletidir; başka bir deyişle burjuvazi ile devlet birbirleriyle adeta özdeşleşmiştir. Hatta en soyut ve genel anlamda burjuvazinin tavır ve çıkarları devletten kaynaklanan işlem ve eylemler gözlenerek saptanabilir. Diğer yandan, burjuvazi/devlet ilişkilerinin incelenmesinde bir diğer metodolojik karşıtlık ise; saf "kuramsalcı" ve saf "ampirist" yaklaşımlar arasında gözlenmektedir. Buna göre, iş

çevrelerinin somut öğeleri ile bunların içindeki girift ilişki ve çatışmalarla, işadamları ve şirketlerle devlet arasındaki tekil bağlantılarla hiç ilgilenmeden; çok genel ve soyut bir "burjuvazi"yi bir çözümleme birimi olarak yeterli gören yaklaşımlar, birinci çizgiyi temsil etmektedir. Bunun tam karşıtında yer alan "ampirisist" çizgiye göre ise, devleti yöneten bir "sınıf" ya da "toplumsal grup"tan değil; insanlardan söz etmek gerekmektedir (Boratav, 1995: 60-62).

Yukarıda bahsedilenlerden hareketle yapılacak işlevsel bir yaklaşım, devlet-sınıf ilişkilerinin "tanım gereği" (yani totolojik olarak) çözümlenemeyeceğini kabul etmek; burjuvaziyi (veya herhangi bir sınıfı) çözümlemede ise, kuramsalcı ve ampirisist uçta yer alan tavırların bir bileşkesini aramaktır. Dolayısıyla tek tek birimlerden bağımsız bir sınıf elbette düşünülemez. Ancak, "toplumsal sınıf" diye bir kavramı yararlı ve anlamlı buluyorsak; tek tek işadamlarının dışında yer alan bir soyutlama düzeyine geçmemiz gerekecektir. Bu nedenle de devlet ile burjuvazi arasındaki bağlantıların tekil sermayedarın günlük çıkarlarıyla, sınıf olarak burjuvazinin genel ve uzun dönemli çıkarları arasındaki bütünlüğü ve karşıtlığı birlikte içeren diyalektik bir ilişki biçiminde kavranabileceği düşünülmektedir.

1.Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nda, en azından 18.yüzyıla kadar, kendi içinde bir tüccar ve üretici kesimin varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz (Buğra, 1997: 65-66). Ayrıca, Osmanlı tüccarlarının 15.yüzyıldan 17.yüzyıla kadar İmparatorluk dışında da yoğun ticari faaliyetlerde bulunduklarının belgeleri sunulmaktadır. Buna karşılık; İmparatorluğun çöküşe gittiğinin farkına varılmasıyla, bu çöküşün iktisadi sebeplere dayandığı bilinci aynı zamanda ortaya çıkmıştır (Mardin, 1992: 51-54). Buna bağlı olarak da ekonomideki kötüye gidiş, mevcut usullerin (timar, müsadere ve narh uygulaması gibi) yeniden ıslahı ile aşılımaya çalışılmış; dolayısıyla da alınan önlemler çöküşün içinde yer aldığı geniş çaplı dönüşümü kavramaktan uzak kalmıştır.

Osmanlı'da girişimci sınıfın gelişmeye başlaması aslında modernleşme ile birlikte olmuştur. Batı'da modernleşmenin itici gücü veya kaynağını oluşturan endüstrileşme yerine Osmanlı toplumunda modernleşmenin kaynağını oluşturan öncelikle askeri eğitim sisteminde yapılan büyük değişikliklerle, askeri ve sivil bürokraside meydana gelen değişimler olmuştur. Nitekim, Sultan III. Selim ile II.Mahmut, Batı'nın üstünlüğü karşısında Yeniçerileri dağıtıp Anadolu ve Rumeli'deki derebeylerini dize getirerek kendi nüfuzlarını kuvvetlendirmek istemişler ve bu amaçla da yeni, çağdaş ölçülere uygun bir Ordu kurulması düşüncesiyle bir sıra reform hareketine girişmişlerdir. Gittikçe büyüyen bu ordunun yetiştirilmesi ve çoğu Batı'dan ithal edilen silah ve mühimmat ile donatılması, bir takım yeni masraflara da yol açmaktaydı. Ayrıca yeni yetişen aydınların çoğu, devlet hizmetine girerek bürokrasiyi genişletiyor ve devletin mali yükünü de arttırıyorlardı. Böylece devlet, Ordu'nun artan ihtiyaçlarını karşılamak üzere ilk sanayi teşekküllerini kurmuştur (Karpas,1996: 84-85). Sadece birkaç şehirde kurulmuş olan bu teşekküllerin hem iş alanları hem de etkileri dar olmuştur. Durum böyle olunca da, hükümetin yükselen masraflarını karşılayabilmek için vergiler arttırılarak, mevcut gelir kaynakları da sömürülmeye başlanmıştı. Ancak, vergi toplamada "İltizam" usulü geniş ölçüde kullanıldığı ve yeni vergiler de masrafları karşılamaya yetmediği için, yabancı devletlerden borç alma yoluna gidilmiştir. Nitekim, yüksek faizle bu borçları veren Avrupa devletleri, aynı zamanda Türkiye'de sermaye yatırımı ve ticaret konusunda da özel imtiyazlar elde etmişlerdir. Diğer yandan bu yeni imtiyazlar, kapitülasyonlarla verilen ve devlet içinde yeni bir devlet yaratacak mahiyette olan eski imtiyazlara eklenmişti. Böylece, 19.yüzyılda son derece elverişli şartlar altında Osmanlı İmparatorluğu'na ithal edilen Avrupa'nın ucuz malları, üretim teknikleri gelişmemiş, sermaye biriktiremeyen, ilkel yerli sanayi ile rekabet ediyordu. Neticede el sanatları seviyesinde bulunan yerli sanayi, yabancı sermayenin ucuza mal ettiği mallarla rekabet edemeyerek çökmüştü. Neticede yabancı menfaatleri temsil eden ve çoğunluğu Müslüman olmayan yeni bir orta sınıf meydana gelmişti. (Söz konusu bu gelişmelere aşağıda özetle değinilmektedir.)

İngiltere ittifakının mimarı olan Mustafa Reşit Paşa, İngiliz hükümetine kapitülasyonları muhafaza eden fakat İngiliz tüccarları için mevcut bütün gümrük vergilerinin (dahili olanların da) yerine, ihracatta yüzde 12 ve ithalatta yüzde 5'lik yeni gümrük tarifesini koyan bir serbest ticaret antlaşması teklif etmişti. Bu arada Osmanlı tüccarları ise, yüzde 8'lik ilave iç gümrük vergilerini ödemeye devam ediyorlardı (Zürcher, 2000: 74-75). Balta Limanı Antlaşması olarak adlandırılan bu antlaşma, Osmanlı pazarını İngiliz ticaretine tamamen açmıştı. Daha önceki antlaşmalarda olduğu gibi, diğer bütün Avrupa devletleri de Osmanlı'dan aynı hakları talep etmişler ve 1838 ile 1841 yılları arasında benzer serbest ticaret antlaşmaları diğer bazı Avrupa ülkeleriyle de imzalanmıştır.

1838 Antlaşması, korumacılığı ortadan kaldırmış ve yabancı tüccarların iç ticarete doğrudan katılmalarına ilk kez izin vermişti. Ancak, Ahmad'ın da ifade ettiği gibi bu antlaşmanın en önemli sonucu, zayıflamakta olan zanaatların ağır bir darbe yemesi ve lonca sisteminin yıpranması (1995: 42-45) olmuştur. Nitekim bu gelişmeler, eski yapıların yıkılmasının batılılaşmayı hızlandıracığına ve Osmanlıları yeniliğe zorlayacağına inanan reformcuların hoşuna gidiyordu. Diğer taraftan bu durum, geniş halk kesimlerinde büyük bir hoşnutsuzluk uyandırmıştı. Doğan Avcıoğlu'na göre ise bu antlaşma (2001: 102-107), geleneksel lonca sanayisinin yıkılmasına yol açarak; Osmanlı toplumunun kapitalizme ve sanayi devrimine geçmesini önlemiş olan bir "idam fermanı"dır.

Ekonomide 1838'in yarattığı yıkıntının onarılması yönünde en önemli adım, Tanzimat döneminden sonra dünyanın yeni ekonomik düzenine ayak uydurmak için Fransız Ticaret Kanunu'nun adapte edilmesi olmuştur. Böylece, modern anlamdaki şirketler bile İslami uygulamada bulunmayan hukuki kurumlardan sayılmış; 1863 tarihli Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi de kabul edilerek bu durum iyice pekiştirilmiştir (Ortaylı, 1979: 277).

Osmanlı döneminde sanayileşmenin hız kazandığı Meşrutiyet dönemi ile birlikte, siyasal ve ideolojik bölünmeler çerçevesinde görülen gruplaşmaların yanı sıra, toplumsal farklılaşma ve gruplaşmalara dayalı örgütlenmeler de kendini bu

dönemde göstermeye başlamıştır. Nitekim yarı-resmi ve danışma niteliği olan Ticaret ve Sanayi Odaları ilk defa 1882 yılında kurulmuş (Öz, 1996: 177); ancak Odalar, bu özelliklerine rağmen tüccarlar grubunun sözcüsü olmaktan öteye gidememişlerdir. Ayrıca 1876'da toprak sahipleri ilk kez yeni parlamentoda kendi çıkarlarını savunabilen bir çıkar grubu olarak ortaya çıkmışlardır.

Böylece 1888-1896 yıllarına gelindiğinde, İmparatorlukta yabancı şirketlerin ilk dolaysız yatırımları da gerçekleşmiştir. Söz konusu yatırımların çoğunun (yaklaşık olarak 2/3'ü) demiryollarına yapıldığını söyleyen Zürcher (2000: 127-128); bu yatırım patlamasını teşvik eden nedenin ise, kısmen kar arayışı olduğunu belirtmektedir. 1896'dan sonra ise, yabancı yatırımlar birden azalmış; 1905'ten sonra da çok daha yavaş bir hızla yeniden başlamıştır.

Yeni sanayilerin büyümesi ve Avrupa'nın modern şirketlerinin doğrudan işe karışması, Osmanlı toplumunda giderek artan bir huzursuzluk yaratmıştı. Geleneksel olarak kentlerdeki loncalar, Osmanlı yetkilileri tarafından öteden beri korunmuşlardı. Ortaya çıkan bu yeni durum karşısında ise yetkililer çoğu defa yabancı şirketlerce kavratılan rasyonel uygulama zorunlulukları ile ezilmiş loncaların geleneksel talepleri arasında sıkışıp kalmışlardı.⁵

Geleneksel iş bölümünün yıkılmasını takip eden toplumsal sarsıntıyla birlikte, yeni iktisadi faaliyetlerin ve yeni toplumsal grupların ortaya çıktığını söyleyen Keyder (2003: 49-50); taşıdıkları yabancı pasaportların sağladığı koruma ve dokunulmazlıktan yararlanan çoğu komprador nüfusun, Selanik, İzmir ve İstanbul

⁵ Osmanlı'da kentli reaya deyince akla ilk önce lonca esnafı gelmektedir. Bunlar hem imalatçı, hem satıcı ya da yalnızca satıcı olan, loncalarının sert ve kısıtlayıcı çerçevesi içinde çalışan, küçük iktisadi birimlerdi. Nitekim, usta-kalfa-çırak ilişkileri içinde çalışan bu birimlerin büyümemesi, gelişmemesi, hem loncaların hem de devletin özen gösterdiği bir konuydu. Başka bir deyişle loncalardan kapitalizme açılan bir kapı yoktu. Loncaların dışında, büyük iş yapan sarraflar ve şehirlerarası ya da uluslararası ölçekte çalışan tüccarlar vardı. Bu servet sahiplerine izin verilmesi, yaptıkları işin lonca ölçeğinde yapılmasının olanaksız olmasından kaynaklanıyordu. Fakat 17.yüzyıldan sonra ticaret ve zanaatlar da yavaş yavaş Gayrimüslimlerin eline geçmeye başlamıştır. Böylece bir zamanlar ekonomik işlerde çok başarılı olan Türkler, artık köylü iseler sadece tarımda; üst sınıftan iseler sadece devlet memurluğunda uğraşır olmuşlardı (Akşin, 1998: 9-10).

gibi liman şehirlerinde gelişip zenginleştiğini belirtmektedir. Dolayısıyla ticari faaliyetin yeni odaklarını oluşturan bu şehirler, kaynağı Avrupa olan meta ve kredi devreleriyle bağlantıyı sağlıyordu. Diğer yandan, liman şehirlerinde kurulan bankalar ve ticarethaneler de iç bölgelere erişimi sağlayan ve tüccarlardan, acentalardan, küçük satıcılardan ve tefecilerden oluşan şebekeleri harekete geçirmişti. Böylece ticaretin yıkıcı ve yapıcı uğraklarının büyümesi, toplumsal işbölümünün temelli bir yeniden yapılanmasına yol açmış; geleneksel düzenin küçük şehir burjuvaları ortadan kalkarken, dış ticaretin yarattığı işlerle uğraşan yeni bir sınıf yükselişe geçmişti. Coğrafi bakımdan da yeni bir yapı kazanmaya başlayan ve iktisadi mekanda çökmekte olan geleneksel manüfaktürler, çoğunlukla bürokrasinin taşradaki merkezlerini oluşturan iç bölgelerdeki eski ticaret şehirlerindeydi. Yeni faaliyetler ise, pazarın mantığına uygun olarak limanlarda toplanmıştı.

Yeniden yapılanma olarak anlatılanların çoğu, kapitalizmle bütünleşme sürecinde başka çevre ülkelerde yaşananlardan farklı değildir. Ancak, Türkiye örneğinde özgül olan şey, bu yeniden yapılanmanın beraberinde getirdiği sınıf çatışmasının, dini ve etnik farklarla da belirlenmesiydi. Geleneksel sistemin esas iki sınıfı olan bürokrasi ve küçük köylülüğün, bu dönüşüm sırasında varlıklarını koruduğunu belirten Keyder (2003: 50-51); fiyat dalgalanmalarının pazarla gitgide daha fazla bütünleşen küçük köylülerin üretim stratejilerini etkilemeye başladığını ve onları bağımsız konumlarını geçici olarak kaybetmelerine yol açacak birtakım kısıtlamalar içine soktuğunu ifade etmektedir. Bu değişim sürecinde statüsü ilk elde tehlikeye düşen sınıf ise, Müslüman zanaatkar ve tüccar sınıfı olmuştu. Böylece, kurumsal garantileri Saray'ın verdiği tekel haklarına dayanan tüccarlar, ikinci sınıf bir statüye düşmüş; genelde de Müslüman tüccarlar varlıklarını ancak tabi bir konumda sürdürebiliyor olmuşlardı. Müslüman tüccarlar ticari faaliyetteki artıştan, özellikle bu artışın dünya pazarlarıyla bağlantılı bölümünden yeterince yararlanamamışlardı. Oysa yabancılar ve İmparatorluğun Hristiyan nüfusu, daha düşük vergi vermelerini sağlayan statüleri ve kanunlar karşısında dokunulmazlık tanıyan siyasi ayrıcalıkları sayesinde, bu fırsatları lehlerine geliştirmişler ve kullanmışlardı.

Böylece ulusal bir ekonomi yaratma süreci 1908'de başlamış ve on yıl boyunca, özellikle savaş sırasında hız kazanarak devam etmişti. İttihat ve Terakki hükümeti, milliyetçi görüşlerinin mantıki bir neticesi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik tarihinde yeni bir safha açmışlardı. Nitekim İttihat ve Terakkicilerin karşılaştıkları ekonomik meselenin üç cephesi vardı: Birincisi, imparatorluğu yabancı sermayeye bağlanmaya zorlayan şartları kaldırarak milli bir ekonomi yaratmak; ikincisi, memleket ekonomisini ellerinde tutan azınlıkların ve yabancı mümessillerin yerine Müslüman Türkleri geçirmek; üçüncüsü, halkı ziraattan gayri ticari sınai alanlarda işe girişmeye teşvik etmek ve sosyal, kültürel ve ahlaki değerlerin bu yeni gelişmelere uygun olarak değişmesini sağlamaktı (Karpata, 1996: 86). Ne var ki İttihat ve Terakkiciler, meselenin bu üç cephesinden her biri üzerinde fazla bir gayret gösterememişlerdir. Ancak yine de ulusal burjuvazinin yaratılması yolunda en önemli adımları kendileri atmışlardır. Buna göre, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin savaş dönemindeki ilk önemli politikası, kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması (Keyder, 2003: 88-89) olarak bilinmektedir. Kapitülasyonların kaldırılmasıyla da hükümet, yeni bir ticaret rejimini uygulayabilme serbestisini kazanmış ve himayeci gümrük vergilerini hemen yürütmeye koymuştur.

Yeni girişimcilere yönelik destekleyici politikalarına devam eden İttihat ve Terakkiciler, 1913'te Milli İstihlak Cemiyeti'ni kurmuşlar ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu kabul etmişler (Karpata, 1996: 87) ve kanun gereği yabancı şirketleri idare meclislerinde belirli sayıda Türk vatandaşı çalıştırmaya mecbur tutmuşlardır. Ardından Mayıs 1915'te yapılan "dil reformu" ile sokaklara Fransızca ve İngilizce (daha sonra da Almanca) tabelaların konması yasaklanmış ve her türlü ticari yazışmanın ve resmi muhasebe işlemlerinin Türkçe olarak yapılması karara bağlanmıştır (Keyder, 2003: 90). Yerli müteşebbislerin gelişimi için alınan bu tedbirlerin belki de en ilginç olanı 1908-1909'da Avusturya-Macaristan mallarını boykot ederek, yerli mallarının tüketilmesini teşvik etmektir. Öyle ki, 1909 ortalarına kadar süren bu hareket, Boykotaj Sendikası, Tüccarran-ı Osmaniye Heyeti ve İktisadi Harp Cemiyeti gibi dernekler aracılığıyla da desteklenerek, milli bir görünüm

kazanmıştır (Koraltürk, 1997:13). Neticede bütün bu gelişmeler, zamanla ticaretin Müslüman olmayan tebaanın elinden alınmasının gerekliliği yönünde yeni düşünceleri de gündeme getirmiştir. Bu nedenle de, ekonomi alanında yerli teşebbüsleri desteklemek üzere 1916'da 4.000.000 TL sermayeli İtibar-ı Milli Bankası'nın (Lewis, 1993:453) kurulmasına da karar verilmişti. Böylece, 1 Ocak 1917'de kurulan İtibar-ı Milli Bankası'na, sadece Osmanlılar hissedar olabileceklerdi. Sonuçta bir ticaret bankası olarak kurulmuş olan İtibar-ı Milli Bankası'nın, daha sonra Fransız-İngiliz sermayeli Osmanlı Bankası'nın yürütmekte olduğu merkez bankası işlevlerini de üstlenmesi öngörülüyordu (Akşin, 1998: 89). Dolayısıyla İstanbul işgal edildiğinde, İtilafın çabalarından biri de bu bankayı baltalamak olmuştur.

Mal ve mülk biriktirmeyi resmen destekleme siyaseti, genel olarak toplum içinde mevki sahibi olmak, itibar ve nüfuz elde etme yollarının da değişmesini gerektirmişti. Böylece itibar sahibi olmak sadece devlet mevki elde etmekle değil; mal ve mülk sahibi olmakla da kazanılıyordu. Kısacası İttihat ve Terakkicilerin amacı, Osmanlı toplumunu ve öncelikle Türkleri, Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri düzeyine yükseltmekti. Nitekim bu ülkelerin toplumları kapitalist olduğuna göre, İttihat ve Terakkicilerin amacı da Türk toplumunu, kapitalist (burjuva) bir topluma dönüştürmekti. Dolayısıyla da İttihat ve Terakkinin devletçilik, liberalizm ve milliyetçilikten karma çelişik ekonomik siyaseti, daha sonra Cumhuriyet devrinde tam bir gelişme gösterecek olan bir ekonomik görüş ve siyasetin de yolunu açmıştır.

Bu gelişmelere katkısı olan diğer bir unsur da; özellikle milli iktisat konularında faaliyet gösteren derneklerin sayılarının, Balkan Savaşı sırasında hızla artmaya başlamasıdır. Bunlar arasında doğrudan girişimcilerin temsil edildiği Müslüman Tüccar Cemiyeti, önemli bir konumdadır. Nitekim 1914'te kurulan bu cemiyet, İstanbul'un Müslüman olmayan tüccarına karşı, Müslüman-Türk unsurunu çatısı altında toplamıştır. Faaliyetleri sırasında ise, daha sonra 1922'de kurulacak olan Milli Türk Ticaret Birliği'ne zemin hazırlanmıştır (Koraltürk, 1997:15).

Siyasi düzeyde başlatılan Müslüman müteşebbisleri özendirme süreci, taşrada daha da açık bir biçimde sürdürülüyordu. Öyle ki, kooperatif biçiminde örgütlenmiş yeni ticaret şirketlerinin yanı sıra; Müslüman iş adamları parti örgütünün himayesi altında bir araya getiriliyor ve yine ticarete yönelik "milli" şirketler kurduruluyordu (Keyder, 2003: 91). Çoğu zaman mahalli İttihat ve Terakki Teşkilatının üyeleri ile bu yeni şirketlerin ortakları aynı kişilerdi. Örneğin, 1913'te iki İttihat ve Terakkici - Kazım Nuri ve Topçuoğlu Nazmi - Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri (üreticileri) şirketini kurmuşlardı. Böylece, söz konusu dönem boyunca kurulan anonim şirketlerin sayıları ise şöyledir: 1909'da 3, 1910'larda 13, 1911'de 22, 1912'de 8, 1913'te 5, 1914'te 10, 1915'te 15, 1916'da 15, 1917'de 29. Dikkat edilirse kurulan anonim şirket sayısının yıldan yıla çoğalması açıkça görülebilecektir. 1912 ve 1913'teki düşüşü ise, Balkan Savaşıyla açıklayabiliriz. Dikkati çeken bir diğer nokta, I. Dünya Savaşına rağmen şirketleşmenin canlılığını sürdürmesidir. Bütün bunların yanında anonim olmayan şirketler de bulunmaktaydı. Örneğin, savaş sırasında gıda işlerinden sorumlu olan Kara Kemal, bir çok esnafı şirket olarak örgütlemişti. 1908'de şirket sermayesinin yalnızca %3'ü yerli iken; 1918'de bu oran %38'e çıkmıştı. 1913'te Adapazarı İslam Ticaret Bankası (bugünkü Türk Ticaret Bankası), 1914'te Milli Aydın Bankası (Kazım Nuri ve Topçuoğlu Nazmi tarafından), 1917'de de Manisa Bağcılar Bankası kurularak; yerli müteşebbislere kredi imkanları sağlamışlardı (Akşin, 1998: 88-89).

Yukarıda özetle değinilen gelişmeler, 1908 sonrası dönemde, devlet desteğinin bireylerin zenginleşmesinde etkin bir rol oynadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Neticede Müslüman-Türk girişimciler ile siyasi kadroların ve yüksek bürokrasinin işbirliğinden, geleneksel ve gayrimüslim komprador ticaret sınıfının işlevlerini kısmen de olsa devralabilen, bazı hallerde yabancı sermaye ile işbirliği içinde kurulan imtiyazlı şirketlerin tekелci kazançlarından gelir elde eden yeni bir zenginler tabakası oluşmuştur (Boratav, 1997a: 269-279). Belki de bu nedenle savaşın sonunda Türk ve yabancı gözlemciler; Türklerin hakimiyetinde bir ulusal ekonominin oluştuğunu, burjuvazi olarak betimlenebilecek yeni bir sınıfın

doğduğunu kaydetmeye başlamışlardı (Ahmad, 1995: 69). Öyle ki bu sınıf, devleti denetleyemeyecek kadar zayıf olmakla birlikte; hükümetin izlediği siyaseti etkileyebilecek kadar da güçlü bir sınıftı.

Bu şekilde 1916-1918 yılları arasında İttihat ve Terakki'nin etkin desteğiyle, 80'in üzerinde anonim ortaklık kurulmuştur. Bu konudaki en önemli gelişmelerden birisi de, çatısı altında başkentteki önemli bazı loncaların birleştirildiği Esnaf Cemiyeti'nin kurulması idi. Böylece esnaf, karlarını yeni şirketlere yatırmaya yönelik teşvik ediliyorlardı. Bu ise resmi politikanın tersine bir durumu çünkü, ekonomiyi liberalleştirme gayreti içerisindeki hükümet, yakın bir tarihte 1913'te loncaların kaldırıldığını ilan etmişti (Zürcher, 2000: 179-186).

Buraya kadar bahsedilenlerin ışığında, özellikle de 1908-1922 dönemi, esas olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dizi savaş, ihtilal, darbe ve ayaklanma sonunda tarihe karıştığı yıllar olarak bütünlük taşımaktadır. Ancak bu yıllara iktisadi bir perspektifle bakacak olursak; dönemi, "eksik kalmış bir burjuva demokratik devrimi" veya "ulusal bir kapitalizm doğrultusunda atılan ilk ve çekingen adımlar" ifadeleriyle nitelendirmek uygun olacaktır. Burjuva devriminin niçin "eksik" kaldığını; ulusal bir kapitalizme yönelişin niçin "çekingen" olduğunu; fakat her şeye rağmen bu yılların niçin bir devrim dönemi sayılması gerektiğini ise, yukarıda ayrıntılarıyla belirtmeye çalıştık. Buna göre dönemin siyasi iktidar düzlemindeki ana aktörleri; 1908-1918 arasında İttihatçılar, 1919-1922 arasında ise, Kemalist devrimciler olmuştur. İkincisi büyük ölçüde birinci gruptan türeyen bu kadroların, siyasi iktidara egemenlikleri ise, her zaman tam değildi. Nitekim 1908-1913 yılları, İttihat ve Terakkicilerin siyasi iktidarı denetlediği ve etkilediği, fakat hiçbir zaman tamamen elinde tutamadığı yıllardır. Ancak, 1913-1918 alt-dönemi; itttihatçıların iktidarı tamamen ellerine geçirdikleri bir zaman kesiti olarak önceki alt-dönemden ayrılmaktadır. 1919-1922 yıllarında ise, İstanbul'da emperyalizme karşı uzlaşma ve teslimiyeti temsil eden bürokratik aristokrasinin temsilcileri; Anadolu'da ise, Kemalist devrimciler iktidardadırlar. Siyasi iktidara egemenlik dereceleri tekdüze ve kesintisiz olmamasına rağmen; döneme burjuva-devrimci karakterini kazandıran siyasi kadrolar, esas olarak itttihatçılar ve Kemalistler olmuştur. Bu nedenle, dönemin ana özelliği, ulusal

nitelikteki bir kapitalizme yöneliş olmakla birlikte; bu hareketin karşısına çıkan çeşitli nesnel ve öznel engeller, hiçbir zaman tamamen aşılamamış, bu yüzden de köktenci bir dönüşüm gerçekleşmemiştir.

2. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet dönemindeki ekonomik gelişmeleri ve bunlara dönemin önde gelen sermayedarlarının etkisini; herkesin zihninde yer etmiş olan ve her biri Cumhuriyet tarihinde önemli dönüşümlere neden olmuş, beş dönemsel ayrımla açıklamaya çalışacağız. Buna göre aşağıda tarihsel olarak yapılan bu ayrımlamaya ve dönemsel özelliklere özetle değinilmektedir.

2.1. Tek Partili Dönemde Devlet-Sermaye Etkileşimi (1923-1945)

Osmanlı İmparatorluğu döneminde daha çok yitirilen gücü tekrar kazanmak için bir aracı olarak görülen girişimci sınıf, Türkiye Cumhuriyeti'nde daha önemli bir görevle görevlendirilmiş ve çağdaş uygarlığa giden yolda en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet döneminde girişimci sınıfın geçirdiği seyir, (ilerleyen bölümlerde daha da ayrıntılarıyla değinileceği gibi), dönem dönem farklılaşmıştır. Yeni bir devletin kurulması ve örnek bir model alınmasından ziyade, en iyi ve uygun gelişme modelinin aranması, bu tür ekonomik ve sosyo-kültürel politikalarda değişiklikler yapılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla da girişimci sınıfın gelişiminde bu değişiklikler oldukça etkili olmuştur.

Burjuvazinin tarihi boyunca mücadele alanına hiç çıkmamış olması, Türkiye'nin ideolojik evrenini tanımlayan başlıca faktördür. Bir önceki bölümde, I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda bir kentsoylu (burjuva) toplumunun doğmaya başladığından, fakat bu gelişmenin etkilerinin iktisadi ve

kültürel alandan siyasi alana aktarılamadığından bahsedilmişti. Nitekim, çok milletli İmparatorluğun çökmesinden ve doğmakta olan burjuva toplumunun savaş sırasında uğradığı yıkımdan sonra Ankara hükümeti, iktisadi ödüllerin dağıtımını sıkı sıkıya belirlemiş ve beraberinde burjuva bir dönüşüm getirmeyen kapitalist bir gelişmeyi yönlendirmiştir. Bu nedenle burjuvazi uzunca bir süre bağlarını koparıp kendisine ayrı bir kimlik edinme fırsatını bulamamıştır. Dönüşümü yönlendiren bürokrasinin perspektifi ise; "devleti kurtarmak" endişesinin ortaya koyduğu gibi, her şeyden önce devlete dönüktü.

Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti, hasta bir ekonomi için hayati olan sermaye birikimini engelleyen büyük bir dış borçla hayata başlamıştır. 1932 gibi geç bir tarihte devlet bütçesinin en büyük oranının (146.210.355 TL.), Cumhuriyetin borçlarını ödemeye ayrıldığını söyleyen Ahmad (1995: 137); savunma, bayındırlık işleri, maliye, jandarma, adalet, hıfzısıhha ve sosyal yardım, tarım ve din işlerine ise, sadece 86.007.852 lira ayrıldığını belirtmektedir. Bütün bu kısıtlamalar nedeniyle, Türkiye'nin 1920'lerde izlediği ekonomik siyaset, kötünün en iyisini yapma umuduyla saf pragmatizmi temel almıştı. Ekonomide özel sermayenin sesi şimdilik hakim durumdaydı ve hükümet, özellikle Türk kapitalistlerini geliştirecek özel girişimler biçimindeki dış yatırımı teşvik ediyordu. Nitekim 1920 ile 1930 arasında kurulan şirketlerin yaklaşık üçte biri yabancı sermaye ile ortaklı. Aslında bu, İttihatçıların savaş zamanında izledikleri yerli kapitalistleri güçlendirme siyasetinin devamı niteliğindeydi ve buna göre yerli kapitalistler ekonomik gelişmenin itici gücü olacaktı.

1914-24 arasında Rum ve Ermeniler'in ülkeden ayrılması ve çıkarılmasıyla, Osmanlı burjuvazisinin iktisadi, siyasi ve ideolojik kazançlarını da kaybettiğini belirten Keyder (2003: 11); Müslüman burjuvazinin zayıflığının, bürokrasinin kendi iktidarını korumasını ve devlet merkezli bir sosyo-ekonomik dönüşümü kontrol etmeye ve yönlendirmeye girişmesini mümkün kıldığını söylemektedir. Bu nedenledir ki, devlet desteğiyle yerli sermayedar yetiştirme girişimlerinin en etkili ve yaygın yöntemlerinin başında, devlet tekellerinin imtiyazlı özel şahıs ve şirketlerce işletilmesi gelir. Nitekim Lozan Antlaşması da, ithal malları ile yerli mallara farklı

oranlarda tüketim ve satış vergileri uygulamasını önlüyor; sadece devlet tekeline konu olan mallarda kamu gelirlerini artırmak amacıyla daha yüksek bir fiyatlamaya imkan veriyordu. Bu durumda Lozan'ın gümrük resimleri ve vergilerle ilgili kısıtlayıcı hükümlerinden kurtulmanın tek yolu, birçok malın ve hizmetin üretimini veya ithalini devlet tekeline almak oluyordu (Boratav, 1997a: 280). Ne var ki, dönemin genel felsefesine uygun olarak bu tekeller daha sonra imtiyazlı yerli ve yabancı şirketlere devredilmiş ve pek çoğunda üst düzeyde siyasi kadrolardan ve devlet katından önemli kişiler ortak ya da hissedar olmuştu. Dolayısıyla söz konusu şirketler, devletin sağladığı tekel durumundan yararlanarak kısa sürede çok yüksek kazançlar elde etmişlerdir.

Diğer yandan 1923 sonrasında siyasi kadrolarla sermaye çevrelerinin bir araya gelmesinde, 1924 yılında kurulan İş Bankası özel bir önem taşımıştır. Bu özel statülü ve resmi görünümlü bankanın genel müdürlüğüne ise, Celal Bayar getirilmişti ve İş Bankası, dönem boyunca yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde oldukça aktif bir rol oynamıştı. Bu nedenledir ki İş Bankası, çeşitli iktisat politikası kararlarını sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yönlendirmede çok etkili bir baskı grubunu oluşturmuştur (Tezel, 1994: 231). Bu baskı grubunda bankayı temsil eden politikacılara ve nüfuzlu kişilere ise, İş Bankası'nın Fransızca karşılığı olan Banque d'affaires'den esinlenerek, fakat aynı zamanda “çıkarıcı” anlamına da gelen “affairiste” sözcüğünün karşılığı olarak “aferistler” denirdi (Boratav, 1989: 30) .

İş Bankası, az önce belirttiğimiz temelden hareketle, özel çıkar grupları lehine çeşitli ekonomik faaliyetler yürüten şirketler aracılığıyla, etkin bir lobi ve iş çevreleriyle hükümet arasında bir aracı olarak faaliyetini sürdürmüştü. Aslında banka ile devlet arasında öylesine bir ortak yaşama ilişkisi vardı ki; bu nedenle İş Bankası genellikle "politikacıların bankası" olarak betimleniyordu.

Bu gelişmelerin yanı sıra, yeni kurulan devlet teşebbüslerinde uzman ihtiyacını karşılamak üzere dış ülkelerde staj ve yüksek maaş imkanları ile çok sayıda bürokrat devlet eliyle yetiştirilmeye başlanmıştı (Dilber, 1981: 10). Nitekim

bu bürokratlar, işadamları çevrelerinin diyalog kurabildikleri kanallardan bir diğerini oluşturmaktaydı. Dolayısıyla yapılan bu değişiklik, işadamlarının geçiş döneminde kendilerini daha güvenli bir ortamda hissetmelerine yönelik bir girişimdi ve gelişmeler de bunu doğrular nitelikteydi.

Dönemin başlangıcını simgeleyen ve 1923 yılının Şubat ayında toplanan ve pratik olmaktan çok sembolik önem taşıyan İzmir İktisat Kongresi de, söz konusu dönemin önemli evrelerinden birisini oluşturmaktadır. Mustafa Kemal'in açış konuşmasıyla başlatılan Kongre, yeni rejimin karşılaşılabileceği tüm iktisat politikası sorunlarının tartışıldığı ve çiftçi, tüccar, sanayici ve amele gruplarının blok oylarıyla kararların alındığı bir forum olmuştur. Kongre'deki "işçi" ve "sanayici" üyelerinin, daha çok resmi sınıftan, yüksek bürokrasi ve mebuslardan derlendiğini; İstanbul işçilerini temsil eden Amele Birliği'nin ise, bir tüccar temsilcisinin ifadesiyle, "tüccarın bir kukla teşkilatından, bir paravandan ibaret" olduğunu belirten Boratav (1997a: 283); esasında Kongre'nin, Milli Mücadele yıllarında Ankara ile sağlıklı bağlar kuramamış olan İstanbul ve İzmir'in Türk-Müslüman sermaye çevrelerinin siyasi iktidarla kaynaşmalarında önemli bir ilk adımı oluşturduğunu vurgulamaktadır.

Bu şekilde geline 1922 ve 1923 yıllarında, Amerikan sermayesini temsil eden Chester grubu ile imtiyazlı bir demiryolu yatırım anlaşması için yapılan girişimler sonuçsuz kaldıktan sonra, demiryollarından yabancı sermayenin tasfiyesi doğrultusunda temel bir karar alınmıştı. Tarım kesiminde ise, yarı-feodal bir ortaçağ vergisi olan aşarın 1925'te kaldırılması yeni bir soluk kazandırmıştı. Sanayiye dönük politikaların temelinde ise, gümrük politikalarına getirilen sınırlamalar yatmakta; bunların dışında ise, özel sanayi yatırımlarına sağlanan özendirici uygulamalar ayrı bir önem taşımaktaydı. Böylece 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası, kuruluş kanunu ile Osmanlı devletine ait dört sınai işletmeyi devralıyordu. Ancak bu bankanın kendi eliyle sınai tesis kurmasına imkan verilmiyor; devraldığı tesisleri de uygun şartlarla özel sektöre aktarması amaçlanıyordu. Esasında bankanın, özel sanayi ve maden işletmelerini kredi veya iştiraklerle desteklemesi öngörülmüyordu. Diğer yandan, dönemin sanayi sermayesini ilgilendiren bir diğer uygulaması da, 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'dur. Söz konusu kanun, sınai yatırımlara ve

sınai işletmelere çok geniş ve cömert muafiyet, imtiyaz ve teşvikler sağlamakta idi (Boratav, 1989: 34-36). Diğer bir deyişle kanun, devletin yerli kapitalistlere ulusal bir sınıf olarak davranmaları ve dürüstçe kazanmaları için her türlü teşviki sağlamaya istekli olduğunu gösteriyordu. Neticede özel servet birikimini teşvik etmek isteyen hükümet, özel firmalara bazı devlet tekelleriyle işbirliği yapma hakkı verecek kadar ileri gitmişti. Hükümetin bu siyaseti oldukça iyi işlemiş ve bu dönemde bazı yerel iş adamları çok büyük servet edinmişlerdir. Nitekim başından beri bu politikaların altında, Keser'in de belirttiği gibi (1993: 80-81), Türk işadamları sınıfının oluşturulması amacı yatmıştır. Ancak uygulamada bu politikanın doğal sonucu olarak devlet kurumlarına içeriden ve dışarıdan malzeme, silah, çeşitli tüketim maddeleri ve hizmetlerin sağlanması, aralarında bazı milletvekillerinin de bulunduğu müteahhit ve tüccarların büyük servet edinmelerini sağlamıştı.

Böylece 1923-1929 döneminin iktisadi gelişmesinin en belirgin iki yapı taşının, yeni Türk devletinin dünya içinde nasıl bir yer kaplayacağını belirleyen Lozan Antlaşması ile; dönemin son yılında patlak veren ve kapitalist dünya ekonomisini derinden sarsan büyük buhran olduğunu ifade edebiliriz. İlginç bir tesadüf sonucu, Lozan Antlaşması'nın hükümlerine göre uygulanan ekonomik sınırlamaların kalkacağı, ayrıca Osmanlı borçlarından Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen borç taksitlerinin ödenmeye başlayacağı yıl da büyük buhranın başlangıç yılı olan 1929 yılı idi. Bir siyasi bağımlılık düzenlemesi olan, üstelik önemli ve ağır iktisadi sonuçları da bulunan kapitülasyonların kaldırılması gibi bir başarı sağlamasına rağmen; Lozan Antlaşması'nın diğer iktisadi hükümleri içinde emperyalizme verilen çeşitli ödünler de yer almakta idi. Dolayısıyla uzun ve çetin bir pazarlık sürecinin sonunda imzalanan antlaşmanın, tüm iktisadi ödünlerden arındırılması pek mümkün değildi. Önlenmesi en güç görünen düzenleme ise, Osmanlı borçlarının önemli bir bölümünün Türkiye tarafından devralınması idi. Diğer yandan, Lozan Antlaşması'na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi'nin ise, 5 yıl süreyle Türkiye'nin dışarıya karşı uygulayabileceği iktisat politikalarını dondurduğunu belirten Boratav; bazı istisnalar dışında sözleşmenin ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılmasını ve yenilerinin konmamasını, gümrük tarifelerinin ise 5 yıl süre ile değişmemesini öngördüğünü kaydetmektedir (1997a: 282-283) .

Dolayısıyla 1923 ile 1929 arasında sanayi şirketlerine yapılan yatırımlar içinde, yabancı sermayenin payının Türklerin payının tam iki katı olduğunu; sadece bazı yabancı firmaların devletten belli malları ithal etme ve iç pazarda satma tekeli aldıklarını görmekteyiz (Keyder, 2003: 131). Dolayısıyla bütün bu faaliyetler, yerli (Rum ve Ermeni) sermayenin daha güçlü olduğu Osmanlı dönemine göre yabancı sermayenin ekonomideki öneminin arttığını ve farklı bir nitelik kazandığını göstermektedir. Ancak yine de yabancı sermayenin ekonomi içinde çok fazla yer kaplaması, Müslüman tüccar sınıfının hızla gelişmesini engelleyememiştir. Nitekim Müslüman tüccarlar, Hristiyanlar karşısındaki ikincil konumlarına rağmen; İttihat ve Terakki döneminde gördükleri himaye sayesinde önemli bir ivme kazanmışlardı. Böylece ittihatçıların bir Müslüman burjuvazi oluşturma çabaları, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında ve kapitülasyonların kaldırılması sonucu belli bir başarıya ulaşmıştır. Bu ilk hızın, Rumlar ve Ermeniler sahneden çekildiğinde, Müslümanların rollerin çoğunu üstlenebilmelerine yetecek örgütsel yetenek birikimine yol açtığı tahmin edilmektedir. Bu sayede ortaya çıkan olanaklarla beraber oluşma sürecindeki Müslüman burjuvazi, 1914-23 dönemindeki birikimi de kullanarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha fazla kar elde etme ve genişleme fırsatını bulmuştur. Bu nedenledir ki 1923-1929 dönemini Boratav (1989: 37) "açık ekonomi koşullarında yeniden inşa" süreci olarak tanımlamaktadır.

Buna göre 1929 ile 1931 yılları arasında hükümet, ekonomiyi özellikle de dış ticareti, korumacı bir yaklaşımla devletin denetimi altına sokmak için bir dizi önlem almıştı. Ancak daha o sıralarda devlet, ulusal sanayiye doğrudan müdahale fikrini benimseme noktasına henüz gelmemişti. Yine de devletçilik olarak tanımlanan bu siyaset, 1930'larda açıkça tartışılmaya başlanmıştı. Böylece devletçilik, hakim partinin programına 1931'de girmiştir. Ancak terim, henüz ekonomiyi uygulanabilecek şekilde tanımlanmış değildi. Dolayısıyla devlet, o sıralarda sadece ekonomiyi düzenlemekle yetiniyordu.

Her ne kadar yeni rejim, ulusal nitelikte bir kapitalizme yönelişte güçlük çekse de; Heper'in de vurguladığı gibi, milli kapitalist ekonomi siyasetini

benimsemişti (1974: 117). Buna göre devlet, özel girişimi destekleyecek ve ancak özel girişimin üstlenemediği sahalara girecekti. Diğer yandan Türk-Müslüman girişimcilerin azınlık-gayrimüslim girişimcilerin yerlerini almaları, dışarıya karşı ekonomik özgürlük ve ekonomik kalkınma bakımından önemli görülüyordu. Bu şekildeki genel siyasetten İstanbul tüccarı, Anadolu eşrafi ve toprak ağaları, milli mücadeleye katılan subaylardan sonradan ticarete atılanlar ve bazı milletvekilleri ve yüksek bürokratlar da doğrudan yararlanmışlardır. Nitekim bunlardan sonradan ticarete atılan subaylar ve bazı yüksek bürokratlar, hisse ve tahvil senedi sahibi olmuşlar; iş adamlarına ve zirai girişimcilere kredi veren çeşitli devlet bankalarının yönetim kurullarında yer almışlar ve bu kredilerden yararlanarak, kendilerini ticaret hayatına dahil etmişlerdir. Bu şekilde, girişimci sınıfın oluşumunda ilk aşama da başlamıştır.

Bu dönemde millileştirme dalgası hızla devam etmiş, yabancılara ait olan şirketlerin millileştirilerek, yabancı devletlere verilmiş olan imtiyazların geri alınması, bir politika olarak benimsenmiştir. Böylece, yavaş yavaş yabancıların sahip olduğu ulaşım ve hizmet sektöründe bulunan şirketler satın alınmaya başlanmıştır. Bu duruma I. Dünya Savaşı başından, 1924'e kadar geçen sürede ölen ya da ülkeden sürülen azınlık statüsündeki milyonlarca Ermeni ve Rum Osmanlı vatandaşının mallarına el koyarak zenginleşmiş yerli girişimci sınıfın; zaten devlete olan bağımsızlığını devlet işletmelerinin çerçevesinde yer alarak zaman içinde pekiştirmesi neden olmuştur (Kalaycıoğlu, 1999: 150). Neticede, gayrimüslim azınlıkların yerine Müslüman ve Türkiye Cumhuriyeti uyruğu tüccarın ikame edilmesi, en önemli millileştirme dalgası olarak kabul edilebilir. Nitekim bu dalga, varlık vergisinin ardından 1964 yılında Yunan pasaportluların ikamet izinlerinin kaldırılmasına kadar sürmüştür. Bu süreçten en karlı çıkan kesimin ise, girişimci sınıf olduğu çok net söylenebilir.

Böylece, millileştirme sonucunda oluşan yeni ortamda görülen girişimci sınıfın, siyasilerle iç içe olmayı sürdürmeleri söz konusu olmuştur. Öyle ki, bu dönemde yabancı sermaye ile ortaklık yapan Türk Anonim Şirketlerinde kurucu, hissedar veya yönetim kurulu üyesi olarak rol almış çok sayıda siyasi isim

bulunmaktadır (İsmet Paşa, Celal Bayar, Yunus Nadi bunlardan yalnızca birkaçıdır). Yine aynı şekilde, 1922 yılında kurulan Türkiye Milli İthalat ve İhracat Şirketinin kurucuları arasında ise; 54 milletvekili, 37 tüccar ve bazı memur ve yüksek subaylar da bulunuyordu (Boratav, 1982:33). Günümüzdeki anlamı ile biraz daha farklı olsa da, girişimci-siyasetçi ilişkisinin bir değişik şekli de burada görülmektedir. Nitekim günümüzde girişimciler, siyaset içinde yer almaya çalışırken; devletçiliğin de etkisi ile o dönemde siyasiler ve bürokratlar, girişimciler arasında yer almayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla bu durumun nedeni olarak, devletin girişimcileri desteklemesi yönündeki uğraşları gösterilebilir.

Şimdiye kadar bahsedilen gelişmeleri, 2 alt-dönemde inceleyebiliriz. Birincisi 1923'ten 1929'a değin dışa açık, devlet eliyle özel sermayenin özendirildiği süredir. Bu sırada ekonomi dışa açıktır, çünkü 1929'a değin dondurulmuş olan gümrükler, yerli üretime etkili bir koruma sağlamaya olanak vermemektedir. İkinci alt dönem ise, (1930-32) bir geçiş sürecini anlatmaktadır. Bu nedenle bu dönemi; özel sermayeye dayanan himayecilik ve ithal ikameci alt-dönemi olarak nitelendirebiliriz. Başka bir deyişle sanayileşme, özel sermayeye dayanmaktadır fakat; gümrük bağımsızlığı elde edildiği için yerli malları korunmaktadır. Böylece bu sayede, ithal ikameci bir yöneliş başlamıştır. Buna göre, daha önce ithal edilen malların yerlisi üretilmek istenmektedir. Fakat dünya ekonomik bunalımı, sanayide özel kesime dayalı olarak ciddi mesafe alınamaması, planlı Sovyet ekonomisinin başarılı örneği gibi etkenlerin etkisiyle devletçilik gündeme gelmiştir. Ancak, 1923-1929 döneminde hakim olan ekonomik politika ve işleyiş, kendisini belirgin bir biçimde 1930'ların devletçiliğinden ayırmaktadır. Bu konuda çeşitli düşünceler bulunmakla birlikte; tartışmalara baktığımızda bu farklılığın üç temel nedenden kaynaklandığını görmekteyiz. Buna göre ilki, yeni Cumhuriyet'in siyasal elitlerinin milli burjuvazinin oluşturulması sürecinde takip edilecek politika konularında taşıdıkları görüş ayrılıklarından kaynaklanmaktadır. İkinci neden daha kurumsal bir nitelik taşımaktadır ve Lozan Antlaşması çerçevesinde eski dış ticaret rejiminin 1930 yılına kadar değişmeden kalması zorunluluğu ile ilgilidir. Sonuncu neden ise, sosyo-ekonomik arka plan olarak gelişme gösteren işadamlarının beklentileri ile, siyasal elitlerin ekonominin şekillendirilmesine ilişkin beklentileri arasındaki farklılığa

dayanmaktadır (Mardin, 1992: 116). Nitekim, siyasal elitlerde varolan ulusal ekonomi bilinci ile gelişmekte olan girişimci sınıfı uzlaştırma çabaları, günümüze kadar Türk ekonomisinin gelişimini niteleyen bir gerilime yol açacaktır.

Cumhuriyet tarihi boyunca siyasal gündemin ilk maddeleri arasında sürekli olarak yer alan devletçiliği, İnsel iki değişik şekilde tanımlamaktadır (İnsel, 2002: 187-191). Buna göre, iktisadi faaliyetlerin devlet tarafından denetlenmesi, düzenlenmesi, teşvik edilmesi, korunması ve gereğinde devlet tarafından gerçekleştirilmesi olarak tanımlanan *iktisadi devletçilik*; halk arasında, popülist politikacıların söylemlerinde ve resmi tarih yazımında devletçiliğin genel olarak vurgulanan ve varlığı kabul edilen cephesidir. Bunun yanında, daha kapsamlı, iktisadi devletçiliğin de meşruiyet temelini oluşturan *siyasal devletçiliği* ise; otoriter devlet anlayışını benimsediğini açıkça ifade eden kesimler dışında pek savunan çıkmamıştır. Dolayısıyla siyasal devletçilik, meşruiyetini toplum ötesi bir tarihten aldığına inanan ve bu nedenle toplumun belli aralıklarla ve serbest bir şekilde bu meşruiyeti onaylaması gereğine tepki gösteren, asker-sivil kadronun temel toplumsal seçimleri tekeline aldığı, toplumsal faaliyetlerin meşruiyetinin devletin tespit ettiği yararlılık kıstasına tabi kılındığı; otoriter, merkeziyetçi ve elitist bir siyasal tasavvurun ürünüdür. Diğer yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet yapısı üzerine kurulan Cumhuriyet rejiminde; iktisadın ilk günlerden itibaren devletin ayakta durabilmesinin, varlığını sürdürebilmesinin koşullarını belirleyen temel alan olarak kabul edildiğini de belirten İnsel; Mustafa Kemal'e göre de, İmparatorluğun çöküş nedeninin iktisadi olduğu; dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti devletinin, varlığını sürdürebilmesi için bir "iktisadiyat devleti" olmasının zorunlu olduğunu belirttiğini kaydetmektedir.

Devletçiliğin kuramsal dayanağını bu şekilde açıklayan İnsel'den hareketle, iktisadi devletçi geleneği ve bunun varoluş biçimini üç farklı yaklaşımla açıklayabiliriz. Birinci yaklaşım, devletçiliği bir iktisat politikası olarak değerlendirmektedir. Nitekim, 1930'larda en "ileri" aşamasına vardığı kabul edilen bu iktisat politikasının temel özelliği ise, iktisadi faaliyetin denetlenmesi ve yönlendirilmesinde devletin idari önlemlerle yetinmeyip, fiilen bu faaliyetin içinde yer almasıdır. İnsel bu birinci kesimi, milli kalkınmacı devletçiler olarak

tanımlamaktadır. İkinci kesim ise, karma ekonomi devletçiliğini savunanlardır. İnsel, Keynesgil iktisat politikalarını benimseyenleri, bu tür bir devletçilik tanımı içinde bulabileceğimizi söylemektedir. Buna göre karma ekonomi devletçiliği, pazar ekonomisiyle sosyal devlet prensiplerini birleştiren kalıcı bir sistem olarak algılanır. Devletçiliğin üçüncü ele alınış şeklinin açık ifadelerini ise, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletçiliği sistemli bir şekilde savunan siyasi kadrolarda buluruz (2002: 188-191). Nitekim bu kesim, iktisatta devletçiliği sadece bir iktisat politikası ya da bir iktisadi sistem olarak ele almaz. Bu kesime göre devletçilik, Osmanlı imparatorluğu'ndan devralınan devlet yapısının bekasını sağlamanın temel aracıdır ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin kendine yeni bir toplum oluşturmak için gerçekleştirdiği müdahalelerin bütünüdür.

Özellikle 1930'larda yürürlüğe konulan devletçi politikanın uygulamalarına geçmeden önce, yukarıda değinilen bu açıklamalar özellikle Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında gerek ekonomik gerekse politik yapıyı derinden etkilemiş olan bazı politikaların anlaşılmasına da ışık tutacaktır. Söz konusu o dönemde, devletçilik adı altında benimsenen strateji, devletin üretim ve yatırım alanlarında büyük bir rol oynamasını gerektiriyordu. Buna göre devlet, özel sektöre yol göstererek ve gücünün yetmediği ekonomik alanlara girmesini sağlayarak, onun gelişmesine ve olgunlaşmasına yardımcı olacaktı. Bu dönemlerde işadamları kısa sürede kar sağlayamayacakları alanlara yatırım yapmakta isteksiz davranırlarken; hükümet de tutarlı bir sanayi temeli yaratmak için bir dizi önlemler almaya başlamıştı.

Böylece ülkemizde 1930'lu yılların başında kabul edilen devletçilik politikası, bir çok özel imtiyazlı şirketin devlet mülkiyetine geçmesine ve yeni iktisadi ve ticari kurumların oluşturulmasına kaynaklık etmiştir. Çeşitli gerekçelerle ortaya çıkan kamu iktisadi kuruluşları, siyasi iktidarların devletin büyütülmesi eğilimlerine en uygun araç olarak seçilmiştir (Eryılmaz, 2002: 236). Neticede 1930'lu yılların devletçiliğinde özel kesim ile uzlaşmaya varılmaya çalışılmıştır. Buna göre, devlet özel kesime sanayiye teşvik ve gümrük mevzuatı çerçevesinde sağladığı kaynaklara karışmayacak; buna karşılık eğer devletin sanayide yeni girişimleri olursa, bunda da özel kesimi kendisine ortak edecek, başka bir deyişle yeni birikimlerden ona da pay ayıracaktı.

Buna göre 1930-1939 döneminde, iktisat politikaları açısından iki belirleyici özelliğe- korumacılık ve devletçilik- değinen Boratav (1989: 45); iktisat politikalarının yöneldiği amaç ve elde edilen sonuçlar bakımından bu yılları bir ilk sanayileşme dönemi olarak nitelendirmektedir. Kısacası bu yıllarda dünya ekonomisi büyük buhranın içinde sürüklenirken; Türkiye ekonomisinin dışa kapanarak ve devlet eliyle bir milli sanayileşme denemesi içine girmiş olduğu söylenebilir. Bu nedenledir ki Keyder (2003: 270); 1930'ların otoriter özelliklerinin (1950'lerin ilk birkaç yılı hariç) ekonominin nispeten dışarıya kapatılması yoluyla pekiştirildiğini söylemektedir. Bunun sonucunda ise, pratik yönelimi açısından burjuvazi, istisnai derecede "milli" kalmıştır.

1930'larda yaşanan devletçi politikalarla hegemonya sorunsalı açısından yaklaşan Yalman ise; konuyu Gramsci'nin siyaset kuramına kazandırdığı bakış açısından değerlendirerek; devlet güdümlü ekonomik kalkınma stratejisinin aynı zamanda yeni tarihsel bloğun oluşumunda işlevsel olacak bir hegemonya projesi olarak da tasarlandığı gerçeğini gözler önüne serdiğini kaydetmektedir (2002: 10-11). Buna göre müteşebbislerin, Gramsci'nin kavramlarıyla ifade edecek olursak, "ekonomik korporatif uğraklarını" aşmaya ve organik bir bütünün parçası olduklarının bilinciyle davranmaya çağrılmaları, söz konusu "devlet elitleri"nin konuya yaklaşımlarını, hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır. Ancak, devlet-toplum ilişkilerine sıfır-toplamlı yaklaşımları nedeniyle, ne liberal-bireyci ne de devletçi-kurumsalcı perspektiflerin bunu bir hegemonya sorunsalı çerçevesinde kavramları beklenemez.

Yalman'ın çalışmasında, Hegemonya sorunsalı açısından tek parti dönemine yönelik suçlama, etatist (devletçi) hegemonya projesinin bütüncül devlet hedefine ulaşmadaki başarısızlığının bir ifadesi olarak görülebilir (2002: 13). Başka bir deyişle, siyasal kadrolarla halk kitleleri arasındaki kopukluk, etatist projenin Gramsci'nin terimleriyle bir pasif devrim olarak nitelenebileceğini ortaya koymaktadır. Buna göre, Demokrat Parti'nin anti-elitist ve anti-etatist söyleminin ise, devletle bağını koparmak gibi bir çabası olmayan burjuvazinin liderliği altında, farklı tikel çıkarları bağlantılandırmak amacıyla olan yeni bir hegemonya projesinin

gelişiminde işlevsel olduğu kuşkusuzdur. Nitekim devletçi-kurumsalcı perspektifin aksine; bu olguyu yeni bir tarihsel blok oluşturma girişimi olarak kavramak, toplumsal gerçekliklerin anlaşılması ve değişim dinamiklerinin ortaya konması için daha sağlam bir zemin sağlayacaktır. Böylelikle, devlet ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkinin bir dışsallık olarak görülmesi yerine; burjuvazinin oluşumunun ancak 'devlet yoluyla ve devlet içinde' olabileceğinin bilincine varılmasının yolu açılmış olacaktır.

Ülkede ekonomi alanında bütün bunlar yaşanırken; 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kısa süre içinde sağladığı olağanüstü ve hiç beklenmedik başarısı, hükümetin izlemekte olduğu ekonomi politikalarının yarattığı geniş hoşnutsuzluğu da göstermiştir (Koçak, 1997: 106-111). Öyle ki, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın "liberal" ekonomi görüşüne karşı, siyasal tartışmalar arasında ilk kez İsmet Paşa Sivas'ta, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın "mutedil devletçi" (ama kısa bir süre sonra da yalnızca "devletçi") olduğunu açıklamıştı. İşte tam bu noktada Koçak, Mustafa Kemal ile Celal Bey için devletçi ekonomik politikanın, bir zorunluluğun ifadesi olarak görülürken; İsmet Paşa ve Recep Bey gibi düşünenlerin ise, devletçi uygulamayı yalnızca zorunluluktan doğan pragmatik bir politika olarak değil; aksine sürekliliği olan bir politika olarak gördüklerini söylemektedir. Böylece devletçilik konusunda ortaya çıkan bu iki farklı görüş, söz konusu uygulamaları da önemli ölçüde etkilemişti. Zira önceleri devletçi uygulamalar genellikle İsmet Paşa'nın etkisindeyken; zamanla İktisat Vekili Celal Bey'in etkisine girmiş ve devletçi uygulama bu iki ana eğilimin ortasında biçimlenmiştir.

1934 yılına gelindiğinde ise, devletçiliğin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı içinde programlandığını görmekteyiz. Bugünkü planlama anlayışına uyan bir çerçeve içinde yer almamasına rağmen bu plan, Boratav'ın ifadesiyle (1997a: 297-298), Sovyet planlamasından sonra dünyadaki ilk planlama deneyimlerinden birini temsil etmektedir. Dolayısıyla söz konusu plan, ülkenin çeşitli yerlerinde 12'si devlet tarafından inşa edilecek olan 15 fabrikanın kurulmasını öngörmekteydi. Buna göre; Malatya, Kayseri, Ereğli, Nazilli, Bursa Merinos dokuma fabrikaları, Gemlik yapay ipek, Paşabahçe cam, Beykoz deri, İzmit kağıt, Karabük demir-çelik, Eskişehir,

Turhal şeker, Kayseri uçak fabrikaları bu plan gereği kurulmuş olan ilk önemli sanayi teşekkülleridir. Sanayileşmede rol oynayan ana kuruluş Sümerbank (1933) ve madenciliği geliştirmek için Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Etibank'ın da kuruluşu (1935) da yine söz konusu plan gereği bu dönemde gerçekleşmiştir (Akşin, 1998: 203-205). Bu şekilde başarılı bulunan ilk planın hemen ardından 1936'da ikinci beş yıllık sanayi planının hazırlıklarına başlanmış ancak II. Dünya Savaşı, söz konusu planın uygulanmasını engellemiştir.⁶

1937 yılı başında ise devletçilik, anayasal bir ilke olarak kabul edilmiş ve toprak reformu yapılması ilkesi anayasada yer almıştır. Ancak, ilgili politikaların doğurduğu sonuçlar gerek CHP içinde gerekse aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu siyasal elitler arasında bir hoşnutsuzluğun oluşmasına neden olmuştur. Özellikle de 1937 yılı başındaki düzenlemeler, toprak sahipleri ile onları destekleyen ticari ve sanayici grupların yoğun tepkisini çekmişti. Bu nedenle işadamları, hem devletçiliğin geldiği boyuttan hem de siyasal otoritelerin mülkiyet üzerinde giderek artan etkinliğinden kaygı duymaya başlamışlardı. Uygulamaların Mustafa Kemal'in de tepkisini çekmesi sonucunda İnönü, görevinden istifa etmiş ve yerine Celal Bayar getirilmişti. Bu değişim anlamlı olmakla beraber siyasal bir sonuç doğurmamıştı. Nitekim 1938 yılında Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre sonra, bu kez de Bayar görevinden istifa etmek zorunda kalmış ve böylece siyasal ve ekonomik alanda merkezi müdahalecilik eğilimi, yeniden onaylanmış oluyordu (Buğra, 1997: 165).

1940'ların sonundan itibaren ise, ciddi bir değişim sürecine giren devletçiliğe muhalefet partilerinin politikalarından ziyade, Marshall Yardım programı itilim vermişti (Ahmad, 1996: 127-128). Bu şekilde Amerikan yardımını, Türkiye'nin politikalarının Amerikancı eleştirisi izlemiştir. Örneğin; 1948'de Türk ekonomisi ile ilgili bir araştırmayı yöneten Max Thomburg'un faaliyeti, devletçiliğe son verip

⁶ 1930-1939 yıllarında sanayinin ortalama yıllık büyüme hızı % 11,6 olup; söz konusu rakam çok yüksek bir orandı. 1929'da sanayinin milli hasılda % 11 olan payı, 1939'da ise, %18'e çıkmıştı. Neticede bunlar dış ticaret açığı vermeden ve asgari ölçüde dış kredilerle sağlanmıştır. Böylece Türkiye'de sanayinin temeli de atılmış oldu.

serbest girişimden yana olmanın Amerikan yardımının önkoşulu olması gerektiğine işaret etmesi bakımından anlamlıydı.

Bu sırada Türkiye’de, “Kadro” dergisi etrafında toplanan yeni bir sosyo-politik cereyan baş göstermişti. Bu dergi, bir bakıma hükümetin yeni Laik-Ekonomik gidişatını aksettiriyordu. Bu nedenle de Kadro’nun çıkışı resmi çevrelerin tasvibiyle karşılanmıştı ve bu çevreler, derginin rejimin yeni ekonomik siyasetine uyan sosyo-politik bir düşünce sistemi geliştireceğini ümit etmişlerdi. Gerçekte ise Kadro’nun felsefesi, Karpat’ın deyimiyle (1996: 76-77) marksizm’in, milliyetçilik ve korporatizmin sathi derlenmiş bir karması idi.

Bütün bu ekonomik gelişmeler başlangıçta ağır bir tempoda ve düzenli bir şekilde gelişirken; İkinci Dünya Savaşı birden bire mevcut teşebbüslerin hepsini kamçılıyarak, ekonomik gelişmenin seyrini oldukça değiştirmiştir. Nitekim söz konusu dönemde, özellikle de 1939’dan sonra, piyasada ithal malları son derece azalmış, Ordu seferber edilmiş ve Türkiye harbe girmediyse de; gerek harp süresince, gerekse sonraki yıllarda büyük bir Ordu’yu beslemeye devam etmişti (Karpat, 1996: 92-93). Şüphesiz ki bu durum, memleket ekonomisine ağır bir yük getirmişti. Dolayısıyla, ordunun ve halkın durmadan artan mal ihtiyacını karşılayabilmek ve yaşam standardını düşürmemek için devlet, üretimi arttırmak zorunda kalmıştı. Öyle ki, 1940’da geçirdiği Milli Koruma Kanunu ile, bir kısım halka iş mükellefiyeti yüklemiştir. Ne var ki, 1945’den sonra hükümet bu uygulaması yüzünden ağır eleştirilere maruz kalmıştır.

Savaş yılları, hemen her araştırmacı tarafından Türkiye’de ticaret burjuvazisinin ve piyasaya yönelik büyük toprak unsurlarının aşırı güçlendiği, başıboş bir vurgun ve zenginleşme sürecinin koşulsuz geliştiği bir dönem olarak nitelendirilmektedir. Örneğin Karpat (1996: 109-111), vurgun ortamının oluşmasının ve süregelmesinin, CHP iktidarı altında ve büyük ölçüde onun sayesinde mümkün olduğunu ifade etmektedir. Karpat ayrıca, savaş yıllarının bazı politikalarının egemen sınıfların belli kanatlarında da önemli tepkilere yol açtığını belirterek; savaş zenginlerinin dışa dönük, İstanbul’lu ve Gayri-müslim kanadını Varlık Vergisinin;

büyük çiftçi kanadını ise; Toprak Mahsulleri Vergisinin, Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun derinden tedirgin ettiğini de kaydetmektedir. Özellikle de 12 Kasım 1942 tarihli yasanın amaçları; enflasyonla mücadele için tedavülde para çekmek, savaş yıllarında çok para kazanmış olanlardan vergi almak, devlet gelirlerini artırmak şeklinde sıralanabilir (Tokgöz, 1992:11). Ancak, içten ve dıştan gelen yoğun baskılar karşısında hükümet, 1943 yılında Varlık Vergisi'nin uygulanmasına son vermek zorunda kalmıştır. Yine de Varlık Vergisi uygulaması, ülkede çeşitli siyaset ve yönetim kadrolarıyla, sermaye çevreleri arasındaki sıkı ilişkilerin bir örneğini sergilemesi açısından ilginçtir. Nitekim bu dönem vergiyle ilgili kayırma taleplerini, vergi uygulamasını kendi çıkarları yönüne ve belli mükelleflerin aleyhine yönlendirmek isteyen fırsatçıların çabalarını; dolayısıyla da sermaye çevreleri ile yönetici kadrolar arasında ne derece karmaşık ilişkilerin mevcut olduğunu gösteren çarpıcı bir örnek olarak görülebilir.

Kısacası, II. Dünya Savaşı ve bu savaş süresince Türkiye’de izlenen iktisat politikası toplumsal dengeyi sarsıcı bazı sonuçlar yaratmıştır. İlk önce bu politikanın temel çelişkisi, Timur'un da değindiği gibi (1994: 18-21), enflasyonist girişimlerle baskıcı ve kontrolcü tedbirleri bir arada yürütme çabasından doğmuştur. Gerçekten de bu dönemde bir yandan enflasyonist bir politika izlenirken; diğer yandan da bu politikanın doğal sonuçları olan fiyat artışları, baskı ve zabıta yöntemleri ile önlenmek istenmiştir. Neticede Türkiye’de bütün savaş boyunca iktisadi hayatı altüst eden enflasyon, esas itibarıyla, büyük bir ordu beslemek zorunda kalan devletin mali ihtiyaçlarından kaynaklanıyordu. Dolayısıyla savaş enflasyonu, fiyat kontrolünün sıkı tutulduğu ilk yıllarda dahi ticaret hayatını körükleyici bir rol oynamıştı. Savaş sonunda ise, toplumsal hayatımızda yeni bir güç olarak “savaş zenginleri” zümresi, artık herkesin kabul ettiği bir gerçek haline gelmişti.

2.2. Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devlet - Sermaye İlişkisi (1945-1950)

Devlet-burjuvazi ilişkileri üzerinde alternatif bir açıklamanın ana çerçevesi; imparatorluğun çöküşüne tekabül eden ve devletin görece özerkliğinin genişlediği dönemde, devlet çarkına el koyan küçük burjuva kökenli kadroların zaman içinde burjuvalaşması ve devletin ekonomik bakımdan egemen bir sınıflar bloğu tarafından giderek fethedilmesi süreçlerine dayandırılmalıdır. Nitekim bu "fetih" aşamasının tamamlanma tarihi, 1950 seçimleri değil; CHP'nin içinde uygun dönüşümlerin tamamlandığı ve işçi hareketi ile sosyalist partilerin dışlandığı çok partili rejime geçişi temsil eden 1946-47 yıllarıdır. Şüphesiz ki sonraki yıllarda burjuvazinin devlet üzerindeki egemenliği iniş ve çıkışlar gösterecektir. Öyle ki, küçük burjuva radikalizmi ve nadiren de olsa sosyalizm, burjuvazinin ideolojik ve siyasi hegemonyasını zaman zaman ciddi olarak tehdit edebilecektir. Diğer taraftan askeri darbeler, "ülkeyi komünizm ve anarşiden kurtarmak ve özel teşebbüs ve yabancı sermaye için yeniden çekici hale getirmek" amacıyla da yapılsa; her darbe, sermaye için devlet mekanizmasını denetlemeyi sağlayan kanalların yeniden oluşturulması zorunluluğunu getirmektedir. Hatta bazen, devletin "yeniden fethi"nin gerekli olduğu kriz dönemleri bile gündeme gelebilmektedir. Örneğin; 1978-79 ve belki 1960, bu tür iktidar bunalımını temsil eden yıllar olarak yorumlanabilir.

Siyasi alanda yapılan liberalizasyon, Türkiye'de yatırım yapmak isteyen yabancı sermayeye bir anlamda güven telkin etmişti. Ayrıca bu durum, Türkiye'yi herhangi bir müdahaleye karşı savunulacak ve korunacak demokrasi ve hürriyet taraftarı ülkeler arasına da dahil etmişti. Bunun bir sonucu olarak batı ülkeleri ve özellikle de Amerika, Türkiye'ye 1949'da başlayan ve sonraları miktarları gittikçe artan kredi ve ekonomik yardımda bulunmuşlardır. Nitekim, ekonomik faaliyetlerin süratle artmasıyla birlikte, demokratların da çok partili sisteme verdikleri önemin gittikçe azaldığına işaret eden Karpat, 1949'dan sonraki yıllarda temposunu arttıran ekonomik gelişmenin, 1946'daki liberalizasyonun meydana gelmesinde önemli rol oynayan sosyal kuvvetlere yeni bir hız verdiğini belirtmektedir (1996: 350). Böylece

ekonomik gelişme sonucunda milli üretim iki misline yükselmiş, ancak milli gelirin dağılışında eskiden beri mevcut olan dengesizlik bu dönemde de devam etmiştir.

Diğer taraftan, 1946 yılına salt iktisadi bakımdan da bir dönüm noktası niteliği kazandıran özellik; Boratav'ın da ifade ettiğı gibi, 16 yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiğı; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırıldığı; dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesidir (1989: 74). Buna göre, sözü edilen bu dönemde serbestleşmeye yönelik bir dış ticaret rejiminin sonucu olarak, iç pazara dayalı bir sanayileşme programı yerine, dış pazarlara dönük ve tarıma, madencilğe, alt yapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma anlayışı gündemdedir. Böylece liberal dış ticaret politikaları, bu dönemin bitiminde çok uzun bir süre için terk edilecektir. Ancak, kronik dış açıklar kanalıyla dışa bağımlı hale gelen ekonomik yapı, bu dönemin bir armağanı olarak Türkiye ekonomisinin kalıcı bir özelliğı olma niteliğini kazanacaktır. İşte 1923-1929 yıllarının serbest ticaretçi, açık ekonomi özelliklerini farklı bir ortamda yeniden gündeme getiren 1946-1953 dönemi “dünya ekonomisi ile farklı bir eklemlenme denemesi” olarak nitelendirilmektedir (Boratav, 1997a: 311-312).

1946'da gerçekleştirilen seçimle yeniden hükümeti kuran CHP'nin Hükümet programı, ekonomik alanda çeşitli liberal tedbirleri ileri sürmekteydi. Buna göre, Resmi İthalatçı ve İhracatçı Birlikleri kaldırılacak, devlet teşekkülleri mamulleri (Sümerbank) perakendecilere toptancı karı alınmadan tevzi edilecek, kumaş fiyatları indirilecek, şeker, kahve ve çay satışı serbest bırakılacak, Toprak Kanunu adil bir şekilde uygulanacak, köylülerin kendi okullarını yapma mecburiyeti hafifletilecek, sanayi hammaddelerinin zorla toplattırılmasına son verilecek ve özel sermayenin deniz nakliyatı yapmasına müsaade edilecekti (Karpaz, 1996: 150). Ancak yine de ekonomik tedbirlerin en önemlileri dış ticaretle ilgili olup, “7 Eylül Kararları” adı ile anılanlardı.

Nitekim "7 Eylül Kararları" ekonomideki sınırlamaları kaldırmak ve yeniden istikrarı getirmek için tasarlanmıştı. Buna göre, Türk lirası devalue edilmiş, dışalım olanakları kolaylaştırılmış ve bankaların altın satmasına izin verilmişti (Ahmad, 1996: 34). Bu nedenle bu tedbirler, nispeten küçük bir grubu teşkil eden iş adamlarının ihtiyaçlarına cevap vermek üzere alınmış görünüyordu (Karpas, 1996: 151). Sözü edilen tedbirler, uygulamadaki aksaklıklar yüzünden iktisadi sıkıntıları hafifletecek yerde, genel olarak dar gelirli sınıfların ve ekonominin bütünü aleyhine daha da ağır şartlar yaratmış; böylece 1946-1948 yılları arasında ekonomik bir duraklama baş göstermişti.

Diğer yandan siyasi partiler, 1946-1950 yılları arasında devletçilik konusunda bazı iç ve dış tesirlere paralel olarak birtakım görüşleri benimsemişlerdi. Özellikle Demokrat Parti'nin devletçilikle ilgili ve 1950'den sonra hükümet politikası şekline girmiş olan görüşlerinin, devletçiliğin Türkiye'deki ilk yürütücüsü Celal Bayar tarafından ifade edildiğini söyleyen Karpas, Bayar'ın yeni devletçiliğin bir orta yol üzerinden yürüyeceğine inandığını belirtmektedir (1996: 244-245). Böylece ekonomik liberalizm tarihe karışmış olduğundan, onun yerine endüstride ve tarımda mutedil bir himaye politikasına geçilecekti. Bununla beraber son yirmi yıl içinde Türkiye'de biriktirilmiş olan sermaye miktarı göz önünde tutularak; devlet, ekonomik alanda endüstri kurmak ve fertlerle bütün alanlarda rekabet etmek suretiyle ekonomiye doğrudan doğruya müdahale etmemeliydi. Kısacası devletin fonksiyonu, ekonomik kuvvetlerin faaliyetlerini uyumlu hale getirmek ve düzenlemekten ibaret olmalıydı. Dolayısıyla, özel teşebbüse bundan böyle öncelik tanınmalı ve devlet sadece özel sermayenin istenilen sonuçları elde edemediği alanlara müdahalede bulunmalıydı. Nitekim 1947'de toplanan Demokrat Parti genel kongresi, Celal Bayar'ın devletçilik hakkındaki görüşlerini yansıtan bir karar kabul etmişti.

1947'de toplanan Halk Partisi Kurultayı'nda ise, parti programında yer alan devletçilik ilkesi yeniden görüşülerek; bu prensibin uygulama alanının özel teşebbüs ve özel sermaye lehine daraltıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu karara uygun olarak, devletçiliğin daha liberal bir şekilde tarif edildiğini ve devletin ekonomik

sorumluluklarının teker teker tespit edildiğini söyleyebiliriz (Karpas, 1996: 246). Nitekim Boratav da, kurultayın sermaye çevrelerinin ekonomik taleplerinin pek çoğunu benimsediğini ve devletçiliği esas olarak özel teşebbüse yardım etmeye dönük bir ilke olarak yeni baştan yorumladığını söylemektedir (1997a: 314). Zira, 1948 yılında bir Türkiye iktisat Kongresi düzenleyerek devletin ekonomik işlevlerinin tek tek sayılarak sınırlanmasını talep eden İstanbul Tüccar Derneği'nin önerileri ile; CHP ve DP'nin bu yıllardaki iktisadi platformları arasında da büyük bir paralellik göze çarpmaktadır

Böylelikle 22-27 Kasım 1948'de İstanbul'da toplanan İktisat Kongresinin, orta sınıfın devletçilikle ilgili yeni görüşlerini daha da açık şekilde belirttiğine değinen Karpas, kongre bünyesinde devletçilik, dış ticaret ve vergi reformu meselelerini incelemek üzere kurulan üç ayrı komisyonun, bu alanlarda işadamlarının görüşlerini ortaya koyduğunu kaydetmektedir (1996: 242).

1948 Türkiye İktisat Kongresi aslında birçok bakımlardan 1923 İktisat Kongresini hatırlatmaktadır. Nasıl ki, Milli Kurtuluş Savaşı'ndan sonra burjuvazi örgütlenmiş, görüşlerini açıklayan bir dergi çıkarmış ve iktidar mücadelesine girmişse; II. Dünya Savaşı'nda sonra palazlanan iş çevreleri de aynı yolu seçmişlerdi. Nitekim 1947 Ocağı'nda büyük iş çevreleri "İstanbul Tüccar Derneği" adı altında örgütlenmişler ve 1948 Ocağı'nda da görüşlerini yaymak üzere Türkiye İktisat Mecmuasını çıkarmaya başlamışlardır (Timur, 1994: 95-99). Böylece, 1923'deki mücadelelerinde asker-sivil aydınlara karşı Terakkiperver Fırkayı örgütleyen ve başarısızlığa uğrayan çevreler, 1948'de de DP'yi desteklemişler ve iktidara gelmesine de yardımcı olmuşlardır. Onlara göre 1948 Türkiye İktisat Kongresi, iktisadi hayatımızda olduğu kadar, demokratik gelişmemizde de önemli bir gelişme olarak yer almıştır. Aslında Türkiye İktisat Kongresi'nin önemi, kabul ettiği ve yaymaya çalıştığı görüşlerden ziyade; savaş sonrası Türkiye'sindeki sınıfsal gelişmelerle siyasal gelişmeler arasındaki ilişkileri oldukça somut bir şekilde gözler önüne sermesindedir.

Kısacası, 1945-1950 dönemi, Türk ekonomisi için de büyüme yıllarıdır. Fakat unutulmamalıdır ki bu büyüme kısmen İkinci Dünya Savaşı'nın çok düşük ekonomik faaliyet seviyesinden itibaren bir iyileşmeydi. Bu nedenle, Türkiye'nin görece kendi kendine yeterlik siyasetinin sona ermekte olup, dünya ticaretine katılmasının hızlanmakta olduğunun iki önemli göstergesinden ilki, ekonomik büyümenin en çok tarım kesiminde olması; ikincisi ise, makine ithalatının hızla yükselmesi nedeniyle ticaret fazlasının 1947'den itibaren devamlı bir ticaret açığına dönüşmesi idi (Zürcher, 2000: 312-315).

Bütün bu gelişmeler sonucunda, işadamlarının liberalizasyona gidilmesini istemelerine karşılık, diğer bazı kimseler liberalizmin devrini doldurmuş olduğuna, devletin kamu hayatına müdahalesinin ve otoritesinin kısılmakla beraber, tamamen kaldırılmaması gerektiğine işaret ederek; bütün bu olanları, toplumun belli meseleler etrafında fikirlerin teşekkül edeceği yeni bir siyasi sisteme geçişini denetlemek üzere devlete ihtiyaç görülmesine bağlamışlardı (Karpas, 1996: 243). Böylece liberalleştirme siyaseti, 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar dört yıl boyunca hız kazanmıştır. Bunu kısmen İnönü'nün çok partili siyasetin başarısına umut bağlamasından, kısmen de Türkiye'nin Batı ile giderek artan ilişkilerinden dolayı değerlendiren Ahmad (1995: 154); Türkiye'nin geleceğine en iyi şekilde devletçi kapitalizmin değil, rekabetçi kapitalizmin hizmet edeceğine inananların büyük ölçekli yabancı sermaye yatırımlarının da hızlı ekonomik büyümeye hizmet edeceğine inandıklarını kaydetmektedir.

2.3. Demokrat Parti Döneminde Devlet ve İşadamları (1950-1960)

Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelmesi, hangi açıdan bakılırsa bakılsın Türkiye tarihinde esaslı bir dönüm noktasıdır. Çünkü, ilk kez bu tarihte halk seçmen olarak kendi siyasal tercihini dile getirmiş ve yüzyılların devletçi geleneğine karşı oy kullanmıştır. Ayrıca devleti "baba" olarak gören zihniyet, merkezden kontrol, yukarıdan aşağıya dayatılan reformculuk reddedilirken; pazarın (ve kapitalizmin)

önündeki engeller kaldırılın istenmişti. Öyle ki, pazarın ilk elde sağlayacağı elle tutulur yararların olduğu düşünölüyordu ve ne olursa olsun bilinmeyen bir gelecek, son yıllarda yaşananlara tercih ediliyordu. Bu popülist hareketlilik içinde en bilinçli taraf, Keyder'in de belirttiğı gibi burjuvaziydi (2003: 172-173). Çünkü burjuvazi bu yeni dönemde, bürokrasinin devletçi sistemi yukarıdan aşağıya doğru yaymaya yönelik hantal teşebbüslerinin biteceğini, onun yerine kendi siyasi ve ideolojik hakimiyetinin geçeceğini biliyordu. Ayrıca, burjuvazinin nispeten kolay bir mücadeleye girdiğı de unutulmamalıdır; çünkü dava dünya ölçeğinde savaşılmış ve (Türkiye'yi ilgilendirdiğı kadarıyla) serbest teşebbüs ve pazar yanlıları tarafından kazanılmıştı. Yine de burjuvazinin kazandığı mücadele, bürokrasinin vesayeti altındaki bir kapitalizmden, pazar mekanizmasına çok daha sağlam biçimde dayanan bir kapitalizme geçildiğinin de habercisiydi.

Yukarıda bahsedildiğı gibi, 1950 yılına kadar Türk toplumunu değiştirmede ve reformları yürütmede öncülük rolünü bürokrasi üstlenmişti. Böylece iktidarda bulunan tek partiyle bürokrasi iç içe girmiş durumdaydı. Dolayısıyla iktisadi-toplumsal statüsü de yüksekti. Fakat 1950'de iki partili döneme geçildikten sonra, bürokrasi artık bu öncülük görevini tek başına yapamaz duruma gelmiş ve ortaya çıkan güçlerle en azından birlikte çalışmaya ve denge durumuna razı olmaya başlamıştır (Onaran, 1977: 53). Böylece, 1950'den sonra güçlenmeye başlayan işadamları ve girişimciler kesimi de siyasal iktidarda söz sahibi olmaya çalışmakta; daha çok işadamlarından, yerel toprak sahipleriyle onların temsilcileri olan yerel meslek sahiplerinden, özellikle de avukatlardan oluşan Demokrat Parti, bu gelişimi kolaylaştırmaktaydı.

Çok partili yaşama geçişin merkez-çevre çatışması temelinde kavranması çarpıcı bir biçimde indirgemeci/araçsalıcı bir devlet-sınıf kavramsallaştırılmasıyla pekiştirilerek; DP'nin iktidara gelişi, burjuvazinin devletin vesayetine meydan okuması olarak değerlendirilmekteydi. Böylece piyasanın devletten özerkleşmesiyle, 1940'lardan itibaren burjuvazinin devlete karşı kendi bağımsız kimliğini kurmaya karar verme noktasına gelmesi arasında doğrudan bir ilişki kurulması dikkat çekicidir. Diğer taraftan bu durum, bu aynı zamanda değişim dinamiklerinin devlete

dışsal olduğu yeni bir dönemin başlangıcını da ifade etmekteydi. Buna göre, devletçi-kurumsalcı bakış açısının vurgusunu, bir kez daha popülist liderlerinin patronaj ilişkilerini sürdürmelerine bağlı olarak, merkezin çevre üstündeki egemenliğinin devamı olarak nitelendiren Yalman (2002: 13-14), tek parti yönetiminden çok partili parlamenter sisteme geçişin, devletçi-kurumsalcı bakışın iddia ettiği gibi bir kopuşu değil, devlet/toplum ilişkileri bağlamında bir devamlılığı simgelediğini belirtmektedir. Çünkü 1950'deki iktidar değişikliği, ne iktidar bloğu içinde ne de bu blok ve kitleler arasındaki sınıf güçlerinin dengesinde bir değişiklik içermiyordu. Nitekim, söz konusu rejim değişikliğinin merkez-çevre ve benzeri sorunsallar çerçevesinde gereğinden fazla abartılması, Cumhuriyetin kuruluşundan beri hüküm süren otoriter devlet biçiminin aynen devam ettiği gerçeğini örtbas etmektedir. Bu anlamda çok partili sisteme geçiş, sınıfsal güç dengelerinde hiçbir değişiklik içermeyen bir değişim projesi olarak, değişen koşullarda “pasif devrim” stratejisinin yeni bir uygulamasıdır. Bu bağlamda, hükmedilen sınıfların kendi ekonomik ve siyasal örgütlenmelerini kurmaktan mahrum bırakılmalarında devletin merkezi bir rol oynamaya devam etmesi, etatist ve anti-etatist hegemonya projelerinin ortak paydası söz konusudur.

1950'lerin başını Menderes döneminin altın yılları olarak nitelendirenlere göre ise (Ahmad, 1995: 165); savaş sonrası Avrupa'da gıda maddesi talebi ve Kore Savaşı'nın hızlandırdığı ekonomik patlama sayesinde, Türkiye'nin gıda maddesi ve hammadde ihracatı temelinde de bir “ekonomik mucize” yaşadığı ve neticede kırsal kesime para akarken; ülke içinde ve dışında tüketici mallarına olan talepte de bir artış olduğu öne sürülmektedir. Böylece yüksek fiyatlarla satılan malları ithal edebilen tüccarlar, bir tür küçük sanayinin gelişmesini de sağlamışlardı. Ancak, bu mucizenin temelleri çok zayıf olduğu için çökmeye de mahkumdu.

Devletçi, sıkı şekilde denetlenen ve kendi kendine yeterli olmaya yönelmiş bir ekonomiden; liberal serbest pazar ekonomisine geçişteki esas dönüm noktasını ise Zürcher, DP'nin 1950'de iktidara gelişine değil, İnönü hükümetinin 1947'de almış olduğu kararlara bağlamaktadır (2000: 325-328) (Marshall Planı dahilinde ilk gönderilen mallar Mayıs 1949'da gelen traktörlerdi). Ancak şu da bir gerçektir ki;

Demokratlar, 1946'dan beri serbest pazar ekonomisinin sözde en fazla savunan taraftarıydılar ve göreve gelir gelmez de liberalleşme politikalarını gayretle uygulamışlardı. Nitekim DP'liler, Türkiye gibi bir ülkede ciddi bir modernleşme hamlesinin tarımdan başlamak zorunda olduğunu (Amerikalıların raporlarında vurgulanan bir husustu bu) CHP'den daha fazla kavramışlardı. Dolayısıyla da Türk tarihinde belki de ilk kez çiftçinin çıkarlarına bu dönemde öncelik verilmiştir.

1950'den sonra Demokrat Parti'nin uyguladığı iktisat politikaları, aslında II. Dünya Savaşı sonundan itibaren CHP'nin devletçilik politikalarındaki değişimlerin uzantısında yer almaktaydı. Bu nedenle İnsel bu politikayı, müdahalecilik dozunun azalmayıp hatta arttığı fakat müdahalenin esprisinin değiştiği liberal söylemli bir devletçilik olarak tanımlamaktadır (2002: 204-205). Buna göre liberal devletçilik, devletin özel sermayesinin yanında daha az çekimser kalarak yer aldığı, iktisadi toplum modelinin hükümetin siyasal seçimlerinde giderek ağırlığını hissettirdiği, devlet sermayesinin siyasal ve iktisadi olanaklarının daha rahat kullanıldığı, buna bağlı olarak devletin iktisat içindeki varlığının hem nitel hem de nicel olarak büyüdüğü bir müdahaleciliğe denk düşmektedir. Diğer bir deyişle liberal devletçilik, devletin iktisadi faaliyetin merkezinden çekilip, uzaktan tanzim edici konuma gelmesi demek değildir. Aksine liberal devletçilikle birlikte devlet, daha aktif olarak iktisadi yaşamın içinde dolaysız aktör olarak yer alır.⁷

Diğer taraftan 1950'lerde yaşanan bu hareketliliği, girişimciler için de tamamen yeni bir boyut olarak tanımlayabiliriz. Buna göre, bugünkü Türkiye'nin en nüfuzlu sanayicilerinin çoğunun iş hayatına atıldıkları ya da asıl birikimlerini sağladıkları dönem 1950'lerdir. Ancak, daha öncede değinildiği gibi, önde gelen sanayi kuruluşları içinde pek azının tarihi 1950 öncesi döneme uzanmaktadır. Bu nedenle de yerli sanayi burjuvazisinin gerçek gelişmesine imkan veren, 1950'lerin olanaklarıydı.

Neticede DP'nin ekonomi politikası, Cumhuriyetin başından beri uygulanan, devletin yardımıyla özel girişimi geliştirme stratejisinin devamı niteliğindedir.

⁷ ayrıntılı bilgi için bkz. İnsel: Türkiye Toplumunun Bunalımı (2002).

Ancak, 1930'larda dünya konjonktürünün zorlamasıyla uygulanan devlet işletmeciliği yerine; dolaylı devlet desteği sağlanmak isteniyor, hatta kamu ekonomi kuruluşlarının özel mülkiyete devri tasarlanıyordu. Oysa bu niyetler gerçekleşmemiş ve DP iktidarı boyunca devletin ekonomik yaşamdaki doğrudan payı azalmamıştır. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası örneğinin gösterdiği üzere, kalkınmada endüstrileşme gereği vurgulanmaktaydı. Fakat DP'nin ilk yıllarındaki ekonomi başarıları endüstriden ziyade, tarım alanında olmuştur. Yine de DP'nin özel sektörün gelişmesi yolunda yaptığı ilk girişim, 6 Temmuz 1950'de Muhlis Ete'nin, hükümetin çimento ve briket fabrikalarından oluşan Sümerbank yapı sanayini devletsizleştirmesidir (ardından bunu, tekstil sanayi izleyecekti). Yine aynı tarihlerde, potansiyel yatırımcılara çeşitli tercihler sunulmuş -girişimleri bütünüyle satın alabilir ya da devletle ortaklık kurabilirlerdi - hükümet, içeride ve dışarıda özel girişim şirketleriyle ortak işlere girmeye, bazı teşebbüsleri yerli ya da yabancı sermayeye kiralamaya da istekli davranmıştı. Bu nedenle de Ağustos'ta, devlet girişimlerinin bu transferini ve özel sektörün gelişmesini kolaylaştırmak için, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuştu. Bankanın belirtilen hedefi "özel sanayi kurmak, yerli ve yabancı sermayenin sanayiye girmesini teşvik etmek ve Türk sanayisinin dayandığı menkul değerleri özel ellere transfer edip orada muhafaza etmek"ti (Ahmad, 1996: 131-133). Böylece banka, üretken kapasitelerini genişletmeleri ve yenilemeleri ya da yeni üretim birimleri kurmaları isteğiyle sınai firmalara uzun vadeli krediler vermiş; firmalara teknik ve idari danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunmuş ve özel sektör adına Marshall Yardımı Fonlarını yönetmiştir.

Böylece 2 Ağustos 1951'e gelindiğinde ise; Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu liberalleştirerek, yabancı sermaye girişine itilim verme doğrultusunda ilk adımı atan DP'liler; yasayla Türk sanayinde enerji kaynaklarının (petrol dahil) ve madenlerin işletilmesinde, altyapı yatırımlarında ve ulaştırma alanlarında yabancı yatırımlara büyük teşvikler vermişlerdi (Ahmad, 1996: 134). O anda bile bu yasanın sağladığı koşulların, ekonomide önemli bir değişiklik yaratacak derecede yoğun bir sermaye akışını cezbetmeye yeterli olmadığı pek çok kişi için açıktı. Nitekim hiç vakit kaybetmeden bunun farkına varan hükümet, politikalarını daha da liberalize

etmeye karar vermişti. Böylece Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, 18 Ocak 1954'te değiştirilmiş ve Petrol Kanunu da 7 Mart'ta meclisten geçirilmişti. Ülkede büyük bir iyimserlik havası vardı ve birçok kişi Türkiye'nin kalkınma yolunda dönüm noktasına ulaştığını sanıyordu. Öyle ki, ülkeyi imar etmek için gerekli sermayenin dışarıdan geleceği ve Türkiye'nin hemen gelişmiş dünyanın saflarına katılacağı umuluyordu. Menderes'in, yabancı sermaye olmadan "Hiçbir milli ekonomi"nin gelişemeyeceğini vurguladığına değinen Ahmad (1996: 136); bu nedenle DP'lilerin Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu meclisten geçirmeyi vatanseverlik görevi olarak gördüklerini belirtmektedir. Böylece Avrupa'nın yoğun Amerikan yardımı ve yatırımıyla gerçekleştirdiği ekonomik düzelmeye aldanan DP'liler, aynı sürecin Türkiye'de de gerçekleşeceğine ve sanayileşmenin ve ekonomik kalkınmanın acı yanlarından sakınabileceklerine inanmışlardı.

1950'den sonra ise, küçük üreticiliğin sayıca hakimiyetine rağmen, burjuvazinin bir kesimi parlamenter rejim doğrultusundaki tercihlerini güçlü bir biçimde dile getirebilecek bir statüye erişmişti. Dolayısıyla bu tercihin bir nedeni de, bürokratik bir siyasi yapıyla karşılaştırıldığında, seçim politikasına duyarlı ve parasal nüfuza açık çok partili sistem içinde devlet dairelerine erişmenin daha kolay olmasıydı. Nitekim 1950'lerin ikinci yarısında İstanbul burjuvazisinin sanayi fraksiyonu, Menderes'in iktisadi politikasındaki popülist eğilimin gittikçe artmasından duyduğu sıkıntı ve sabırsızlığı ifade etmişti. Dolayısıyla bu kesim, muhalefetteki CHP'nin devletçiliğine ve DP'nin küçük burjuva ideolojisine bir alternatif oluşturan üçüncü bir partinin (Hürriyet Partisi) kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Liberal aydınlar ve ilerici burjuvazi tarafından desteklenen bu yeni partinin temsil ettiği kentsel ittifakın platformu, partinin kısa ömrüyle karşılaştırılamayacak ölçüde etkili olmuştu. 1950'lerin ikinci yarısında CHP'nin muğlak bir planlı kalkınma nosyonu edinmeye başladığını ve bu yeni tanımın DP'yi daha da fazla popülizme ittiğini belirten Keyder (2003: 195-197); DP'nin, kentsel-sınai-teknokratik hoşnutsuzluk karşısında taviz vermek yerine; yeni talepleri CHP'nin bürokratik eğiliminden kaynaklanıyormuş gibi yorumladığını belirtmektedir. Bu yorum ve DP'nin daha da militanlaşan popülizmi ise, sanayici ve aydınları giderek muhalefete itmiştir.

1950'lerin ödemeler dengesinin bozulması ve dış kredi kaynaklarının kesilmesi sonucu ithalatın da daralmasıyla hükümet, savaş yıllarında uygulanan Milli Korunma Yasası'nı tekrar gündeme getirmiş ve uygulamaya başlamıştı. Bu arada ithal ikamesi yapan birçok küçük üretici de ortaya çıkmış; Çavdar'ın deyimiyle, bir anlamda küçük sanayi patlaması yaşanmıştı (2000: 66-67). Bu nedenle, ülkede yaşanan ekonomik bunalıma ve dış ödemeler sorununa çözüm bulmak için Sovyetler Birliği'nden kredi alma girişimlerinde bile bulunulmuştu. Dolayısıyla İş Bankası tarafından tarım, sanayi vb. kesimleri içeren bir envanter çalışması gerçekleştirilmiş ve sonuçta Türkiye IMF'ye başvurmak durumunda kalmıştı. Çavdar, bu duruma biraz da 1957 seçimlerinde alınan olumsuz sonuçların neden olduğunu söylemektedir. Sonuçta 1958'de IMF'nin istediği doğrultuda istikrar tedbirleri kabul edilmiştir.

Böylece 1958'de iktisadi bunalımın çözümsüzlüğü karşısında Türk hükümeti IMF ve Dünya Bankasının dayatmasını kabul etmek zorunda kalmış; (başka türlü dış borç almak olanağı yoktu) 4 Ağustos 1958'de alınan istikrar önlemleriyle dolar 2.80 TL'den 9 TL'ye çıkarılmıştı (Akşin, 1998: 235). Ayrıca bu dönemde Milli Korunma Kanunu uygulamaları da fiilen durdurulmuş ve enflasyonu dizginleyebilmek için kamu kuruluşlarının ürünlerine zam yapılmıştı. Önceleri devlet işletmelerini özel kesime devretmeyi düşünen DP, özel kesimin devlet işletmelerini almak ya da kendi yatırımlarını yapmaktaki yavaşlığı karşısında daha sonra yaptığı yatırımlarla kamu kesimini genişletmiş bulunuyordu. Fakat özel kesimin sanayi yatırımları da zamanla çoğalmıştı ve kurulan sanayiler genellikle ithal ikamesini amaçlıyordu. 1958'in sonlarına gelindiğinde ise Menderes, ekonomiyi istikrara kavuşturmak için gerekli önlemleri siyasi olarak artık alamaz duruma gelmişti (Ahmad, 1996: 146-147). Dolayısıyla, Mayıs 1960'ta Menderes dönemi sona erdiğinde, Türk ekonomisi çökmüş ve onun yerini alan rejimin temel görevlerinden biri, ekonomiyi sağlığına kavuşturmak olmuştu.

Özetle 1950-60 arası dönemde ekonomi, piyasa mantığı çerçevesinde gelişmiş ve çıkarlar evrimleşerek ekonominin temel biçiminin ters çevrilmesini güçleştirmişti. Fiziki ve toplumsal hareketlilik, hem burjuvazinin hem de köylülüğün

iktisadi gelişmesi, toplumsal statüsünü kaybetmiş olan sivil ve askeri bürokrasinin hoşnutsuzluğunu önemsiz kılacak toplumsal güçler oluşturuyordu. Bunlara rağmen, küçük üreticilere dayalı bir pazar toplumundan, kapitalist bir topluma geçişin henüz gerçekleşmediğini; kapitalist eksen etrafında önemli bir sınıf farklılaşmasının henüz oluşmadığını söyleyebiliriz. 1960'a gelindiğinde ise, kapitalizme özgü sınıf çatışması toplumsal dinamiğin bütünlüğü içinde hala ikincil önemdeydi. Bu nedenle Boratav da, özellikle 1954-1961 arası dönemi; liberal bir dış ticaret rejimi içinde dış dengenin henüz sağlanamayacağının anlaşıldığı, bu nedenle dış ticaret kontrollerine gidilen, ancak ticaret açıklarının yine de ortadan kalkmadığı; öte yandan geniş kamu kesiminin destekleyici özelliği ön plana çıkarak özel sermaye birikimi ile işlevsel bir bütünlük içinde eklemlendiği bir ekonomik yapının yerleştiği yıllar olarak değerlendirmektedir (1997a: 320-321).

2.4. İçe Dönük, Dışa Bağımlı Genişleme (1962-1976) ve Yeni Bunalım (1977-1979)

İçe yönelik sermaye birikim modeli, 1920'lerden itibaren devletin etkin müdahaleleri ile belirlenen ve daha çok günlük yaşamın bütünlüklü dönüşümünü işaret eden modernleşme sürecinde gerçekleşmiştir (Ercan, 2002: 57). Modernleşme ya da çağdaşlaşma/batılılaşma gibi kavramlarla tanımlanan bu süreç, aynı zamanda ülke içinde kapitalist bir toplumsal varoluşun alt yapısını da hazırlamıştır. Nitekim, kapitalist bir toplumsal varoluşun gerçekleşmesi oldukça farklı söylem ve politik pratiklerin varlığına yol açmışsa da, süreci tanımlayan temel mekanizma, sosyal ilişkilere içkin olan sermaye birikim sürecinin kendine özgü dinamiklerini gerçekleştirme biçiminde işlemiştir.

İçe yönelik sermaye birikim sürecinde devlet çifte işlev yüklenerek, bir yandan müdahaleler ile tüccarlıktan sanayiciliğe geçişi hızlandırırken; diğer yandan da ülke içine giren uluslararası sermaye ile işbirliği içinde gelişmekte olan yerel sermayeyi de genel olarak uluslararası sermayenin olumsuz etkilerinden korumaya

yönelmişti (Ercan, 2002: 66). Çelişkili gibi gözükse de bu ilişki ağında önemli olan, ulusal pazara direkt olarak yatırım yapan yabancı ve yerli sermaye ile bunun dışında kalan uluslararası sermaye ayrımıdır. Bu nedenle içe dönük sermaye birikiminin kalkınma literatüründe “ithal ikamesine dayanan kalkınma stratejisi” olarak adlandırılmasının nedeni de, devletin bu koruma işlevini üstlenmesinden kaynaklanmaktadır.

Buna göre, Türkiye burjuvazisinin demokratik çerçeveye uyum sürecinde sıkıntılar yaşaması, ilk bakışta 1960'lara ilişkin yapılan ekonomik temelli değerlendirmeler göz önüne alındığında şaşırtıcı bulunabilir. Zira, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin kapitalist gelişmenin belirleyici özelliği olduğu 1960'lı yıllarda, iç pazarın genişlemesinden faydalanan tüm sosyo-ekonomik grupların lehine sonuçlar doğurması, benzer birçok azgelişmiş ülkede de olduğu gibi gözlenebilir bir olguydu. Bu nedenle "popülist" bölüşüm politikaları temelinde bütünleştirilecek bir pazarın oluşumunun, 'bütüncül bir siyasi öznenin' oluşumunda da işlevsel olması beklenebilirdi. Ayrıca, bu aynı zamanda Türkiye burjuvazisinin kısa dönemli çıkarlarından taviz verme gereksinimi duymadan, hegemonyasını oluşturabilmesi anlamına da gelmekteydi (Yalman, 2002: 14-15). Ne var ki 1960'lı yıllar, böyle bir hegemonyanın kurulmasına değil; sınıf mücadelelerinin yoğunlaşmasına bağlı olarak 1970'lerin sonlarıyla daha da netleşecek bir hegemonya bunalımının tohumlarının atılmasına tanıklık etmiştir.

1954 yılında başlayan dış tıkanma ve göreceli durgunluk konjonktürüne karşı uygulanan istikrar ve uyum politikaları, 1961 yılı ile son bulmuş ve ekonomi yeni bir genişleme sürecine hazır duruma getirilmişti. Ancak bu yeni konjonktür bir önceki genişleme konjonktürünü oluşturan ve ana özelliği "göreceli açık pazar koşullarında tarıma dayalı büyüme" olan 1946-1953 döneminden önemli farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla bu yeni dönemde, 1954'te başlayan korumacı dış ticaret politikalarının belirlediği ve uluslararası pazarlardan çok, iç piyasanın sürüklediği gelişme biçimi egemen olmaya devam etmiştir. Ancak, 1962 sonrasını hem bir önceki dönemden hem de Cumhuriyet tarihinin bütün diğer dönemlerinden niteliksel olarak da ayıran belirleyici özellikleri bulunmaktadır. Boratav'ın değindiği bu

özelliklere göre ilkin 1962 sonrasında iktisat politikaları planlama tabanına oturtulmuştur (1997a: 325-331). 1963 yılından başlayarak üç beş yıllık plan, planlama yöntemleri ve plan uygulaması üzerine yapılan tüm haklı eleştirilere rağmen, yatırım politikaları üzerinde belirleyici olmuştur. Böylece kamu yatırımları beş yıllık planların çerçevesinde hazırlanan yıllık programlara uyum göstermek zorunda idi. Özel yatırımlar ise, çeşitli özendirici ve desteklerden yararlanabilmek için Devlet Planlama Teşkilatı'nın veya yatırım projelerinin plan hedeflerine uygunluğunu denetleyen diğer kamu kuruluşlarının onayına muhtaç idiler. Böylece ekonominin yatırım politikaları ile belirlenen uzun dönemli kaynak tahsisleri, büyük ölçüde plan hedeflerince belirleniyordu. Buna karşılık, iktisat politikalarının kısa dönemli ve parasal boyutları ile planlama arasında gerekli uyum hiçbir zaman sağlanamamış; fiyat hareketleri, bölüşüm ve istihdam sorunları para-kredi-kambiyo politikaları, planlama sürecinin dışında kalmıştır. Bu sonuncu eksikliğe rağmen; 1962 sonrası planlamasının 1930'lu yılların sanayi planları deneyiminin bir tekrarı olmanın ötesine geçtiği söylenebilir

Gelişme biçimi bakımından ise bu dönem, korumacı, iç pazara dönük ve ithal ikameci görüntüsüyle 1930'lu yıllara ve 1954-1961 dönemine benzer görünmekle birlikte; sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve sektör öncelikleri bakımından tamamen farklı özellikler taşımaktadır (Boratav, 1997a: 326). Nitekim 1930'lu yıllarda bilinçli olarak başlatılan yaygın tüketim mallarında ithal ikamesi, 1954 sonrasının dış tıkanma koşullarında zorunlu olarak sürdürülmüş ve büyük ölçüde tamamlanmıştı. Böylece Birinci Beş Yıllık Plan'ın çok açık stratejik tercihi olan ithal ikameci sanayileşme, 1960'lı yılların sosyo-politik yapısı ve bölüşüm ilişkileri tarafından biçimlendirilecekti. Diğer yandan, kentli ve taşralı burjuvazinin ulaştığı gelir düzeyleri bu sınıfların tüketim tercihlerinin kaynak tahsisine egemen olmasına yol açacak bir etki gücü oluşturmakta idi.

Diğer taraftan Çam ise, 1960 yılından itibaren ekonomik kalkınmanın 1963, 1968 ve 1973 yıllarında başlayan, beşer yıllık yol gösterici üç planla düzenlendiğini belirtmektedir (1984: 437). Buna göre, bu planlar çerçevesinde ekonomideki sektörlerin yıllık büyüme hızlarına baktığımızda, sanayinin en hızlı gelişen kesim

olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Boratav'da Türkiye ekonomisinde 1960'lı yılların, üretimin ve büyümenin görece olarak artış gösterdiği yıllar olduğunu kaydetmektedir (ayrıntılı bilgi için bkz.1997a: 325-340).

Bürokratların ümitleri ile sanayi burjuvazisinin taleplerini bir araya getirebilecek gibi görünen 1960 darbesinin, kıt kaynakların ve özellikle dövizin, hızlı kalkınma amacıyla rasyonel ve planlı biçimde tahsisini vaat ettiğini belirten Keyder (2003: 199-201); Menderes hükümetine iktisadi karar alma sürecini merkezileştirmesi için baskı yapılarak ve dış ticarete liberasyondan uzaklaşılması onaylanarak; planlama, koordinasyon ve ithal ikamesine dayanan yeni bir politikanın başlatılmasına resmen izin verildiğini ifade etmektedir. Bu bakımdan darbenin gerek dış baskılara, gerekse şehir kamuoyunun çeşitli tabakaları arasında artan memnuniyetsizliğe cevap verdiğini ve bütün bunların sanayi burjuvazisinin projesinin desteklenmesini gündeme getirdiğini söyleyen Keyder'e göre 1960 darbesinin desteklediği dönüşümün önemli bir boyutu, sanayi burjuvazisinin projesini (ve hakimiyetini) vaktinden evvel gerçekleştirmiş olmasıdır.

Yukarıda bahsedilenlerden hareketle; burjuvaziye ilgilendirdiği kadarıyla yeni birikim modelinin ayırt edici unsurlarını iki kategoride -kıt iktisadi kaynakların politik mekanizmalarla tahsisi ve hem toplumsal yumuşama sağlamak, hem de bir iç pazar yaratıp devam ettirmek amaçlarıyla gelirin yeniden bölüşüleceği vaadi- analiz edebiliriz. Nitekim Keyder, bu yeni düzenlemenin küçük sermayenin ve küçük burjuvazinin pek işine gelmediğini, bu nedenle de küçük sermayenin geçmişte tekelle kapitalizme geçişin sancılarını yaşayan benzerlerinin gösterdiği tepkiyi verdiğini; başka bir deyişle hedeflerine politika yoluyla erişmeye çalıştıklarını ifade etmektedir (2003: 201-203). Kısacası, sanayi burjuvazisinin ideolojik hakimiyet kuramamasına rağmen devlete hakim olmasından kaynaklanan bu gerilim, 1960-1980 dönemindeki bütün ideolojik ve siyasi mücadelelerin temelinde yer almıştır. Burjuvazi açısından ise, kıt kaynakların idari mekanizma yoluyla tahsisi ile iç pazar yaratmak ve devam ettirmek amacıyla gelir bölüşümü, iktisadi stratejiyi oluşturan iki temel unsurdu. Bu bakımdan 27 Mayıs Rejimi, Birinci Cumhuriyet'ten gelen siyasal sorunları çözmenin yanı sıra; Demokrat Partili yılların mirası olan ekonomik iflasa da bir çözüm

bulmaya öncelik vermişti (Ahmad, 1995: 186). Dolayısıyla bu konuda alınan en önemli karar, Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulmasıydı. Teşkilat'ın başlıca görevi, ekonominin bir plan bağlamında akılcı bir biçimde işlenmesini denetlemektir. Nitekim, planlama teşkilatı aracılığıyla meclis ve hükümetten görece özerk önemli bir iktisadi karar merci yaratılmış ve planlamayla daha fazla müdahale değil; müdahale yetkilerinin hükümetten devlete aktarıldığı yeni bir düzen öngörülmüştü.

Ancak, Türkiye burjuvazisinin bu dönemde ortaya çıkan planlama karşıtı tutumu; devlet geleneği anlayışına uygun biçimde merkez ve çevre arasındaki ilişkinin uzlaşmacı değil; çatışmacı nitelikte olduğunun kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Yine aynı şekilde, kalkınma planlarının kamu sektörünü ve özel sektörü bir karşıtlık ilişkisinden ziyade, birbirini tamamlar şekilde değerlendirdiği de unutulmamalıdır. Ayrıca Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın öngördüğü sanayileşme stratejisinin, burjuvazinin çıkarlarına aykırı görüldüğünü ileri sürmek de mümkün değildir. Bu noktada Yalman, planlama fikrine mesafeli yaklaşılmasının nedeninin, bir karşı hegemonya stratejisinin oluşturulmasına katkıda bulunabileceği düşüncesinin olduğunu öne sürmektedir (2002: 6-17). Nitekim planlamanın sermaye birikimi olanaklarını arttırmak üzere belirli bir devlet müdahalesi biçimi olarak görülmesi, Türk siyasetine yabancı değilse de; 1950'ler deneyimi, planlama fikrinin tartışılmasına yeni boyutlar getirmiş görünmekteydi. En önemlisi de DP hükümeti, hegemonya stratejisinin temel ögesi olan kendini devletçi mirastan ayırmak amacına yönelik olarak planlamaya şiddetle karşı çıkmışsa da; 'keyfi ve plansız yönetim'e son vermek, planlamayı 1960'ların başlarında bir araya getirilen yeni bir hegemonya stratejisinin bir parçası olarak yeniden gündeme getirme çabasının önemli bir bileşeni olmuştur.

Buraya kadar bahsedilenlerden hareketle, 1960 sonrası ekonomik gelişmeyi dönemsel olarak şu şekilde analiz edebiliriz (İnsel, 2002: 210-211). İlk önce 1961'den sonra belirginleşen iktisat politikası anlayışında devletçiliğin yeri, anayasal olarak tanımlanmış "karma ekonomi sistemi" içindedir. Bu karma ekonomi sisteminin ilk kuruluşu Demokrat Parti'nin liberal devletçiliğine bir tepki taşımasına rağmen, tek parti döneminin kendi üstüne kapalı devletçiliğinden de çok uzaktır.

Buna göre, devletçilik içinde artık ağırlık kazanan güçlü bir devlet için gerekli iktisadi yapı beklentisi yerine, uluslararası pazarda yerini alabilecek güçlü bir iktisada dayanan devlet anlayışıdır. Dolayısıyla "yeni devletçi" kesim, 1965 seçimleri sonrasında darbeyle elde ettiği mevzileri yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. 1971-74 ve 1977-79 arasında müdahale mevzilerini tekrar ve geçici bir süre için eline geçirdiğinde ise, yaşanan dönemin giderek gerginleşen iktisadi ve siyasal konjonktürü içinde kendine olan güvenini de giderek yitirmiştir. Buna karşılık 1965-71 dönemi, Demirel Hükümetlerinin kullandığı iktisat politikası araçları ve müdahale biçimleriyle, 1961-65 veya 1971-74 döneminde kullanılanlar arasında anlamlı farklar da yoktur. Hatta Demirel döneminde, Finansman Kanunu gibi, liberal çevrelerin tepkisini çeken yeni vergiler de getirilmiştir. Devlet işletmeleri ise, 1960'dan sonra da 1950'lerin hızında olmasa bile, genişlemelerini sürdürmüşlerdir. Buna göre, Süt Endüstrisi Kurumu, PETKİM, TEK ve SAN'lı kuruluşlar çeşitli hükümetler döneminde kurulmuşlardır. Diğer yandan, 1960 başlarından 1980'e kadar devlet işletmelerinin siyasal iktidarlarca kullanılmaları da benzer şekillerde gerçekleşmiştir.

1960'larda burjuvazinin toplumdaki konumunu değerlendirecek olursak; burjuvazinin bu dönemde Batı türü hayat tarzını ve burjuva dünya görüşünü geliştirmeye çalıştığını fakat; henüz geleneksel dayanışmacılık ve buna uyan toplumsal davranış kalıplarının yerine rekabetçi bireyciliği geçirecek kapasitede olmadığını söyleyebiliriz (Eralp, 1990: 222-224). Dolayısıyla burjuvazinin hegemonya projesi, bütün sınıf temelli sorunları ve hareketleri reddetmekteydi. Bununla birlikte bu tek toplum projesi, 1970'lerin ortalarına kadar kendini kesinlikle bir ideoloji olarak milliyetçilikle özdeşleştiriyordu. Bu çerçevede anti-emperyalizm, özellikle Türkiye'yi Marshall Planı'ndan bu yana aşamalı olarak bağımlı duruma getiren Amerikan emperyalizmini hedef alıyordu. Böylece Türkiye'nin dünya kapitalist sistemiyle entegrasyonu ve montaj sanayilerinin Amerika'yla olan sıkı ticaret kanallarıyla kuruluşu, 1960'larda ithal ikameci birikim stratejisi biçimini almıştı.

Buna rağmen 1970'lerin giderek bir hegemonya krizine dönüşen ekonomik ve siyasal bunalım koşullarında burjuvazinin siyasal ve ideolojik hegemonyasının

yeniden kurulmasının gündemin acil sorunu olduğunu öne süren Yalman; piyasa ekonomisi söyleminin hem Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi ile eklemlenme biçiminde, hem de devlet-ekonomi ilişkilerinde kökten bir değişimi ifade ettiği ölçüde bu soruna bir çözümün getirebileceğini kaydetmektedir (2002: 19-20). Bu açıdan 1980’lerde kapitalist dünyanın pek çok yerinde gözlenebilen örneklerle paralel olarak ‘piyasa’, bir hegemonya stratejisi olarak tanımlanabilir. Nitekim yeni sağ düşüncenin dünya çapındaki yükselişi, tam da Gramsci’nin tanımladığı anlamda, söylem ve politika üzerinde oluşturduğu bir hegemonya olarak tanımlanıp alkışlanmaktaydı.

Ekonomide bütün bu olup biterler, doğal olarak toplumsal dönüşüme de yansımıştı. Özellikle 1960’ların sonunda iki yeni grubun siyasal olarak varlığını hissettirmeye başladığını görmekteyiz. Buna göre ilki, sınıf bilinci giderek artan bir önderliğe sahip olan işçi sınıfı idi. Bu grup, 1967’de siyaset dışı ve hükümet yanlısı sendika konfederasyonu Türk-İş’ten (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ayrılarak, DİSK’i (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) kurmuştu. Diğer grup ise, kendi çıkarlarını 1971’de kurulan yine kendi örgütüyle, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği’yle (TÜSİAD), daha da ileri düzeyde savunmaya kararlı olan ve giderek bilinçlenen sanayi burjuvazisi idi.

Neticede Burjuvazinin siyasal mücadele içindeki rolünün giderek daha da belirginleşmesi, 1971’de TÜSİAD’ın kurulmasından sonra daha da hız kazanmıştır (Yalman, 2002: 18). Böylece, 1970’li yıllar boyunca giderek ağırlaşan siyasal ve ekonomik bunalım koşullarında Türkiye burjuvazisi, açıktan sınıf örgütü niteliğinde örgütlenmeleri kurmakta ve geliştirmekte tereddüt etmemiştir.

1960-1970 arası dönemde özetle bunlar yaşanırken; 1973’ten sonraki yılları bazı araştırmacılar, Türkiye’nin yönünü bulamayan zayıf ve kararsız hükümetler tarafından yönetildiği en kötü dönem olarak nitelendirmektedir (Ahmad, 1995: 246-247). Bu dönemde ekonomi sadece 1973 petrol şokuyla uğraşmak zorunda kalmamış; Avrupa’nın Türk işçisi talebinin sona ermesine yol açan ekonomik krizin darbelerine de katlanmak zorunda kalmıştır. Kıbrıs işgalinin hemen sonrasında

ABD'nin 5 Şubat 1975'te silah ambargosu koyması ve Avrupa'nın ekonomik müeyyideler uygulaması da zaten kötü olan durumu iyice ağırlaştırmıştır. Neticede Ecevit, ekonomik bakımdan ayakta durmanın bedeli olarak Uluslararası Para Fonu'nun sunduğu teklifi kabul etmek zorunda kalmıştı. Ancak büyük tereddütlerle verdiği tavizler bile, IMF'yi ve Türkiye'deki kimi iş çevrelerini yatıştırmaya yetmemişti. Özellikle de TÜSİAD, durumdan hiç memnun değildi. Çünkü onlara göre Ecevit, IMF'nin taleplerini karşılayacak kadar ileri gitmemişti. Aslında Ecevit hükümeti, ülke içindeki tüketimde büyük bir azalmaya yol açacak şekilde ihracatı teşvik politikası uygulamıştı ancak; bu politikanın yararları 1980'lerde görülecekti. Sonuçta Ecevit'in yerini alan Demirel, IMF' nin önerilerini Washington'u ve TÜSİAD'ı memnun edecek şekilde uygulamaya koymuş ve Turgut Özal'ı baş ekonomik danışmanı olarak atamıştı.

Burjuvazinin çeşitli katmanlarının 1979 yılı içinde Ecevit hükümetinin "gitmesi gerektiği" hususunda bir fikir birliği oluşturdukları ve bu doğrultuda topluca bir saldırıya geçildiği bilinen bir gerçektir. Bu yönde özellikle TÜSİAD'ın hükümet aleyhtarı ünlü basın ilanları, bu saldırının belki de doruk noktasını oluşturmuştu. Nitekim, sermayenin TİSK, TOBB ve Ege Bölgesi Sanayi Odası, Hür Teşebbüs Konseyi gibi resmi ve gayri resmi organları, bu konuda TÜSİAD'ı yalnız bırakmamışlar; aksine ağır ve yıkıcı eleştirilerle siyasi iktidarı yıpratma kampanyasına katılmışlardı. Ancak burada sorun sadece iş çevrelerinin hükümet aleyhinde içte ve dışta bir "kamuoyu yaratma" kampanyasından ibaret değildir. Boratav'ın da ifade ettiği gibi, kapitalist bir ekonomide "kriz yönetimi", burjuvazinin belli ve aktif bir işbirliği gerçekleşmedikçe mümkün değildir (1995: 72). Sonuçta 1979 yılında hükümetin tüm çabalarına rağmen sermaye sınıfı böyle bir işbirliğini reddederek, krizin derinleşmesini sağlamış ve hükümetin devrilmesinde de çok belirleyici bir rol oynamıştır.

Hükümetle sermaye sınıfı arasında yaşanan bu gerilime hegemonya sorunsalı açısından yaklaşan Tünay; Gramsci'nin, hegemonya krizinin açık göstergelerinden biri olarak egemen sınıf ile onun siyasi temsilcileri arasındaki bağın kopuşuna dikkat çektiğini, Türkiye'de de benzer bir olgunun söz konusu süreçte ortaya çıktığını

belirtmektedir (2002: 186-187). Başka bir deyişle, sağ kanattaki siyasi parti ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamayı başaramamış; böylece egemen sınıfın çıkarlarını gerçekleştirmede ve sınıf mücadelesini kontrol altına almada başarısız olmuştur. Bu nedenledir ki, 1970'lerin sonlarında askeri müdahale olasılığı neredeyse kesindi .⁸

Neticede 1971'deki askeri müdahale, toplum alanının genişlemesi yolunda atılmış küçük adımların eski mevzilere geriiletilmesi işlevini görmüştür. Başka bir deyişle 1971 müdahalesi, sivil toplumun hukuk sistemindeki formel temellerinin her an ortadan kaldırılabilceğini de göstermiştir. Bu noktada 1971 dönüşümünü değerlendiren Gevgili, 1971 Rejimi'nin rahat ve güvenli ortamında yüksek gümrük tarifeleri aracılığıyla kapitalist Batı sanayilerinin dış rekabetinden korunan Türk sanayi burjuvazisinin, iç pazar'da büyük üstünlükler sağlayabildiğini; bankalar, sigortalar ve benzeri mali sermaye kaynaklarının, geçmişte tarım ve ticaret burjuvazisini beslerken; giderek devlet desteklerinden de yararlanan yeni sanayi burjuvazisinin egemenliğine kaymaya başladığını belirtmektedir (1987: 674-676).

Özetle 1960-1980 arası dönemi değerlendirecek olursak; toplumdaki ekonomik dengesizliklerin yoğunluk kazandığı bir ortamın 1960-1980 dönemini oluşturduğu izlenimi açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu dönem işadamları ve sanayicilerle, kamu bürokrasisinin önde gelenleri olarak ifade edilebilecek bir orta sınıfın Türkiye'de yükselmeye başladığına işaret etmektedir. Ancak, Batı'dan farklı olarak bu orta sınıf reform veya büyük çaplı toplumsal ve ekonomik değişiklikler isteyen bir sınıf değildir. Nitekim, Batı'da monarşi ve aristokrasiden politik ve sosyo-ekonomik haklar elde etmek için yoğun ve şiddetli bir mücadeleye girmek zorunda kalan

⁸ Hegemonya, baskı ve fiziki güce karşı rızayla özdeşleştirilebilir. Başka bir deyişle hegemonya, kolektif bir irade ya da genel bir çıkar yaratma yoluyla tüm diğer sınıf ve grupların çıkarlarını hegemonik sınıfın çıkarlarına eklemlenmek suretiyle egemen olma anlamına gelmektedir. Nitekim eklemlenme süreci, çeşitli kültürel kurumlar aracılığıyla gerçekleşir. Bu kurumlar arasında eğitim, mimari, medya ve diğer sistemleri sıralamak mümkündür. Bu yüzden hegemonya, yalnızca egemen sınıf kesimleri arasında siyasi bir ittifakın ya da birliğin kurulması değil; aynı zamanda egemen sınıfın ya da onun bir kesiminin tabi sınıflar ya da gruplar üzerindeki ahlaki ve entelektüel liderliğidir. Bu bakımdan hegemonya, toplum içindeki kısmi çıkarların entegrasyonu, asimile edilmesi, eklemlenmesi ve kimi zaman da nötralize edilmesi süreçlerini içeren "pedagojik" bir ilişkidir. (Mouffe, 1979: 187)

burjuvazi; Türkiye'deki orta sınıfın devlet himayesinde ve desteğinde kurulmasından dolayı çok daha farklı bir politik ve toplumsal ortamla karşı karşıyadır. Bu nedenle Türk orta sınıfı, Batı'dakinin tersine, ekonomiye karışmayan bir devlet istememektedir.

2.5. Liberal Ekonomi Politikalarına Geçiş ve Doğurduğu Sonuçlar (1980 ve Sonrası)

Dünya'da ve ülkemizde 1980'li yıllar, “küreselleşme” rüzgarlarının esmeye başladığı ve buna bağlı olarak da popüler ikon patlamasının (Adaklı, 2001: 242-243) yaşandığı dönem olmuştur. Özellikle de medya endüstrisinin giderek devleştiği bu dönemde, hemen her gün yeni bir ikon piyasaya sürülmekte, hızla tüketilmekte ve yerine yenileri konulmaktaydı. Dolayısıyla 80'lerle birlikte Türkiye de küreselleşme cereyanından ve popüler ikon patlamasından nasibini almıştır. Buna göre; ekonomide neo-liberalizm, ideolojik alanda ise yeni sağ, bu dönemin hegemonik kültürünün temel bileşenleri haline gelmiş; İngiltere’de Thatcher’ın, ABD’de ise, Reagan’ın temsil ettiği yeni dünya düzeni’nin ülkemizdeki temsilcisi ise, Özal olmuştur. Devletçilik karşıtlığı, serbest piyasacılık gibi neo-liberal politikaların en önemli retorik temaları ile aile, din, ırk gibi geleneksel unsurların bir arada harmanlandığı yeni sağ ideoloji, bu dönemde egemen bloğun şiddetle ihtiyaç duyduğu birleştirici bir unsuru teşkil etmiştir. Böylece yeni/eski, eylem/söz, çağdaş/çağdışı dikotomileri üzerine yükselen Özalcı retoriğe, sermaye cephesinde ise, TÜSİAD tekabül etmiştir. İşte bu nedenledir ki Boratav, 1980'li yılların en önemli özelliğini; girişimci sınıf ideolojisinin ekonomik konularda toplum hayatına önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak kadar egemen olması şeklinde nitelendirmektedir (ayrıntılı bilgi için bkz. 1995).

Türkiye’nin süregelen ekonomik ve siyasi sıkıntılarının 1980’den sonra çeşitli faktörlerin etkisiyle önemli ölçüde yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Türkiye’yi yeni bir dengenin oluşumuna götüren gelişmeleri ise Tünay; ihracata dayalı kalkınma stratejisine kayış, hukuk ve düzenin yeniden yapılandırılması, giderek daha da

kötüleşen gelir dağılımı, yeni tür bir bireyciliğin ortaya çıkışı ve hepsinden önemlisi, yeni sağ hareketinin oluşumu olarak nitelendirmektedir (2002: 177-179). Böylece, bir yandan IMF tarafından yönlendirilen politikalar Türkiye'nin dünya kapitalist sistemine entegrasyonunu güvence altına alırken; diğer yandan da ideolojik konumlanması ve özgül stratejileriyle Reaganizm ve Thatcherizm'e büyük benzerlikler gösteren bir yeni sağ ittifak oluşmuştur. Dolayısıyla Türkiye'de yeni sağın 1980 askeri darbesinden sonra açıkça yeni bir hegemonya kurmaya kalkıştığını belirten Tünay; bu girişimin sadece iktidarı ele geçirmeyi merkezine almadığını, aynı zamanda kimi önemli hegemonya alanlarını da zaptetmeye dek uzandığını kaydetmektedir. Bu hegemonya alanları arasında ise; eğitim, dini davranış, bireysellik, medya ve hepsinden öte sermaye ve emek arasındaki sömürü ilişkisinin yeniden inşa edilmesini saymak mümkündür. Altı çizilmesi gereken bir başka nokta ise, aynı hareketin Thatcherci bir biçim içinde kalarak, projelerini başarıyla sonuçlandırmış olmasıdır. Bu durum yalnızca Türkiye'nin dünya kapitalist sistemine giderek daha da fazla entegre oluşunun önemli bir vechesini açığa çıkarmakla kalmaz; aynı zamanda hem iç faktörlerle hem de gelişmiş kapitalist merkezler tarafından dayatılan işbölümünce belirlenen birikim stratejisiyle de uyum içindedir.

Dönemin ideolojik eğilimini bu şekilde belirttikten sonra; 1980 ihtilalinin ardından uygulamaya konulan ve belki de ihtilalden daha çok konuşulan ve eleştirilen 24 Ocak Kararlarından bahsedebiliriz. Buna göre, özellikle 1970'li yılların başından beri temel bir takım stratejik kararların alınmasını mevcut hükümetlerden talep eden sanayicilerin bu talepleri, 24 Ocak 1980 kararları ile yeni bir boyuta taşınmıştı ve bu kararlar, işadamları-siyasal alan etkileşimine de yeni bir boyut kazandırmıştı. Bu nedenle 24 Ocak kararları, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik yaşamında önemli bir değişimin başlangıcını oluşturmuş ve bugün yaşamakta olduğumuz sürecin dinamiklerini de bir yerde bu kararlar şekillendirmiştir.

Konuyla ilgili olarak önemli tespitlerde bulunmuş kimi araştırmacılar da; örneğin Berzeg, Türk ekonomisinin 24 Ocak 1980 kararlarıyla, çok geri bir çizgiden de olsa, zorunlu olarak kısmi bir liberalleşmeye yöneldiğini söylemekte (1996: 171-172); Çavdar ise, 24 Ocak kararlarıyla IMF reçetesinin iç politikada baskılı siyasete dönüştürüldüğünü, gerçek ücretlerin sürekli olarak aşağıya çekildiğini, sürekli zam

ve sürekli devalüasyon formülünün benimsendiğini, büyük holdinglerin, küçük ve orta sermayenin yakınmasına karşın gözetildiğini, ülkenin ihracatının bir özel kartele bağlandığını v.b. belirtmektedir (2000: 274-277). Bu nedenledir ki 24 Ocak kararları, Türkiye'de son on beş yılın temel belirleyicisi olmuştur. Bir yandan günümüzde başarısızlığı her yönden kanıtlanmış olan liberal ekonomi politikası; diğer yandan, bir önceki bölümde de belirtildiği gibi, anti-demokratik ve baskıcı siyasal politikalar, bugün içinde bulunduğumuz bunalımı ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan 24 Ocak 1980 kararlarının kısa dönemli istikrar önlemlerinin ötesinde orta ve uzun dönemli yapısal dönüşümlere de yönelik olduğunu ve bu kararlarla kısa dönemde ödemeler dengesinde bir iyileşme ve enflasyon hızında bir yavaşlama amaçlanırken; orta ve uzun dönemde Türkiye'nin ithal ikameci birikim modelinden uluslararası rekabete açık, dışa dönük, sanayileşmeye dayalı yeni bir birikim modeline geçmesinin de hedeflendiğini belirten Altıok; bunların gerçekleşmesi halinde, ödemeler dengesindeki iyileşmenin kalıcı olacağını, dolayısıyla da ekonominin sık sık döviz darboğazına girmesinin önleneceğinin dile getirildiğini (2002: 90) kaydetmektedir.

Kepenek ve Yentürk ise, 24 Ocak kararlarıyla tüketim talebinin kısılması, tasarrufların arttırılarak mali kurumlar aracılığıyla yönlendirilmesi, kamu kesimi açığının kapatılması, ihracatın teşvik edilmesi ve enflasyonun mali yapıda ortaya çıkardığı çarpıklıkların giderilmesinin amaçlandığını (1994: 182-193) söylemektedir.

Kısacası 24 Ocak kararları IMF, Dünya Bankası ve OECD kaynaklı büyük kredi olanakları ile de desteklenmiştir. Böylece Türkiye ekonomisinde merkezi kararlarla yürütülen iç talebe yönelik, ithal ikameci sanayileşme stratejisi terk ediliyor ve yerine serbest piyasa güçlerine duyarlı, uluslararası rekabete açık, ihracata yönelik bir kalkınma stratejisi konuluyordu (Çeçen ve Doğruel, 1990: 111-112). Dolayısıyla, kararların uygulanmasında iki evreyi birbirlerinden ayırt etmek gerekir. Bunlardan ilki, kararların askeri rejim koşullarında uygulandığı bir dönemi yansıtır ve 1983 yılındaki seçimlerin yapıldığı tarihe kadar sürer. İkinci evre ise, 1983 seçimleri sonrasında daha radikal bir liberalleşme politikasının takip edildiği ve ağırlıklı olarak Özal'ın kişiliği ile ön plana çıkan bir zaman dilimindeki etkileşimleri içerir.

Olayın diğerk cephesinde yer alan burjuvazi ise, 24 Ocak ve 12 Eylül operasyonları ile 1977-79 krizine bir anlamda yanıt getirmiştir ki bu yanıt, esas olarak işgücü piyasasının ekonomi-dışı, yani askeri ve yasal yöntemlerle disiplin altına alınmasıdır. Nitekim sendikal faaliyetlerin askıya alınması, DİSK yöneticilerinin yargılanması, grev yasağı, ücret belirlenmesinin toplu sözleşme düzeninden Yüksek Hakem Kurulu (YHK)'na kaydırılması, sözü geçen askeri yöntemlere örneklerdir (Boratav, 1997b:162-163),. Dolayısıyla 1982 Anayasası'nın sermaye-emek ilişkilerinde açıkça emek aleyhtarı tavır alan hükümleri ile askeri rejimin çalışma hayatına ilişkin olarak gider ayak çıkardığı bir dizi yasal düzenleme, işgücü piyasasının yasal ve kurumsal yöntemlerle disiplin altına alınması çabalarına örnek gösterilebilir. Burada sözü edilen gelir politikalarına ilişkin düzenlemelerde ise, askeri yönetim TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) ve TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) lobilerinin görüşlerini sadakatle izlemiştir. Türk-İş Yönetimi ise, sendikal aidatların Check-off sistemiyle kesilmesi gibi bazı küçük ödünler karşılığında, sermaye ve askeri yönetimin bu ortak saldırısına teslim olmuştur.

Bu gelişmelerin ardından 1980-1983 döneminde uygulamaya konulan istikrar politikalarıyla, temelde ticari ve mali serbestleşmenin ön koşullarının hazırlanmasının sağlandığına dikkat çeken Altıok; Kasım 1983'de yapılan seçimlerden sonra iktidara gelen Özal hükümetinin, ekonomide daha fazla serbestleşmeyi ve dışa açılmayı savunan bir yaklaşım sergilediğini belirtmektedir. Nitekim bunun için sanayi, ticari ve mali sermaye üzerindeki dolaysız vergi yükü düşürülmüş, vergi yükünün düşürülmesiyle özel sektörün yatırımlarının ve dolayısıyla üretiminin teşvik edilerek kar oranlarının artırılması amaçlanmıştır (2002: 95-98). Böylece dışa dönük sanayileşme perspektifinde en önemli rol ihracatın arttırılmasına yönelik olduğundan, 1983 yılından sonra ticaretin serbestleştirilmesi uygulamalarına daha da hız verilmiştir.

Üç yıllık askeri rejimin ardından Kasım 1983 genel seçimlerini ülkede süregelen hegemonya krizini ANAP'ın liderliğinde çözme yolunda bir kampanyayı başlatması nedeniyle Türkiye tarihinde çok önemli bir dönemin başlangıcı olarak

değerlendiren Tünay; aslında bu krizin köklerinin, hızlı bir kapitalist gelişmenin gerçekleştiği 1970'lere ve hatta 1960'lara kadar gittiğine işaret etmektedir (2002: 184). Bu gelişme, büyük toplumsal dönüşümlere neden olmuş ve kapitalist üretim biçimine içkin olan yapısal çelişkileri açığa çıkarmıştır. Neticede milyonlarca tarım üreticisinin üretim alanlarından ayrılıp kentlere ve sanayi bölgelerine doğru kitlesel olarak göç etmesiyle sonuçlanan tarım toplumundan yarı-sanayileşmiş topluma geçiş süreci; 1980'lere gelindiğinde çoktan tamamlanmıştı. Diğer yandan, aşırı derecede düşük ücret düzeyi, işsizlik sorunları ve emeğin örgütsüz durumu, bu sektörün çoğunluğunu hızla yoksullaştırmıştı. Ayrıca, kapitalist gelişmenin sonucunda kırsal bölgelerde ortaya çıkan toplumsal tabakalaşma süreçleri, tarımdaki geleneksel ekonomik örgütlenme biçimlerinin çözülmesini de hızlandırmıştır.

Özal'ın iş çevreleri ile köklü ilişkilerinin temellerinin uzun süren (1967-1971) DPT müsteşarlığı sırasında özel sektöre sağlanan çeşitli teşviklerin DPT vizesinden geçme uygulamasının başlamasıyla birlikte atıldığını öne süren Boratav (1995: 74); 1970'li yılların ortalarında Özal'ın, Sabancı'nın genel koordinatörü, kendisine ait ufak-tefek birkaç şirketin yöneticisi, MESS başkanı, TÜSİAD'ın "fikir ve yeni görüşler üretebilen" üyelerinden biri olarak iş çevrelerinde de seçkinleşerek, saygınlık kazandığını belirtmektedir. Nitekim MESS başkanlığı, sendikal harekete karşı sert ve ödünsüz tavırdan yana olan sermaye grupları arasında Özal'ın prestijini iyice artırmıştı. Dolayısıyla Ecevit aleyhtarı kampanyayı örgütleyen ve finanse eden sermaye çevrelerinin, Özal'ın atanmasını "işte, bizden biri" düşüncesiyle alkışladıklarına hiç şüphe yoktur. Tam da bu noktada, 1970-1980 döneminde sağ ve sol kesimlerin hedefi haline gelmiş olan işadamlarının; ANAP dönemiyle birlikte artık kamuoyunun ön sıralarında yer alma konusundaki çekingenliklerini bir tarafa atıp, gittikçe artan bir hızla kamuoyu vitrininin ilk sırasında yer almak için birbirleriyle yarışmaya başladıklarını görmekteyiz.

Özal'la birlikte IMF, Dünya Bankası ve OECD'nin temsil ettiği uluslararası iş dünyasının ve mali çevrelerin Türkiye'ye yeniden güvenmeye başladığını ve 1980 öncesinin hükümetlerine verilmeyen kredilerin yeniden akmaya başladığını ifade eden Zürcher; programın ödemeler dengesinin iyileştirilmesi, enflasyonla mücadele

ve ihracata yönelik bir serbest piyasa ekonomisinin yaratılmasını kapsayan üç kısımdan oluştuğunu belirtmektedir. Ancak, yeni ekonomi siyasetinin yükü hem sanayideki hem de kamu kesimindeki ücretlilerin sırtına binmekteydi. Fiyat artışları, ücretlerin dondurulması ve yüksek faiz oranları, çoğu ücretlinin 1979-1989 yıllarındaki reel satın alma gücünde yüzde 40 ile 60 arası bir düşüşe neden olmuştu. Ancak yine de, bu on yıl içinde asıl kazançlı çıkanlar, her zamanki gibi büyük aile holdingleri olmuştu. Bunlardan bazılarının - Koç ya da Eczacıbaşı grubu gibi - kökleri ise, 1920'lere kadar gidiyordu. Bazıları ise - Çukurova grubu ve (bilhassa Özal'a yakın olan) Sabancı grubu gibi - 1950'lerde yükselmeye başlamışlardı. Üçüncü "kuşak" holdinglerini ise, ENKA ve STFA gibi inşaat şirketleri oluşturuyordu. Nitekim bunlar, 1980'li yılların başlarında petrol üreten Arap ülkelerindeki inşaat patlamasından yüksek kazançlar elde etmişler ve böylece öteki iş kesimlerine de kaynak yaratmışlardı (2000: 425-432) (Bütün bu şirketlerin neredeyse tümü aile mülkiyetli şirketlerdi ve holding şirketleri olarak yapılanmış olup; kendi bankaları, sigorta, ticaret ve üretim şirketleri vardı). Kısacası 1982-1985 yılları arasında, Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya olan ihracatı, Avrupa Topluluğu ülkelerine olan ihracatını aşmış; İran ise, en büyük pazar olmuştu. Daha sonra ise AT yeniden Türkiye'nin esas ihracat pazarı haline gelmişti. Neticede 1980'li yılların ekonomi politikaları, zengin ile fakir arasındaki farkı çok daha fazla artırmıştır.

1980'lerde ihracatta yaşanan patlama, Türkiye'nin, Özal'ın sözleriyle, "köşeyi döndüğü" ve "çağı yakaladığı" yanılsamasını yaratmıştı. Bu iyimserlikle ve bir kısmi kemer sıkma politikasına rağmen Özal, 1987 genel seçimlerini kazanmayı başarabilmişti. Ancak, 1987 seçimlerinin ardından burjuvazinin ANAP'a karşı tavırlarında yeni bir bölünme gözlenmiştir. Nitekim, 1980-1985 yıllarında burjuvazinin genel ve sınıfsal çıkarlarının, kısmi ve bireysel çıkarlara başat olduğunu; işgücü piyasalarını emek aleyhine temelden ve yeniden düzenleyen, işçi sınıfını disiplin altına sokmayı hedefleyen askeri rejimin operasyonları ile ANAP'ın ilk iki yılında iktisat politikasının çeşitli öğelerinin bir bütün olarak sermaye lehine yeniden düzenlemesinin, sözünü ettiğimiz genel ve sınıfsal çıkarlar açısından büyük önem taşıdığını söyleyebiliriz (Boratav, 1995: 78-80). Dolayısıyla 1986-87 yıllarında, bu temel operasyonlar tamamlanmış ve yeni modelin sermayenin alt-

grupları arasında tarafsız olmayan ögeleri ve Özal grubunun şirketler ve işadamları arasında da tarafsız olmayan uygulamaları, burjuvazi-siyasi iktidar ilişkilerine damgasını vurmaya başlamıştır.

Türkiye’de askeri yönetim ile ANAP iktidarı altında geçen 1980-91 dönemi ise, siyasal açıdan olumlu anlamıyla ‘istikrarlı’ bir dönem sayılmayacaksa (ki sayanlar az değildir), siyasal istikrarsızlık 1980 sonrası dönemin bütününe yayılan bir durumdur. Sözü edilen bu istikrarsızlığın köklerini 1980’de yürürlüğe konan yeni birikim modeline dayandıran Ataay; 1980’le birlikte yaşanan dönüşümün, ithal ikameci sanayileşme politikaları çerçevesinde iç pazarın genişletilmesi amacı doğrultusunda sanayi sermayesi etrafında oluşan ve daha geniş toplumsal kesimleri kapsayan bir hegemonyanın yerini; dünya ekonomisi ile entegrasyonun artırılması amacı doğrultusunda, toplumun geniş kesimlerinin dışlandığı daha dar bir hegemonyaya bırakmasından başka bir şey olmadığını kaydetmektedir (2002: 203-204). Dolayısıyla 1980 sonrasında siyasal rejimin daha zayıf bir toplumsal desteğe sahip oluşu; kökleri ekonomide yatan bu süreçle ilişkilidir.

1989-1993 döneminin belirleyici özelliklerini ise, bir yandan bölüşüm politikalarında popülizme zorunlu bir dönüşün; diğer yandan da dışa dönük liberalleşmede yeni ve cesur adımların atıldığı bir dönem olarak tanımlayabiliriz (Boratav, 1997b: 167). Aslında bu iki yöneliş, kısmen birbiriyle ilişkilidir ve sonuçta Türkiye ekonomisini 1994 krizine sürükleyen koşulları da yine bunlar oluşturmuştur. Bölüşüm politikalarında dönüm noktası ise, bir yandan 1989 yılının işçi eylemleri, diğer yandan da aynı yılın Mart ayında ANAP'ın yerel seçimlerde çok ağır bir yenilgiye uğramasıdır. Ancak, kamu sektörü işçilerinin başı çektiği (ve "bahar eylemleri" adını alacak olan) protesto hareketleri ve bunlara katılan sendikalar, kamuoyunda sempati ile karşılanan demir-çelik, SEKA ve Zonguldak grevleri, iki referandum yenilgisi ile büyük bir seçim hezimetinin üst üste binmesi, ANAP'ı popülist politikalara gönülsüzce de olsa dönmeye zorlamıştır.

Buna göre Boratav, finansal sistemde bu yılların en çarpıcı yeniliğinin, Ağustos 1989'da kabul edilen 32 sayılı karar sonunda dış dünya ile Türkiye

arasındaki sermaye hareketlerinin serbest bırakılması; diğer bir deyişle öncelikle sermaye kaçışlarını önlemeye dönük kambiyo kontrollerinin kaldırılması olduğunu ifade etmektedir (1997b: 168-169). Dolayısıyla ilk baştaki miktar kısıtları bir kaç ay sonra tamamen kaldırılacak ve 1990 yılının başlarında IMF'nin ölçütlerine göre TL konvertibiliteye geçmiş olarak kabul edilecektir. Sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı bir ortamda, para (faiz) ve döviz kuru politikaları birbirine bağlanır ve Merkez Bankası'nın rolü de genişler. Bu nedenle, Türkiye'de de söz konusu durum gerçekleşmiş; ancak, kamu açıklarının iç borçla finansmanından doğan zorlamalar, Merkez Bankası ile Hazine arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi sonucunu doğurmuştur. Neticede dışa dönük politikalar da, büyük ölçüde yukarıda değinilen 32 sayılı kararın etkisi altında belirlenecektir. Diğer yandan, döviz kurunun ucuz (TL'nin yapay olarak değerli) tutulması kısa vadeli sermaye girişlerini canlandırmış; bu durum genişleme konjonktürü ile birleşince de 1993 yılında Cumhuriyet tarihinin en büyük dış ticaret ve cari işlem açıkları gerçekleşmiştir. Bir yandan AT'a Gümrük Birliği için yapılan başvuru, diğer yandan GATT-Uruguay görüşmelerinin korumacılığının zaman içinde tasfiyeye dönük bir yöneliş içinde gelişmesi, bu yıllar içinde dış ticaret rejimini serbestleşme doğrultusunda etkilemiştir. Aynı zamanda ithalat rejiminde liberalleşmeye dönük uygulamalar süregelirken; ihracat teşviklerinin bir bölümü, örneğin "vergi iadesi" adı altında sağlanan sübvansiyonlar, AT'dan gelen tepkilerle ve GATT kuralları gereği kaldırılmış veya hafifletilmiştir.

Buraya kadar bahsedilenler ışığında, 1981'den 1994 krizine kadar olan dönemi bir bütün olarak ele alırsak; iktisat politikalarında "yapısal uyum" diye adlandırılan serbestleşme boyutunda bir süreklilik göze çarpmaktadır. Nitekim, dönemin ilk on yılına Turgut Özal'ın çeşitli konumlarda damgasını vurmuş olması, bu sürekliliğe katkı yapmış; 1991'de iktidara gelen DYP-SHP iktidarı ise, kısa bir duraklama sonunda ve özellikle Çiller'in başbakanlığından sonra, aynı politikalara sorgulamadan bağlanmış. İstikrar politikaları bakımından ise, söz konusu dönemde büyük bir başarısızlık söz konusudur. Öyle ki; neo-liberal politikaların istikrar boyutu zaman zaman ihmal edilmiş, ayrıca ortodoks reçetelerin Türkiye'de fiyat ve dış denge bakımından istikrarı sağlamaya yeterli olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Uluslararası finans çevreleri, yapısal uyum politikalarına, yani ekonomik liberalizme,

monetarist istikrar programlarından daha fazla değer verdikleri için, dönemin büyük bir bölümünde Türkiye, gelişme yolundaki ülkelere neo-liberal politikaların bir başarı örneği olarak gösterilmiştir. On yılı aşan emek aleyhtarı politikaların uygulanması 1989'dan itibaren imkansızlaşınca, popülizmle liberalizmi birleştirmeye çalışan yönelişler, Türkiye ekonomisini farklı bir sorunlar kümesine ve sonunda 1994 bunalımına doğru sürüklemiştir.

Kısacası, 1980 sonrasında sermaye grupları arasında onların siyasi merkezle ilişkilerini yakından etkileyen gelişmeler, yukarıda özetlemeye çalıştığımız değişim trendi ile yakından ilişkilidir. Özellikle de 1980'den itibaren gelişme gösteren ve günümüzde de temel ayrımları devam eden bu gelişmelerde etkili olan bazı dinamikleri ise, şöyle belirtebiliriz. Yüksek faiz politikası ve dış pazara açılmayı teşvik stratejisinin ithal ikameci bir sanayi stratejisi içinde gelişme göstermiş olan sermaye çevreleri üzerinde meydana getirdiği baskı ve bizzat uygulanan ekonomi politikalarının, sermaye yatırımları ve bileşimi üzerinde yol açtığı değişimler günümüzde de hala etkinliğini sürdürmektedir. Bu nedenledir ki bu değişiklikler, işadamları-siyasal alan etkileşimlerine yeni boyutlar kazandırmış; neticede 1980 sonrasında, özellikle de 1983'ten sonra, işadamları- hükümet ilişkilerinde bire bir diyalog yoluyla siyasi kararları etkileme, yaygın bir davranış biçimi olmuştur. Dolayısıyla teşvikli kredi tahsislerinde, kredi ertelemelerinde ve hafifletme anlaşmalarında iktidara yakın olma ve diyalog kurabilme önemli rol oynamıştır.

Yukarıda ana hatlarını vermeye çalıştığımız eksen, işadamları örgütlenmelerinin siyasi birimlerle etkileşimlerinde temel rol oynayan dinamik ve evreleri de oluşturmaktadır. Şöyle ki; Türkiye'de uzun yıllar devlet eliyle bir zenginleştirme süreci yaşanmıştır. Bu süreç, Cumhuriyet'in ilk yıllarında gayrimüslimlerce boşaltılan ya da terk edilen ekonomik etkinliklerin, Müslüman Türkler tarafından doldurulması ve özellikle de tarım merkezli bir kalkınma politikasının takip edilmesi yolu ile gerçekleştirilmişti. Ancak, 1930'lu yıllara gelindiğinde, siyasi kadrolar arasında yaygın olan solidarist (dayanışmacı) kalkınmacı anlayışın, güçlenen ticari gruplar arasında pek taraftar bulamadığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle sanayileşmeye dönük strateji, giderek devlet eliyle ve zenginleştirme sürecine paralel olarak devam

ettirilmiştir. Böylece 1930'ların katı devletçiliği ve 40'lı yılların savaş koşulları altında devletin müdahale ve yönlendirme etkinliği daha da güçlenmiştir. Nitekim bu dönemde, sanayi kuruluşları ağırlıklı olarak devletin elinde toplanırken; savaş koşullarında özel sektörde tarımsal ihracatçı ve tüketim malları ithalatçısı ticari gruplar iyice güçlenmişti. Çok partili hayata geçiş süreciyle birlikte ise; ticari gruplar, ağırlıklı olarak savaş yıllarında CHP'nin uyguladığı bazı politikaların da etkisiyle, gelişen muhalefeti desteklemişler ve devletçi politikalara karşı bir refleksle demokrasiye sarılmışlardır. Öyle ki, 1960 darbesinden sonra karşılarında buldukları katı bürokratik tavır ve ithal ikameci politikaların getirdiği yük, onların bu eğilimlerini iyice güçlendirmişti. 60'lı yıllarla birlikte girilen planlamacı-ithal ikameci sanayileşme politikasının yürütülmesi ise, fazlasıyla döviz stokuna bağımlıydı ve bu stok devlet tekelinde bulunduğu için, dağıtımına ilişkin sorunlar temel çatışma eksenini oluşturuyordu. Böylece, içe dönük bir biçimde gelişme gösteren sanayinin duyduğu döviz ihtiyacı ve tarımsal ürün ihracı, dış krediler yoluyla karşılanamayınca, sorun bir krize dönüşmüştü. Bu tür gelişmelerin etkisiyle de 70'li yılların sonlarına doğru sistem çökmüş ve bu koşullar altında ihracata dönük, döviz kazandırıcı bir ekonomi politikasına geçilmesi konusunda siyasal kararlılık güçlenmişti. Bu nedenle 24 Ocak 1980 ekonomik kararları, 12 Eylül müdahalesinin getirdiği koşullar altında kalıcı bir dönüşüm politikasına dönüşmüştü. Neticede Türkiye'nin süregelen ekonomik ve siyasi sıkıntıları, 1980'den sonra çeşitli faktörlerin de etkisiyle önemli ölçüde yoğunlaşmıştır. Özellikle, ihracata dayalı kalkınma stratejisine kayış, hukuk ve düzenin yeniden yapılandırılması, giderek daha da kötüleşen gelir dağılımı sonucu yeni tür bir bireyciliğin ortaya çıkışı ve hepsinden önemlisi yeni sağ hareketin oluşumu, Türkiye'yi yeni bir dengenin oluşumuna götüren gelişmeler arasında en çok göze çarpanlardır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, bu temelden hareketle incelenecek olan TÜSİAD; gerek yasal statüsü ve sosyo-ekonomik yapısı, gerekse bu temelden hareketle üstlendiği işlevler itibariyle daha sağlam bir zemine oturtulacaktır.

B. Milli Burjuvazinin Güç Arayışı: TÜSİAD

1. TÜSİAD'ın Kuruluşu ve Kuruluşunda Etkili Olan Faktörler

Türkiye'de özellikle 70'li yıllarda kurulan gönüllü üyeliğe dayalı işadamları derneklerinin, temel amaç olarak kısa dönemli maddi çıkar maksimizasyonundan vazgeçen ve toplumsal bir rol üstlenmeyi seçmiş az sayıdaki büyük işadamları tarafından kurulduğunu belirten Buğra (1997: 322); bu durumun bir taraftan özel sektörün gelişmesiyle, diğer taraftan da 1960'lı ve 70'li yıllardaki bazı gelişmelerin işadamlarının bir bölümünde sınıfsal konumlarını toplumsal planda yeniden gözden geçirme zorunluluğunu hissetmelerinden kaynaklandığını ifade etmektedir.

TÜSİAD'ın kuruluş döneminde etkin bir biçimde rol oynamış bir yönetici, 12 Ekim 1969 günü yapılmış olan milletvekili seçimlerinden beklenen istikrarın sağlanamadığını, 10 Ağustos 1970 tarihinde açıklanan devalüasyon ve ekonomiyi düzene sokma tedbirlerinin ise, iş alemine güven vermediğini; okuma çağındaki gençlerin öğrenime ayırmaları gereken zamanın mühim bir kısmını boşa harcadıklarını, çatışmalar, boykot ve işgallerin genç kuşağın yetişmesini engellediğini ve işveren ilişkilerinde süregelen devamlı anlaşmazlıklar yüzünden, memleket için çok değerli işgücünün boşa kaldığını ve çalışma günlerinin boşa harcandığını belirtmektedir (aktaran Kırac, 1996: 178).

Diğer yandan TÜSİAD'ın kurucularından ve ilk protokolde imzası bulunanlardan biri olan İzmir'li sanayici Selçuk Yaşar ise; TÜSİAD'ın kurulduğu yıllardaki ortamı ve bunun dernek oluşumunda oynadığı rolü, anılarında şöyle anlatmaktadır. "DİSK ve TİP kurulmuş, Batı'ya karşı, yabancı sermaye'ye karşı büyük bir düşmanlık kışkırtılıyor. Servet yanlısı olmak vatan hainliği ile eş tutuluyor; hem devlet düşmanlığı yapılıyor, hem de koyu devletçilik öne çıkarılıyordu... Aşırı sol aldı başını gitti, karşıt kamp da oluştu. Kimse kimsenin düşüncesine önem vermiyordu" (1996: 113-114). Bu sözlerin hemen ardından Yaşar, TÜSİAD'ın söz konusu gelişmelerin zorladığı acil bir korunma duygusu ile oluşturulduğunu kaydetmektedir.

70'li yılların başında büyük işadamları arasındaki yaygın görüş, gelişmelerin aleyhlerinde olduğu yönündeydi ve bu gidişe karşı kendi inisiyatiflerini kullanma eğilimi yaygındı. Sonuçta işadamları kendilerini çeşitli gruplar içinde en gerçekçi eğilim olarak görüyorlar ve haksızlığa uğradıkları şeklinde bir duygu taşıyorlardı. Bu eğilim, ekonomik perspektiften doğan fakat aynı zamanda koşulların zorlaması sonucu sosyal ve siyasal süreçler de içeren bir kapsama sahipti. Kısacası 1970'li yılların başlarında büyük sanayiciler, Türkiye'deki sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmeleri ciddi bir şekilde kendi çıkarlarına aykırı görüyor ve bu duruma karşı uzlaştırmacı önlemlerin alınmasını talep ediyorlardı. Bu grup aynı zamanda, işadamları kimliği içinde kendilerini diğerlerinden ayırmanın da uğraşısını veriyordu.

TÜSİAD'ın diğer işadamları gruplarından kendilerini ayırt ederek farklı bir organizasyon oluşturarak kamusal alana çıkma eğilimini beslemesinin bir diğer faktörü de; bu işadamlarının içinde bulundukları ortama, siyasal ve ekonomik olarak çözüm getirecek merkezi bir kararlılığı, hükümet ve siyasal partilerde görememiş olmalarıdır (Kıraç, 1996: 208) Nitekim 1971 yılına girildiğinde, iktidar partisi kendi içindeki hizipleşmelerle uğraşıyor, bu ortamda hükümet bütçesi TBMM'de reddedilmiş bulunuyordu. Yeni bir bütçenin hazırlanması ve kabulü ise, 4 aylık bir süre almıştı. Yine 10 Ağustos devalüasyonu işadamlarının bekledikleri sonucu doğurmamış, getirilen düzenlemeler ekonomik ortamın düzelmesi yerine daha da bozulmasına yol açmıştı.

Ekonomik önlemlerin, sanayicilerin beklentilerine cevap verememesi siyasal istikrarsızlıkla da birleşince, işadamlarının ekonomi politikalarında kendi çıkarlarının iyi gözetilmediğini ve her şeyden önemlisi belirleyici bir rollerinin bulunmamasından dolayı derin bir kaygı içine düştüklerini dile getiren Gülfidan (1993: 39); Avrupa Ekonomik Topluluğu ile girilen sürecin de, özellikle TÜSİAD kurucuları arasında iç pazara dönük sanayi yatırımlarının artık dışa dönük bir büyümeye yönlendirilmesi gereğine olan inancı arttırdığını söylemektedir. Böylece 1960 sonrası planlı dönem, ilk bakışta yerli sanayici oluşturulması yönünde devletin etkin bir rol üstlendiği bir kalkınma modeli olarak değerlendirilebilirse de; bu yıllar siyasal merkezden

kaynaklanan belirsizliklerin ekonomi politikalarında hakim olduğu ve işadamlarının bu durumdan olumsuz olarak etkilendikleri bir dönemdi. Buğra'ya göre de gerek 60'lı yıllar ve gerekse 70'li yıllar, makro ekonomik kararlardan ve politika uygulamasındaki kurumsal çerçeveden kaynaklanan belirsizliklerin etkili olduğu yıllardı (1997: 193). Her iki dönem sonunda da ekonominin gerek geçmişten gelen, gerekse dönemsel sorunları, iş dünyası için rahatsızlık kaynağı oluştuyordu. Kısacası 70'li yılların başlarından itibaren belirli bir işadamı grubunun sosyo-ekonomik ve siyasal süreçlerde etkinliklerini artırma ihtiyacı duymalarının en önemli nedenlerinden biri; Türkiye'de gelişen devlet ve işadamı ilişkilerinin doğurduğu hiyerarşik kurumlarda var olan temsil problemiyle ilgilidir.

1970'lerin giderek bir hegemonya krizine dönüşen ekonomik ve siyasal bunalım koşullarında, burjuvazinin siyasal ve ideolojik hegemonyasının yeniden kurulmasının gündemin en acil sorunu olduğunu belirten Yalman (2002: 19), 1980'lerde kapitalist dünyanın pek çok yerinde gözlenebilen örneklere paralel olarak, "piyasa"nın da bir hegemonya stratejisi olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir. Nitekim yeni sağ düşüncenin dünya çapındaki yükselişi, tam da Gramsci'nin tanımladığı anlamda, söylem ve politika üzerinde oluşturduğu bir hegemonya olarak görülmekteydi.

Diğer taraftan, 1971 öncesinde henüz etkin bir konumda bulunmayan Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) dışında sermaye çevrelerinin tek örgütü, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) idi. Ancak, büyük işadamları TOBB içinde gerçek ekonomik güçleri oranında temsil olanağı bulamadıklarına inanıyorlardı. Dolayısıyla bu dönemde işadamları, hükümet kararları üzerinde daha tekil olacak ve ortak çıkarlarını eşgüdümlü biçimde savunacak bir örgüt gereksinimini benimsemişlerdi. Nitekim TÜSİAD kurulmadan önce büyük sanayiciler, devletin üyeliğini yürüttüğü sanayi odalarında kayıtlı üyelerdi. Oysa Odalarda çoğunluğu İstanbul'dan olan az sayıda büyük sanayiciler ile irili ufaklı çok sayıdaki küçük sanayiciler arasında çıkar çatışmaları bulunmaktaydı. Büyük sanayiciler içine kapanık, ekonomiden çok liberal ekonomi kıstaslarında çalışabiliyorlardı ve daha çok büyük iş alanlarını finanse edecek kredilerin ve düşük dövizdeki büyük payın arayışı içindeydiler. Çünkü onlar, dayanıklı tüketim

mallarının üretimini yapıyorlardı ve bu yüzden de artan iş talebini destekleyebilecek gelir seviyelerini tercih ediyorlardı. Bu arada mallarını satmak için bağımlı bulundukları iç pazarı düşük ücretler tehdit edebilirdi. Neticede Sanayi Odaları üyeleri olarak sanayiciler, TOBB'a bağlıydılar. Ne var ki TOBB, birliğe hakim olan ticari çıkarı olanlara karşı büyük sanayicilerin taleplerini ifade edebilecekleri bir platform sağlayamıyordu. Belki daha da önemlisi Odalar, siyasi ve ekonomik kazanımlardaki aracı anahtar büyüsünü kaybetmişti. Nitekim 1965 yılına kadar iktidarda olan Adalet Partisi, 1971’de askeri müdahaleden önce Odaların ayrıcalıklı konumunu önemsememişti. Ordu müdahalesinden sonra ise, Ticaret Odaları döviz bırakacak haklarını kaybetmişlerdi. Bu koşullar altında ülkenin önde gelen iki sanayicilerinden biri olan Vehbi Koç, TÜSİAD’ı kurmak için öncülük etmiş (Arat, 1991: 137) ve böylece, gelişmiş batı dünyasında çoktan elde edilmiş sanayileşme ve yaşam standartlarını Türkiye’nin de yakalamasına katkıda bulunacağı ümit edilmişti. Dolayısıyla sanayiciler, bu gelişme süresince “önde gelen güç” olacaklardı. Nitekim, TÜSİAD’ın ilk başkanı Feyyaz Berker, Abdi İpekçi ile yaptığı bir söyleşide; derneğin kuruluş nedenleri arasında 5590 sayılı kanuna göre kurulmuş bulunan Odalar Birliği ve Sanayi Odaları’nın Üyelik sistemi ve siyasal partilerin nüfuzuna açık olmaları nedeniyle ortak ekonomik ve siyasal programları şekillendirmekteki yetersizliklerini dile getirirken; TÜSİAD’ın bu boşluğu doldurmak amacıyla kurulduğunu kaydetmektedir (Milliyet, 23 Ağustos 1971: 7).

Yukarıda çeşitli boyutları ile belirtilmeye çalışıldığı gibi, TÜSİAD’ın kurulmasında birbirine paralel bir dizi gelişmenin rol oynadığını görmekteyiz. Buna göre, korumacı ekonomi politikalarının ve Türk burjuvazisinin kurulmasına yönelik siyasal merkez kararlılığından gelen ve zamanla ticari çıkarlardan ve küçük üretici gruplardan ayrılmış, devlet eliyle oluşturulmuş Oda örgütlerinde yeterince temsil edilemeyen, gelişmiş bölgelerde faaliyet yürüten az sayıdaki sanayicinin, TÜSİAD’ın kurulmasında rol oynadıklarını söyleyebiliriz. Söz konusu bu insanlar, 70’li yılların başında toplumsal gruplar arasında görülen kutuplaşma eğiliminden, bu kutuplaşmanın işadamlarının aleyhine bir söylemle gelişme göstermesinden, bürokratik akışkanlıktan ve siyasal merkezin istikrarsızlığından derin endişe duyuyorlardı. Bu nedenle, bir yandan toplumsal imajlarını güçlendirmek, diğer

yandan da sınıfsal beklentileri doğrultusunda bağımsız hareket edebilme isteği içindeydiler. Neticede bu istek doğrultusunda TÜSİAD'ın kurulma fikri gündeme gelmiş; 12 Mart 1971 müdahalesi de bu arayışları hızlandırmış ve sonuçta 2 Nisan 1971 tarihinde iş dünyasında tanınmış 17 sanayicinin katılımıyla kurucular protokolü imzalanan TÜSİAD, 20 Mayıs 1971 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla resmen kurulmuştur (TÜSİAD Tanıtım Broşürü, 2001). Protokolde; "Anayasamızın öngördüğü karma ekonomi prensiplerine ve Atatürk ilkelerine uygun olarak, sanayi ve hizmet alanlarında çalışan meslek ve işadamlarının bilgi, tecrübe ve faaliyetlerini ahenkleştirerek değerlendirmek suretiyle; Türkiye'nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak amacıyla" bir dernek kurulmasına karar verildiği belirtiliyor ve derneğin devamlılığını sağlamak ve görevlerini yürütmek üzere gerekli mali yardımların, mutabık kalınacak esaslar dahilinde, müştereken yerine getirileceği söyleniyordu. 1996 yılında TÜSİAD tarafından yayınlanan bir broşürde, Derneğin kurulduğu o günler şu şekilde anlatılmaktadır; "1970'li yılların başı... Türkiye' de devletçi politika ve uygulamalar ilericilik olarak kabul görüyor. Serbest piyasa ekonomisi kavramı yüksek sesle telaffuz edilemiyor" (Çeyrek Asrın Ardından TÜSİAD, 1996). İşte TÜSİAD bu günlerin bir ürünü olarak doğmuştur.

Örgüt ilk başlarda daha çok İstanbul merkezli büyük sermayenin çıkarlarını savunuyordu. Üyeler arasında az sayıda Adana, Ankara, Bursa ve Eskişehir'li sanayiciler de bulunmaktaydı. Dolayısıyla TÜSİAD, TOBB'dan farklı olarak büyük sanayicilerin etkinliği altında, onların ekonomik ve sosyal sorunlardaki etkinliğini arttırmayı amaçlayan bir işadamları derneği olarak kurulmuştur. Nitekim TÜSİAD eski Başkanı Ali Koçman'ın da işaret ettiği gibi; "TÜSİAD, farklılıklar içermekle birlikte Türkiye'deki büyük iş sahipleri ile holdingleri temsil etmektedir" (aktaran Gülfidan, 1993: 25). Böylece, sermaye birikim sürecine bağlı olarak güçlenen ve örgütlü bir şekilde çıkarlarını dile getiren büyük sermaye, artık TÜSİAD kanalı ile politik süreçlere de doğrudan müdahale olanağını da elde etmiştir.

Kuruluşunun hemen ardından TÜSİAD, hızlı bir şekilde 1972 ve 1973 yıllarında düzenlenen iş-hükümet konferans serilerinde, özel sektörün gayri resmi

üçüncü temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle Bianchi'ye göre (1984: 268-269) TÜSİAD; sosyal adalet ve halk refahına daha büyük ölçüde ilgi göstermede, özel sermaye birikiminin ivme kazanmasını teşvik etmek amacıyla, hazır olan alternatif önerilerin bir programını sunmak ve yeni gelişimsel stratejinin genel kritiklerini açıklamak için bu fırsatları iyi kullanmıştır. Ayrıca TÜSİAD'ın ticari bankacılık ve tarımsal çıkarların ederlerini kontrol eden sanayicilerdeki finans sermayesinin hızlı birikimini ilerletme arzusu; onu net bir biçimde çok fonksiyonlu olan TOBB'dan ayırmıştır.

70'lerde içe yönelik sermaye birikiminin artık sürdürülemez olduğu noktada TÜSİAD'ın, dışa yönelik sermaye birikiminin de temel çerçevesini belirlediğine değinen Ercan (2002: 64), içe yönelik sermaye birikiminin açık bir krize girdiği 1979 yılı, aynı zamanda TÜSİAD'ın Türkiye ekonomisine/toplumuna bir dizi müdahalenin yapılmasının zorunluluğunu da işaret ettiği yıllar olduğunu belirtmektedir. Nitekim, siyaset üzerindeki en önemli etkisini önemli kaos ortamının yaşandığı 1970'lerin sonunda gerçekleştiren TÜSİAD, bu dönemde siyaset üzerinde etkili olabilmek için uygulanan politikalardan memnun olmadıklarını, gazetelerde reklam kampanyaları düzenleyerek kamuoyunun dikkatine sunmuşlardır. Bu durum Heper'e göre (1991b:18), özellikle King tarafından sistemleştirilen, bireylerin gönüllü olarak oluşturdukları organize grupların hükümetle yakın ilişkiye girebilmek için, kendi durumlarını duyurabilmek amacıyla kampanya türü faaliyetlere yöneldiklerine dair teoriyi doğrulamaktadır. Bu dönemde TÜSİAD'ın gazetelere verdiği ilanlar, Kalaycıoğlu'na göre ise (1991: 86), girişimci sınıfın hükümetin uyguladığı ekonomik politikaları pek sempatik ve tatmin edici bulmamalarının bir sonucudur. Sonuçta derneğin 15 Mayıs 1979'da gazetelerde başlattığı ilan kampanyası, dönemin Bülent Ecevit Hükümeti'nin yıpranmasında önemli rol oynamış ve (Boratav, 1995:72) bu dönemde yaşanan ekonomik kriz, beraberinde siyasi krizi de doğurmuştur. Böylece TÜSİAD, kuruluşundan beri en önemli hareketini bu dönemde gerçekleştirmiş ve dört hafta boyunca (Mayıs-Haziran 1979 tarihleri arasında), yedi gazetede yaklaşık dört sayfa ilanlar yayınlamıştır. “Gerçekçi çıkış, Devlet bekliyor”, “Açlığı paylaşın ya da zenginliği sağlayın”, “Refah ve özgürlük düşmanları “ gibi sloganların kullanıldığı ilanda, gayet etkili bir şekilde sorunlar sıralanmış, çözüm önerileri

getirilmiştir. Serbest girişimin teşvik edilmesinin gerekliliği, devlete sınır konulması, kontrollü kalkınmanın sağlanması, ekonominin liberalleşmesi, devlet girişimlerinin etkili hale getirilmesi, vergi reformunun yapılması, daha az para basılması ve en önemlisi de ticari girişimciliğe saygı duyulmasının gerekliliği, çok net bir şekilde dile getirilmiştir (Arat, 1991: 140). Aynı zamanda 24 Ocak Kararları'na da zemin hazırlayan bu görüşler, uygulama öncesinde TÜSİAD çevrelerince geniş ölçüde dile getirilmiştir. Buna karşılık 1989'ların ikinci yarısında hükümetle TÜSİAD arasında serbest piyasa ekonomisine geçiş için yöntem ve uygulamalarındaki farklı yaklaşımlardan kaynaklanan gerginlikler de doğmuştur.

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri müdahalenin ardından, Ordu, bu dönemdeki özel sektör politikalarını onayladıklarını belirtmişlerdi. Müdahaleden sonra 3 Ekim 1980'de Vehbi Koç'un, Kenan Evren'e bir mektup göndererek, askerlerin siyasete girmemelerini istediğini ifade eden Arat (1991: 142); Koç'un, söz konusu mektupta, böyle bir durumda Avrupa'dan dışlanmamızın kesin olacağını da vurguladığını belirtmektedir. Hiç şüphe yok ki böyle bir durumdan olumsuz etkilenecek olan kesim ise, yine girişimci sınıf olacaktı.

Özel sektörün, 1980'lerin başında sanayide önemli bir güce eriştiğinden ve büyük firmaların da oldukça yetkin örgütlenme yapıları kurmuş olduklarından daha önce bahsedilmişti. Buna göre, söz konusu dönemde büyük işadamlarının toplumsal konumlarında da bir gelişme sürecinin gözlemlendiğini söyleyebiliriz. İşte tam bu noktada birbirleriyle ilişkili iki gelişmeden söz edilebilir (Buğra, 1997: 191-192). İlki, büyük sermaye ile küçük ve orta ölçekli iş kesimi arasındaki ayrımın giderek açılmakta olmasıdır. Buna göre, büyük işadamlarının giderek kısa dönemli çıkarlarını etkileyen gelişmelerden çok; uzun dönemli ekonomik stratejilerin oluşturulması konusuna önem vermeye başladıkları ve kamu politikalarının belirlenmesinde etkin olarak yer almak istedikleri gözleniyordu. İkinci olarak ise, büyük iş çevrelerinin 1960'lardan başlayarak kendilerini özel sektörün diğer kesimlerinin de içinde olduğu kuruluşlardan uzaklaştırdıkları izlenmekteydi. Buna bağlı olarak büyük iş çevrelerinin talepleri, giderek hükümete eskiden olduğu gibi Odalar aracılığıyla değil; önde gelen işadamları tarafından kişisel görüşmeler yoluyla aktarılıyordu.

Nitekim 1971 yılında TÜSİAD'ın kurulması, bu gelişmelerin de bir sonucudur. Böylece, ülkenin önde gelen işadamları kendilerini iş dünyasının diğer üyelerinden ayırarak, ülkenin toplumsal ve iktisadi gelişiminde yarı-kamusal nitelikli bir işlev üstlenmek amacını gütmüşlerdir.

1983 yılında ülkenin başına Anavatan Partisi Özal'la birlikte geldiğinde ise; TÜSİAD yeni görüşlere tamamen açıktı. Burada önemli olan şey, daha önce bir TÜSİAD üyesi olan başbakanın kabinesinde, 16'sı özel sektörde çalışmış 20 bakanın yer alıyor olmasıydı. Buna göre; Adalet, Ticaret ve Gümrük Bakanları ile bir devlet bakanı Enka holding şirketi ile; başka bir devlet bakanı da Sabancı holding'le yakın ilişkiler kurmuştu. Böylece TÜSİAD, iktidardaki hükümetle çoktan organik bağlarını oluşturmuştu. Fakat hükümet, büyümeyi güvenceye alacak önemli seçimler yapmak ve sonrasında önlem politikalarıyla merkez sağı korumak zorundaydı. Bu seçimler ise, büyük sanayicilerin çıkarlarıyla çatışıyordu. Böylece TÜSİAD'ın hükümetle olan özel bağlantıları, hükümet için büyük sermayeden gelen talepleri de içerecek bir nitelik kazanmıştı. Dolayısıyla TÜSİAD, artan tatminsizliklerine rağmen; hükümetin politikalarını onaylamak zorundaydı. Çünkü Anavatan partisi, şartlar itibarıyla büyük sermaye için dönemin en iyi alternatifiydi. Nitekim 1983 seçimlerinde iktidara gelen Özal Hükümeti, TÜSİAD'ın istekleri doğrultusunda ekonomik sistemi düzeltmeye çoktan başlamıştı.

1980'li yıllarda, özellikle Ömer Dinçkök'ün başkanlığıyla başlayan dönemde, hükümetle TÜSİAD arasındaki sürtüşmelerin önem kazandığını ifade eden Buğra; TÜSİAD'ın hükümetin plansız ve belirsizlik yaratıcı nitelikteki müdahalelerine yönelttiği eleştirilerin tonu yükseldikçe; hükümet yetkililerinin de derneğin meşru faaliyet sınırını aştığı yolunda demeçler vermeye başladıklarını belirtmektedir. Özellikle Turgut Özal'ın kardeşi ve Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı olan Yusuf Özal'ın TÜSİAD karşıtı tavrı oldukça güçlüydü. Örneğin 1988'de Yusuf Özal, derneğin Devlet Planlama Teşkilatı'nın çalışmalarına dayanarak, ekonomi politikaları üzerine yorum yapmak yerine; özel sektörün somut sorunlarıyla uğraşmasının daha yerinde olacağını söylüyordu. Hatta bir ara "TÜSİAD'ın üzerine vazife olmayan işlere burnunu soktuğu" fikri, ANAP çevrelerinde o derece yaygınlaşmıştı ki;

sonunda iş, Dinçkök'den sonra derneğin başkanlığını üstlenmiş olan Cem Boyner'in "yasadışı politik demeçleri" yüzünden gözaltına alınıp savcılıkta ifade vermeye götürülüşüne kadar varmıştı. Ayrıca ANAP çevrelerinde, TÜSİAD'ın modası geçmiş bir planlama anlayışını benimsediği görüşü de oldukça yaygınlaşmıştı (1997: 338-339).

Özellikle 1985 yılından sonraki yıllarda izlenen ekonomik ve sosyal politikalar sonucunda ortaya çıkan istifade biçimlerinin ve yararcılığın genel ve kısmi değil; bireysel bir olgu olarak gündeme geldiğini ifade eden Boratav (1995: 99-100); bu durumda TÜSİAD'ın genç kuşaktan gelen başkanlarının, yeni düzeni "kleptokrasi" (hırsızlık rejimi) olarak nitelendirmeye mecbur kaldıklarını ve 1985 sonrasında keyfi yönetimin bir hükümet tarzı olduğunu ileri sürdüklerini belirtmektedir. Ancak, bu durumdan yararlanan girişimci sınıf üyeleri, bu olumsuzluklardan kamuoyu nazarında kötü sonuçlar almışlar, toplumsal itibarlarında birtakım kayıplara uğramışlardır. Söz konusu durum zamanla artmış ve 1987 yılında dönemin TÜSİAD başkanı, hükümete derneğin görüşleri dikkate alınmaz ise, bu durumu kamuoyuna kendi haklılıklarını ön plana çıkararak sunacaklarını belirtmişti. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra, dernekte bir basın bürosu oluşturulduğu kamuoyuna duyurulmuş ve bu tarihten sonra hükümetle doğrudan temas kurmaktan ziyade; basın aracılığı ile talepler ve şikayetlerin dile getirilmeye başlandığı gözlenmiştir (Heper, 1991a: 172). Böylelikle TÜSİAD, mevcut sorunlardan kendisinin sorumlu olmadığına yönelik kamuoyu oluşturabilmek için faaliyetlere başlamıştır. Neticede kısa zaman içerisinde TÜSİAD, elindeki imkanları da kullanarak, yoğun eleştiriler yapmaya başlamış; özellikle de dernek başkanları sıklıkla hükümetlerin ekonomi politikalarını eleştirir olmuşlardır.

TÜSİAD'ın bu şekilde siyasetle yakından ilgilenmesinin devam ettiğini belirten Heper; 1990 yılında, daha sonra TÜSİAD başkanı olacak olan Sakıp Sabancı'nın, Doğruiol Partisi başkanı Süleyman Demirel ile görüşürken, "sanayicilerin, politikacıların yerine göz diktikleri" şeklindeki sözüne Demirel'in; "işadami olarak yapacağınız akıllıca bir iş olmaz" yanıtını verdiğini kaydetmektedir. Demirel'in daha sonra büyük bir gazetede "kimseyi küçük görmediklerini ancak

herkesin sorumluluğunun farklı olduğunu ve herkesin kendi sorumluluğunu iyi bilmesi gerektiğini" söylediğini aktaran Heper; bu dönemde hükümet-TÜSİAD gerginliğinin devam ettiğini belirtmektedir (1991a: 169). Nitekim daha sonraları TÜSİAD'ın eğitim ile ilgili çıkardığı rapor çok dikkat çekmiş, ülke genelinde herkesin kendi işi ile uğraşması gerektiği noktasında yaygın bir kanı oluşmuştur.

Yukarıda TÜSİAD'a ilişkin olarak yapılan bazı tespitlerin, günümüzde de devam ettiğini söyleyebiliriz. Her ne kadar TÜSİAD üyeleri, siyasetle olan yakın ilişkilerini ısrarla sürdürmek isteseler de; bu durumu basın aracılığı ile kendi haklılıklarının bir sonucu olarak gösterebildiklerinde, kamuoyunda da haklılıklarına pay verilebilmektedir. Örneğin; TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı ve çalışma arkadaşlarının, Nisan 1998'de İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunu ziyaret etmeleri ve Kurulun en üst yöneticisi durumundaki Devlet Bakanı ile görüşmeleri ve bu durumun basına yansımaları, TÜSİAD'ın bu konulara olan hassasiyetinin kamuoyunca fark edilmesine neden olmuştu. Ardından Devlet Bakanı'nın söz konusu ziyareti, "Hükümetin insan haklarına saygının gerçekleştirilmesi ve demokratikleşmenin hızlandırılması konusundaki çabalarına önemli bir katkı" olarak değerlendirmesi (Türk, 1999:223); dernek ile hükümet arasındaki ilişkinin yerini belirtmesi açısından ilgi çekicidir. Tam bu noktada TÜSİAD'ın ilk başkanı Berker, 1971 yılında İpekçiyle yaptığı görüşmede TÜSİAD olarak politik davranışların dışında kalmaya azimli olduklarını; sanayici ve iş adamları olarak politik çekişmenin dışında kalmayı başarabildikleri müddetçe, hem memlekete hem de kendilerine daha faydalı işler yapmayı başarabileceklerini söylemektedir. Bu nedenle de TÜSİAD'ın konumunu partiler üstü değil, partiler dışı olarak nitelendirmektedir. Ancak bugün gelinen noktada, TÜSİAD'ın her türlü politik meselenin içinde yer aldığını hatta bazı konularda politikacılar üzerinde baskı uyguladıklarını görmekteyiz.

Kısacası Bali'nin de ifade ettiği gibi (1998: 32), 1990'lı yılların "sivil toplum" modasına da ayak uyduran TÜSİAD, asli fonksiyonu olan ve bünyesinde bir araya getirdiği elit iş adamları ve sanayicilerin çıkarlarını koruma ve kollamanın dışında; "sivil toplumun sorumlu bir sivil teşkilatı" havasına da bürünmüştür. Ancak bu misyon için ilk önce adlarının değişmesi gerektiğine değinen Cansen; işadamları ve

siyasiler adını taşıyan bir kuruluşun, olsa olsa bir çıkar ya da baskı grubu olabileceğini; bunun da egemen sınıfa karşı sesi çıkmayan kitlelerin sesini duyurmak için oluşturulan "sivil toplum örgütleri" felsefesiyle asla bağdaşmayacağını vurgulamaktadır (Hürriyet, 26 Ekim 2002:8).

Diğer yandan, son yıllarda bilim adamlarına ve uzmanlara hazırlattığı raporlarla da varlığını ve ağırlığını kamuoyunda hissettirmeyi başaran TÜSİAD; son yıllarda "konuşan Türkiye" seslerinin geri planda kaldığı bir ortamda, Türkiye'nin sorunlarına daha duyarlı olduğu havasını da vermeye başlamıştır. Böylece TÜSİAD'ın kamuoyu nezdindeki ağırlığının artmasıyla, genel seçimlerden önce siyasi parti liderlerinin TÜSİAD'ın üst düzey üyelerinin hazır bulundukları toplantılarda, partileri ve programlarıyla ilgili sorulara cevap vermeleri ise, artık siyasi hayatımızın alışagelmış ritüellerinden biri haline gelmiştir.

2. Üyelik ve Örgüt Yapısı

Dernekler Kanunu'na göre faaliyet gösteren TÜSİAD'ın, 2001 yılı sonu itibariyle Türkiye'nin başlıca endüstri ve hizmet kuruluşlarının sahip ve yöneticilerinden oluşan yaklaşık 471 üyesi bulunmaktadır. Bu üyelerin şirket, şirketler grubu ya da holding şirketi kapsamında temsil ettikleri şirket sayısı ise, 1300 civarındadır (TÜSİAD Tanıtım Broşürü).

Nitekim Buğra (1997: 87), TÜSİAD Üyelerinin Şirket Profilleri kitapçığında belirtilmiş olan 405 şirketin incelendiğinde; 1970'lerde kurulmuş olan firmaların (150) çoğunluğu meydana getirdiğini ve bunu 94 firma kuruluşunun gerçekleştiği 1980'lerin izlediğini belirtmektedir. Ardından 1960'larda 87, 1950'lerde ise, 49 firmanın kurulmuş olduğu görülmektedir. 405 firma arasında 1950 yılından önce faaliyete geçmiş firma sayısı ise, ancak 22 adettir. TÜSİAD, ülkedeki en önemli işadamlarını bünyesinde topladığından ötürü; üye firmaların da en önemli ve dinamik firmalar olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla TÜSİAD içindeki firmaların yaş yapısına bakıldığında, genç firmaların günümüz iş alemindeki önemi hakkında da bir fikir edinilebilir.

Üyelerinin temsil ettiği kuruluşlar itibariyle TÜSİAD, Türkiye ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. 2001 yılında TÜSİAD üyeleri arasında yapılan bir anket çalışmasının bulgularından yola çıkılarak yapılan hesaplamalara göre; 227 şirket, şirketler grubu ve holding tarafından gerçekleştirilen satış hacmi 69.6 milyar dolardır. Dolayısıyla bu satış hacmi, 30,6 milyar dolarlık bir katma değere karşılık gelmektedir. Diğer yandan bu şirketlerde yaratılan istihdam, 414,724 kişidir. Böylece TÜSİAD, üyelerinin faaliyet gösterdikleri ilgili alanlarda (sanayi, mali kuruluşlar ve inşaat sektörlerinde) Türkiye'de yaratılan toplam katma değer %47'sini gerçekleştirmektedir. TÜSİAD üyelerinin ithalat ve ihracat hacimleri ise, sırasıyla 9.9 milyar dolar ve 13 milyar dolardır. TÜSİAD üyelerinin gerçekleştirdiği ithalat, toplam Türkiye ithalatının %18,2'sini; ihracat ise, toplam Türkiye ihracatının %47,2'sini oluşturmaktadır (TÜSİAD Tanıtım Broşürü, 2001).

Oldukça seçici bir üyelik politikası izleyen TÜSİAD'da, üyelere alınan iki referans, titiz bir süreç olan derneğe kabul edilme prosedürünün sadece şekli yanını oluşturmaktadır. Bunun yanında, standart olmayan yüksek üyelik aidatları, derneğin masraflı faaliyetlerini karşılamak için gerekli görülmenin ötesinde; aynı zamanda üyelik seçiminde de ölçüt olarak ele alınabilmektedir. Yine de Vorhoff (2001:317), TÜSİAD'ın yaygın bir şekilde "zenginler kulübü" olarak nitelendirilmesine rağmen; adayın ekonomik ölçeği ve mutlak servetinin, üyeliğe kabul edilmesinde belirleyici unsurlar olarak görülmediğini belirtmektedir.

TÜSİAD'ın 2001 tarihli tüzüğü'nün 5. maddesi ise, derneğe asli üye olmayı şu şekilde düzenlemiştir; "Derneğin amaçlarını kabul eden gerçek kişiler derneğe asli üye olabilirler. Derneğe üye olacakların medeni haklara sahip ve on sekiz yaşını bitirmiş, derneklere üye olma hakları sürekli ve süreli olarak kısıtlanmamış ve T.C. tabiiyetli olmaları gereklidir. Derneğe asli üye olmak için iki asli üye tarafından takdim edilmek gereklidir. Takdim edilen üye adayı hakkında Yönetim Kurulu üyelerinin çoğunluğu ile 30 gün içinde karar alınır ve sonuç adaya yazı ile duyurulur. Kurucular, derneğin asli üyeleridir" (www.tusiad.org). Bunun yanında TC vatandaşı olmayanların derneğe üye olabilmeleri için Türk vatandaşlarında aranan şartlarla

birlikte, Türkiye'de ikamet etme hakkına sahip bulunmaları da şart koşulmuştur. Ancak, fahri üyelik için ikamet şartı aranmamaktadır

Görüldüğü üzere TÜSİAD'ın sahip olduğu bu sistem, yeni üyelerin seçimi üzerinde eski üyelerin ve özellikle Yönetim Kurulu'nun belirleyiciliğini getirmektedir. Diğer yandan dernek, kuruluşundan beri belirli bir ekonomik düzey standardını üyelik profilinde sağlamaya özen göstermiştir. Nitekim iki üye ile takdim ön şartının getirilmesi, bir ön düzenleme olarak derneğin elit yapısını korumaya yöneliktir. Dernek bu stratejiyi bu güne kadar korumuş ve 1985 yılında da yeni Dernekler Kanunu'nun getirdiği zorunluluklar dışında, bu üyeliğe kabul sistemini sürdürmüştür.

Diğer yandan üyeler, dernek tüzüğü'nün 6. maddesine göre, diledikleri zaman dernekten ayrılabilme hakkına sahiptirler. Sadece bu arzularını yazı ile Yönetim Kurulu'na bildirmeleri ve birikmiş borçlarını ödemeleri gerekmektedir. Ancak yine dernek tüzüğü'nün 7. maddesi uyarınca; Dernekler Kanunu'nun 4. maddesinin 2. ve 3. fıkrası hükümlerinde belirtilen suçlardan mahkum olanlar (affa uğrasalar bile) ve aidat ve/veya katılma paylarını ödemedikleri için bir olağan Genel Kurula kabul edilmeyenler, dernek üyeliği hakkını kaybederler. Dolayısıyla bu durumlarda Yönetim Kurulu kararını alır ve üyeye tebliğ eder. Ayrıca, derneğin tüzüğüne ve iş ahlakı ilkelerine, çalışmaları, tutum ve davranışları ile aykırı hareket edenler veya bu davranışları ile dernek onurunu zedeleyeceği kaygısı uyandıranlar hakkında Yönetim Kurulu, üyenin durumunun incelenmesi için nedenleri ile birlikte Haysiyet Divanı'na gönderir ve Haysiyet Divanı da üyenin durumunu araştırır. Şayet gerek görürse üyenin savunmasını ister. Sonuçta Haysiyet Divanı, üyenin çıkarılmasına karar verirse, bu karar Haysiyet Divanı tarafından üyeye tebliğ edilir (www.tusiad.org).

Dikkat edilirse üyelik ile ilgili düzenlemeler, belirli bir üyelik profilinin korunmasına yönelik ve zaman içinde yönetimin gücünü arttırıcı nitelik taşımaktadır. Diğer taraftan, şube açmaya ilişkin hükmün tüzükten çıkarılması, ön elemeye dayalı üyeliğe kabul, üyelikten çıkartmada Yönetim Kurulu'na daha geniş bir hareket alanı tanınması ve aidatlar üzerinde sıkı bir cezalandırma sistemi oluşturulması;

merkezileşme eğiliminin bir yansıması olarak değerlendirilebilecek düzenlemelerdir. Bu merkezi sistemin kendisini en açık bir biçimde gösterdiği yer ise, Derneğin organizasyon yapısıdır.

Buna göre derneğin; Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Yüksek İstişare Konseyi, Yürütme Komitesi, Genel Sekreterlik, Haysiyet Divanı ve Denetleme Kurulu olmak üzere yedi temel organı bulunmaktadır (Madde-9). Bu organlardan özellikle Yüksek İstişare Konseyi ve Yönetim Kurulu, dernek politikasında en etkili organlardır. Diğer yandan TÜSİAD, 1994 yılından beri çalışmalarını komisyonlar ve çalışma grupları aracılığıyla yürütmektedir. Nitekim TÜSİAD Yönetim Kurulu üyelerinin başkanlık görevini üstlendikleri, Ekonomik ve Mali işler, Sanayi ve Şirket işleri, Dış işleri, Parlamento işleri, Sosyal işler, Meslek Örgütleri ile ilişkiler, Bilgi Toplumu ve Yeni Teknolojiler gibi başlıklı 7 ana komisyon ve bünyelerinde barındırdıkları çalışma grupları, düzenli olarak toplanarak TÜSİAD görüşlerinin oluşturulmasına katkıda bulunmaktadırlar. Komisyon ve çalışma grupları ise, TÜSİAD üyelerinden veya üye şirketlerinin uzman katılımcılarından oluşmaktadır (TÜSİAD Tanıtım Broşürü, 2001).

İşlev olarak ön plana çıkan en önemli organ; TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi'dir (Madde-12). Nitekim Yüksek İstişare Konseyi, derneğin en üst danışma organıdır. Ayrıca derneğin tüm üyeleri, aynı zamanda Konsey üyesidirler. Yüksek İstişare Konseyi'nin altı üyeden oluşan Başkanlık Divanı, Genel Kurul toplantısında iki yıllık bir süre için seçilmektedir. Başkanlık Divanı ise; bir başkan, üç başkan vekili ve iki sekreter üyeden oluşmaktadır. Konsey yılda en az iki defa Konsey Başkanı'nın daveti ile toplanarak konularını müzakere edip, karara bağlamaktadır. Nitekim konsey kararları danışma niteliğinde olup, Yönetim Kurulu'nu bağlamamaktadır. Yüksek İstişare Konseyi toplantılarına gündemin özelliğine göre sanayi, ticaret, tarım ve diğer iş ve sanayi kollarında çalışan yasal veya gönüllü mesleki kuruluşlar, dernekler ve vakıflar, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) yöneticileri ve üniversite öğretim üyeleri, Konsey üyesi olmayan dernek üyeleri görüş teatisinde bulunmak üzere Konsey Başkanlığı'nca devamlı veya geçici olarak davet edilebilirler. Ancak, bu kişiler Konsey oylamasına katılamazlar. Yüksek

İstişare Konseyi kuruluşundan bugüne dernek yönetiminde etkili olan kişilerden oluşan bir organdır ve bu organ pratikte mevcut Yönetim Kurulu'nu içine alarak çalışmaktadır. Dolayısıyla Dernek içinde YİK, elit yönetimin temsil edildiği belirleyici bir organ olarak öne çıkmaktadır. Sistem, YİK ile Yönetim Kurulu'nun iç içe geçtiği bir organizasyon yapısı oluşturarak; yönetim fonksiyonunu iyice merkezileştirmektedir. Nitekim bu durum, YİK'in fonksiyonlarına baktığımızda kendisini daha da açık bir şekilde hissettirmektedir. Buna göre Konsey'in başlıca görevleri; Türk sanayi ve iş hayatının genel gidişi ve sorunlarını gözden geçirmek ve uzun vadeli tedbirlere ışık tutmak; dernek amaçlarına en uygun şekilde ulaşabilmek maksadı ile hazırlanacak stratejileri değerlendirmek ve tavsiyelerde bulunmak; dernek çalışmalarını amaçlara uygunluk ve netice almadaki etkinlikler bakımından incelemek ve gerekli tedbirleri tavsiye etmektir (www.tusiad.org) (TÜSİAD Tanıtım Broşürü, 2001).

Yönetim Kurulu da, örgüt yönetiminde YİK ile çok yakın bir bağı bulunan ikinci önemli organdır (Madde-13). Yönetim Kurulu, Genel Kurul'un dernek asli üyeleri arasından iki yıl için gizli oyla seçeceği on asil ve on yedek üyeden oluşmaktadır. Süresi biten üyenin ise, yeniden seçilmesi mümkündür. Yönetim Kurulu, seçimden sonra yapacağı ilk toplantıda, kendi arasından açık oyla iki yıl için bir Başkan, üç Başkan Yardımcısı ve bir Sayman Üye seçmektedir. Nitekim Yönetim Kurulu Başkanı, iki dönem üst üste yeniden seçilebilir. Bir dönem aradan sonra eski Başkanın yeniden seçilmesi ise, mümkündür. Yönetim Kurulu, Dernekler Kanunu'nda belirtilen görevlerin yanı sıra; üye katılım, giriş aidatı ve yıllık aidatı saptamak, kendi içinden bir yürütme komitesi seçmek ve yetkilendirmek, yıllık aidat ve katılma paylarını ödemeyen üyeler hakkında gerekli işlemleri yapmak, Genel Sekreteri ve çalışma şartlarını tayin etmek gibi ek görevlere de sahiptir (Madde-14) (www.tusiad.org). Neticede aidatlar konusunda getirilen düzenlemelerle, Dernek Yönetim Kurulu'nun konumu güçlendirilmiş, üyelikten çıkarmada etkili bir organ durumuna getirilmiştir.

Yürütme Komitesi ise, Yönetim Kurulu Başkanı, üç Başkan Yardımcısı, Sayman Üye ve Genel Sekreter' den oluşmaktadır. Yürütme Komitesi, dernek işlerini

sevk ve idare etmekten Yönetim Kurulu'na karşı sorumlu bulunan teknik işlevlere sahip tek organdır (Madde-15) (www.tusiad.org).

Genel Sekreter ise, Dernek üyeleri arasından Yönetim Kurulu'nca seçilmektedir. Buna göre sekreter, derneği temsil etmek ve dernek teşkilatının başı olarak, kurulmuş tüm hizmet ve yükümlülüklerinin programlara ve mevzuata uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak gibi görevleri yerine getirmektedir (Madde-16). Derneğin diğer bir organı olan Haysiyet Divanı ise, Genel Kurul'un asli üyeleri arasından iki yıl için seçilen üç asil ve üç yedek üyeden meydana gelmektedir. İlk toplantısında kendi çalışma şeklini tespit eden Haysiyet Divanı gerektiğinde toplanıp kendisine Yönetim Kurulu'nca sunulan hususlarda karar vermektedir (Madde-21). Derneğin mali faaliyetleri ise, Genel Kurul tarafından asli üyeler arasından iki yıl için seçilecek üç asil ve üç yedek üyeden teşekkül eden bir Denetleme Kurulu tarafından denetlenmektedir (Madde-22) (www.tusiad.org). Nitekim Denetleme Kurulu, Dernekler Kanunu'nca zorunlu kılınmış bir organdır. Buna göre Yönetim Kurulu ve Genel Sekreter, kendilerinden istenilen belge, defter ve bilgileri Denetleme Kurulu üyelerinin tetkikine arz ile mükellef kılınmıştır.

Yukarıda bahsedilenlerden de anlaşılacağı üzere TÜSİAD, kuruluşundan bu güne merkezileşme yönünde bir evrim geçirmiş ve bu evrimin odağı ise YİK olmuştur. Öncelikle şube açmama yönünde getirilen değişiklik, şube tipi bir yaygınlaşmanın getireceği denetim zorluğu ve merkezi politika belirlemede getireceği sorunlardan, dernek elitizmini uzak tutmayı hedeflemektedir. Buna karşılık TÜSİAD, üst düzey işadamlarının üye olduğu yerel SİAD'lardan bir temsilci üye alarak, üst bir temsil örgütü olmayı hedeflemektedir (ESİAD ve BÜSİAD bu şekilde dernek içinde temsil edilmektedirler). Kısacası TÜSİAD'ın amacı, TOBB'a benzer bir üst temsil örgütü olmaktır ve bu doğrultuda bir SİAD Konfederasyonunun en üst örgütü olmayı istemektedir. Nitekim bu açılımın, dernek elitizminde ve ortak politika belirlemede doğuracağı güçlükler nedeniyle, bunun bir Federasyon veya Konfederasyon organizasyonu biçiminde yapılandırılması yönünde bir eğilim gözlenmektedir. Neticede bu tip SİAD'ların bir üye ile Dernek Genel Kurulu'nda temsil edilmesi; dernek merkezine bu tip bir yayılmanın nüfuz etmesini

önlemektedir. Böylelikle bu yaygınlaşmanın getireceği bölgesel taleplere karşı genel ve merkezi taleplerin önceliği korunmuş olmaktadır.

Buğra'ya göre de (1997: 342-343) TÜSİAD yönetiminin fikirlerinin, derneğin tabanının tavırlarını yansıttığını düşünmek yanlış bir düşünce olacaktır. Dolayısıyla burada göz ardı edilmemesi gereken şey, TÜSİAD'ın çok demokratik bir yapıya sahip olmadığı, en önemli kararların Yönetim Kurulu veya Yüksek İstişare Konseyi tarafından alındığı, bu kararlarda dernek dışından uzmanların en az dernek üyeleri kadar etkili olabildikleridir. Buradan çıkan sonuç ise; TÜSİAD'a atfedilen görüş ve tavırların çoğunun, ne Türk işadamlarının çoğunluğunun, hatta ne de bu derneğe üye olan özel sektör temsilcilerinin görüş ve tavırlarını yansıtmadığıdır. Dolayısıyla bu yaklaşımın sahipleri, belirli bir kesimin çıkarlarını temsil etmekten çok, bir sınıf misyonuyla ortaya çıkan bir avuç işadamdır. Bu durumda, bunların bakış açılarıyla değil; başka derneklerden işadamlarının kendi üye tabanlarının bakış açısı arasında bile tam bir çakışmaya rastlanmayışı doğal görünmektedir. Nitekim, çok yakın bir zamana kadar diğer girişimci derneklerinin çoğunun (SİAD'lar), TÜSİAD'ı kendi sosyal konumları açısından bir tehdit gibi gördükleri ve onun eleştirel tavrının hükümeti bütün özel sektöre karşı olumsuz bir tavır almaya itebileceğini düşündükleri söylenebilir.

Kısacası TÜSİAD elit bir üyelik sistemine sahip, kuruluşundan bu güne kapalı bir yönetim grubunun hakim olduğu, üst örgüt konumunun pekiştirildiği ve YİK'in bu organizasyon içinde öne çıkarıldığı bir statü altında faaliyet göstermektedir. Bu sistemin ise TÜSİAD'ın sosyo-ekonomik arka planı, temsil ettiği değerler ve talepleri ile yakından ilişkisi bulunmaktadır.

3. Amacı ve Misyonu

Mart 1971 askeri darbesinin hemen ardından Vehbi Koç, Nejat Eczacıbaşı, Sakıp Sabancı, Selçuk Yaşar, Ertuğrul Soysal ve Şinasi Ertan'ın da içinde yer aldığı Türkiye'nin en büyük ve en tanınmış yaklaşık 90 girişimcisi ve yöneticisi tarafından kurulmuş bir örgüt olan TÜSİAD'ın, ilk başlardaki amacı ve toplumda yarattığı

intibak, çok net değildi. Fakat zamanla TÜSİAD, ilanları ve aktiviteleriyle, TİSK'in sertleşen konumu karşısında sergilediği ılımlı tavırla ve askeri yönetimle de ilişkisi olmadığına dair vurguyla, topluma güvenilir bir örgüt görüntüsü sunmuştur (Bianchi, 1984: 269). Kurulurken derneğin hedefleri; Türkiye'nin demokratik ve planlı gelişmesine ve Batı medeniyetlerinin seviyesine yükselmesine hizmet etmek olarak açıklanmıştı (Ancak zamanla derneğin faaliyet alanlarıyla birlikte amacı da genişlemiştir). Yine o tarihlerde derneğin amacını ve misyonunu özetleyen Berker; " Bir baskı unsuru olarak görülmeyi katiyen kabul etmiyoruz. Basın özgürlüğüne ve yapıcı tenkitlere saygımız tamdır; ancak hür teşebbüse karşı yapılan haksız hücumlarla mücadeleye kararlıyız" (Milliyet, 23 Ağustos 1971: 7) şeklinde ifade kullanmaktaydı.

TÜSİAD'ın 2001 yılı itibariyle yürürlüğe koyduğu tüzükte ise, derneğin amacı ve misyonu şu şekilde ifade edilmektedir: "TÜSİAD, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin varolduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelerine sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur. Dernek, sanayici ve işadamlarının Türk toplumunun öncü ve girişimci bir grubu olduğu inancı ile bu yöndeki uygulamaların takipçiliğini yapar" (Madde-2) (www.tusiad.org). Dolayısıyla TÜSİAD, bu amaç çerçevesinde ve üstlendikleri bu misyon gereğince; piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalıştıklarını ve uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün artırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanıldığını ve bu yönde çalıştığını ifade etmektedir. Bütün bunların yanı sıra TÜSİAD, Türkiye'de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanı sıra; ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılacak ortamın yaratılması yoluyla, rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları da desteklediğini beyan etmektedir. Kısacası TÜSİAD, yukarıda bahsedilen çerçevede oluşan görüş ve

önerileri; doğrudan parlamentoya, hükümete, yabancı devletlere, uluslararası kuruluşlara ve basın aracılığıyla kamuoyuna ileterek, amaçları doğrultusunda düşünce ve hareket birliği oluşturduğunu belirtmektedir.

TÜSİAD'ın ilk kurulduğu dönemde, Türkiye'nin gelişmiş batı ülkeleri arasında yerini alması için gerekli ekonomik ve sosyal altyapının kurulması ve gelişmesinde aktif rol oynamak amacıyla olduğunu ve bu doğrultuda ülke sorunlarına bakış açılarını da; "Sorunların muhatabı biz değilsek kim, şimdi değilse ne zaman?" sorusu ile ortaya koyduklarını söyleyen Tanör (1997 :7); 1980'lerin ikinci yarısına kadar TÜSİAD'ın, bu misyonunun gereklerini daha çok ekonomi alanında yerine getirdiğini, kamu yararına çalışan dernek statüsünde, gönüllü bir sivil toplum örgütü olarak bu alandaki çalışmalar ile Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisi rejimini benimsemesinde öncü bir rol üstlenmek istediğini belirtmektedir (Tanör, 1997:3).

Vorhoff'a göre ise (2001: 317-318) TÜSİAD, kendisini “laik hukuk devleti”ni yerleştirmek için Türkiye'nin bu doğrultuda ilerleyişinin teminine ve beslenmesine katkıda bulunmaya adanmıştır. Bu ise, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı ve girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı olmayı gerektirmektedir. Böylelikle TÜSİAD, kendisini liberal, demokratik, Batıcı ve ilerici olarak tanıtır ki; bunlar günümüz Türkiye'sinde kültürel olarak hiç de yansız olmayan kategorilerdir. Son zamanlarda ise TÜSİAD kendisini daha çok, sürdürülebilir ekonomik gelişmeyi ve makul politikaları desteklemek için bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma ortamı oluşturmak amacıyla karar alıcılara ve siyasetçilere ekonomi ve ülke gündeminde bulunan (diğer) konularla ilgili somut ve güvenilir bilgileri duyuran bir araştırma birimi olarak görmektedir.

Neticede TÜSİAD, küçük bir grup işadamlarının özel sektörün tartışmasız kabul edilen bir konuma sahip olduğu politik ve ekonomik ortamın oluşabilmesi için, sosyal sorunlara uzlaşmacı yaklaşımlar geliştirilmesi gerektiği inancıyla kurdukları bir örgüttür. Bazı araştırmacılar, zaman zaman TÜSİAD'ın konumunu sanayi burjuvazisiyle ticaret burjuvazisi veya ihracatçılarla ithalatçılar arasındaki çıkar

farklarına atıfla açıklamaya çalışmışlar; fakat nereden bakılırsa bakılsın bu tür ortak ekonomik çıkar arayışları pek açıklayıcı ve inandırıcı olamamıştır. Dolayısıyla, TÜSİAD içerisinde Türkiye'nin önde gelen sanayicilerini bir araya getiren şeyin, işadamları topluluğuna istikrarlı bir ortam içinde sağlam bir statü kazandırmak amacı olduğu açıktır. Nitekim Buğra, Nejat Eczacıbaşı'nın otobiyografisinde, TÜSİAD kurucularının karmakarışık çıkarları ve görüşleri temsil eden, üstelik kamu organları olmaları nedeniyle sürekli politik manipülasyonla karşı karşıya kalan, mecburi üyeliğe dayanan derneklerin gerçekleştiremeyecekleri bir toplumsal vizyona sahip kişiler olduğunu yazdığını kaydetmektedir. Ayrıca Buğra, görüştüğü eski ve yeni pek çok TÜSİAD üyesi ve başkanlarının hepsinin de, "TÜSİAD üyelerinin belirli çıkarlarını korumak için değil; özel sektörün toplumsal varlığını kanıtlamak için kuruldu" dediklerini belirtmektedir (1997: 336-337). Bütün bunlara göre örgütün temel amacı; bir sosyal sınıf olarak işadamlarının toplumsal statülerini sağlamlaştırmaktır. Buna göre de TÜSİAD, tam anlamıyla bir sınıf örgütü niteliğini taşımaktadır. Dolayısıyla işadamlarının kişisel çıkarlarının sınıf çıkarlarıyla çeliştiği durumlarda örgütle bazı sınıf mensupları arasında çatışma çıkması, örgütün sınıfsal niteliğine ters düşmeyen, aksine bu niteliği yansıtan bir olgudur

Diğer yandan TÜSİAD'ın son yıllardaki yayınları dikkatle okunduğunda, derneğin liberal demokrasiyi geliştirme kaygısından vazgeçmediği görülmektedir. Nitekim TÜSİAD, 2001 yılında yayınladığı Demokrasi Raporu'nun özünü büyük ölçüde benimsemiştir ve diğer TÜSİAD temsilcileri de; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığını, ifade ve düşünce özgürlüğünün kısıtlanmasını eleştirmişlerdir. Sadece bu tür konular hakkındaki resmi açıklamaların tonlaması daha düşüktür ve yaşanan olumsuzlukların açıkça belirtilmesinde tereddüt edilmektedir. Ancak yine de TÜSİAD'ın mevcut sisteme yönelik fundamentalist akımlara karşı mesajı açıktır: "Bizim Türkiyemiz doğu ile batının, laiklik ile dindarlığın, ulusal birlikle etnik-kültürel farklılığın mücadele alanı olmamalıdır. Bu unsurların Cumhuriyetin temel ilkeleri çerçevesinde yoğrulacağı bir sentez alanı olmalıdır...gelişmiş batı ülkeleriyle bir değerler bütünü içinde yer almayı bir kimliksizleşme olarak görmemeliyiz. TÜSİAD camiasının asıl misyonu da bu sentezin gerçekleşmesine katkıda bulunmak olmalıdır" (Vorhoff, 2001: 324).

Daha başlangıçtan itibaren TÜSİAD yönetiminin aklındaki modelin, geç kapitalizm çağında gelişmiş Batı ülkelerinde rastlanılan sosyal yapı olduğunu söyleyebiliriz (Buğra, 1997: 338). Nitekim bu modelle, "özel sektör dostu" bir devlet müdahaleciliği arasında hiçbir çelişkinin olmadığını da belirtebiliriz. Hatta, yalnız yol gösterici planlama veya klasik para politikası ve mali politikalar gibi araçları değil; belirli sektörlerde gerçekleştirilecek kamu yatırımlarını da kullanan bir devlet müdahaleciliği bile, söz konusu modele ters düşmüyordu. Bu nedenle, Kurucular Bildirgesi'nde örgütün karma ekonomi modelinin ilkelerini savunduğu açıkça belirtilmiştir. Karma ekonomi fikri 1980'lerin ideolojik ortamında yavaş yavaş gündemden kalktıysa da; TÜSİAD, stratejik planlama fikrine hep sadık kalmıştır. Dolayısıyla örgüt, stratejik planlamayı yalnızca hızlı büyümenin gereklerinden biri olarak görmemekte; aynı zamanda gelir dağılımındaki eşitsizliklerin artıp, en çok da işadamlarına zarar verebilecek sosyal patlamalara yol açmalarını önlemek için de planlamanın gerektiği inancını benimsemektedirler. Nitekim, TÜSİAD'ın kurulmasından bir iki ay önce, en önemli kurucu üyelerden biri olan Vehbi Koç, iktidardaki AP hükümetini eleştirerek, ekonomik reformların ve rasyonel planlamanın gerekliliğine işaret etmişti. 1980'li yıllarda da aynı görüşler defalarca dile getirilmiş ve zaman zaman iktidardaki ANAP hükümetiyle önemli sürtüşmelere yol açmıştı.

Kısacası bugün TÜSİAD kendisini gönüllü bir sivil toplum örgütü olarak tanımlayarak; Türkiye'nin temel çıkarlarını göz önünde bulundurarak, ülke sorunlarıyla ilgili bir dizi alanda görüş üretmekte; bir "think-tank" gibi çalışarak, dış dünyada ve Hükümet çevrelerinde bir referans noktası olmaya çalışmaktadır.

4. Kamuoyu Etkinlikleri

80'li yıllarla birlikte her şey bir yana, 'işadamı' kimliğinde de ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. 1980 öncesinde, kitlelerin bilincinde "sömürgeci" bir insan tipi olarak yerleşmiş, kişisel özellikleri yerine kurumsal -sermayedar, işveren- kimliğiyle

ön plana çıkan ‘işadamı’ imgesinin yerini; günümüzde kişisel özelliklerin ağır bastığı, sınıfsal kimliğin geri planda tutulduğu, daha insani yönlerinin sergilendiği bir işadamı imgesi almıştır. 1980 öncesinde büyük sermayenin patronları, kamusal alanda yalnızca kendi sınıfsal konumlarıyla gündeme gelirlerdi ve çoğunlukla göz önünde değillerdi. Bugün ise, özellikle televizyon ekranlarında sıkça görünen, halk konserlerinde, futbol maçlarında, açılışlarda, kokteyllerde boy gösteren, sanatla ve hayır işleriyle uğraşan, kitap yazan, kısacası daha fazla "insancıl" görünen bir işadamı kimliği ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla bu durumu, şu şekilde açıklayabiliriz; çalışan sınıflar, kendi sınıfsal çıkarlarına karşı örgütlü kapitalizmin en önemli temsilcilerinden birisini eğer kendine yakın hissedebiliyorsa, burada nesnel sınıf çıkarlarının, artı-değer sömürsünün, vb. unutulduğu ve bir yanlış bilincin üretildiği de rahatlıkla söylenebilir.

"Türkiye'nin gelişmiş batı ülkeleri arasında yerini alması için gerekli ekonomik ve sosyal altyapının kurulması ve geliştirilmesinde aktif rol almak" üzere 1971 yılında kurulan TÜSİAD; 1990'lardan itibaren vizyonunu ekonomik alanlardan çok, toplumsal alanlara doğru genişletmeye başlamıştır. Nitekim, kendisini bir ‘sivil toplum’ kuruluşu olarak lanse eden ve esasen tipik bir baskı grubu olan TÜSİAD’ın yayınladığı demokratikleşme raporları, Adaklı'ya göre (2001: 248); Türkiye'nin 1984 yılından itibaren girmiş bulunduğu iç savaş koşullarına sermaye cephesinden verilen yanıt olarak görülmelidir. TÜSİAD’ın -ve tabi egemen medyanın- gayretleriyle kamusal tartışmanın hakim unsuru haline gelen "sivil toplum" kavramlaştırması, çatışmayı basitçe devlet ve devlet dışı dinamikler olarak tasvir etmektedir. Bu nedenden ki TÜSİAD’ın "insan haklarına saygılı, demokratik, çoğulcu bir toplum" talebinin gerisinde; temel olarak sermayenin ulusal ve uluslararası düzeyde karşılaştığı engellerin aşılması, daha genel bir ifadeyle kar maksimizasyonunun güvence altına alınması arzusu yatmaktadır.

Böylelikle TÜSİAD, Vorhoff'un da belirttiği gibi (2001: 319-320), kendi yapısını bir çıkar grubu olmaktan bir baskı grubu olmaya doğru değiştirmeyi başarmıştır. Buradaki vurgunun anlamı; “çıkâr grubu” sadece kar peşinde koşmayı ifade ederken; “baskı grubu”nun, son yıllarda Türkiye'nin gündemine sivil toplum

konusu ile giren ve böylece bir ölçüde meşruluk kazanan sivil toplum kuruluşları ile bağlantılı olmasıdır. Bu arada TÜSİAD'a 1981'de "kamu yararına çalışan dernek" statüsü verildiğini de burada belirtmemiz gerekmektedir.

Bugün TÜSİAD'ın, İstanbul'da sadece idari merkez olarak faaliyette bulunmakla kalmayıp; aynı zamanda ücretli uzmanların pek çok araştırma faaliyetini ve çeşitli kamusal etkinlikleri koordine ettiği iyi örgütlenmiş bir de merkezi bulunmaktadır. TÜSİAD, kuruluşundan itibaren çeşitli süreli yayınlar ve derneğin faaliyet raporları yanında belirli ekonomik, toplumsal ve siyasi konular hakkında da çalışmalar yayımlamaktadır. Burada önemli olan nokta; bugün TÜSİAD'ın resmi açıklamalarının çoğunu, raporları hazırlayan ya da derneğe danışmanlık yapan akademisyenlerin çalışmaları ile destekleyerek, objektif ve siyasal olarak tarafsız olduğunu kanıtlamaya çalışmasıdır. Çünkü bu durum derneğe, Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri başlıklı yakın geçmişte yayınlanan bir raporun ardından çıkan tartışmada olduğu gibi, rapor gereğinden fazla eleştirel olduğunda ve bu yüzden de hükümet ile diyalogu tehlikeye soktuğunda, sorumluluğu araştırmacıya yükleme şansını vermektedir. Dolayısıyla TÜSİAD, bu raporlar vasıtasıyla kamuoyunun dikkatini büyük ölçüde çekmeyi başarmaktadır. Vorhoff'a göre de TÜSİAD bu durumu, kamuoyunun desteğini kazanarak hükümet üzerindeki baskıyı artırmak amacıyla, tikel lobi politikasını kamusal kampanyalara dönüştürmek için de kullanabilmektedir. Neticede derneğin günümüzdeki görünümü ve temel sorunlara ilişkin yaklaşımları aşağıda yer verilen kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, toplumla tam bir uyum içerisindeymiş gibi çizilmektedir: "Gündemi belirlemeyi, genel trendleri şekillendirmeyi tercih ediyoruz. Şahısların, kurumların yanında değil, görüşlerin, programların yanında yer alıyoruz. Günlük ekonomik gelişmeleri yakından izlemek, bağımsız bir iktisadi araştırma birimi ve veri kaynağı kimliğini korumak, ekonomik ve siyasi gelişmelere reaksiyonlar göstermek. Bunu yaparken üyelerinin tekil çıkarlarını değil, ülke menfaatinin gereklerini kollamayı sürdürmek. Bir fikir ve politika alternatifleri üretme merkezi bir "think- tank" olarak fonksiyonlarını sürdürmek, dış ilişkileri geliştirerek, Türk özel sektörünün uluslararası platformlara taşınmasına aracı olmaya devam etmek"(2001: 318-19).

1990 yılından sonra, ekonomik gelişmenin siyasi ve sosyal gelişmeden bağımsız düşünölemeyeceğı, ölköe kalkınmasında ekonomik gelişmenin tek başına yeterli olamayacağı düşünöncesinden yola çıkan TÜSİAD, ilgi alanlarını genişletmeye başlamış ve bu çerçevede de ele alınan konular artmaya, faaliyetler de çeşitlenmeye başlamıştır. Nitekim eğitim, toplumsal uzlaşma, devletin yeniden yapılanması, seçim sistemi, sosyal güvenlik gibi konular, 1990'lı yılların ilk yarısında TÜSİAD'ın öncelikleri arasına girmiştir.

1995 yılından sonra ise, uluslararası entegrasyon TÜSİAD'ın gündeminde birinci sıraya oturmuştur. Böylece AB ile Gümrük Birliğı ve üye adaylığı perspektifi, TÜSİAD'ın çalışmalarını da bu yönde şekillendirmiştir. Bu nedenle tüzüğü'nün 3. maddesinde TÜSİAD'ın uluslararası entegrasyonda faaliyet alanı; "Türkiye'yi AB üyeliğıne götüren süreç içinde yurtiçinde ve yurtdışında ilgili kuruluşlarla temaslar kurarak, iş dünyasının görüş ve önerilerini yansıtır" şeklinde belirtilmiştir. Dolayısıyla TÜSİAD bu faaliyetler hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesi için her türlü iletişim, temsil, koordinasyon ve enformasyon faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu doğrultuda, 1996 yılında Brüksel'de bir temsilcilik açarak, görüşlerini Avrupa Birliğı kurumlarında dile getirmeye ve Türkiye'nin Avrupa Birliğı adaylığı yönünde lobi faaliyeti yapmaya başlayan TÜSİAD; bir yandan uluslararası entegrasyon ve AB üyeliğı hedefi doğrultusunda çalışmalarını sürdürürken; siyasi ve sosyal alanlardaki sorunların çözümüne yönelik görüş oluşturmaya da hız vermiştir. Böylece TÜSİAD, yerel yönetimlerden yargı reformuna, Türkiye'nin demografik yapısından kadın erkek eşitliğıne, ekonomiden yönetişime kadar uzanan çok geniş bir yelpazede çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu dönemde TÜSİAD, Türkiye'de demokratik standartların yükseltilmesi gerektiğı üzerinde sıklıkla durarak, Türkiye'nin gelişmiş ölkeler arasında yerini alması için ekonomik reformların yanı sıra siyasi reformların da öncelikle ele alınmasının gerekliliğini savunmuştur (TÜSİAD Tanıtım Broşürü, 2001)

TÜSİAD'ın çok sayıda ve gündemde olan siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlarla ilgili olarak hazırlanan raporlarının kamuoyunda oldukça dikkat çektiğı bilinen bir gerçek. Bugüne kadar çok sayıda rapor hazırlayan TÜSİAD, bu raporların

dağıtımını da çok iyi yaparak, bu alanda üretilecek politikalara bir tür yönlendirme de yapmaktadır. Ancak, raporlarla ilgili olarak kamuoyunda olumsuz yargılar da bulunmaktadır. Örneğin Turgut, TÜSİAD'ın ekonomiye ilişkin çoğu raporunda Türk ekonomisi hakkında yalan yanlış ithamların, tek taraflı, ölçüsüz ve hesapsız değerlendirmelerin, peşin hükümlerin, ideolojik saplantıların ve kasıtlı tespitlerin yer aldığını öne sürmektedir (1991: 10). Ancak, oldukça sınırlı sayıda kalan bu eleştirilerin yanı sıra; raporlarla ilgili olumlu yargılar da azımsanmayacak seviyededir. Özellikle etkileri uzun süren ve sorunlara genel yaklaşımlar getiren raporlar, akademik camiada da dikkat çekmektedir. Örneğin; bu raporlar arasında etkisi hala devam eden 1983 tarihli *Kamu Bürokrasisi* isimli raporu, uzun süre gündemde kalmıştı. Nitekim dernek bu rapor aracılığı ile ilk kez doğrudan bir şekilde yönetimin yeniden yapılanması hususunda görüşlerini kamuoyuna duyurmuştur. Raporun hazırlanmasındaki temel amaç ise, iş adamları ve sanayicilerin ülkede daha verimli ve hızlı çalışan bir kamu bürokrasisi olduğu takdirde, ülke kalkınmasına daha fazla katkıda bulunabileceklerini saptamak ve böyle bir yönetimin nasıl sağlanabileceği konusunda bazı önerilerin önemlerini vurgulamaktı. Söz konusu raporda TÜSİAD'ın kamu yönetimini toplumda ayrı bir güç odağı oluşturmakla nitelendirdiğini savunan Çiftçi; özellikle meşrutiyetten sonra kamu yönetiminin, ulusal burjuvaziyi yaratma biçiminde belirlenen tarihsel görevini yerine getirirken, sapma yaparak ekonomik yaşamı denetleme çabasına girişmekle ve günümüzde Türkiye'nin değişen toplumsal ve ekonomik yapısının gereklerine uygun işlevlere uyarlamamakla suçlamaktadır (1983: 19). Diğer bir deyişle kamu yönetiminin özel girişim karşısında yer alan bir toplumsal güç odağı gibi eleştirilmesi söz konusudur. Buna göre Türk kamu yönetimi, özel kesime ihtiyaç duyduğu çalışma ortamını sağlamaması nedeniyle ekonomik azgelişmişliğin temel sorumlusu görülmekte ve özel kesimin istediği biçimde bir örgütlenme ve işleyiş sonucunda ekonomik kalkınmanın gerçekleşeceği ileri sürülerek, kamu yönetimine bir tür öncülük rolü verilmektedir.

TÜSİAD'a göre kamu bürokrasisi bu raporda ve 2002 yılında yayınladığı ve çok geniş yankılar uyandıran *Kamu Reformu Araştırması*'nda; merkezci, otoriter, verimlilikten uzak, kırtasiyeciliğin ve buna bağlı olarak da yolsuzluğun fazla olduğu,

yetersiz ve yeteneksiz kişilerin sayılarının oldukça fazla olduğu ve gereksiz yere yüksek ücret aldıkları bir sistem olarak görülmektedir.

2001 yılında uzun süre kamuoyunun gündeminde kalmış olan, *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri -Görüşler ve Öncelikler No.1-2* adlı raporda ise TÜSİAD; Kopenhag Siyasi Kriterleri’ne uyum yolunda atılması gereken adımları ve işleyen bir demokratik sisteme ulaşılması için gerekli reformları, bu raporla kamuoyuna sunmuştur. Ardından 2002 yılının Türkiye-AB ilişkileri açısından oldukça kritik bir yıl olduğunu belirten TÜSİAD; yine Kopenhag Siyasi Kriterleri uyarınca, *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri -Görüşler ve Öncelikler No.3-4* adlı raporu yayımlayarak; o dönemki Ecevit başkanlığındaki 57. koalisyon hükümeti’nin tartıştığı ölüm cezası, idam, anadilde yayın gibi konularda görüşler ve öneriler sunmuştur. Bu ve buna benzer daha pek çok alanda ve konuda rapor hazırlayan ve yayınlayan TÜSİAD’ın; "sivil toplum adına" ve onların "yararına" üslendiği bu çalışmalarda dikkati çeken nokta ise; AB yolunda eksiksiz bir Türkiye yaratma amacının güdüldüğüdür.

Dolayısıyla da TÜSİAD’ın sözcüleri, her fırsatta derneğin “geleneksel” amacının -serbest piyasa ekonomisini geliştirmek- artık tikel bir amaç olmadığını belirterek; aksine devlet ve Türk toplumunun bütün kesimleri tarafından desteklendiğini açıklamaktadırlar (Vorhoff, 2001: 321). Bu iddiaya göre, pazar ekonomisi ancak özgür bir siyasi sistem tarafından desteklendiği takdirde en iyi şekilde gelişebilir. Dahası, ülkenin acil çözüm gerektiren sosyo-politik sorunlarının tümüne ilişkin tutum belirlemek, TÜSİAD gibi bir baskı grubu için doğru ve uygundur. Nitekim derneğin Türk ulusu ve halkı için çalıştığı retoriği -aksi takdirde işadamlarının tam anlamıyla ekonomik olmayan işlere “burunlarını sokmaları”ndan pek de memnun kalmayacak olan- devlet karşısında meşruluk kazandıran bir strateji olmanın ötesinde; Türkiye’deki iş çevresinin tümünde yaygın olan özgül bir vatanseverlik biçimine tekabül etmektedir. Neticede bireysel kar peşinde koşma ve sınıf çıkarları, böylelikle kültürel sistem tarafından olumlanan bir amacın arkasında gizlenir.

Diğer yandan, Türkiye'nin özellikle ABD kamuoyu ve devlet bürokrasisi nezdinde bir lobi ihtiyacını şiddetle duymasının, 1974 yılındaki Kıbrıs askeri müdahalesinden sonra ortaya çıktığını söyleyen Bali (1998: 34); bu müdahaleden hemen sonra da TÜSİAD üyelerinden oluşan bir heyetin, lobi faaliyetlerinin ilkini gerçekleştirmek için İngiltere ve ABD'ye gittiklerini belirtmektedir. 1974 yılında başlayan bu lobi faaliyetleri, önce Kıbrıs askeri müdahalesi nedeniyle meydana gelen silah ambargosunu, daha sonra da 1980'li yıllarda ABD'deki Ermeni toplumunun 1915 yılındaki tehcir sonucunda meydana gelen olayı "soykırım" olarak tescil etme çabalarını önlemeye yönelik olmuş ve bu çabalarda da büyük başarılar elde edilmiştir. Bu başarının mimarlarının işadamları olduğunu söyleyen Bali, bunların başında da lobi faaliyetlerine 1974 yılında yurtdışına giden TÜSİAD heyetinde yer almakla başlayan Jak Kamhi'nin geldiğini ifade etmektedir.

Bugün TÜSİAD hazırlattığı raporların yanı sıra, açtığı temsilcilikler aracılığıyla da ulusal ve uluslararası alanda çok yoğun lobi faaliyetlerinde bulunmaktadır. Örneğin, TÜSİAD'ın 18 Kasım 1998 tarihinde Washington'da açtığı TÜSİAD USA Inc. adı altındaki temsilciliğin esas amacı da, fazla tanınmayan Türkiye'nin ABD'de tanıtımına yardımcı olmaktır. Temsilcilik, bugün Türk özel sektörünün görüşlerini ABD'nin başkentine taşımaya çalışmaktadır. Aynı şekilde 1996'da açılan Brüksel Daimi Temsilciliği; TÜSİAD'ın İstanbul'daki merkezi dışındaki ilk temsilciliği olma özelliğini de taşımaktadır. Temsilciliğin, Türk özel sektörünü Avrupa Birliği ve UNICE nezdinde temsil etmesi ve Türkiye'nin AB üyeliği perspektifine yaptığı katkılar, TÜSİAD'ın diğer temsilciliklerinin kurulması kararında etkili olmuştur. TÜSİAD'ın son olarak görüş ve önerilerini Parlamento ve hükümete birinci elden iletebilmek amacıyla kurduğu Ankara Temsilciliği ise, 2000 yılının Mayıs ayından bu yana faaliyetini sürdürmektedir.

Bugün TÜSİAD'ın özellikle de siyasette çok etkili olmasında basın-yayın çalışmalarının oldukça etkili olduğunu ifade edebiliriz. Bu yönde derneğin yayın organı olan Görüş dergisi, başta yasama organı üyeleri, yüksek bürokratlar, özel sektör temsilcileri, akademisyenler ve gazetecilere düzenli olarak gönderilmekte;

ekonomik sorunlarla ilgili bu çevreleri bir araya getiren konferanslar, seminerler ve yemekler düzenlenmektedir.

Bunun yanı sıra, TÜSİAD'ın kamusal sorunları irdeleyen, sorgulayan, tartışan bir sivil toplum örgütü olarak algılandığı için, toplumun geniş kesimlerinin de güvenini kazandığının genelde kabul gördüğünü söyleyen Tezel (1999:26); TÜSİAD'ın, girişimcilerin kendi işlerini devlet nezdinde daha etkili bir şekilde takip etmek için kurdukları bir örgüt gibi görünmediği için de saygı topladığının düşünülebileceğini belirtmektedir. Ancak, her alanda demokratikleşmenin gündemde olduğu son günlerde, TÜSİAD'ın özellikle askeri kesime ülkenin ekonomik durumu ve izlenen iktisat politikaları konusunda brifing vermesi (Hürriyet, 7 Haziran 2002) ve siyasi partilerin iktidara gelmesi veya iktidardan uzaklaştırılması hususunda kendi parasal imkanlarını kullanarak girişimde bulunmaları, son yılların en önemli demokrasi gafi olarak değerlendirilmektedir. Oysa bu şekilde davranmak yerine, son günlerde kamuoyuna açıklanan demokratikleşme programı gibi çalışmalarla toplumun genelinde bu sorunlara karşı kamuoyu oluşturulması yönteminin izlenmesi, daha etkili olmaktadır. Bu yöntem ayrıca, toplumda diğer kurum ve kuruluşları da harekete geçirmekte ve böylece TÜSİAD, kamuoyunun gündeminde uzun süre yer alabilmektedir.

Kısacası ekonomiden siyasete, siyasetten dış politikaya pek çok alanda görüş dile getiren TÜSİAD'ın, bu alanlara ilişkin öngörülerini şu şekilde özetleyebiliriz: TÜSİAD'a göre ekonomide istikrar arayışları, ekonomik alanda yapılmakta olan bir dizi reformun kararlılıkla tamamlanması ve uygulanması ile eşzamanlı sürdürülmelidir. Başta kamu maliyesi ve mali sektör olmak üzere bir dizi reform tamamlanmadan, mali sektör üzerindeki kamu kesiminin finansal baskısını gidermek ve mali sektörü yeniden reel sektörü finanse edebilir bir noktaya getirmek mümkün olmayacaktır. Buna göre, döviz kurlarında ve faiz oranlarındaki aşırı dalgalanmaları gidermek, enflasyonu indirmek, nominal ve reel faiz oranlarını düşürmek, üretimin ve yatırımların yeniden sağlıklı bir büyüme çizgisine oturmasını sağlamak bu reformların tamamlanmasıyla sağlanacaktır. Diğer yandan TÜSİAD, siyasi istikrarın sağlanması ve demokratik standartların yükseltilmesini, Türkiye'nin dış politikada

ağırlığının artması, ekonomisinin istikrara kavuşması ve sosyal yapısının güçlenmesi yolunda zorunlu bir adım olarak görmektedir. Bu nedenle de TÜSİAD, Türkiye'nin çağdaş ve evrensel normlara uygun bir siyasi ve hukuki yapıya kavuşabilmesi için bir yandan siyasi yapıdaki tıkanıklıkları gidermek üzere seçim ve siyasi partiler sistemlerinde yeni düzenlemeler yapılması; diğer yandan da Avrupa Birliği Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne uyuma yönelik uygulamaların hayata geçirilmesinin gerektiğine inanmaktadır. Diğer yandan, Türkiye'nin sosyal yapısının güçlenmesi için eğitim, sağlık, istihdam gibi temel sosyal politika alanlarında bir dizi düzenleme yapılması gerektiğine de inanan TÜSİAD bu çerçevede, eğitimde ders kitaplarının içeriğinin güncelleştirilmesi, mesleki ve teknik eğitimin etkinleştirilmesi, yaşam boyu eğitim, e-Eğitim, eğitimcilerin eğitimi gibi günümüz dünyasında giderek daha da önem kazanan kavramların hayata geçirilmesini savunmaktadır. Ayrıca, temel toplumsal güçlenme alanları olarak eğitim, çalışma yaşamı ve siyasette kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasının önemine de dikkat çekmektedir.

Bütün bu bahsedilenlerin yanında, Türk dış politikasının dünyada hızla değişen durumlara cevap verebilecek biçimde şekillenmesini ve politikaların oluşması sürecinde açık ve şeffaf olması gerektiğini savunan TÜSİAD'a göre, diğer aktörlerin yanı sıra Türk iş dünyası, Türkiye'nin dış tanıtımı için en istekli ve etkin çaba gösteren gruptur. Nitekim bunu da UNİCE'ye tam üye olmakla gösteren TÜSİAD; demokrasi, insan haklarına saygı, hukuk devleti, hür teşebbüs, düşünce ve ifade özgürlüğü temelinde bir siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeyi savunmaktadır. Bu ilkeler çerçevesinde, bir yandan ülke gündemindeki konular hakkındaki görüş ve önerilerini hükümet üyeleri düzeyinde ziyaretler düzenleyerek iletirken; diğer yandan da TBMM ile "yapıcı" bir diyalog ortamı tesis ederek yasama sürecine etkide bulunmaya da çalışmaktadır.

Sonuçta TÜSİAD, yukarıda bahsedilen bütün bu faaliyetleri ve çalışmalarını sadece TBMM ve Hükümet temsilcileri ile değil; özellikle de kamuoyu ile paylaşmaya özen göstermektedir. Bu nedenledir ki TÜSİAD'ın raporları ve görüşleri, spesifik kamuoyuna toplantı ve seminerler aracılığıyla; genel kamuoyuna ise, basın yoluyla düzenli olarak aktarılmaktadır.

III. BÖLÜM

TÜSİAD'IN TÜRKİYE'NİN AB'YE TAM ÜYELİĞİ SÜRECİNE YÖNELİK FAALİYETLERİNİN YAZILI BASINDA SUNUMU

Bu bölümde, TÜSİAD'ın Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği sürecinde hükümet ve politikalarına karşı sergilediği baskı grubu rolü ele alınacaktır. Yazılı basın üzerinden yapılacak olan bu inceleme için iki ana ve altı alt başlıktan oluşan bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Nitekim bu şekilde yapılacak olan bir incelemeyle de TÜSİAD'ın baskı grubu olduğu gerçeği bir kez daha her açıdan ayrıntılı olarak ortaya konulmuş olacaktır. Buna göre söz konusu inceleme şu sınıflandırma üzerinden gerçekleştirilecektir:

A. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliği Sürecinde TÜSİAD'ın Hükümete, Siyasete ve Ekonomiye Yönelik Müdahalesinin Yazılı Basında Sunumu

1. Türkiye'nin AB'ye Tam Üyeliği Sürecinde TÜSİAD'ın Hükümet ve Politikalarına İlişkin Genel Görüş ve Eleştirilerinin Yazılı Basında Sunumu

1.1. Kamu Yönetimi Reformu ve Anayasal Düzenlemelere İlişkin TÜSİAD Yaklaşımı

1.2. TÜSİAD'ın Hükümet İçindeki AB Karşıtlarına Yönelik Eleştirisi

1.3. TÜSİAD'ın Hükümete Karşı Basında Verdiği AB İlanı

2. TÜSİAD'ın Siyasi Gündeme Yönelik Müdahalesinin Yazılı Basında Sunumu

2.1. TÜSİAD ve Siyaset İlişkisi

2.2. TÜSİAD'ın Erken Seçim Tartışmalarına İlişkin Müdahalesi

2.3. TÜSİAD'ın Siyasilere ve Siyasi Partilere Önerileri

2.4. 3 Kasım 2002 Seçim Sonuçlarına İlişkin TÜSİAD Yorumu

3. Hükümetin Ekonomi Politikalarına Yönelik TÜSİAD Müdahalesinin Yazılı Basında Sunumu

3.1. TÜSİAD'ın Ekonomiye İlişkin Genel Programı

3.2. TÜSİAD'ın Hükümetin Ekonomi Politikasına Yönelik Eleştirisi

B. Türkiye'nin AB'ye Tam Üyeliği Sürecinde TÜSİAD'ın Kamuoyu Etkinliklerinin Yazılı Basında Sunumu

1. TÜSİAD'ın Türkiye'nin AB'ye Üyeliğine ve Yaşanan Gelişmelere İlişkin Genel Yorumunun Yazılı Basında Sunumu

1.1. TÜSİAD'ın Kıbrıs Meselesine İlişkin Yorumu

1.2. TÜSİAD Açısından AB'nin Türkiye'ye Getirileri

1.3. TÜSİAD'ın Kopenhag Zirvesi Sonuçlarına İlişkin Yorumu

2. TÜSİAD'ın Kamuoyunu AB Konusunda Bilgilendirme ve Yönlendirme Faaliyetleri

3. TÜSİAD'ın Türkiye'nin AB'ye Tam Üyeliği Sürecinde Yürüttüğü Yurtdışı Lobi Faaliyetlerinin Yazılı Basında Sunumu

3.1. TÜSİAD'ın Lobi Programı

3.1.1. Almanya

3.1.2. Yunanistan

3.1.3. Danimarka

3.1.4. Portekiz

3.1.5. İtalya

3.1.6. İspanya

3.2. TÜSİAD'ın Yürüttüğü Diğer Lobi Faaliyetleri

Yalnız burada dikkat edilmesi gereken nokta, gazetelerin TÜSİAD'a ilişkin duruşlarının da söz konusu sınıflandırmalarda incelenecek olmasıdır. Çünkü TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine ilişkin hükümet politikalarına etkisini, Avrupa Birliği'ne ilişkin görüşünü ve hepsinden de önemlisi kamuoyu oluşturma faaliyetlerini göstermeye yönelik oluşturulan bu sınıflandırmalar aynı zamanda TÜSİAD'ın bu yöndeki görüşlerini yansıtan gazetelerin de TÜSİAD'a ilişkin tutumunu ölçebilecek niteliktedir.

Buna göre, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliği Sürecinde TÜSİAD'ın Hükümet ve Politikalarına İlişkin Genel Görüş ve Eleştirilerinin Yazılı Basında Sunumu" başlığı altında, toplam bir yılı kapsayan gazete taramasında (1 Ocak 2002- 31 Aralık 2002); TÜSİAD'ın Avrupa Birliği üyeliğine ilişkin olarak hükümetin genel politikalarına yönelttiği görüş ve eleştirileri tespit edilmiştir. TÜSİAD'ın bu eleştirileri ise, Kopenhag Siyasi Kriterleri doğrultusunda yönelttiği gözlenmiştir. Bilindiği üzere 2002 yılı Türkiye açısından iç siyasette de bir takım sıkıntıların yaşandığı bir yıl olmuştu. Nitekim o ana kadar iş başında olan 57. Koalisyon Hükümeti, ekonomik kriz (2001), Ecevit'in sağlık problemleri ve kendi içinde de yaşadığı bazı sorunlar nedeniyle uluslararası politikada da aktif bir siyaset izleyemez hale gelmişti. Neticede Kasım 2002 genel seçimleriyle son bulan hükümet, iş başında olduğu süre içerisinde de en çok Avrupa Birliği'ne yönelik politikalarıyla eleştirilmişti. Diğer taraftan 2002 yılında kendisine Avrupa Birliği üyeliği hedefini koyan ve bu doğrultuda çalışmalar yürüten TÜSİAD, Kopenhag Zirvesi gibi tarihi bir zirve öncesi hükümetin üzerine düşen yükümlülükleri yeterince yerine getirmediğini söyleyerek bu yönde baskı yaparken, diğer yandan da kamuoyunu etkileme ve yönlendirme çalışmalarını yürütmekteydi. Kısacası bu başlık altında yapılacak olan inceleme, her şeyden önce çalışmanın baskı gruplarına ilişkin tespit ve öngörülerini açıklaması bakımından da son derece işlevseldir.

Bu sınıflandırmanın altında yer alan "TÜSİAD'ın Siyasi Yapıya İlişkin Görüş ve Eleştirilerinin Yazılı Basında Sunumu" ve "TÜSİAD'ın Ekonomik Yapıya İlişkin Görüş ve Eleştirilerinin Yazılı Basında Sunumu" başlıklarında ise, TÜSİAD'ın

hükümetin daha spesifik politikalarına yönelik, ancak yine Avrupa Birliği eksenli görüş ve eleştirileri incelenecektir. Özellikle ilk inceleme aracılığıyla baskı grubu ve siyaset ilişkisi TÜSİAD üzerinden yeniden gözönüne serilecektir. Nitekim baskı grubuyla ilgili kuramsal değerlendirmelerin yapıldığı ilgili bölümden de hatırlanacağı üzere siyasi partiler aracılığıyla, özellikle de seçim dönemlerinde, baskı gruplarının gücünün ve baskı rollerinin daha da arttığından bahsedilmişti. Tam da bu noktada Avrupa Birliği ve genel seçimler gibi iki önemli konuda TÜSİAD'ın siyasetle ve siyasilerle olan ilişkisi bir kez daha netlik kazanmıştır. Dolayısıyla söz konusu bu inceleme de çalışmanın baskı gruplarıyla ilgili kuramsal tespitlerine somutluk kazandıracaktır. Hükümetin ekonomi politikalarına yönelik TÜSİAD'ın görüş ve eleştirilerini içeren diğer incelemede ise, kökeni ve temsil ettiği sınıf adına TÜSİAD'ın daha kabul edilebilir eleştirileri tespit edilmiştir.

İncelemenin bir diğer ana sınıflandırmasını ise "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliği Sürecinde TÜSİAD'ın Kamuoyu Etkinliklerinin Yazılı Basında Sunumu" oluşturmaktadır. Üç alt başlıkla incelenecek olan bu sınıflandırmada ise, TÜSİAD'ın Avrupa Birliği ile ilgili daha somut çalışmaları incelenecektir. Buna göre, "TÜSİAD'ın AB Üyeliğine ve Yaşanan Gelişmelere İlişkin Genel Yorumunun Yazılı Basında Sunumu" başlığında, TÜSİAD'ın hükümetin politikalarına yönelik müdahalelerine de kaynak teşkil eden Avrupa Birliği ile ilgili genel düşünceleri tespit edilmiştir. Burada önemli olan nokta ise TÜSİAD'ın bu görüşlerini açıklarken aynı zamanda kamuoyunu da taraf yapmaya yönelik davranış sergilemesidir. Bu bağlamda TÜSİAD'ın AB Brüksel Temsilcisi Bahadır Kaleağası'nın Radikal'de yaklaşık bir yıl süreyle yer alan yazılarının ayrı bir önemi bulunmaktadır. Dolayısıyla doğrudan kamuoyunu Avrupa Birliği konusunda bilgilendirmeyi ve yönlendirmeyi hedef alan bu yazıların, "TÜSİAD'ın Kamuoyunu AB Konusunda Bilgilendirme ve Yönlendirme Faaliyetleri" başlığı altında incelenmesinin daha işlevsel olacağı düşünülmüştür. Son inceleme ise, baskı gruplarının en önemli kamuoyu oluşturma araçlarından biri olan lobiciliği somutlaştırması bakımından önem taşımaktadır. Nitekim bu incelemede TÜSİAD'ın özellikle de yurtdışında (AB ülkelerinde) yürüttüğü ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğini hedefleyen lobi faaliyetleri tespit edilmiştir. Kısacası çalışmamıza somutluk kazandıran bu incelemeler, gerek

kuramsal bölümde bahsedilen öngörülerini gerekse de çalışmaya başlarken ortaya atılan soruları ve bu sorular doğrultusunda oluşturulan hipotezleri sınamaya ve doğrulamaya hizmet edebilecek nitelikte incelemelerdir.

A. Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine İlişkin TUSİAD Yaklaşımı

Türkiye'nin Avrupa'ya giden yolu, geçen yüzyılda çeşitli aşamalardan geçerek bu günlere gelmiştir. 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan süreç, 1950'de Avrupa Konseyi ve 1952'de NATO üyeliği, 1963'te AB ile Ortaklık Anlaşması ile devam etmiştir. 1995'te ise, Gümrük Birliği kararı ile farklı bir boyut kazanan süreç 2000 yılında ise tarihe sadece 21. yüzyıla geçiş yılı olarak geçmemiş "Avrupa'daki Türkiye" tarihinde de yeni bir aşamanın başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Şöyleki, Aralık 1999'da gerçekleşen AB Konseyi Helsinki Zirvesi, Türkiye'nin diğer on iki adayla eşit koşullarda AB'ye aday olduğunu kararlaştırarak, Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir çıkış açmıştır. Nitekim Helsinki kararıyla, 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nin Türkiye'ye yönelik olumsuz görüşleri tersine çevrilmiş ve Türkiye'nin üyeliğinin temelleri atılmıştır. 2001 yılının son günlerinde gerçekleştirilen AB Konseyi'nin Laeken Zirvesi'nde ise; Türkiye "tam üyelik müzakerelerine başlama perspektifi yaklaşan ülke" olarak tanımlanarak; Avrupa Birliği'nin siyasi niteliği, ekonomik gücü ve kurumsal yapısına yön verecek olan Konvansiyon'a dahil edilmiştir.

Mart 2001 'de AB Bakanlar Konseyi, AB Komisyonu tarafından hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi'ni (KOB) ve ilgili mali çerçeve belgesini onaylamıştır. Buna göre KOB, daha önceden de bahsedildiği gibi, tam üyelik için Türkiye'nin uyması gereken kısa ve orta vadeli öncelikler temelinde tam üyeliğe giden yol haritasını belirlemektedir. KOB'a uygun olarak Türkiye, Avrupa Birliği Müktesebatı'nın Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı'nı hazırlamıştır. Dolayısıyla Ulusal Program, KOB'da belirtilen alanlarda gerekli değişime yönelik kapsamlı bir hareket planı ve zaman içinde yenilenmesi gereken bölümleri ve tamamlanması gereken eksikleri içermektedir.

Gelenen son noktada ise, Türkiye'nin AB üyeliği yolunda hiç vakit kaybetmeden demokrasi, insan hakları, hukuk devleti ilkelerini ön plana çıkaran Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne uyum sağlaması gerekmektedir. Nitekim Avrupa Birliği mevzuatı ile uyum çalışmaları, bu sürecin odak noktasını oluşturmaktadır.⁹

Yerasimos'a göre (2001: 22), Türkiye'nin AB müktesebatına uymasının ön koşulu ve aynı zamanda en büyük faydası, Türkiye'deki devletin ve toplumun kendisi ile hesaplaşmasıdır ve bunun öncülüğünü de toplumun ürettiği kurumlar, sivil toplum kuruluşları yapmaktadır. AB üyeliği salt politik konuların ötesinde, eğitim, kültür, çevre vb. tüm toplumsal konuları kapsadığı için bunların tartışılması da gündeme gelmektedir. Bu konuların tartışılabilir hale gelmesi ve tartışılmalarında STK'ların rolü; bireyleri ve içine almış oldukları ikame cemaatleri, "milliyetçi", "laik", "dinci" tutumlarını aşarak sivil toplum tabanını genişletmeye sevk etmektedir. Dolayısıyla Yerasimos, AB dürtüsünün Türkiye'deki sivil toplum olgusunu büyük ölçüde hızlandıracağını ve sivil toplumun gelişmesinin AB sürecini rayına oturtacağını savunmaktadır.

Buna göre, AB'ye giden yolda özel sektörün desteği ve katkısının önemli boyutta olduğunu belirten TÜSİAD, 1996 yılında açılan Brüksel Temsilciliği ve 1987 yılından beri üyesi bulunduğu Avrupa özel sektörünün temsil örgütü UNICE'deki varlığı aracılığıyla, AB'ye uyum sürecini izlemek ve Türkiye'nin bu süreci doğru bir perspektifle gerçekleştirmesine katkıda bulunmak konusunda çalışmalar yapmaktadır. Bu deneyim ve yeni koşullar, TÜSİAD'a iç yapılanmasını gözden geçirme imkanını da vermiş ve sonuçta AB'ye uyum sürecini yakından izleyebilmek ve özel sektörün görüşlerini hükümete aktarabilmek amacıyla, etkin bir mekanizma oluşturulma kararı alınmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan "AB'ye Uyum Komitesi", TÜSİAD bünyesindeki komisyonların ortak katılımıyla faaliyet göstermektedir. TÜSİAD çalışma grupları da, AB müktesebatına paralel olarak ve "AB'ye Uyum Komitesi"nin çalışmalarına katkıda bulunacak şekilde genişletilmiş ve faaliyetleri AB müktesebatına uyum çerçevesinde yeniden şekillendirilmiştir.

⁹ Türkiye'nin Avrupa Birliğiyle olan ilişkisinde bugüne kadar geçirdiği tarihi süreç geniş kapsamlı ele alındığından, tezin bütünlüğünü bozmamak adına ekte sunulmuştur.

TÜSİAD'ın AB'ye uyum sürecine yönelik yapılanması ise; resmi belgelerin ışığında belirlenecek olan öncelikli uyum takvimi doğrultusunda, AB Komisyonu ve Türkiye arasında yürütülen uyum çalışmalarının Türk sanayisi üzerindeki etkilerinin takip edilmesi ve görüş üretilmesi; TÜSİAD komisyonlarının, çalışma gruplarının ve temsilciliklerin çalışma ve faaliyetlerinin Türkiye'nin gerçekleştireceği kısa ve orta vadedeki AB'ye uyum çalışmalarına paralel şekilde yürütülmesi; Kopenhag Kriterleri'ne uyum çalışmalarının takip edilmesi ve bu konuda TÜSİAD görüşlerinin hükümete, TBMM'ye ve AB Genel Sekreterliği başta olmak üzere ilgili bürokrasiye iletilmesi amacını taşımaktadır.

TÜSİAD 1994'ten itibaren, Türkiye açısından AB'ye tam üyelik için ilk ilerleme olan Gümrük Birliği'ni desteklemiştir. Diğer yandan dernek, Avrupa'nın Türkiye'nin demokrasi siciline yönelttiği eleştirileri kabul etmekte ve bu yönde uluslararası standartlara uyum sağlamaya çalıştıklarını da söylemektedir (Vorhoff, 2001: 322). Nitekim TÜSİAD'ın yayımladığı raporlar ve son on yıl içerisinde düzenlediği seminerler bu tartışmayla doğrudan ilgilidir.

Türkiye-AB ilişkileri açısından geline son noktada ise TÜSİAD, Avrupa Birliği üyeliğine aday olan Türkiye'nin; demokrasi, ekonomik istikrar ve adalet sistemindeki reformları tamamlamaktan başka seçeneği olmadığına inanmaktadır. Nitekim TÜSİAD'a göre bu reformlar, Avrupa Birliği üyeliğini gerçekleştirmek için gerekli olan ekonomik ve siyasi kriterleri yerine getirmek için atılması kaçınılmaz olan adımlardır ve Türkiye için AB üyeliği, ülkenin dış politikası kadar iç politikasına da büyük etkileri olacak en önemli ulusal projedir.(TÜSİAD Tanıtım Broşürü, 2001)

Kısacası Türkiye'nin üyelik müzakerelerine başlamak için Kopenhag Siyasi Kriterlerini yerine getirmesi gerektiğini savunan TÜSİAD, Avrupa Birliği tam üyelik adaylığının ön şartını oluşturan Kopenhag Siyasi Kriterleri ve bu kriterlere uyum taahhütlerimizi içeren Ulusal Program'ın, kamuoyu gündeminde geri plana düşmesine izin vermeyeceklerini de her fırsatta dile getirmektedirler. Bu yönde TÜSİAD, demokratik yapıda öncelikli olarak ele alınması gereken 10 konuyu

"Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri" ve "AB Kopenhag Siyasal Kriterleri" konulu raporunda (2001) şöyle belirtmektedir:

1. Siyasi Partiler Kanunu:

Siyasi partiler, temsili demokrasinin işleyişinde merkezi bir role sahiptir. Partiler sistemindeki sorunlar, siyasi yapıda tıkanıklığa, demokrasinin zaafiyete uğramasına ve partiler ile toplum arasındaki mesafenin açılmasına neden olur. Siyasi Partiler Kanunu'nda değişiklikler yapılması, siyasi partilerin daha demokratik işleyişinin sağlanması ve siyasi yapımızın sağlıklı işleyişi açısından önem taşımaktadır.

2. Seçim sistemi:

Mevcut seçim sistemimiz, yönetim istikrarsızlığını kolaylaştırmaktadır. Seçim sistemimiz hem temsilde adaleti sağlayamamakta hem de temsilde adaletten vazgeçme pahasına, yönetimde istikrara olumlu katkı yapamamaktadır. Seçim Kanunu, halkın iradesinin meclise en uygun şekilde yansması amacıyla yeniden ele alınmalıdır.

3. Yasama dokunulmazlığı ve Meclis soruşturması:

Siyasal rejimin demokratik olarak nitelendirilmesinin en önemli unsurlarından biri, seçilen temsilcilerin "hesap verebilir" olmalarıdır. Hesap verebilirlik, seçen ile seçilen arasındaki güven ilişkisinin de temelini oluşturur. Birçok demokratik Avrupa ülkesinde, yasama dokunulmazlığı ve Meclis soruşturması kurumları, bizdeki kadar geniş kapsamlı bir koruma sunmamaktadır. Ülkemizde de, yasama dokunulmazlığının kapsamı daraltılmalı ve Meclis soruşturması düzenlemesi de yeniden biçimlendirilmelidir.

4. Ölüm cezası:

Türkiye'nin AB'ye uyum için hazırladığı Ulusal Program'da, ölüm cezalarının infaz edilmemesi tavrının devam edeceği ve orta vadede bu cezanın kaldırılmasının şekil ve kapsam olarak ele alınacağı belirtilmektedir. Bu muğlak ifade, Meclis'in ileride bu cezayı kaldırırken dahi belli bir sınırlamaya gidebileceği görüntüsünü vermektedir. Oysa, Avrupa ülkeleri arasında ölüm cezasının kaldırılması ortak bir uygulama

haline gelmiştir. Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan'ın da imzalamaları ile, 43 ülke arasında, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 6 numaralı Protokol'ü imzalamayan tek Avrupa Konseyi üyesi ülke, Türkiye'dir. Bu protokol imzalanıp onaylanmalı ve protokolde belirtildiği gibi, savaş ve benzeri durumlar hariç, mevzuatımızdan idam cezası çıkartılmalıdır.

5. Düşünce ve ifade özgürlüğü :

Çoğulcu-özgürlükçü demokrasilerde düşünce ve ifade özgürlüğü esastır. Ulusal Program'da, düşünce ve ifade özgürlükleri ile ilgili bazı anayasal ve yasal düzenlemelerde değişiklik yapılması öngörülmüştür ve bu olumlu bir gelişmedir. Başta ilgili anayasa hükümleri, Terörle Mücadele Kanunu ve Ceza Kanunu olmak üzere, yasal düzenlemeler, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihadı dikkate alınarak değiştirilmelidir. Ayrıca, düşünce ve ifade özgürlüğü ile çok yakından ilişkili olan basın-yayın özgürlüğünü ihlal eden mevzuat hükümleri de elden geçirilmelidir.

6. Kültürel yaşam ve bireysel özgürlükler:

Kültürel hakların iki önemli konusu, ana dilde eğitim ve TV-radyo yayınıdır. Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan ve Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda en temel kilometre taşlarından biri olan bu konular hakkında Ulusal Programımızda bir açıklık yoktur. Oysa kültürel haklar, sadece Türkiye için geçerli alınması istenen bir olgu değildir. Fransa gibi "azınlık" kavramını benimsemeyen ülkelerde dahi farklı kültür ve dillerin öğretilmesine, eğitim sisteminde resmi dilin kullanılması anlayışını ortadan kaldırmayacak biçimde imkan tanınmaktadır. Üstelik sadece köklü demokrasilerde değil; Bulgaristan, Macaristan, Estonya gibi Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde de bu yönde düzenlemeler mevcuttur. Türkiye bu alanda gerekli mevzuat değişikliklerini yapmazsa, demokratik performans açısından bu ülkelerin gerisine düşecektir. Ana dilde yayın hakkı ise, düşünceyi açıklama ve basın özgürlüğü ile yakından ilgilidir. Bu nedenle, Anayasa'daki dil yasaklarının ve mevzuattaki sınırlamaların kaldırılması gereklidir.

7. Toplantı hakkı ve sivil toplum:

Katılım Ortaklığı Belgesi'nin kısa vadeli siyasi kriterler bölümünde yer alan "dernek kurma ve toplantı-gösteri yürüyüşü hakkı" anayasal ve yasal yönden güçlendirilmelidir. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ve Dernekler Kanunu, sivil toplumun gelişmesini teşvik edecek bir anlayışla ele alınarak, antidemokratik hükümlerden arındırılmalıdır.

8. İşkence ve kötü muamele:

Katılım Ortaklığı Belgesi'nde de yer verilen bu konular, gerçekten Türkiye'de insan haklarının korunması anlayışının ve hukuk devleti ilkesinin yerleşmesi açısından önemli ve bir o kadar da eksik olan hususlardır. Türkiye'de bu iddiaların ve olgunun önlenmesi için, Ceza Kanunu başta olmak üzere ilgili yasalarda değişiklikler yapılmalıdır. İşkence ve kötü muamele iddialarına konu olan devlet görevlilerinin soruşturulmasını, yargılanmasını ve işkence yapanın cezalandırılmasını kolaylaştıracak mevzuat değişikliklerinin de yapılması zorunludur.

9. Milli Güvenlik Kurulu:

Milli Güvenlik Kurulu'nun Avrupa Birliği standartlarına ve Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan siyasi kriterlere uygun bir duruma getirilmesi gerekmektedir.

10. Hukuk devleti:

Çağdaş dünya devleti olmanın gereklerinden birisi de "hukuk devleti" ilkesinin eksiksiz uygulanmasıdır. Hukuk devletinden söz edebilmek için, etkili, etkin, bağımsız ve tarafsız bir yargı denetiminin var olması, devletin tüm işlem ve eylemlerinin hukuka uygunluğunun denetlenmesi zorunludur. Bu nedenle, anayasal ve yasal mevzuatımız, yargı denetimini kuvvetlendirecek ve yargı bağımsızlığını tam olarak sağlayacak şekilde değiştirilmelidir.

Raporun ardından pek çok çevrede ağır şekilde suçlanan ve eleştirilen TÜSİAD, Avrupa Birliği üyeliği için yapılması gereken siyasi reformların; ulusal güvenlik açısından bir tehdit oluşturmadığını aksine; daha güçlü bir demokrasinin Türkiye'yi içeride daha istikrarlı, dışarıda siyasi ve ekonomik gücü daha yüksek bir

ülke yapacağını savunarak cevap vermiştir. Çünkü TÜSİAD'a göre Türkiye, Kopenhag Siyasi Kriterleri'nde belirtilen hususları -yayınladıkları raporlar çerçevesinde- yerine getirirse; yurttaş-devlet ilişkileri karşılıklı güvene dayanır, siyasi sistem derin ekonomik krizler üretmez ve en önemlisi de Türkiye, uluslararası gündemde insan hakları ihlalleri gibi onur kırıcı konularla yer almaz.

En önemlisi de TÜSİAD'a göre, küreselleşen dünyada devletler, ye oluşmakta olan ya da mevcut ekonomik gruplardan biriyle bütünleşme eğilimindedirler. Dolayısıyla, bir ülkenin hiçbir ekonomik bloğa bağlı olmadan tek başına hayatını sürdürmesi ise, çağın gerçekleriyle bağdaşmamaktadır. Diğer yandan Avrupa'nın Türkiye'nin ekonomik açıdan en büyük partneri olduğunu belirten TÜSİAD; Avrupa ile Osmanlı imparatorluğu zamanından kalan tarihsel bağlarımızın olduğunu ayrıca, Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşme düşüncesinin Atatürk'ün sözünü ettiği "çağdaş uygarlık seviyesi"nden başka bir şey olmadığını ve köklerinin Tanzimat'a kadar uzandığını, dolayısıyla da sonuçlanma aşamasına gelmiş bu büyük projeyi bir kenara bırakarak, mevcut olmayan alternatiflerin arayışına girmenin zaman kaybından başka bir şey olmayacağını vurgulamaktadır. Bütün bunların yanında, Türkiye'nin üyeliğinin tarihinin en büyük genişleme sürecindeki AB'ye hem coğrafi derinlik katacağını, hem de birliğin stratejik gücünü artıracaklarını savunan TÜSİAD, Türkiye'nin genç nüfusuyla AB ekonomisine canlılık kazandırarak, AB'nin küresel bir güç olma hedefine de katkıda bulunacağını savunmaktadır (9 Mayıs Gençlik ve Avrupa Günü Özel Sayısı, 2002: 10).

Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi öncesi TÜSİAD, Türkiye'nin AB nezdinde tam üyelik tarihi alabilmesi için gerek yurt içinde, gerekse yurtdışında yapmış olduğu lobi faaliyetlerini oldukça yoğunlaştırmıştır. 2002 yılı etkinlikleri raporu'nda da belirtildiği üzere, TÜSİAD örneğin bu dönemde, İspanya Başbakanı Jose-Maria Aznar, Almanya Başbakanı Gerard Schröder, İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi, Yunanistan Başbakanı Costas Smitis, Portekiz Başbakanı Jose Manuel Durao Barroso, Danimarka, Fransa, Yunanistan, Belçika ve İspanya dışişleri veya Avrupa bakanları ve diğer üst düzey yetkililer ile toplantılar yapmıştır.

Diğer yandan, 2002 yılı içinde AB komisyonu yetkilileri ile çok sayıda toplantı ve görüşme gerçekleştiren TÜSİAD, bu girişimlerini, yıl içinde yoğunlaştığı şu konular üzerinde gerçekleştirmiştir:

- Türkiye'de ekonomik gelişmeler
- Gümrük Birliği ve Türk şirketlerinin sorunları
- Türkiye-AB mali işbirliği
- Demokratik reformlar ve Kopenhag siyasi kistasları
- Bilgi Toplumu ve e-Türkiye
- Telekom
- AB programlarına Türkiye'nin katılımı
- AB Komisyonu'nun yıllık aday ülkeler ilerleme raporları.

Neticede Türkiye'nin AB'ye tam üyelik adaylığının resmiyet kazanması, Kasım 2000'de Katılım Ortaklığı belgesinin açıklanması ve Mart 2001'de Ulusal Program'ın onaylanması paralelinde yeniden yapılanan TÜSİAD'ın çalışma programında, AB kurumları ile teknik konulardaki ilişkiler daha da yoğunlaştırılmıştır.

B. Türkiye'nin AB'ye Tam Üyeliği Sürecinde TÜSİAD'ın Hükümete, Siyasete ve Ekonomiye Yönelik Müdahalesinin Yazılı Basında Sunumu

Baskı grupları ve medya söz konusu olduğunda aslında şu dört temel gerçeğin iyi kavranması gerekmektedir. İlk olarak politika üzerindeki medyanın önemi ve ilgisi, ikincisi baskı gruplarının medyayı reklam veya baskı aracı olarak kullandığı, üçüncüsü baskı grupları tarafından başlatılan kampanyaların medyaya benimsetilmesi ve son olarak medyanın da çoğu durumlarda baskı grupları gibi hareket ettiği gerçeğidir.

Baskı grupları günümüzde medyanın halkı haberdar etmede ve bu anlamda da halk desteği oluşturmadaki yükselen rolünü iyi bilmektedirler. Bu nedenle de baskı grupları, çalışmalarının başarılı olabilmesi için medyayla ilişkilerin korunmasının temel olduğuna inanmaktadırlar. Nitekim çoğu baskı grubu daha önceden medyada çalışmış kişileri bünyesinde bulundurarak medyayla olan ilişkilerini sağlama almaktadırlar (TÜSİAD'da da aynı durum söz konusudur).

Kitle iletişim araçlarının en önemli işlevlerinin haber verme olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle haberin üretilmesi, metni v.s. gibi konular hep araştırılmalıdır. Söz konusu araştırmalar ise iletişim çalışmalarında yer alan iki temel yaklaşım çerçevesinde yapılmıştır. Bu yaklaşımlar liberal çoğulcu ve eleştirel yaklaşımlardır.

Liberal çoğulcu yaklaşımda 'basın'a geniş anlamıyla 'medya'ya 4. Güç (Fourth Estate) işlevi atfedilmektedir. Şüphesiz bunda medyanın demokrasilerde oynadığı rolün önemi büyüktür. Çünkü liberal demokrasilerde medyanın kamu adına gözetimci rolü ve düşünce pazarı oluşturma işlevi olduğu kabul edilmektedir (İrvan, 1995: 76-77). Medyanın liberal demokrasilerdeki rolüne ilişkin kabullerin temelinde ise basın özgürlüğünün yattığını söylemek mümkündür.

Siyasal iktidarın toplumun bütününe yayıldığı düşüncesinin hakim olduğu çoğulcu yaklaşımda, siyasal katılım yalnızca seçimlere iştirak etmekle değil, bunun yanında baskı gruplarının siyasal iktidar üzerinde kuracakları denetim yoluyla da olmalıdır. Bu süreçte medya gündeme gelmekte ve işlevlerini yerine getirdiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla medya Yasama, Yürütme ve Yargı'dan sonra 4. Güç olarak kamuoyunu bilgilendiren, bireyleri düşünmeye zorlayan, sorunları ortaya koyup çözüm önerileri getiren işleviyle, çoğulcu yapının önemli bir tamamlayıcısı olmaktadır (İnal, 1997a: 2). Medya bu niteliğiyle demokratik sistemin işlerliğini etkin bir biçimde sürdürebilmesini ve yurttaşların sürece katılımının sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır (İrvan, 1995: 76). Nitekim demokratik model Amerikan toplumunda çeşitlilik olduğunu varsaymakta ve buna büyük önem vermektedir. Çünkü, iktidarın birbirleriyle rekabet eden çıkar grupları arasında dağıtıldığı düşünülmektedir (Shoemaker ve Reese, 1996: 107).

Eleştirel yaklaşım ise, medyaya atfedilen 4. Güç işlevini kabul etmemekte ve özetle söylenirse medyanın belli güvenilir kaynaklar aracılığıyla egemen ideolojinin ve dolayısıyla söylemin yeniden üreticisi olduğunu ifade etmektedir. Eleştirel yaklaşıma göre haber yapılanmış bir süreçtir. Haber üretim süreci haberin nesnel ve tarafsız olarak yansıtılabileceği yanılsaması üzerine kurulmuştur. Haberler toplumsal, ekonomik ve siyasal bağlamlarından yalıtılarak oluşturulmaktadır.

Eleştirel yaklaşım haberin bir söylemi olduğunu kabul ederken, liberal çoğulcu yaklaşımın ön kabullerini reddeder. Bu reddediş, haberin nesnel, tarafsız yazılamayacağını iddiası değildir; aksine bütün normlar ve etik kurallar yerine getirilse bile medyanın yaptığı gerçeğin yansıtmak olmadığını altının çizilmesidir. Bu durumda ortaya çıkan şey, medyanın kendine özgü bir gerçeklik kurmasıdır. Haberlere bakıldığında gerçekten de alıntılara yer verildiği, hatta yoruma kaçılmadığı görülebilmektedir. Ancak bu medyanın ortaya koyduğu gerçeklikten öte, açıklamaları tırnak içinde verilen kaynakların yarattığı gerçekliklerdir (İnal 1997b:6). Haber kaynakları kendi sözlerinin haber değeri taşıdığını bilmekte ve istedikleri gibi muhabirleri yönlendirebilmektedirler. Böylece haberi yapan neredeyse muhabir olmaktan çıkmakta, haber kaynakları olmakta ve medya egemen söylemin yeniden üreticisi durumuna düşmektedir. Hartley, haberin bir söylem olduğunu ve sosyal olarak yapılandırılmış anlamın kullanımda olan dilinin çok özel bir örneği olduğunu belirtmektedir (1990:7). van Dijk (1994:281) ise medya söyleminin haber değerleri ve mesleki normlar aracılığıyla kontrol edildiğini ifade etmektedir. Gitlin'e göre, medya toplumun pasif aynası değildir, seçicilik medyanın bünyesinde vardır ve bir haber anlatısı belli bir çerçeve çizmektedir (Aktaran Hackett ve Zhao 1994:511). Medya kurumları kamuoyu oluşturmak için bilgi akışını aktif olarak kontrol ederken, alıcılara olayları seçer, belirler ve sunarlar. Haber yapma sürecinde medya kurumları ideolojik ve politik işlevleri altında gerçekliği kurmaktadır. İdeolojinin medyadaki yansıması ikna etme üstünedir. Özünde ve basitçe haber yayınlama sürecindeki ideoloji politik ideolojidir ve dilin kullanımından yansıtılmaktadır (Fang, 1994:463-464).

Bruck'a göre (1989: 1-10), haber çalışanları sadece seçim yapmakla kalmazlar aynı zamanda anlatıyı yapılandırır, bir anlam oluşturur ve kendi düzlemlerinde bir dünya yaratırlar. Haber metinleri, endüstriyel açıdan örgütlenen medyanın ve/veya bürokratik işlevli medyanın bir ürünüdür. Bu bağlamda görgül olarak yapılan araştırmalar medyanın egemen ideolojiyi yeniden ürettiğini ortaya koymuştur. Kültürel çalışmalar bünyesinde öncelikli olarak görülebilecek söz konusu çalışmalar ideolojik kapanma üzerine odaklanmıştır (1989:111-112).

Yukarıda haber araştırmalarının iki iletişim yaklaşımı bünyesinde yapıldığı belirtilmişti. Liberal çoğulcu yaklaşım çerçevesinde haber metinleri üzerine yapılan çalışmalar kısaca "yansızlık araştırmaları" olarak anılabilir. Eleştirel çalışmalar içerisinde yapılan araştırmalar ise "yapısal yanlılık sorunu" üzerinde durmuşlardır. Haberi bir söylem olarak gören araştırmalar bu türden olanlardır. Hackett, yansızlık araştırmalarının bir değerlendirmesini yaparak eleştirel haber araştırmalarına geçişi önermektedir (1985:251-274).

Bu çalışmada da görülebileceği gibi, içerik çözümlemesi tekniğini kullanan yansızlık araştırmalarının temel amacı ve/veya varsayımı, haberdeki yanlılığın ortaya çıkarıldığında, haberin yansız olarak yazılabileceğidir. Dolayısıyla bu anlamda araştırmacılar için haber nesnel ve tarafsız, önyargılardan arınmış olabilir ve böyle bir gazetecilik de zorunludur.

Oysa Hackett'e göre bir kere yanlılık ve nesnellik (objektiflik) kavramlarının kendileri birer değerlendirme standardı değil araştırma konusudurlar. Üstelik belli bir yapıya göre eğitime (yapılandırılmış uyum) ve ideolojik etkinlik kavramları yandaşlığın yarattığı yanlılıktan daha etkilidir (1985:251).

Bu noktada Hackett medya araştırmaları için iki yön belirlemektedir. Bunlardan ilki, daha önce de belirtildiği gibi yanlılık ve nesnelliğin kendilerini (objektiflik, tarafsızlık) pratik normlar ve bilimsel araçlar olarak haberlerin içeriği gibi diğer konuların değerlendirme standardı olmaktan çok, araştırmanın konusu yapmaktır (1985:268). İkincisi ise "medya araştırmalarında yanlılık kavramı yerine 'yapılandırılmış uyum' kavramını oturtmaktadır (1985: 270).

Hackett'in önerdiği biçimiyle haberlere yaklaşıldığında gerçekten de yansızlık araştırmalarının bir noktadan itibaren önemini kaybettiği/kaybedeceği anlaşılmaktadır. Haberde her kesime eşit ölçüde yer vermek sorunu çözmek yerine sorun yaratmaktadır. Çünkü, haber konusu ve/veya metni haber kaynaklarının demeçlerinden oluşmaktadır. Başlıklar, spotlar ve haber metni okuyucuyu belli bir yönde düşünmeye zorlamaktadır. Bu yön de doğal olarak özünde haber kaynakları tarafından belirlenmektedir. Böylelikle haberde egemen söylem yeniden üretilmektedir.

Dolayısıyla bu çalışmada 'yansızlık' araştırması yerine Hackett'in önerdiği gibi ideolojik rolü altında basının haberleri nasıl sunduğu ve TÜSİAD'a karşı nasıl bir tavır sergilediği incelenecektir.

1. Türkiye'nin AB'ye Tam Üyeliği Sürecinde TÜSİAD'ın Hükümet ve Politikalarına İlişkin Genel Görüş ve Eleştirilerinin Yazılı Basında Sunumu

Türkiye'nin yaklaşık 60 yıldır devam eden Avrupa Birliği serüveninde, 2002 yılı itibariyle yeni bir sürece girilmiştir. Söz konusu bu dönemde, Türkiye'nin takviminde son derece önemli olan Kopenhag Zirvesi (12-13 Aralık 2002) ve bu zirve öncesi yerine getirmekle yükümlü olduğu Kopenhag Siyasi Kriterleri bulunmaktadır. Gerek ulusal gerekse uluslararası kamuoyunda uzunca bir süredir tartışılan Kopenhag Siyasi Kriterleri ise, Türkiye adına ekonomi ve siyasetten toplumsal hayata kadar çok geniş bir alanda kökten reformu gündeme getirmektedir. Dolayısıyla hükümet ve muhalefete çok fazla sorumluluk yükleyen bu süreç öncesi atılacak her adım ve alınacak her karar, ulusal ve uluslararası kamuoyunu da etkileyebilecek niteliktedir. Fakat burada esas olan ve ulusal kamuoyunu daha yakından ilgilendiren konu, milli menfaatleri ve değerleri zedelemekten Kopenhag Siyasi Kriterleri'nin gerçekleştirilmesidir. Bugün Türk kamuoyunda daha bilinçli

takip edilen AB politikası, bu bağlamda sadece siyasi alanda değil, sivil alanda da yakından takip edilmekte ve pek çok sivil toplum örgütü çeşitli projelerle hükümet politikalarına etki etmeye ya da yön vermeye çalışmaktadır. İşte tam bu noktada 2002 yılını AB üyeliğine yönelik çalışmalarla sınırlandıran TÜSİAD, hükümet ve politikalarını yakından takip ederek, eleştiri ve projeleriyle de hükümet üzerinde baskı unsuru rolünü gerçekleştirerek, Türkiye'nin AB politikasına yön vermeye çalışmaktadır.

TÜSİAD'ın örgüt yapısına ilişkin değerlendirmenin yapıldığı ilgili bölümde, örgütün en önemli ikinci organının Yüksek İstişare Konseyi (YİK) olduğu belirtilmişti. Bu nedenle, YİK'in yılda 1-2 kez düzenlediği toplantılar da, basit bir örgüt toplantısından ziyade, hükümetin ve ülkenin içinde bulunduğu mevcut durumun değerlendirildiği ve bu anlamda önemli mesajların çıktığı toplantılardır. Çoğunlukla hükümete yönelik uyarı mesajlarının çıktığı bu toplantıları, bu nedenle bir nevi MGK toplantılarına da benzetebiliriz. Ayrıca söz konusu toplantılara hükümet çevrelerinden de önemli katılımın olması, TÜSİAD'ın ve söz konusu toplantılarının ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Öyle ki bu durum, TÜSİAD-siyaset ilişkisinin geldiği son noktayı anlamaya da delil toplantılardır. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen durumun yaşandığı yılın ilk YİK toplantısı'ndan da (20 Haziran 2002) hükümete yönelik "erken seçim" ve "AB üyeliği" ile ilgili son uyarı mesajları çıkmıştır.

Toplantıda yaptığı konuşmada, ülkenin içinde bulunduğu mevcut siyasi atmosferin ülkeyi ciddi bir açmaza doğru sürüklediğini vurgulayan Özilhan, “Bu gidişe dur denmezse iktidar partileri tarihlerinin en büyük hezimetini kendi elleriyle hazırlamış olacaklar” şeklinde uyarıda bulunarak, bundan sonra olabileceklerden de sadece hükümetin sorumlu olacağını işaret etmektedir (Hürriyet, 20 Haziran:1-11; Evrensel, 20 Haziran: 1-8, Zaman; 20 Haziran:1-7).

Söz konusu toplantıda sadece hükümete değil, muhalefete yönelik de uyarı mesajları veren TÜSİAD, “...oluşmasına katkıda bulunduğunuz enkazın altında kalarak, yönetilebilir olmaktan çıkmış bir ülke devralacaksınız” (Hürriyet, 20

Haziran:1-11; Evrensel, 20 Haziran: 1-8) şeklinde açıklama yaparak, muhalefeti de kendi düşünceleri yönünde etkilemek istemektedir.

Kısacası TÜSİAD bu toplantı aracılığıyla ilk kez hükümetin yanı sıra, muhalefet partilerini de uyararak bundan sonra olabileceklerden sadece kendilerinin sorumlu tutulacağını belirtmektedir. (3 Kasım 2002 seçim sonuçları dikkate alınır, TÜSİAD'ın ortaya çıkan bu tabloyu daha Haziran'da öngördüğünü söyleyebiliriz).

Konuşmasında ülkede yaşanan siyasi kaosu doğrudan ekonomiye de etki ettiğini vurgulayan Özlhan, Başbakan'ın sağlık durumunun ve AB konusunda hükümetin kendi içerisindeki uyumsuzluğunun piyasaları tedirgin etmeye yettiğini belirterek, "... siyasi belirsizlikler sebebi ile bu tepkiler dikkate alınmazsa çöküntü öyle hızlı gelişir ki, en erken seçim bile bizi kurtaramaz" uyarısında bulunmaktadır (Zaman, 20 Haziran: 1-7; Evrensel, 20 Haziran:1- 8).

Bu şekilde hükümette yaşanan her türlü olumsuzluğun, ekonomiden siyasete, siyasetten dış politikaya kadar çok geniş bir alanı etkilediğini belirten Özlhan, bütün bu uyarıların asıl kaynağı olan AB'ye sözü getirerek, gerek iktidar gerekse muhalefet partilerinin Türkiye'nin AB yolunda ilerlemesinin son tahlilde kendi aleyhine olacağını bile düşünebildiklerini söylemekte ve "...ekseninden kayan gündemi yeniden yerli yerine oturtmaya çalışalım" mesajını vermektedir (Hürriyet, 20 Haziran:1-11). AB'ye üye olmanın kamuoyu ve ülkenin geleceği açısından şart olduğunu işaret eden Özlhan, Türkiye'nin 65 milyon insanını refah ve huzura kavuşturmak için AB'ye üye olmanın zorunlu olduğunu, Türkiye'nin büyümeye geçmesi gerektiğini, bunun da yolunun AB'den geçtiğini vurgulayarak, (Hürriyet, 20 Haziran: 1-11) hükümete yönelik AB üyeliği baskısında kamuoyunun gücünü kullanmaya devam etmektedir.

Mayıs ayında yayınladıkları AB ilanından bugüne hükümete karşı tepkilerini daha net ortaya koyan TÜSİAD, yılın ilk YİK toplantısında da hükümeti ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi krizin tek sorumlusu olarak işaret etmektedir. Ancak bu dönemde TÜSİAD erken seçimden ziyade, hükümeti birlik ve beraberliğe

sevk etmeye çalışmaktadır. Çünkü söz konusu dönemde AB üyeliğinde ilerleyebilmek için iç politikada hiçbir aksamanın yaşanmaması gerekmektedir. Nitekim olası bir erken seçim bile o dönem için ülkeye en az 2-3 ay kaybettirebilirdi ki bu da, Türkiye'nin 2002 AB takviminde çok ciddi aksamalara sebep olabilirdi. Dolayısıyla TÜSİAD her ne kadar mevcut hükümetin politikalarından memnun olmasa da, Kopenhag Zirvesi'ne kadar hükümeti ayakta tutmaya ve gerekli yasaları çıkartmaya zorlamaktadır.

Politik gündemde her zaman için güçlü etkiye sahip olan TÜSİAD'ın YİK toplantısına basından da farklı değerler atfedilmekteydi. Nitekim TÜSİAD'ın YİK toplantısına ilişkin haberi her zamanki keskin ifade tarzıyla “TÜSİAD’dan muhtıra: Felakete gidiyoruz” (20 Haziran) başlığıyla duyuran *Hürriyet*, daha önce de TÜSİAD’ın AB ilanını “muhtıra” olarak nitelendirmişti. Yine aynı şekilde haberin devamında kullanılan başlıklar -“Meclis tatile çıkmasın”, “Ne pahasına olursa olsun AB”- hükümete yönelik baskı unsuru içeren ifadelerden oluşmaktadır. Ayrıca TÜSİAD'a karşı olumlu tavrını haberin kurgusunda kullandığı “uyardı”, “hatırlatan”, “dile getiren” gibi ifadelerle devam ettiren *Hürriyet*, bu şekilde açıklamaları daha da kuvvetlendirmektedir. Diğer taraftan haberin 1. sayfada yer alması da, gazetenin habere verdiği önemi göstermektedir.

YİK toplantısında yapılan açıklamaları, *Evrensel* de aslında ideolojik duruşuna ters bir şekilde birinci sayfadan duyurmaktadır. “TÜSİAD tehdit etti” (20 Haziran) başlığını kullanan *Evrensel*, “AB için ilanla cephe açan, hükümetteki uyumsuzluğu eleştiren TÜSİAD”ın, Devlet Bakanı Kemal Derviş gibi, ekonomik krizin siyasi belirsizlikten kaynaklandığını öne sürdüğünü ve hükümeti tehdit ettiğini kaydetmektedir. Başka bir deyişle *Evrensel*, olayı “cephe açma” olarak nitelendirerek, açıkça TÜSİAD’ın hükümete karşı “savaş” ilan ettiğini duyurmaktadır. Bu nedenle, açıklamaların hükümete yönelik olanlarını “vurgulayan”, “uyaran” gibi TÜSİAD lehine güçlü ifadelerle kurgulayarak, olayı daha da ciddi bir boyuta taşıyan *Evrensel*, Diğer taraftan toplantıda AB ile ilgili yapılan açıklamalar ise, “iddia etti” gibi eleştirel ifadelerle vermektedir. Ancak yine

de haberin gerek birinci sayfadan verilmesi, gerekse sunuluş tarzı, TÜSİAD'ın doğrudan net bir karşı duruşla eleştirilmediğini göstermektedir.

Zaman'da da haber 1. sayfadan ve “vurgulayan”, “belirten” gibi güçlü ifadelerle sunulmaktadır. *Zaman*'da dikkati çeken, TÜSİAD'ın hükümete yönelik eleştirilerinin daha güçlü ve olumlu ifadelerle sunulmuş olmasıdır. Bu ise tıpkı *Evrensel*'de olduğu gibi, *Zaman*'ın da kendi politikalarına uygun olduğu durumlarda TÜSİAD'ın açıklamalarını daha çok desteklediğini göstermektedir. Diğer taraftan başlıklar her zamanki gibi Özalhan'ın kendi ifadelerinden de oluşsa, dikkat çekici ve kamuoyunu uyarıcı nitelik taşımaktadır. Örneğin, “TÜSİAD: Belirsizlik ülkeyi felakete sürükler”, “Çöküş öyle hızlı gerçekleşir ki, ‘en erken seçim’ bile bizi kurtaramaz” (20 Haziran) gibi.

1.1. Kamu Yönetimi Reformu ve Anayasal Düzenlemelere İlişkin TÜSİAD Yaklaşımı

Kopenhag Siyasi Kriterleri'nde yer alan şartlar gerçekleştirilmeden Türkiye'ye AB yolunun açılmayacağını savunan TÜSİAD, hükümeti sürekli olarak bu konuda eleştirmekte, eksik ve yanlış politikalarla da hükümetin AB hedefini zora soktuğunu kamuoyuna duyurmaktadır. Özellikle de AB ile olan ilişkilerin gelişmesi ve Türkiye'nin bölgesinde iyi bir model olabilmesi için kendisine çeki düzen vermesi, krizlerden, sorunlardan arınmış, ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamış bir ülke olması gerektiğini belirten Özalhan, bunun en önemli koşullarından birinin de "kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması" olduğunu ifade etmektedir.

“...yardım, hibe, kredi ya da ekonomik işbirliği. Biçimi ne olursa olsun, hiç kimse dibi delik torbaya arpa koymak istememektedir.....” (Hürriyet, 26 Ocak 2002:10; Evrensel, 26 Ocak 2002:5) şeklinde konuşarak konunun önemini vurgulayan Özalhan, Türkiye'nin kamu yönetiminin yalnızca savurganlık, kadro şişkinliği ve rasyonel örgütlenmeler açısından değil, yetersiz denetim, yolsuzluklar

ve siyasete kaynak yaratma operasyonları yüzünden de "dibi delik bir torbadan" farksız hale geldiğini belirtmektedir. Dolayısıyla Özilhan, hükümetin kamu yönetimi politikasını ve hali hazırda uygulanan mevcut kamu yönetimini “dibi delik torba” betimlemesiyle hem küçük görmekte hem de "temelsiz" ve "çağdışı" olduğunu ima ederek, oldukça olumsuzlamaktadır. Yine aynı şekilde hükümetin Anayasa’ya uyum amacıyla düşünce özgürlüğünü yakından ilgilendiren yasa tasarısını meclise göndermesini de eleştiren Özilhan, “...Bu "mini paket" ne yazık ki öz olarak düşünce özgürlüğünün sınırlarını daha da daraltan bir yapı taşıyor” (Radikal, 26 Ocak 2002:1-13; Zaman, 26 Ocak:1; Hürriyet, 26 Ocak:10) şeklinde belirterek, yasanın yetersizliğini dile getirmekte ve bu anlayışın "daha demokratik bir Türkiye" isteyen Türk halkının taleplerini de, dünya kamuoyunun beklentilerini de karşılamadığını savunmaktadır. Bilindiği üzere Kopenhag Siyasi Kriterleri konusunda en sık dile getirilen ve üzerinde en çok tartışılan konu, Anayasa’nın bazı maddelerine ilişkin düzenlemelerdir. Bu nedenle Türkiye’nin AB’ye üyeliği için bu düzenlemelerin son derece önemli olduğu üzerinde duran TÜSİAD, bu konuda hükümete karşı oldukça baskıcı bir tutum izlemektedir. Nitekim yukarıdaki haberde de görüldüğü üzere Özilhan, hükümetin Kopenhag Kriterleri doğrultusunda gerçekleştirdiği bu icraatını “mini paket” şeklinde yetersiz bularak, hem eleştirmekte hem de hükümetin bu icraatla AB yolunda geri adım attığını öne sürmektedir. Daha da önemlisi, eleştirdikleri anayasa paketinin gerek ulusal gerekse dünya kamuoyunun beklentilerine cevap verir nitelikte olmadığını da belirten Özilhan, baskı gruplarının hükümet ve organlarını etkilemede en önemli ve etkili kozu olan "kamuoyu" faktörünü kullanarak, söylemini daha da kuvvetlendirmektedir.

Haberin bir diğer bölümünde ise, TÜSİAD’ın ikinci önemli ismi YİK Başkanı Muharrem Kayhan’ın, TÜSİAD’ın 2002 yılı misyonunu özetleyen tarzda açıklamaları yer almaktadır. Söz konusu açıklamada dernek üyesinden ziyade Meclis’te grubu bulunan siyasi bir partinin genel başkanı gibi konuşan Kayhan, krizle mücadele edeceklerini, ekonomiyi yeniden büyüme sürecine sokacaklarını, sosyal dengeleri koruyacaklarını ve siyaseti yeniden yapılandıracaklarını vurgulayarak, “... AB’ye tam üyelik sürecini hızlandıracamız. Bu tam anlamıyla Türk’ün ateşle imtihanıdır. Bu sınavı vermek zorundayız...” şeklinde konuşmaktadır

(Hürriyet, 26 Ocak:10; Radikal, 26 Ocak: 13; Zaman, 26 Ocak:9; Vakit, 26 Ocak:10). Burada dikkatleri çeken nokta, Kayhan'ın açıklamalarının son derece "milliyetçi" bir söylem içerdiğidir. Dolayısıyla bu açıklamalarda kamuoyuna verilmek istenen mesaj, hükümetin AB'nin gereklerini yerine getirmekte yetersiz olduğu, ancak TÜSİAD'ın bütün bunları yapabilecek güçte ve kararlılıkta olduğudur.

Türkiye'nin AB'ye üyeliği için 2002 yılı itibariyle şart koşulan Kopenhag Siyasi Kriterleri'nin önemini her fırsatta dile getiren Özilhan, Türk Parlamenterler Birliği'nin TBMM'de düzenlediği “Küreselleşme ve AB Sürecinde Türk Kamu Yönetimi” konulu sempozyumda yaptığı konuşmada da yine hükümeti AB için gerekli adımları atmamakla eleştirmekte ve “AB üyeliğini samimiyetle istiyorsak, yasalarımızı AB'nin asgari demokratik standartlarına uyumlu hale getirmemiz lazım...” (Zaman, 31 Mart:5; Radikal, 31 Mart:15; Evrensel, 31 Mart:6; Hürriyet, 31 Mart:10) şeklinde konuşmaktadır.

Kamu yönetimi reformunun yanı sıra, Türkiye'nin AB'ye üyeliği ile ilgili üzerinde en çok tartışılan konu olan "idam" ve "kültürel haklar" konusunun, Kopenhag Siyasi Kriterleri'nde yer aldığını ve bunların sadece Türkiye için özel şartlar olmadığını, bütün adayların uymakla yükümlü olduğu şartlar olduğunu vurgulayan Özilhan, Türkiye'nin reform sürecini işletebilmesi için AB adaylığının önemli bir fırsat olduğunu ifade ederek; 2002 yılı sonunda 13 aday ülkeden 10'nun da müzakereleri tamamlamış olacağını, geriye Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'nin kalacağını ve bu üç ülkeden de kopulduğu takdirde Türkiye'nin sadece AB üyeliği bakımından değil, pek çok başka bakımdan da geleceği belirsiz bir konuma düşeceğini belirtmektedir. Bütün bunların olmaması için mevcut yasaların AB'nin demokratik standartlarına uyumu yönünde ciddi bir ilerlemenin sağlanması gerektiğini savunan Özilhan, idamın kaldırılması ve kültürel yaşam gibi konuların, Türkiye'nin geleceği açısından hayati önem taşıdığını bir kez daha vurgulamaktadır.

AB konusunda hükümet ve muhalefeti sürekli eleştiren ve bu yönde politikalarını etkileyemeye çalışan TÜSİAD; habere konu olan söz konusu sempozyumda da, partiler üstü bir konumda açıklamalar yapmaktadır. Nitekim AB

konusunda sürekli olarak “neyin - niçin - nasıl” yapılması gerektiğine işaret eden Özlhan, 2002 yılının en önemli gündemi olan Kopenhag Siyasi Kriterleri ve bunun da en kritik maddesi olan "idam" ve "kültürel yaşam" konusunda da hükümeti ikna edici ve yönlendirici bir konuşma yapmaktadır.

TÜSİAD'ın incelenen dönemde dile getirdiği konulardaki talebi anlık olmamakta, aksine eğer somut bir gelişme kaydedilmemişse ısrarla aynı konuyu gündeme taşıdığına tanık olunmuştur. Nitekim, hükümete yasal düzenlemeler konusundaki baskısını devam ettiren TÜSİAD, yayınladığı yazılı açıklamada da (25 Temmuz 2002), AB Kopenhag Siyasi Kriterleri'ni karşılayacak yasal düzenlemelerin bir an önce yapılmasını, 2002'nin en öncelikli gündem maddesi olarak gördüklerini belirtmektedir. “... AB’den üyelik görüşmeleri için kesin bir tarih alınmasının Türkiye’de yaratacağı olumlu hava, ekonomiye ivme kazandıracak ve kamuoyunun AB üyeliği konusundaki beklentileri de karşılanmış olacaktır...” (Hürriyet, 25 Temmuz:8) denilen açıklamada, TÜSİAD aynı zamanda hükümete çıkış yolu, daha doğrusu hareket tarzı da belirlemektedir. Nitekim bunu yaparken de yine kamuoyu tehdidini kullanmaktadır. Fakat daha da önemlisi, TÜSİAD aynı zamanda kamuoyuna da AB’nin ülke için refah ve mutluluk sağlayacağını işaret ederek, AB konusunda kamuoyu desteğini kaybetmemeye çalışmaktadır.

Hükümetin AB üyeliğine yönelik hareket tarzına ilişkin açıklamalarını devam ettiren TÜSİAD, Meclis'te grubu bulunan siyasi partilerin hemen hepsinin Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne yönelik yasa değişikliklerini açıklamalarına rağmen, Meclis'in olağanüstü toplantısından sonra bu yasaların çıkarılma olasılığının düşük olduğunu belirtmesiyle oluşan çelişkinin bir an önce giderilmesini ve söz konusu kanun teklifi taslağının olağanüstü toplanacak Meclis Genel Kurulu’nda görüşülerek kabul edilmesini ve böylece Türkiye’nin önünün açılmasını istemektedir (Hürriyet, 25 Temmuz:8). Bu haberlerde dikkati çeken nokta, TÜSİAD aslında hükümeti sadece eleştirmemekte, aynı zamanda ona muhtemel hareket tarzını da belirlemektedir. Bu nedenledir ki TÜSİAD çoğu zaman siyasetin tam ortasında yer almakla eleştirilmektedir.

Açıklamada son olarak, "Türkiye'yi dünya'nın en büyük siyasi ve ekonomik bloğunun saygın bir ülkesi yapacak tarihi AB üyeliği fırsatının kaçmasına göz yumarak, Türkiye'yi sorunlu coğrafi bölgesinde, refah düzeyi düşük, yalnız ve istikrarsız bir ülke olmaya mahkum etmenin..." gelecek nesiller açısından umut kırıcı olduğu vurgulanmaktadır. Kısacası TÜSİAD kamuoyuna, AB'siz bir Türkiye geleceğinin pek parlak olamayacağı mesajını vermektedir (Hürriyet, 25 Temmuz: 8).

Yukarıda TÜSİAD'ın hükümete yönelik söylemlerinin sadece eleştirisi boyutunda kalmadığı, muhtemel hareket tarzını da içerdiğinden bahsedilmişti. Kimi zaman TÜSİAD'ı bir baskı grubu olmanın da ötesine taşıyan bu davranışa, ANAP Grup Başkan Vekili Beyhan Aslan'a, TÜSİAD'ın AB ile ilgili uyum yasa tasarısı hakkındaki görüşlerini içeren bir yazı göndermesinde de tanık olmaktadır. Söz konusu mektupta TÜSİAD adına Özilhan, TCK'nın 159 ve 312. maddelerinde yapılacak düzenlemelerde AB standartlarının esas alınmasını istediğini belirtmektedir. Bu ölçülerin "hakaret, sövme, şiddet ve zor kullanmaya, ayaklanmaya, başkaldırıya, terör eylemine tahrik ve teşvik" unsurlarını içerdiğini belirten Özilhan, "...bu unsurları içermediği sürece, düşüncüyü açıklama özgürlüğünün devletin temel değerlerinin korunmasında bir zafiyet yaratmayacağı ama bireyin devlete karşı özgürlük alanını güvence altına alacağı göz önünde bulundurulmaktadır" (Zaman, 5 Şubat: 4; Evrensel, 5 Şubat: 8) demektedir.

Neticede sermaye temelli bir örgüt olan TÜSİAD'ın Anayasa'ya ilişkin bazı yorumlarda da bulunması ve bu anlamda düzenleme istemesi, özellikle de bunu çok aleni bir şekilde mevcut hükümet ortağı olan ANAP'a iletmesi, TÜSİAD'ın hükümet çevrelerindeki konumunu ve etkisini göstermeye yeterli delil teşkil etmektedir.

Yukarıda Özilhan ve Kayhan'ın hükümetin özellikle kamu yönetimi konusunda sergilediği "çağ dışı" uygulamaların AB hedefinde ilerleyen Türkiye'ye yakışmayan bir görüntü sergilediğine ve Kopenhag Siyasi Kriterlerinde yer alan en önemli madde olan Anayasal Düzenlemelere ilişkin eleştirileri sunulmaktadır. Bu bağlamda aşağıda, gazetelerin TÜSİAD'ın bu eleştirilere yönelik sergiledikleri yaklaşımları incelenecektir.

Özilhan'ın ve Kayhan'ın, TÜSİAD'ın 32. Genel Kurul'unda, AB çerçevesinde Türk Kamu Yönetimi'ne ilişkin değerlendirmelerin yer aldığı açıklamalar, *Hürriyet*'te olumlu bir yaklaşımla sunulmaktadır. Nitekim, haberin kurgusunda kullanılan 'dikkat çeken', 'hatırlatan', 'vurgulayan' gibi kelimeler, devamında yer alan açıklamaları hem olumlayan hem de haklılaştıran bir çerçeveye sokmaktadır. Özilhan'ın Anayasal düzenlemelere ilişkin açıklamaları ise, zemini daha dikkat çekici nitelikte koyu renkte ve çerçeve içinde sunulmaktadır. Bu ise gazetenin TÜSİAD'ın bazı açıklamalarını daha ön plana çıkartmak istediğini göstermektedir. Diğer taraftan haberin başlıkları da yargı ifadesi taşıyan, güçlü ve doğrudan gazeteye ait olan ifadelerden oluşmaktadır. Örneğin, "Mini paket anayasa değişikliğini sıfırlıyor", "Özilhan: Delik torbaya kimse arpa koymaz" (26 Ocak) gibi. Son olarak *Hürriyet*, Özilhan ve Kayhan'ın bütün açıklamalarına değinerek, TÜSİAD'a karşı sergilediği olumlu tavrı bir kez daha göstermektedir.

Radikal ise, *Hürriyet*'in aksine Özilhan'ın kamu yönetimine ilişkin açıklamalarına yer vermezken, Özilhan'ın hükümetin Anayasa paketine ilişkin düzenlemelerini eleştiren sözlerini ve Kayhan'ın AB ile ilgili açıklamalarını daha ön plana çıkartmaktadır. Bu noktada, *Radikal*'in AB yanlısı ve sivil toplumcu yayın yaptığı hatırlanacak olursa, haberde bu noktaları ön plana çıkartması daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü AB konusunda gerek ulusal gerekse uluslararası kamuoyunda en çok tartışılan konu "temel özgürlükler" meselesi ve bunların Anayasa'da düzenlenmesidir. Bu bağlamda *Radikal*, TÜSİAD'ın bu yöndeki eleştirilerini AB üyeliği açısından daha çok önemsemektedir. Diğer taraftan *Radikal*'de haberin başlığı "TÜSİAD: bu nasıl yasa?" ve "patronlar beğenmedi" (26 Ocak) şeklinde olumlu yaklaşımla ve kendi ifadeleriyle verilmektedir. Yalnız burada *Radikal*'in TÜSİAD için kullandığı "patron" kelimesi, olumsuz manada değil, aksine "karar merci", "güçlü", "nüfus sahibi" gibi olumlu çağrışımlara gelebilecek tarzda kullanılmaktadır. Nitekim bu yaklaşım haberin olumlu kurgusunda kendisini göstermektedir.

Zaman da *Hürriyet* ve *Radikal* gibi geniş yer verdiği habere yorum katmadan, tarafların söylemlerinden hareket ederek ve daha çok birinci şahısların ağzından olayı aktarmaktadır. Bu nedenle *Zaman*'da haber; "dedi", "şeklinde konuşan",

“söyleyen” gibi nötr ifadelerle kurgulanmaktadır. Yalnız *Zaman*’da dikkati çeken nokta, Özilhan’ın düşünce özgürlüğüne ilişkin Anayasa değişikliğini içeren pakete yönelik eleştirisinin, “düşünce özgürlüğü daraltılıyor” (26 Ocak) başlığıyla çerçeve haber şeklinde sunulmaktadır. Dikkat edilirse başlık son derece keskin ve kamuoyunu hükümet aleyhine harekete geçirebilecek niteliktedir. Dolayısıyla *Zaman*’ın bu açıklamayı ön plana çıkartması, tamamıyla gazetenin o dönem itibariyle savunduğu görüşlerle paralellik arz etmektedir. Nitekim Tayyip Erdoğan da o dönemde “düşünce özgürlüğü” kapsamında yargılanmış ve kendisine Meclis yolu kapatılmıştı. Dolayısıyla *Zaman*, TÜSİAD gibi güçlü bir baskı grubunun ağzından çıkan bu yöndeki açıklamaların, kimi çevrelerce daha dikkate alınacağını iyi bildiğinden ve kendisi de bu doğrultuda hareket ettiğinden, bu açıklamayı daha ön plana çıkartmaktadır.

Evrensel ise, “patronlar memnun” (26 Ocak) başlığıyla verdiği haberde, eleştirel bir üslup kullanarak, ‘büyük patronlar’ dediği TÜSİAD’ın, AB ve IMF programı konusunda daha hızlı adımlar atılmasını istediğini ön plana çıkartmaktadır. *Evrensel*’in haberde “patronlar” olarak nitelendirdiği TÜSİAD, *Radikal*’deki çağrışımın aksine, burada kapitalizme ve “ezen sınıf”a gönderme yapmaktadır. Dolayısıyla burada kullanılan “patron” kelimesi, olumsuz anlamdadır. Ayrıca *Evrensel*, Özilhan ve Kayhan’ın 2002 yılının ümit dolu bir yıl olduğu yönündeki açıklamalarını, “ileri sürdü”, “iddia etti” gibi zayıf ifadelerle, eleştirel ve olumsuz bir çerçeveye sokmaktadır.

Vakit’de ise haberin içeriği her ne olursa olsun, başlıkların doğrudan gazetenin ideolojisi doğrultusunda verildiği görülmektedir. Nitekim *Vakit*, “Dolarcı TÜSİAD” (26 Ocak) başlığıyla verdiği haberde, ilk olarak TÜSİAD’ın 32. Genel Kurul’unda, üyelik aidatlarının TL yerine dolar cinsinden ödenmesinin kabul edildiğini vurgulanmaktadır. *Vakit* "dolar" vurgusuyla, TÜSİAD’ı bir yerde kapitalizmin, sömürünün ve ABD’nin "uşağı" olarak nitelendirmek istemektedir. Diğer taraftan, haberde sadece Kayhan’ın AB ile ilgili yaptığı açıklamalara yer verilmekte, ancak bu açıklamalar da olumsuz ve eleştirel bir üslupta kurgulanmaktadır.

Kısacası 26 Ocak 2002 tarihli haberde sadece *Hürriyet* ve *Radikal*'in TÜSİAD'ın açıklamalarına ilişkin olumlu bir çerçeve çizdiği, *Zaman*'ın nötr bir kurguda sunduğu, *Evrensel* ve *Vakit*'in ise söz konusu açıklamaları olumsuzladığı ve eleştirel bir üslupla sunduğu gözlenmektedir.

Özilhan'ın Türk Parlamenter Birliği'nin TBMM'de düzenlediği “Küreselleşme ve AB Sürecinde Türk Kamu Yönetimi” konulu sempozyumda yaptığı konuşması (31 Mart 2002), bir önceki haberin aksine bu kez *Hürriyet*'te nötr bir sunumla aktarılmaktadır. Ancak yine de *Hürriyet*, başlıkta iddialı ve TÜSİAD'ın baskı gücünü daima ön plana çıkartan “TÜSİAD'dan Meclis'te AB uyarısı” ifadesini kullanmaktadır. Özilhan'ın AB eksenli açıklamalarının yanı sıra, diğer gazetelerden daha belirgin ifadelerle hükümet eleştirilerini de ön plana çıkartan *Hürriyet*, Özilhan'ın, AB sürecine girilmesiyle birlikte getirilecek yeni düzenlemelerin mevcut yönetimdeki çıkar ve mevki hesaplarının aritmetiğini bozucu nitelik taşıdığını, bazı iktidar alanlarını daraltacağını, şeffaflığı ve hesap vermeyi gerektiren düzenlemeleri beraberinde getireceğini, kamu kaynaklarının üzerindeki denetimin artması ile yolsuzluğun önünün alınacağını, bazı çeşmelerin kuruyacağını altını çizdiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla TÜSİAD'ın hükümeti eleştiren sözleri, *Hürriyet*'te daha vurgulu aktarılmaktadır.

Radikal de “Türkiye yol ayrımına geldi” (31 Mart 2002) başlığıyla sunduğu haberi, nötr bir kurguyla sunmaktadır. Nitekim başlığa taşınan ifadenin bile Özilhan'a ait olması, bu nötrlüğü göstermektedir. Ancak, diğer gazetelerin başlıkları AB eksenli olduğu halde, *Radikal*'in başlığı Özilhan'ın ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krizden çıkış yoluyla ilgili olarak yaptığı açıklamalara göndermede bulunmaktadır. Dolayısıyla *Radikal*, Özilhan'ın Türkiye'nin bir yol ayrımına girdiğini, ekonomik krizden hangi yolun izlenerek çıkılacağını önemli olduğuna ilişkin sözlerine vurgu yapmaktadır. Bu nedenle haberin başlığı Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik krize işaret etmektedir.

Zaman da *Hürriyet* gibi AB üyeliğine gönderme yapan “AB’yi istiyorsak idam kalkmalı” (31 Mart 2002) başlığını kullanmaktadır. Burada *Zaman*’ın doğrudan TÜSİAD’ı desteklediğini söyleyemeyiz fakat, *Zaman*’da TÜSİAD’ın özellikle de Anayasa’ya ilişkin düzenlemeleri içeren açıklamalarının daha ön plana çıkartıldığını görmekteyiz. Nitekim söz konusu dönemde AKP’nin AB ve idamın kaldırılması yönündeki çabaları göz önünde tutulursa, *Zaman*’ın bu yaklaşımı daha iyi anlaşılacaktır. Diğer taraftan *Zaman*’ın Özalhan’ın Türkiye’nin yönetim anlayışının değişmesi gerektiği yönündeki sözlerini de vurgulaması, AKP’ye daha yakın davranan *Zaman* için anlaşılabilir açıklamalardır.

Evrensel ise başlığa doğrudan gazetenin ideolojisini yansıtan ve TÜSİAD’ın temsil ettiği nüfustan yararlandığı açıkça belli olan “Özalhan, idamın kaldırılması ve Kürtçe’ye sıcak” (31 Mart 2002) başlığını kullanmaktadır. Aslında haberde Özalhan’ın Kürtçe’yle ilgili doğrudan bir açıklaması yer almazken, *Evrensel* bu yorumu TÜSİAD’ın AB üyeliği için önemli olan "kültürel yaşam" konusunda öne sürdüğü düşüncelerinden çıkartmıştır. Yaklaşım olarak genelde AB’ye ve TÜSİAD’a "karşı duruş" sergileyen *Evrensel*, yukarıdaki haberde de görüldüğü gibi kendi ideolojisine uygun kimi açıklamaları desteklemektedir. Özellikle de TÜSİAD’ın Kopenhag Siyasi Kriterleri’nde yer alan siyasi düzenlemelere ilişkin görüşlerini olumlayan *Evrensel*, bu anlamda TÜSİAD’a karşı net bir tavır sergileyememektedir. Çünkü *Evrensel*, ideolojik görüşüne uygun açıklama yapan kişi ve örgütlerin bir yerde temsil ettiği nüfusa sığınmaktadır. Dolayısıyla kimi zaman kapitalizmin temsilcisi olarak nitelendirdiği kişi ve örgütlerin - ki bu çoğunlukla da TÜSİAD olmakta- açıklamalarını sert bir dille eleştirirken, kimi zaman da bu kişi ve örgütler gazete ideolojisine uygun açıklama yaptığında olumlanmaktadır. Dolayısıyla bu durum, *Evrensel*’in ne kadar kararlı bir ideolojik duruş sergilediği konusunda kuşku uyandırmaktadır.

Kopenhag Siyasi Kriterleri’nde yer alan yasal düzenlemelere ilişkin hükümete yönelttiği baskısını devam ettiren TÜSİAD’ın, konuya ilişkin yaptığı yazılı açıklamayı “TÜSİAD: Meclis AB yolunu açsın” (25 Temmuz) başlığıyla duyuran *Hürriyet*, yine her zamanki olumlu tavrıyla TÜSİAD’ı sunmaktadır. Nitekim bu

küçük uyarı mesajının bile haber değeri olarak ele alınması, *Hürriyet*'in TÜSİAD'ı ve açıklamalarını ne denli önemli gördüğünü bir kez daha göstermektedir.

TCK'nın 159. ve 312. maddelerine ilişkin TÜSİAD düzenlemesini içeren ve ANAP Grup Başkan Vekili Beyhan Aslan'a gönderilen mektubu sunan *Evrensel* ve *Zaman*'da habere ilişkin açık bir yorum yer almazken, *Zaman* ve *Evrensel*'in benzer haberlerde de görüldüğü üzere, TÜSİAD'ın bu yöndeki açıklamalarını daha çok benimsediklerini görmekteyiz. Nitekim *Evrensel*'in, "TÜSİAD'ın önceliği de 'temel değerler'" (5 Şubat) başlığıyla haberi vermesi, sanki *Evrensel*'in gündeme getirdiği ve savunduğu konuların, TÜSİAD tarafından da savunulduğunu ima etmekte, daha doğrusu yine kendi savundukları bir konu hakkında TÜSİAD'ın temsil gücüne sığınılmaktadır.

Zaman ise, başlık konusunda yine ihtiyatlı davranarak ve daha esnek ifadeler kullanarak, konuyu AB ile ilişkilendirmekte ve "TÜSİAD 312'ye AB standardı istedi" demektedir. O dönemlerde Erdoğan'ın söz konusu maddeye aykırılıktan suçlandığı düşünülürse, *Zaman*'ın bu haberi ve TÜSİAD'ın açıklamalarını desteklemesi daha iyi anlaşılacaktır.

1.2. TÜSİAD'ın Hükümet İçindeki AB Karşıtlarına Yönelik Eleştirisi

Hükümeti bir taraftan Kopenhag Siyasi Kriterleri'ni yerine getirmesi için harekete sevk eden TÜSİAD, diğer taraftan da hükümet ve çevrelerini AB'ye üyelik konusunda ikna etmeye çalışmaktadır. Araştırmanın geçerli olduğu dönemde iş başında olan 57. Koalisyon Hükümeti, pek çok konuda olduğu gibi AB üyeliği konusunda da fikir ayrılıkları yaşamaktadır. Özellikle de Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), bu konudaki olumsuz tavrını net olarak ortaya koymakta ve TÜSİAD'la ciddi polemikler yaşamaktaydı. Bu nedenle, "Türkiye'nin sahip olduğu en kapsamlı toplumsal dönüşüm projesi" dediği Avrupa Birliği'ne karşı çıkanlar bulunduğu

dikkat çeken Özilhan, "... Kimi çevreler neredeyse bir aleyhte kampanya başlatmak üzere. Alışılmış düzenin değişmesini istemeyenler elbette olacaktır. Edinilmiş ayrıcalıkların nimetlerinden vazgeçmeme mücadelesi verenlerin bu projeyi engellemeye çalışacaklarını görmek için kahin olmak gerekmez. Ancak engellenmek istenen bir ülkenin geleceğidir, çocuklarımızın refah ve mutluluğudur" (Hürriyet, 6 Nisan 2002:9) şeklinde konuşarak, AB hedefini özellikle de "Türk gençliği"yle ilişkilendirmektedir. Özellikle de kamuoyunun en hassas noktası olan "Türk gençliği"nin, AB'ye girilmesiyle elde edeceği zenginliğin bazı çevrelerce yok edilmeye çalışıldığını ifade eden Özilhan, aynı zamanda bu çevreleri "gerici" ve "rantiyeci" olarak da suçlayarak, kamuoyunda güven kazanmaya, en önemlisi de AB üyeliği için atılacak adımlar öncesi kamuoyu oluşturmaya devam etmektedir.

Yine aynı şekilde TÜSİAD YİK Başkanı Muharrem Kayhan da, AB üyeliğinin Türkiye'nin geleceği çocuklar için büyük önem taşıdığını vurgulamakta ve "... Yurtta Sulh Cihanda Sulh şiarını benimsemiş bir ülkenin çocukları ilelebet çevresindeki ateş çemberinin yarattığı politik – stratejik dengesizlikler üzerinde cambazlık yaparak ekmeğini kazanmayı benimseyemez. Bu ip cambazlığından kurtulmanın tek yolu, gelişmiş ülkeler arasında yerimizi almaktır..." (Hürriyet, 26 Ocak:10; Radikal, 26 Ocak:13; Zaman, 26 Ocak:9; Vakit, 26 Ocak:10) şeklinde konuşarak, hükümeti ve kamuoyunu AB'nin Türkiye için ne denli önemli ve vazgeçilemez bir hedef olduğu noktasında etkilemeye çalışmaktadır. Her iki açıklamada da dikkati çeken, TÜSİAD'ın hükümet karşısında kendisini daha "vatansever" bir söylemle sunmasıdır.

Daha önce de bahsedildiği üzere TÜSİAD 2002 yılı çalışmalarını sadece AB'ye üyelikle sınırlandırmıştı. Dolayısıyla TÜSİAD bu hedefin önünde engel teşkil eden herkesi kamuoyuna deşifre ederek suçladığı gibi, arkasında duran ve durması gerekenleri de, gereğini bir an önce yapmaları noktasında uyarmaktadır. Nitekim bu konuda mevcut hükümetin hala "atalet" içinde bulunduğunu kaydeden Özilhan, Türk iş dünyasının önde gelen isimlerinin bir araya geldiği İş Çevresi Grubu Toplantılarının 8. sinde de, hükümete AB konusunda gerekli yükümlülüklerini bir an önce yerine getirmesi için seslenmektedir.

“.... Kopenhag Zirvesi’nde Türkiye’nin tam üyeliği ile ilgili müzakerelerin başlama kararının çıkması çok önemli. Bu karar çıkmazsa bunun Türkiye’ye ekonomik açıdan çok önemli olumsuz etkileri olacağını düşünüyoruz” (Hürriyet, 2 Mayıs 2002:8) şeklinde çoğul konuşarak, TÜSİAD’ın temsil ettiği nüfusu işaret eden Özilhan, AB’nin sadece siyasi değil, ekonomik tarafının da çok ağır bastığını, Türkiye’nin ekonomik krizden çıkması için AB ile müzakerelerin mutlaka başlaması gerektiğini ifade ederek, hükümetin bu yöndeki çalışmalarının ağır gittiğini düşündüklerini belirtmektedir. Bu nedenle hükümeti bu konuyu ağırlıklı olarak gündemine alması ve müzakere noktasına gelebilecek yapının oluşturulması hususunda uyarı Özilhan, hükümeti kendi içerisinde bir an önce AB konusunda gerekli mutabakatı sağlamaya ve gerekli adımları atmaya teşvik etmektedir.

29 Mayıs 2002 tarihinde basında TÜSİAD’ın AB’ye ilişkin öngörülerinin ve bu bağlamda hükümete karşı uyarılarının yer aldığı "AB ilan"nın ardından (söz konusu ilan, ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı ele alınmaktadır), hükümet içerisinde hala AB tartışmalarının devam etmesi üzerine eleştiri dozunu artırarak, “Türkiye’nin geleceğini AB’de görmeyenler Türkiye için nasıl bir gelecek tasarlıyor?” (Radikal, 8 Haziran:15) şeklinde konuşan Özilhan, AB karşıtlarının “boş” muhalefet yaptıklarını ima etmektedir. Özellikle Özilhan’ın bu eleştirisiyle işaret ettiği MHP Lideri Bahçeli’dir. Çünkü daha önce de bahsedildiği üzere, Türkiye’nin AB’ye üyeliği ve Kopenhag Siyasi Kriterleri konusunda TÜSİAD ile MHP arasında ciddi polemikler yaşanmaktaydı. Öyle ki, MHP kanadı Kopenhag Siyasi Kriterleri konusundaki görüşleriyle ilgili olarak TÜSİAD’ı "vatan hainliği" ile; TÜSİAD ise, Türkiye’nin geleceğini tehlikeye atmakla suçladığı MHP kanadını "vatan hainliği" ile itam etmekteydi. Bu noktada, Kopenhag Siyasi Kriterleri’nin yalnız Türkiye’ye değil, her ülkeye uygulandığını ifade eden Özilhan, “...Bunları onur meselesi haline getirmek yanlış bir yaklaşımdır. Türk insanı için en büyük onur, Türkiye’nin kendisine güveni tam, istikrarlı, refah düzeyi yüksek, siyasi ve sosyal sorunları geride bırakmış, dış politikada güçlü, çağdaş ülke olarak dünya sahnesinde hak ettiği yeri almasıdır. Bunu sağlayamazsak, belki kendimizi kandırarak yaşayabiliriz ama çocuklarımız bizi asla

affetmez....” (Radikal, 8 Haziran:15; Hürriyet, 8 Haziran:8) şeklinde yine son derece "milliyetçi" bir söylemle kamuoyuna seslenmektedir.

Aynı üslupla konuşmasının devamında “... gelin, kimin daha vatansever, kimin daha milliyetçi olduğunu değil, bu somut gerçekler ve eğer varsa alternatiflerini tartışalım...” (Radikal, 8 Haziran:15; Hürriyet, 8 Haziran: 8) diye belirten Özilhan, söz konusu ilanı verirken de iki önemli gücün verdiği güvenle hareket ettiklerini belirtmektedir. İlkinin halkın yüzde 70’inin Türkiye’nin AB üyeliğini istediğini ortaya koyan araştırmalar olduğunu; ikincisinin ise, Anadolu’ya yayılmış çok sayıda iş adamı derneğinin de kendileriyle aynı görüşte olmaları olduğunu belirtmektedir (Radikal, 8 Haziran:15).

Bu açıklamada özellikle AB ilanının ardından kendilerini sert bir dille eleştiren MHP lideri Bahçeli ve ekibine seslenen Özilhan, özellikle TÜSİAD’a yönelik hükümet çevrelerinde yükselen “vatan haini” suçlamalarını da bu şekilde tersine çevirmektedir. Görüldüğü üzere, konuşmasında kamuoyunu ve yine Türk gençliğinin geleceğini ön plana çıkararak kendilerini "vatansever", AB karşısında duranları ise "vatan haini" olmakla suçlayan Özilhan, hepsinden de öte bu tür tartışmaların ülkeye yarar değil zarar getirdiğini söyleyerek, kamuoyu nezdinde siyasi partilerden daha güvenilir ve saygın bir konumda yer almaya çalışmaktadır.

Hükümet içerisinde AB karşıtlarına "milliyetçi" bir söylemle bu şekilde tepki göstererek kamuoyu desteğini kazanmaya çalışan TÜSİAD'a, bazı basın organlarından da bu yönde destek gelmekteydi. Bu anlamda aşağıda basının TÜSİAD'ın AB karşıtlarına yönelik sergilediği tavra ilişkin yaklaşımları ele alınmaktadır.

Hürriyet’te “Tam üyelik süreci bu yıl başlamalı” (6 Nisan) başlığıyla sunulan haberde, TÜSİAD'ın hükümete yönelik dile getirdiği "Türkiye’nin Kopenhag Kriterleri’ne uyumunun Haziran ayından önce tamamlanması ve tam üyelik sürecinin de bu yılın sonundan itibaren başlatılması" yönündeki talepleri vurgulanmaktadır. Bu nedenle *Hürriyet*, Özilhan’ın TBMM ve hükümetin önce “anayasa değişikliği paketi”

ardından da “temel hak ve özgürlükler paketi”ni bir an önce hayata geçirmesi gerektiği yönündeki ifadelerini, “dikkat çeken”, "gerektiğini kaydeden” gibi olumlu kelimelerle desteklemektedir. Ayrıca *Hürriyet*, yine her zamanki gibi "keskin" ve "emrivaki" bir ifadeyle haberin başlığını kurgulamakta, böylece TÜSİAD’ın gücünü başlıklarda kullandığı ifadelerle de kamuoyuna empoze etmektedir.

Yine aynı şekilde TÜSİAD’ın 8. İş Çevresi Grubu Toplantısı’nda yaptığı konuşmayı “Patronlardan Avrupa Uyarısı” (2 Mayıs 2002) başlığıyla sunan *Hürriyet*’te, “patron” kelimesi olumsuz manada değil, aksine "güçlü" ve "nüfuzlu" anlamına gelebilecek nitelikte kullanılmaktadır. Nitekim haberin olumlu ifadelerle - “vurguladı”, "gerektiğini kaydetti” gibi - kurgulanmış olması bile bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Ayrıca başlıkta kullanılan “uyarı” kelimesi de, yine güçlü olana özgü bir ifadedir. Dolayısıyla *Hürriyet* bu haberde de TÜSİAD’ı olumlamaktadır.

Özilhan’ın Türkiye SİAD Platformu Başkanlar Kurulu Toplantısı’nda hükümetteki AB muhaliflerine yönelik yaptığı konuşma *Radikal*’de “Alternatifinizi açıklayın” (8 Haziran 2002) başlığıyla sunulmaktadır. Haber Özilhan’ın açıklamalarından oluşsa da, gerek kurgusu - “değinen”, “işaret eden”, “ifade eden” gibi - gerekse haberin başlığı, TÜSİAD’ı destekler niteliktedir. Nitekim başlıktaki ifadeyi bire bir Özilhan kullanmasa da, *Radikal* Özilhan üzerinden böyle bir sonucu çıkartmıştır ki bu da, *Radikal*’in TÜSİAD’la aynı görüşte olduğunu doğrulamaktadır.

Hürriyet’te ise ilk dikkati çeken yine ana ve ara başlıklar olmaktadır. Çünkü *Hürriyet*’in kullandığı başlıklar "keskin", "emredici" ve "manipülatif" bir etki taşımaktadır. Örneğin, “Sivil topluma kulak verin AB’den asla vazgeçmeyin” (8 Haziran 2002) gibi. Dikkat edilirse tek başına bu başlık bile kamuoyuna yönelik manipülatif bir etki taşımaktadır. Ayrıca *Radikal* gibi *Hürriyet*’te de haber “belirten”, “işaret eden”, “vurgulayan” gibi olumlu ifadelerle kurgulanmakta, böylece devamında yapılan açıklamalar daha da haklılaştırılmaktadır.

1.3. TÜSİAD'ın Hükümete Karşı Basında Verdiği AB İlanı

Hükümetin özellikle de AB'ye yönelik çalışmalarını yetersiz bularak her fırsatta ve platformda eleştiren TÜSİAD, ilk kez 29 Mayıs 2002 tarihinde gazetelerde yayınlattığı tam sayfa ilanlarla hükümeti doğrudan AB konusunda tehdit etmektedir. İlk bakışta basit bir AB ilanı gibi algılansa da, aslında TÜSİAD'ın söz konusu ilanı açıkça hükümete yönelik bir tehdit ve uyarı niteliğindedir. Nitekim TÜSİAD'ın geçmiş dönemlerdeki ilanları - örneğin, 1979'da Ecevit Hükümeti'ne yönelik ilanı ve bunun peşi sıra gelişen olaylar - göz önünde bulundurulursa, söz konusu bu ilanın da hükümete karşı açıkça "ültimat" sayıldığını söyleyebiliriz.

“Türkiye: Nasıl bir gelecek?” başlığıyla ve 34 eski ve yeni TÜSİAD yöneticisinin imzasıyla yayınlanan ilanda, AB üyeliği kastedilerek, Türkiye'nin tarihi bir yol ayrımında olduğu ve AB ile ilgili kararlarına bağlı olarak 21. yüzyılın ilk çeyreğinde nasıl bir ülkede yaşayacağımız ve nüfusumuzun yarısını oluşturan gençlerimize nasıl bir Türkiye bırakacağımızın bu yıl içinde belli olacağı dile getirilmektedir. (Evrensel, 29 Mayıs:1-8; Hürriyet, 29 Mayıs:8; Radikal, 29 Mayıs:18; Zaman, 30 Mayıs: 1-9).

Söz konusu ilanda “... refah düzeyi yüksek, siyasi ve demokratik standartlarının en üst düzeyde uygulandığı, ekonomisi sağlam, gençlerine çağdaş eğitim ve istihdam olanakları sağlayan, dünyanın gelişmiş ülkeleriyle aynı düzeyde bir Türkiye mi; yoksa ekonomik sıkıntıların belli aralıklarla devam ettiği, istikrara kavuşmamış siyaseti ile geleceği belirsiz, kişi başına iki bin dolarlık bir milli gelire mahkum olmuş bir Türkiye mi?” (Hürriyet, 29 Mayıs:8; Radikal, 29 Mayıs:18; Zaman, 30 Mayıs:1-9) vurgusu yapılarak, kamuoyu üzerinden hükümete yönelik baskı daha da güçlendirilmektedir.

Başından sonuna kadar "milliyetçi" bir söylemle kaleme alındığı gözlenen ve hükümete yönelik "manipülatif" ve "baskıcı" bir unsur taşıyan ilanda, AB üyeliğinin Türkiye'yi çağdaş platforma taşıyacak köklü değişikliklerin gerçekleşmesi anlamına

da geldiği belirtilerek, “AB üyesi olmak, AB’nin kabul ettiği evrensel değerleri benimsemek, hukukun üstünlüğünü, ifade özgürlüğünü, farklı yaşamları, farklı düşüncelerin bir arada var olmasının, şeffaf, halkın denetimine ve katılımına açık bir devlet yapısını, yolsuzluklardan arınmış, verimli bir kamu düzeni, bölgesel farklılıkların en aza inmesini, rekabetçi piyasa ekonomisini kabul etmek ve bu doğrultu da çalışmak demektir” denilmektedir. (Radikal, 29 Mayıs:18; Hürriyet, 29 Mayıs:8).

Yine aynı şekilde Türkiye'nin tarihinin en önemli projelerinden biri olan AB üyeliğini gerçekleştirerek, kendine güveni tam, istikrarlı, yaşam kalitesi ve refah düzeyi yüksek, ekonomik, siyasi ve sosyal sorunları geride bırakmış, dış politikada güçlü, çağdaş bir ülke olarak dünya sahnesinde de hak ettiği yere gelmesi gerektiğinin vurgulandığı (Radikal, 29 Mayıs:18; Hürriyet, 29 Mayıs: 8; Zaman, 30 Mayıs:1-9) ilanda, Türkiye’nin AB üyeliğinin bir devlet politikası olduğu ve AB üyeliğinin Türkiye’nin uluslararası ekonomik gücünü ve demokratik saygınlığını da artıracığı işaret edilmektedir. Dikkat edilirse ilk kez bu kadar net bir şekilde AB üyeliğinin Türkiye için getirisini ve götürüsünü sıralayan TUSİAD, bu şekilde kamuoyunu ve hükümet çevrelerini AB hakkında daha çok etkileyebileceğini düşünmektedir. Öyle ki, bütün bunları basın açıklaması yerine gazete ilanı şeklinde duyurmasıyla da, konunun hassasiyetine ve önemine daha çok dikkat çekmek istemektedir.

Buraya kadar daha çok AB üyeliğinin Türkiye için önemine değinen TUSİAD, ilanın son bölümünde açıkça siyasilere seslenerek onları AB üyeliği konusunda bir kez daha uyarmakta ve “AB üyeliği konusu, Türkiye’nin iç siyaset arenasında mücadele aracı haline getirilmemelidir. Burada bir ülkenin umut ve idealleri söz konusudur. AB üyeliği gençlerimizin geleceğinin teminatıdır. Siyasi partilerimiz ve parlamentomuz, ülkenin yarınlarını aydınlatacağına inandığımız bu yaşamsal projede gerekli sorumluluğu sergileyerek, Türkiye’nin AB üyeliği yolunda ilerlemesi için zorunlu adımları atmak üzere bir an önce harekete geçmelidir” şeklinde uyarıda bulunarak, siyasileri kamuoyu üzerinden baskı altında tutmaya devam etmektedir (Hürriyet, 29 Mayıs:8; Radikal, 29 Mayıs:18).

Bütün bunların yanında AB ile ilgili belki de en kritik konu olan “ölüm cezasının kaldırılması”, “anadilde yayın” ve “ana dilin serbestçe öğrenimi” konularında Kopenhag Siyasi Kriterleri’ne uygun düzenlemelerin bir an önce hayata geçirilerek, AB ile tam üyelik müzakerelerine başlanmasının Türkiye’nin en acil gündem maddesi haline geldiğinin bir kez daha altını çizen TÜSİAD, “Türkiye, tarihinin en önemli projelerinden biri olan AB üyeliğini gerçekleştirerek, kendine güveni tam, istikrarlı, yaşam kalitesi ve refah düzeyi yüksek, ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlarını geride bırakmış, dış politikada güçlü, çağdaş bir ülke olarak dünya sahnesinde hak ettiği yere gelmelidir” şeklinde son derece pozitif bir AB tablosu çizmektedir. Nitekim ilan bağlamına uygun olarak “Türkiye’nin geleceği Avrupa Birliği’ndedir” ifadesiyle noktalamakta, böylece TÜSİAD’ın AB hakkındaki net tavrı bir kez daha sergilenmektedir (Hürriyet, 29 Mayıs:8; Radikal, 29 Mayıs:18).

Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda aralıksız çalışan TÜSİAD, sergilediği davranışlarla kimi çevrelerce alkışlanırken, özellikle de siyasi çevrelerde ağır eleştirilere uğramaktadır. Eleştirilerin hemen hepsinin hedefi ise, TÜSİAD’ın gereğinden fazla hükümete baskı uyguladığı, hükümeti yıpratmaya çalıştığı, kısacası "felaket tellallığı" yaptığı yönündedir. Bu tip suçlamalar karşısında hükümet cephesine gerekli mesajı ilettiğine inanan TÜSİAD, en önemli güç unsuru olan kamuoyuna da seslenerek, söz konusu ilan ve raporlarla ilgili gerekçeli açıklamalar yapmaktadır. Bu açıklamalarda dikkati çeken nokta ise, TÜSİAD’ın sivil bir örgütten ziyade, tıpkı bir muhalefet partisi gibi davranış sergilemesidir. Örneğin, TÜSİAD Vergi Çalışma Gurubu tarafından yürütülen çalışmanın sonuçlarının açıklandığı “Türk Vergi Sisteminde Yeniden Yapılanma İhtiyacı” konulu panelin ardından gazetecilere açıklama yapan Özlhan, AB konusunda TÜSİAD’ın aktif olduğunu ancak hükümetin hala "atalet" içinde bulunduğunu savunmaktadır (Hürriyet, 12 Haziran:9).

“Bu ataleti görünce bir dizi girişimde bulunma mecburiyeti hissettik. Gerek gazete ilanıyla, gerek sivil toplum örgütlerinin organizasyonu ile çeşitli vesilelerle bu görüşümüzü gündeme getirdik. Bu işin dinamizm kazanmasına ve gündemde

tartışılmasına katkıda bulunduk...” (Hürriyet, 12 Haziran:9; Radikal, 12 Haziran:13) şeklinde açıklama yapan Özilhan, kamuoyuna yönelik mesajında, sivil toplum adına AB ile ilgili her türlü girişimi yaptıklarını, fakat hükümette bir canlanma göremedikleri için en son çare olarak ilanla uyarıda bulunduklarını kastetmektedir.

Diğer taraftan, Prof. Dr. Süheyl Batum’a hazırlattıkları raporun hükümet tarafından bir an önce değerlendirilmeye alınmasını da isteyen Özilhan, “Ankara’daki gerek bürokratlarımız gerek siyasilerimiz çok dolu ama Türkiye’nin kalbi İstanbul’da atıyor. Dolayısıyla bu kopukluk bir çok kanunun havada kalmasına sebep oluyor. Temennimiz bundan sonra gerek siyasilerimizin gerek bürokratlarımızın bu kadar emek ve çalışmalara daha değer vermesi” şeklinde konuşmaktadır. Söz konusu bu söylem, TÜSİAD’ın raporlar aracılığıyla da hükümet çevrelerine baskı uyguladığı yönündeki tezimizi doğrulamaktadır.

Baskı grubuna özgü bir yöntemle hükümeti AB konusunda son derece "keskin" ifadelerle uyaran TÜSİAD'a ve söz konusu ilanına kamuoyu ve hükümet çevrelerinde olduğu gibi, elbetteki basın da yaklaşımı farklı olmuştur. Nitekim aşağıda bu farklılıklar gösterilmeye çalışılmaktadır.

Öncelikle TÜSİAD’ın 29 Mayıs 2002’de verdiği AB ilanı, incelememize dahil edilen tüm gazetelerde yer almaktadır. Ancak, ilanı tam sayfa olarak ve bütünüyle veren sadece *Hürriyet* ve *Radikal*’dir. *Zaman*, *Evrensel* ve *Akit* ise, ilanın sadece belli bölümlerini, özellikle de gazete ideolojisine uygun yerleri haber formatı içinde sunmuşlardır. Özellikle de *Radikal*’de söz konusu ilanın haber formatı dışında tam bir sayfa aslına uygun olarak sunulması, gazetenin TÜSİAD’ı desteklediğini açıkça göstermektedir.

Hürriyet ise ilanı tam sayfa haberle ve başlıkta kullandığı “muhtıra” kelimesiyle sunmaktadır. Böylelikle *Hürriyet*, söz konusu ilanın hükümete yönelik bir uyarı olduğunu açıkça belirtmektedir. Nitekim muhtıra kelimesi, herhangi bir konuda hatırlatmada ya da uyarıda bulunmak demektir ve bu kelime toplumumuzda daha çok Ordu ile özdeşleştirilmiştir. Dolayısıyla *Hürriyet*, TÜSİAD’ın ilanına

yaptığı bu tanımlamayla aslında onu eleştirmiyor, aksine onu hükümet karşısında daha güçlü pozisyonda değerlendiriyor. Diğer yandan *Hürriyet*, söz konusu ilanda imzası yer alan 34 TÜSİAD üyesini tek tek görevleriyle birlikte vermesiyle, ilanın kamuoyu nezdindeki saygınlığını ve etkililiğini daha da artırmaktadır.

Evrensel ise, ilanın hemen ardından kamuoyuna duyurulan ve TÜSİAD'ın Prof. Dr. Süheyl Batum'a hazırlattığı "Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasi Kriterleri Görüş ve Öncelikler" adlı rapora ilişkin yorumlar yapmaktadır. *Evrensel*'in genelde TÜSİAD'ı ve AB'yi tasvip etmediğinden daha önce bahsedilmişti. Ancak *Evrensel*, daha önce de görüldüğü üzere, TÜSİAD'ın özellikle Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne yönelik Türkiye eleştirisini desteklemektedir. Nitekim söz konusu raporda yer alan "kültürel yaşam" konusunu *Evrensel* diğer gazetelere nazaran daha ön plana çıkartmaktadır. Örneğin TÜSİAD'ın önerdiği yasa tasarısında, "Türk Ceza Kanunu, cezaların infazı hakkında kanun, Askeri Ceza Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu, Radyo ve Televizyonların Kuruluşu ve Yayınları Hakkında Kanun ve Orman Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklik yapılmasına dair Kanun Tasarısı", "Türk Ceza Kanunu'nda ve Bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair Kanun Tasarısı" başlıklı önerinin ilk maddesinde, TCK'nın 11. maddesinde yapılacak değişiklikle idam cezası kaldırılırken, yerine yeni bir ceza türü olarak "Ağırlaştırılmış müebbet hapis" cezasının getirildiğini, RTÜK yasasında değişikliğe gidilerek, "Kürtçe TV"nin önünün açıldığı vurgulanmaktadır. Ayrıca *Evrensel*, Batum tarafından kaleme alınan yasa tasarısının, geleneksel olarak Türkiye'de konuşulan dillerin öğrenilmesi hakkına ilişkin önerileri de içerdiğini kaydetmektedir.

Kısacası *Evrensel*'de, ilanın AB'ye üyelikle ilgili bölümü hariç, özellikle Prof. Dr. Süheyl Batum tarafından hazırlanan raporu açıkça desteklenmektedir. Diğer yandan, haberde sık sık TÜSİAD'a ilişkin olarak "Büyük patronlar" ibaresinin kullanılması, eleştiriden ziyade olumlu çağrışıma neden olmaktadır. Nitekim tanımlamadaki "büyük" kelimesi bile, tek başına olumlu bir ifadedir. Dolayısıyla *Evrensel* söz konusu haberde yine TÜSİAD'a karşı tutarsız bir tavır sergilemekte ve aslında TÜSİAD'ı olumlamaktadır. Bunun nedenine gelince, daha önce de belirtildiği

gibi, TÜSİAD'ın bazı söylemleri gazetenin de ideolojisine uygun olduğu zaman, o kişi ya da örgüt temsil ettiği yere bakılmaksızın olumlanmaktadır ki bu da, *Evrensel* adına bir çelişki yaratmaktadır.

Vakit ise TÜSİAD'ın AB ilanına hiç değinmezken, Prof. Dr. Süheyl Batum tarafından hazırlanan rapora yönelik olarak ağır eleştirilerde bulunmaktadır. “TÜSİAD şimdide kanun dayatıyor” başlığıyla haberi sunan *Vakit*, TÜSİAD'ın önceki yıllarda hazırlattığı raporlarla da İmam Hatip Liseleri'nin “kökünün kurulmasına” yol açtığı, kız öğrencilerinin İHL'de okutulmasına karşı çıkıp, bugünkü tablonun yaşanmasına sebep olduğu, hazırlattığı Coğrafya kitabı ile Türkiye'nin adeta Hristiyanlara ait olduğu imajını verdiğini söyleyerek, söz konusu raporu ağır bir dille eleştirmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi *Vakit*, TÜSİAD'a ilişkin gündem ne olursa olsun, haberi kendi ideolojisi çerçevesinde eleştirmektedir. Aslında *Vakit*'in bu tavrının, *Evrensel*'e kıyasla daha tutarlı olduğu söylenebilir.

Zaman'da tıpkı *Hürriyet* gibi söz konusu ilanı “TÜSİAD Avrupa Muhtırası Verdi” başlığıyla duyurmaktadır. Nitekim haberin devamında verilen çerçeve haberlerle de *Zaman*, TÜSİAD'ın hükümeti açıkça uyardığını dile getirmektedir. Diğer yandan, *Zaman*'da ilana ilişkin açıkça bir yoruma rastlanmazken, “Patronlar 1979'da da uyarmış ve Ecevit Hükümeti düşmüştü” başlıklı çerçeve haberde, TÜSİAD'ın bugünkü ilanı ve muhtemel sonucuyla, 1979'daki ilan ve sonucu arasında paralellik kurulmaktadır. Dolayısıyla *Zaman*, aslında söz konusu ilanın hükümete yönelik açık bir tehdit olduğunu belirtirken, 1979'daki ilanın sonucuyla ilişkilendirmesi ise, gazetenin bir yerde beklenti düzeyini açığa çıkartmaktadır.

Son olarak, *Radikal*'de rapora ilişkin haber yer almazken, *Hürriyet* ve *Zaman*'da Prof. Dr. Süheyl Batum'a hazırlattırılan rapor yorumsuz olarak sunulmaktadır. Neticede *Vakit* hariç, diğerlerinin ilanı ve raporu destekler nitelikte haber yaptıklarını söyleyebiliriz.

İlanın hemen ardından kamuoyuna yönelik gerekçeli açıklama yapan Özilhan'ın sözlerine *Hürriyet* geniş yer ayırırken, *Radikal*'de daha kısa

geçilmektedir. *Hürriyet*'te başlıklar bu kez Özlhan'ın ifadesiyle verilmekte, böylece TÜSİAD'ın doğrudan kamuoyuyla yüzleşmesine yardımcı olunmaktadır. “Özlhan: ilan verdik yine de uyanmadılar”, “TÜSİAD: Hükümet güvence vermeli” gibi başlıklardan da anlaşılacağı üzere, TÜSİAD hükümeti doğrudan kamuoyuna şikayet etmektedir. Diğer yandan haber “savunan”, “isteyen” gibi olumlu ifadelerle kurgulanmakta, böylece yapılan açıklamalar haklı gerekçelere dayandırılmaktadır.

Radikal ise, “Patronlar Sevilla’da olacak” başlığı altında yer verdiği kısa açıklamada, nötr bir dil kullanmaktadır. *Hürriyet*'in aksine *Radikal*, AB faaliyetlerini daha ön plana çıkartarak, kamuoyuna TÜSİAD'ın Türkiye-AB ilişkilerinde önemli olan Sevilla Zirvesi’nde yer alacağını duyurmaktadır. Yine aynı şekilde burada da kullanılan “patron” kelimesi, olumlu çağrışımında kullanılmaktadır. Nitekim bu olumlu çağrışım, haberin kurgusunda da açıkça görülmektedir. Neticede *Radikal*, Özlhan'ın daha önceki açıklamalarına benzer açıklamaları vermek yerine, farklı çalışmalarını haber olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle haberin kısa olması *Radikal*'in TÜSİAD değerlendirmesinde kriter alınmamalıdır.

TÜSİAD'ın AB üyeliği ve Kopenhag Siyasi Kriterleriyle ilgili yükümlölükleri çerçevesinde hükümete yönelik eleştiri ve önerilerini bu şekilde inceledikten sonra, daha spesifik olarak siyasi ve ekonomik yapıya ilişkin eleştiri ve görüşlerini incelemeye geçmek, TÜSİAD'ın söz konusu alanlara ilişkin hükümete yönelik eleştirilerini ve müdahalelerini daha net görebilmeyi sağlayacaktır.

2. TÜSİAD'ın Siyasi Gündeme Yönelik Müdahalesinin Yazılı Basında

Sunumu

Daha önceki bölümlerde baskı gruplarının siyasi partilerle olan ilişkisinden bahsedilmişti. Hatırlanacağı üzere bu ilişki birbirlerinin yerine ikame şeklinde değil, karşılıklı çıkar alışverişi çerçevesinde yürütölmeliydi. Ancak, aşağıdaki incelemelerde de göröleceğı üzere TÜSİAD, kimi durumlarda baskı grubunun da

ötesinde, tıpkı bir muhalefet partisi gibi davranışlar sergilemekte ve neredeyse "tek güç" olma mücadelesi vermektedir. Nitekim kamuoyunda baskı gruplarıyla, özellikle de TÜSİAD'la ilgili yapılan en önemli eleştiri de, siyasetle ve siyasilerle olan yakın ilişkisi üzerinedir. Hemen her platformda sivil toplumun temsil organı oldukları yönünde açıklamalar yapan ve baskı grubu olmadıklarını savunan TÜSİAD'ın, aşağıda yer alan incelemelerde aslında sivil toplum örgütlerinin alanı dışında tam da bir baskı grubu davranışı sergiledikleri görülecektir.

2.1. TÜSİAD ve Siyaset İlişkisi

Baskı gruplarıyla ilgili kuramsal bilgilerin yer aldığı bölümde, hatırlanacağı üzere herhangi bir baskı grubunun bir siyasi partinin yapılanmasına ya da, işleyişine doğrudan müdahale edemeyeceğinden bahsedilmişti. Başka bir deyişle baskı grubu-siyaset ilişkisi elbetteki olağan bir durumdur. Ancak bu ilişki karşılıklı menfaat ilişkisinin dışına çıkarak, birbirinin alanına müdahale boyutuna taşınırsa sorun ortaya çıkar. Diğer taraftan, siyasetle ve siyasilerle doğrudan bir ilişkisi olmadığını öne süren TÜSİAD'ın, araştırmanın yapıldığı dönemde (2002) siyasi alanda boy gösteren yeni oluşumlarla daha yakın ilişkilerine tanık olunmuştur. Örneğin, TÜSİAD'ın üst düzey yöneticilerinin Mehmet Ali Bayar ile yaptığı görüşme (2 Mayıs 2002), kamuoyunda ve hükümet çevrelerinde “TÜSİAD’ın yeni siyasi adayı Bayar” olarak yorumlanmıştı. Her ne kadar Özilhan, Bayar ile görüşmüş olmalarının ona destek anlamı taşımadığını söylese de, (Hürriyet, 2 Mayıs:9; Zaman, 2 Mayıs:5) görüşmenin TÜSİAD üyesi Cem Duna’nın evinde gerçekleşmiş olması kuşkuları bu yöne çekmişti. Görüşmeye ilişkin olarak “...bir dost toplantısıydı. Bize görüşlerini anlattı. Programını ortaya koyması lazım, İş alemi buna göre değerlendirecek” şeklinde açıklama yapan Özilhan, aslında bir yerde çelişkili konuşarak olayın tamamen de dışında olmadıklarını ima etmektedir. Nitekim ilk önce görüşmeyi “dost toplantısı” olarak değerlendirmekte, ardından programa göre karar vereceklerini söylemektedir. Bu nedenle açıklamanın kamuoyu nezdinde de ikna edici olduğunu söyleyemeyiz.

Araştırmanın gerçekleştirildiği dönemde siyasi gündeme ilişkin en önemli konu, hiç şüphesiz ki erken seçim tartışmalarıydı. Bu anlamda TÜSİAD'ın siyasilerle ve siyasi partilerle olan yakın ilişkisi, erken seçimde karar kılınmasıyla birlikte daha da artmıştı. Bu kez de siyasi partilerin seçim öncesi parti programlarını ve ülkeye yönelik politikalarını öğrenmek üzere harekete geçen TÜSİAD'ın, bu konudaki önceliği ise hiç şüphesiz ki AB üyeliği idi. Bu dosyayla, daha doğrusu "AB şartıyla" destek turlarına başlayan TÜSİAD'ın, ilk görüşmeyi yeni bir oluşum olan AKP Genel Başkanı Tayyip Erdoğan ile gerçekleştirmesi de, TÜSİAD'ın yeni oluşumlara öncelik vermesi adına bir o kadar önemliydi. Aslında o ana kadar iş başında olan mevcut siyasilerin yarattığı kaosun ardından daha çoğulcu yaklaşımlarla gündeme gelen AKP'nin, TÜSİAD'ın da dikkatini çekmesi doğal bir durumdu.

AKP kurmaylarıyla yaptığı görüşmede son siyasi istikrarsızlığın gündeme gelmesiyle makro ekonomik dengelerde bir bozukluk olduğunun görüldüğünü ifade eden Özilhan, "...Ama bunlar çok kısa bir zaman dilimi içerisinde düzelebilir. Yeter ki bu siyasi istikrarsızlık ortadan kalksın ve güven gelsin. Dolayısıyla AB'nin Kopenhag Siyasi Kriterleri'yle ilgili maddelerinin geçmesi muhakkak bu güveni artıracaktır. Bunlar yapıldığı takdirde, siyasi parti ve seçim sistemiyle ilgili çalışmalar tamamlandığı takdirde, Kasım ayı içinde yapılacak bir seçime bizim bir itirazımız olmaz" şeklinde konuşmaktadır (Radikal, 9 Temmuz:13; Zaman:9).

Yukarıda da görüldüğü üzere, ilk kez açıkça erken seçim şartlarını açıklayan TÜSİAD, siyasiler için desteklerinin ne denli önemli olduğunun da bilinciyle hareket etmekte ve onlara çok rahat bir şekilde AB programından ayrılmamayı şart koşturmaktadır. Diğer yandan, önceki açıklamalarında erken seçimin bozuk olan ekonomiye ekstra bir yük daha getireceğini savunan ve bunun bile bir erken seçim yapılmamasına gerekçe olduğunu belirten Özilhan'a, gazeteciler tarafından yöneltilen "erken seçimin ekonomiye yeni bir yük getirip getirmeyeceğine" ilişkin soru, aslında TÜSİAD'ın çelişkili tavrını ortaya koymaya yöneliktir. Nitekim, bir sonraki bölümde daha ayrıntılı inceleneceği üzere, TÜSİAD ilk başlarda AB üyeliğine zarar verir düşüncesiyle erken seçime karşı çıkmaktaydı. Ancak Özilhan bu yöndeki soruları da kendi lehine çevirerek, siyasi istikrarsızlığın böyle devam ettiği

müddetçe ekonomiye zaten bir yük getirdiğini belirtmekte ve “... son iki ayda neler geldiğini gördük. Neticede bunun hesabını yaptığımız zaman belki bir iki ay daha çekeriz ama hiç olmazsa önümüz çözülebilecek yapıya gelir” şeklinde konuşmaktadır (Hürriyet, 9 Temmuz:8; Zaman, 9 Temmuz:9). Böylece erken seçim konusundaki tavır değişikliklerine gerekçeli açıklama yapan Özilhan, bir yerde TÜSİAD'ın zamana ve konuma uygun hareket ettiğini kastetmektedir.

Dikkat edilirse, incelenen haberlerde TÜSİAD'ın iddia edilenin aksine, siyasetin tam da ortasında yer aldığı görülmektedir. Aslında kamuoyu, TÜSİAD'ın bu pozisyona Kemal Derviş'in Türkiye'ye getirilmesi sırasında daha önceden de tanık olmuştu. Öyle ki, araştırmanın geçerli olduğu dönemde de TÜSİAD çok net ifadelerle seçimlerden sonra Derviş'in durumuna ilişkin isteklerini ortaya koymuştur. Özellikle de Derviş'in seçim sonrası kurulacak hükümette ekonominin başında olmayacağı yönündeki görüşler üzerine açıklama yapan Özilhan, bu kez ülkedeki iş dünyasını da kastederek çoğul konuşmakta ve “...piyasalar ve iş dünyası Kemal Bey'in siyasete girmeme ihtimaline karşı reaksiyon verdi. Piyasalar ve iş dünyası Kemal Bey'in siyasette önemli bir aktör olarak kalmasını istiyor. İş alemi olarak Türkiye'nin programını kazasız belasız yürütmesi açısından, bundan sonraki ekonomi yönetiminde de yer almasını ve ekonominin direksiyonunda olmasını istiyoruz...” demektedir. Burada önemli olan konu, TÜSİAD'ın açıkça siyasi tercihini belirtmesi ve doğrudan siyasete müdahil olmasıdır. Özellikle de Derviş'in Merkez-sol'da birleşme çabalarını desteklediklerini söyleyen Özilhan, buna ilişkin olarak ise, “...doğru olan, iktidarın merkezi sol veya merkezi sağda olması, merkeze yakın güçlerde olmasıdır. Uçlar temsil edilecektir ama iktidar olmamalıdır...” şeklinde konuşarak, TÜSİAD'ın siyasi tercihini açıkça ortaya koymaktadır (Hürriyet, 17 Ağustos:9).

TÜSİAD'ın siyasetle ve siyasilerle olan ilişkisini bu şekilde özetledikten sonra, aşağıda gazetelerin bu ilişkileri nasıl değerlendirdikleri ele alınmaktadır.

TÜSİAD'ın M.Ali Bayar ile yaptığı görüşmeyi *Hürriyet* “İş Dünyası: Bayar ‘Saman alevi’ değil” (2 Mayıs) başlığıyla sunmaktadır. Görüşme aslında birkaç

önemli iş adamı arasında geçmiş olmasına rağmen, dikkat edilirse *Hürriyet* bunu başlığa taşıdığı ifadeyle bütün iş dünyasına mal etmektedir. Bu da gösteriyor ki *Hürriyet* için TÜSİAD tek başına bütün iş dünyasını temsil etmektedir. Diğer taraftan, haberde ortaya konulan ilişki TÜSİAD lehine olumlu ve güçlü ifadelerle aktarılmakta, böylece *Hürriyet*, TÜSİAD'ın siyasetle olan bire bir ilişkisini eleştirmek yerine, olağan bir durum olarak sunmaktadır.

Zaman ise, “Bayar patronlardan geçer not aldı” (2 Mayıs) başlığıyla TÜSİAD'ın ve Özilhan'ın herhangi bir anlaşma olmadığına dair açıklamalarını bir yerde yalanlamakta ve kamuoyuna açıkça TÜSİAD'ın Bayar'a destek verdiğini işaret etmektedir. *Zaman*, *Hürriyet*'teki "iş dünyası" tanımlaması yerine, "patronlar" kelimesini kullanmaktadır. Ancak, *Zaman*'ın da kullandığı "patron" kelimesi, TÜSİAD'ı eleştirmek maksadıyla değil, kamuoyunda TÜSİAD'a ilişkin yapılan yaygın tanımlamaya göndermede bulunmak içindir. Yine de *Zaman*'ın söz konusu görüşmeyi "destek" olarak nitelendirmesi, yaklaşan seçimler öncesi kamuoyunu bilinçlendirmeye yöneliktir. Bu nedenle *Zaman*'ın bu haberde açıkça TÜSİAD'ı eleştirmese de, desteklediğini de söyleyemeyiz.

Vakit ise her zaman ki ideolojik tavrıyla söz konusu görüşmeyi “İHL düşmanları aynı çatı altında” (2 Mayıs) başlığıyla yorumlamaktadır. Haberde “bilindiği gibi...” şeklinde bir girizgahla, Özilhan ve Boyner'in başında bulunduğu TÜSİAD'ın, zamanında İmam Hatip Liseleri'nin kapatılması ve İHL'lere kız öğrenci alınmaması yolunda raporlar hazırladıkları bir kez daha hatırlatılmaktadır. Dolayısıyla *Vakit*, Cem Duna'nın evinde yapılan görüşmeyi siyasi bir yakınlaşmadan ziyade, ideolojik bir tarzda değerlendirmektedir. Bu ise bir kez daha *Vakit*'in konu her ne olursa olsun, TÜSİAD'a her zaman eleştirel baktığını göstermektedir.

TÜSİAD'ın AKP ile yaptığı seçim öncesi görüşmeyi ise, “TÜSİAD: AB ödevini yapın seçime itiraz etmeyiz” (9 Temmuz) başlığıyla sunan *Hürriyet*'te, Kasım ayında erken seçime gidilmesi konusunda ısrar eden AKP'ye, TÜSİAD'dan şartlı desteğin geldiği kaydedilmektedir. Ayrıca *Hürriyet*, Erdoğan ile Özilhan'ın AB, ekonomik program ve seçim yasası gibi konularda da uzlaştıklarını ön plana

çıkartmaktadır. Başlıkta kullandığı ifadeyle söz konusu görüşmede TÜSİAD'ın daha üstün pozisyonda olduğunu gösteren *Hürriyet*, aslında bir yerde TÜSİAD-siyaset ilişkisini de olumlamaktadır. Diğer taraftan, başlıkta kullanılan “ödev” kelimesiyle de, sanki TÜSİAD bir öğretmen, bir eğitimci, siyasiler ise TÜSİAD karşısında tıpkı birer öğrenci gibi sunulmaktadır.

Konunun girişinde siyasi partiler için baskı gruplarının son derece önemli güç odakları olduğundan bahsedilmişti. Özellikle de seçim dönemlerinde en büyük yaptırımlarını uygulayan baskı grupları için destek vaadi ile partileri ikna etmek, bu dönemde daha kolaydır. Nitekim yukarıda da görüldüğü üzere siyasi partiler tıpkı birer öğrenci gibi TÜSİAD'ın karşısına ödevleriyle yani politikalarıyla çıkmışlar ve seçimlerde destek talep etmişlerdir.

Radikal ise “TÜSİAD: yasalar çıksın tarih önemli değil” (9 Temmuz) başlığıyla sunduğu haberde, TÜSİAD'ın siyasiler karşısındaki gücünü bir kez daha ortaya koymaktadır. Haber kısa yer almasına rağmen, gazetenin tavrından da anlaşılıyor ki, TÜSİAD siyasilerden daha önemli ve güçlü kabul edilmektedir.

Zaman'da ise haber TÜSİAD'ın yanı sıra TİSK, İZTO, EBSO ve MÜSİAD tarafından yapılan açıklamalarla kurgulandığı için, başlıkta “iş dünyası: önce seçim ve siyasi partiler kanunu değişsin” (9 Temmuz) ifadesi yer almaktadır. TÜSİAD'ın açıklaması Erdoğan ile yaptığı görüşme sonrası olduğu halde, gazete bunu ayrı bir haber olarak sunmamaktadır. Ancak yine de haberde ne AKP ne de TÜSİAD lehine net bir tavır gözlenmemekte, daha çok Özlhan'ın seçim sistemine ilişkin görüşlerine değinilmektedir.

“TÜSİAD, turlarına Tayyip'le başladı” başlığıyla haberi sunan *Vakit* ise, "Anasol-M hükümetinden umudunu yitiren patronlar kulübü TÜSİAD'ın, muhalefeti yanına çekmek için başlattığı girişimin ilk adımını AKP kurmayları ile gerçekleştirdi"ği (*Vakit*, 9 Temmuz: 1-10) kaydedilmektedir. Ayrıca haberde görüşme teklifinin TÜSİAD'dan geldiği vurgulanmakta ve Özlhan'ın, Erdoğan ile görüşlerinin birleştiğini memnuniyetle gördüklerini de belirttiği kaydedilmektedir.

Kısacası *Vakit*, *Hürriyet* ve *Radikal*'in tersine AKP'yi TÜSİAD karşısında daha üstün göstermekte ve diğerlerinin aksine TÜSİAD'ın, AKP'nin AB başta olmak üzere pek çok konuda desteğine ihtiyacı olduğunu ortaya koymaktadır.

TÜSİAD'ın Kemal Derviş'in siyasi geleceğine ilişkin görüş ve talepleri ise, *Hürriyet* ve *Zaman*'da yorumsuz aktarılmaktadır. Ancak *Hürriyet*'in tıpkı kendi isteğiymiş gibi de sunduğu “4 Kasım'da ekonominin başında Derviş olmalı” (17 Ağustos) başlığı, TÜSİAD ile bu konuda aynı görüşü paylaştıklarını göstermektedir.

Zaman ise başlığı "TÜSİAD: Derviş'i 4 Kasım'da ekonominin başında istiyor" (17 Ağustos) şeklinde yine TÜSİAD'ın kendi ifadesiyle sunarak, gazetenin bu açıklamaya ilişkin herhangi bir yorumunu sergilememektedir.

2.2. TÜSİAD'ın Erken Seçim Tartışmalarına İlişkin Müdahalesi

Ulusal ve uluslararası açıdan Türkiye adına önemli gelişmelerin yaşandığı 2002 yılı, iç politikada özellikle Başbakan Ecevit'in sağlık sorunlarıyla gündeme gelen erken seçim tartışmalarının yaşandığı ve sonuçta da seçimin gerçekleştirildiği bir yıl olmuştur. Daha önce de bahsedildiği üzere, AB üyeliğini ve Kopenhag Siyasi Kriterleri'nin gerçekleştirilmesini engeller düşüncesiyle TÜSİAD, hükümetin icraatlarını onaylamamasına ve gidişattan da pek memnun olmamasına rağmen, yine de ilk başlarda erken seçim taraftarı değildi. Bu bağlamda bir erken seçimin ülkede yalnızca siyasi yapıyı değil, ekonomik yapıyı da sarsacağını savunan Özlhan, kamuoyu için hassas bir konu olan 2001 krizini hatırlatarak, yeni bir krizin ülkeyi Arjantin'e benzeteceğini söylemekte ve erken seçimle Türkiye'nin en az 6 ay kaybedeceğini vurgulamaktadır (Hürriyet, 17 Mayıs:8; Radikal, 17 Mayıs:16).

Türkiye'nin AB takvimini ve yükümlülüklerini kastederek böyle bir programın ortasında erken seçimi konuşmanın istikrarı bozacağını savunan Özlhan,”... erken seçim, muhakkak seçim ekonomisini getirecektir. Seçim

ekonomisi, oturtulmaya çalışılan dengeleri bozacak, çekilen sıkıntılar boşa gidecektir. Dolayısıyla da bir daha insanları nasıl ikna ederiz tereddüdüm var” (Hürriyet, 17 Mayıs:8; Radikal, 17 Mayıs:16) şeklinde konuşarak, erken seçime neden karşı olduklarını özellikle de ekonomik gerekçelerle açıklamaktadır.

Bu nedenle TUSİAD, AB üyeliğinin tehlikeye girmemesi için her ne kadar hükümetten memnun olmasa da, erken seçim tartışmalarına karşı çıkmakta ve erken seçim taraftarlarını da bu yönde ikna etmeye çalışmaktadır.

Türkiye'nin iç ve dış politikalarına ilişkin yaptığı eleştirileri daima proje ve raporlarla haklılaştırmaya çalışan TUSİAD'ı benzer örgütlerden de en çok bu yönü ayırt etmektedir. Üstelik burada önemli olan nokta, TUSİAD'ın çoğu teorilerinin lafta kalmadığı, er ya da geç uygulamaya geçirilmiş olmasıdır. Bu nedenle sadece ekonomiye yön vermeye çalışmayan TUSİAD, özellikle de 2002 yılında siyasi yapının da işleyişinde etkili olmuştur. Özellikle de karşı çıktığı erken seçim tartışmalarında, "vekalet sistemi"ni öneren ve Ecevit'in sağlık sorunlarının geçici olduğunu savunan TUSİAD, “...Bugün, sayın Başbakan'ın sağlık durumunun bir süre daha dinlenmesini gerektirdiği ortaya çıkmıştır. Bu süre içinde, uzun zamandan beri uzlaşma içinde hükümeti sürdüren koalisyon partilerine mensup Başbakan yardımcılarının devlet işlerini aynı uyum içinde sürdürmeye devam etmeleri ve Başbakanlığa vekalet mekanizmasının bir an önce işletilmesi, AB başta olmak üzere yurtdışı ilişkilerimizde istikrarın devamının sağlanması ve Türkiye'nin bu süreci zarar görmeden atlatması açısından en doğrusu olacaktır” (Hürriyet, 18 Mayıs:8; Radikal, 18 Mayıs:9) şeklinde görüş bildirmektedir. Açıklamadan da anlaşılacağı üzere, TUSİAD'a göre ülkede siyasi istikrarın bozulması, başta ekonomi olmak üzere pek çok programın aksamasına ve AB'ye uyum paketinin ertelenmesine neden olacağı için, TUSİAD erken seçim yerine başka çözümler sunmaktadır.

Bu yönde siyasilere daha akılcı davranmaları yönünde seslenen Özilhan, Türkiye'nin çok hassas iç ve dış dengeler üzerinde oturduğunu, burada yapılması gerekenin sağduyu ve sorumluluk içinde devlet işlerinin kesintisiz sürmesini sağlamak olduğunu vurgulamaktadır (Hürriyet, 22 Mayıs:8; Radikal, 22 Mayıs:1-13; Zaman, 22 Mayıs:9). Üstelik seçim sistemi ve siyasi partiler yasası değişmeden,

erken seçimi konuşmanın sırası olmadığını da belirten Özilhan, bu konuların ancak seçim atmosferine girmeden ele alınabileceğini ve yeni bir seçimden önce de mutlaka sonuçlandırılmış olması gerektiğini, aksi halde seçimin ülkeye yarar yerine zarar getireceğini savunmaktadır (Hürriyet, 22 Mayıs:8; Radikal, 22 Mayıs: 1-13; Zaman, 22 Mayıs:9).

Kısacası Ecevit'in sağlık sorunları üzerine baş gösteren böyle bir durumda herkesi sorumlu ve sağduyulu davranmaya çağıran Özilhan, daha önceki açıklamalarında da en önemli konu olan gençleri ön plana çıkartarak ve AB hedefini işaret ederek, "...çocuklarımızın Türkiye'sini koruyabilmemiz için önümüzü açmalarını, ülkeyi gerçek gündemine kavuşturmalarını talep ediyoruz" (Radikal, 22 Mayıs: 1-13) şeklinde bir söylemle, gerçek gündem olarak sadece AB'yi işaret etmektedir.

Buraya kadar ele alınan erken seçim ve Ecevit'e karşı sergiledikleri olumlu tavırları konusunda çoğu çevrelerce eleştirilen ve söz konusu tavırları sürekli olarak 1979 yılıyla kıyaslanan TÜSİAD, Ecevit'in sağlık durumuyla ilgili olarak "...çekileceği kanaatinde değilim. Çekilmesi kanaatinde de değilim" (Radikal, 22 Mayıs:1-13; Hürriyet, 22 Mayıs:8; Zaman, 22 Mayıs:9) yönünde net bir görüş bildirmekte ve beklenilenin aksine Ecevit'e "çekil git" mesajını vermemektedir. Çünkü TÜSİAD, daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'nin içinde bulunduğu dönemi (Kopenhag Zirvesi), soğukkanlılıkla ve istikrarı bozmadan geçirmesi gerektiğini savunmaktadır.

Bu nedenle hükümet ortakları da dahil pek çok kesimden Ecevit'le ilgili "çekilmesi" gerektiği yorumları yapılırken, TÜSİAD'ın ısrarla erken seçimin yarar değil zarar getireceğini söylemesi ve "vekalet"te ısrar etmesi, siyasi çevrelerde ağır eleştirilere neden olmuştur. Bu tavrını Türkiye'nin AB üyeliğinin zarar görmemesi adına savunan TÜSİAD, ne var ki zaman ilerledikçe AB yolunda hala somut ilerlemelerin kaydedilememesi ve siyasi kaosun gittikçe artması üzerine, bu kez farklı bir çözüm önererek DSP'ye seslenmekte ve Ecevit'in onursal başkan yapılmasını istemektedir.

TÜSİAD'ın Ecevit'e karşı sergilediği bu tavır değişikliğini “Başbakanımızın ülkeye önemli hizmetleri oldu. Ancak, bundan sonraki aşamada Başbakanımızın sıhhatinin fırsat vermeyeceği kanaatindeyim... DSP'nin bir genel kurultay'a gitmesi gerekir. Ecevit, Şeref Divanı Başkanı seçilir ve kendi başkanını belirler. Dolayısıyla orada hükümet yeniden oluşur, şekillenir” (Hürriyet, 3 Haziran: 13, Radikal; 3 Haziran:1-7) tarzında bir yaklaşımla haklılaştırmaya çalışan Özlhan, dikkat edilirse yine “öneri” şeklinde siyasi gidişe kendilerince yön vermeye çalışmakta, daha doğrusu siyasete müdahil olmaya devam etmektedir.

Diğer taraftan, erken seçim konusundaki daha önceki açıklamalarıyla şimdiki açıklamalarının kıyaslanarak, kendilerine yöneltilebilecek "tutarsız" şeklindeki eleştirileri önlemek için de, söz konusu isteklerinin gerekçesinin ardında Türkiye'nin AB'ye üyeliği olduğunu belirten Özlhan, Türkiye'nin içinde bulunduğu dönem itibariyle AB, Kıbrıs ve ekonomik istikrar konularında çok önemli kararlar alma aşamasında olduğunu vurgulamaktadır. “Türkiye'nin yurtdışı itibarını zor kurduk onu kaybetmeye başlıyoruz. Böyle bir aşamada çok önemli bir karar verilip Türkiye'nin önünün açılması gerekiyor. Başbakanımız iki saat oturamıyor. Gerçeği görmemiz lazım. Neticede 65 milyonun kaderi var burada...” (Hürriyet, 3 Haziran:13) şeklinde konuşarak, bu kez de TÜSİAD'ın erken seçim talebini dile getirmektedir.

Dikkat edilirse TÜSİAD, Ecevit'in “çekilmesi” yönünde siyasilerin aksine gerekçeli açıklama yaparak, kamuoyunun desteğini kaybetmemeye çalışmakta, diğer taraftan da TÜSİAD olarak konunun en başından beri daima "sağduyulu" bir tavır sergilediklerini, AB üyeliğinin dolayısıyla da ülkenin geleceğinin tehlikeye girdiğini gördükleri için erken seçim yönünde bir karar aldıklarını onaylatmak istemektedir.

Ancak, şu ana kadar siyasi alanda yaşanan gelişmelere yönelik olarak daha ılımlı ve uzlaşmacı bir tavır sergileyen ve siyasilere genellikle "öneri" niteliğinde isteklerde bulunan TÜSİAD'ın, erken seçim kararının alınmasına rağmen, ülkede hala siyasi kaosun devam etmesi üzerine, eleştirel üslubunu iyice artırdığını

görmekteyiz. Nitekim Mardin’de, Mardin Sanayici ve İşadamları Derneği’nin ev sahipliğinde düzenlenen SİAD Başkanlar Kurulu Toplantısı’nda, siyasetin iyice bozulduğunu dile getiren Özilhan, Türkiye’nin artık seçim platformuna girdiğini, TÜSİAD olarak kendilerinin de seçimlerin zamanında yapılması yönünde görüşleri olduğunu belirterek, seçimlerin gecikmesi ya da ertelenmesinin Türk ekonomisindeki belirsizliklerin iyice artmasına neden olacağını kaydetmektedir (Hürriyet, 13 Eylül:9; Zaman, 14 Eylül:1-9).

Diğer taraftan, seçimlerin ertelenmesinin daha çok AB ile olan ilişkileri sekteye uğratacağını ileri süren Özilhan, siyasi gündeme yönelik olarak ise “asgari ahlakın yanından bile geçmiyoruz” (Zaman, 14 Eylül:1-9; Vakit, 14 Eylül:1-10; Hürriyet, 14 Eylül:11) değerlendirmesinde bulunarak, siyasileri bir yerde “etiksiz”likle itham etmektedir.

Esasında önceleri erken seçim istemiyle gündeme gelen siyasilerin, ardından da seçimlerin ertelenmesi yönünde karar değiştirmeleri üzerine eleştirilerini sertleştiren Özilhan, özellikle de hükümet ortaklarını kastederek, “...seçim hesapları uğruna artık alıştığımız ama kabullenemediğimiz ve bu şekilde sürmesini istemediğimiz sorumsuzluk örneklerini bize büyük bir pişkinlikle sunmaya devam ediyorlar. Biri Türkiye’nin AB’ye bu kadar yaklaştığı bir noktada kendisini kurtarmak için Türkiye’yi yani çocuklarımızın geleceğini feda edebiliyor. Bir başkası hiçbir tutarlılık kaygısı olmadan bir gün seçimden yana, ertesi gün seçime karşı tavır alabiliyor. Bir diğeri ise iki ay için dahi olsa Başbakan olma arzusunu gizlemeye çalışarak her değişen oyunda kendine bir rol bulmaya çalışıyor. Her biri bir diğerinin oyununu bozmak için yeni oyunlar sergiliyor. Milletvekili seçilemeyeceğini anlayanlar çareyi seçimi ertelemeye buluyorlar” şeklinde konuşmaktadır (Hürriyet, 14 Eylül:11; Zaman, 14 Eylül:1-9; Radikal, 14 Eylül:1-15; Vakit, 14 Eylül:1-10).

Ne var ki, erken seçim konusunda ilk başlarda kendileri de farklı davranışlar sergileyen TÜSİAD, şimdi aynı davranışı gösteren siyasileri bu kez kamuoyu önünde "etiksiz"likle itham etmekte ve kamuoyu üzerinden siyasilere yönelik baskısını devam ettirerek, hiçbir siyasi partinin vatandaşın isteklerine rağmen siyaset

yapamayacağını, yapmaya kalkanın da er ya da geç siyaset sahnesinden silineceğini vurgulamaktadır (Vakit, 14 Eylül:1-10; Hürriyet, 14 Eylül:11). Ülkede yaşanan her türlü kaostan doğrudan AB üyeliğine etki edeceğini savunan ve bu nedenle de eleştirilerinin gerekçesini sürekli olarak AB'ye dayandıran Özlhan, yine aynı şekilde Mardin'de yapılan toplantıda da AB hedefini işaret ederek, “AB’nin yıl sonuna kadar Türkiye’ye bir tarih vermesi dış piyasalarda güven artırıcı bir unsur olacaktır. Türkiye krizden kalıcı biçimde çıkabilmek için buna büyük ihtiyaç duymaktadır. AB ile üyelik müzakerelerine başlanmasını talep etmek doğal hakkımızdır. Bu aşamada, AB’nin ek talepler öne sürmesi Türkiye’deki AB karşıtlarının elini güçlendirecek ve ülkedeki hassas dengeleri geri çevrilmeyecek şekilde bozabilecektir” (Radikal, 14 Eylül:1-15) şeklinde açıklama yaparak, TÜSİAD olarak duydukları çekinceyi bir kez daha açıklamaktadır.

Özetle erken seçim tartışmalarına en başından beri müdahil olan ve farkı dönemlerde değişik görüşler öne süren TÜSİAD'a elbetteki basın da farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu nedenle aşağıda basının TÜSİAD'ın erken seçim konusundaki görüşlerine ve bu yöndeki müdahalelerine ilişkin yaklaşımları ele alınmaktadır.

Öncelikle TÜSİAD'ın 17 Mayıs tarihinde yaptığı açıklama, *Hürriyet* ve *Radikal*'de Özlhan'ın kendi ifadesi olan “seçim en az 6 ay kaybettirir” başlığıyla sunulmaktadır. Yine aynı şekilde her iki gazetede de habere ilişkin herhangi bir yorum yapılmazken, eleştirel bir tavır da sergilenmemektedir. Başka bir deyişle haber bu kez nötr bir kurguyla aktarılmaktadır.

TÜSİAD'ın Ecevit'in sağlık sorunlarıyla gündeme gelen ve çekilmesi yönündeki tartışmalara ilişkin görüşünü ise, *Hürriyet* yine TÜSİAD'ın baskı gücünü yansıtır bir ifadeyle “TÜSİAD: Vekalet mekanizması işlesin” (18 Mayıs) başlığıyla sunmaktadır. Haberde TÜSİAD'ın, Başbakan Ecevit'in rahatsızlığı üzerine hükümette yaşanan sorunların çözümü üzerine yazılı bir açıklama yapma gereği duyduğu belirtilmekte , diğer bir deyişle *Hürriyet*, yapılan açıklamayı kamuoyu

nezdinde geçerli bir nedene bağlamakta ve böylelikle de TÜSİAD'ın eleştirilerini haklılaştırmaktadır. Haber yazılı açıklamadan oluştuğu için *Hürriyet*, başka herhangi bir yorumda bulunmamaktadır.

Radikal de yine aynı şekilde “TÜSİAD: Vekalet müessesesi işlesin” (18 Mayıs) şeklinde açıklamayı destekleyici ve TÜSİAD'ın baskı gücünü onaylayıcı nitelikte başlık kullanmaktadır. Bunun haricinde herhangi bir yorum yapmayan *Radikal*, TÜSİAD'ın açıklamsını aynen sunmaktadır.

TÜSİAD'ın hala erken seçim karşıtlığını ve Ecevit'e karşı takındığı olumlu tutumu devam ettirmesi üzerine, ilk kez eleştiride bulunan *Hürriyet*, tarihi bir hatırlatmayla, “1979'da Ecevit'e ‘git’ demişlerdi” (22 Mayıs) başlığıyla sunduğu haberde, TÜSİAD'ın bu kez Ecevit'in tedavisi süresince "vekalet" mekanizmasının bir an önce işletilmesini ve Ecevit'in görevini sürdürmesini istediğini vurgulayarak, bir yerde TÜSİAD'ın çelişkili davrandığını göstermek istemektedir. Ardından *Hürriyet*, TÜSİAD'ın 16 yıl sonra 1995 yılında da yine siyasi partilere ilanla çağrıda bulunduğunu hatırlatmakta, TÜSİAD'ın bu ilanlarda iki sağ partinin üslup ve siyaset tarzlarını değiştirerek, Türkiye'nin sorunlarının üzerine gitmesini istediğini kaydetmektedir. Kısacası *Hürriyet*, TÜSİAD'ın önceki dönemlerde benzer olaylar üzerine sergilediği tavırla, bugünkü tavırlarının çeliştiğini kastederek, TÜSİAD'ın erken seçim istememesini eleştirmektedir. Daha doğrusu bu kez de *Hürriyet* TÜSİAD'a baskı yapmaktadır.

TÜSİAD'ın erken seçim istememesine yönelik bir diğer eleştiri de, Fatih Altaylı'nın *Hürriyet*'te yer alan "Teke Tek" adlı köşesinde, "Seçimden korkulur mu?" (20 Mayıs 2002) başlıklı yazısında rastlanmaktadır. Tıpkı *Hürriyet*'in izlediği politikada olduğu gibi, Altaylı'nın da genelde övgüyle bahsettiği TÜSİAD, bu kez erken seçim konusunda yine gazetenin politikasına paralel bir şekilde eleştirilmektedir. Buna göre, TÜSİAD'ın ve iş dünyasının çeşitli temsilcilerinin “seçim istemeyiz” yönündeki açıklamalarını “ibretle izliyorum” şeklinde belirten Altaylı, özellikle de TÜSİAD'ın sürekli olarak “seçim istemeyiz” diye “bağırdıklarını” söyleyerek, ” ben dünyanın hiç bir ülkesinde seçimden bu kadar

korkan bir iş adamı grubu görmedim” şeklinde ifade kullanmaktadır. Altaylı, “TÜSİAD’cı dostlarımız seçim istemeyiz korkusunun sonunda nereye varabileceğini tahmin edebiliyorlar mı? Edemiyorlarsa ben söyleyeyim” şeklinde belirterek, "eğer seçim olmasın sesleri daha da yükselirse, seçim olmaz ama ara rejim olur, birileri bastırır ekonomik olağanüstü hal ilan edilir ve seçimsiz bir dönem başlar" diyerek (Hürriyet, 20 Mayıs : 21), kamuoyunun en büyük çekincesi olan "darbe" olasılığını işaret etmektedir.

Radikal ise 1. sayfadan “TÜSİAD: zor günler”, 13. sayfadan “sağduyulu davranın” (22 Mayıs) başlığıyla sunduğu haberde, Özilhan’ın açıklamalarına çok geniş yer ayırmaktadır. *Hürriyet*’in aksine *Radikal*, erken seçimi AB üyeliğini tehlikeye sokacağı için istemeyen TÜSİAD’ı desteklemektedir. Nitekim bu desteği haberin olumlu kurgusuna bakarak da anlamak mümkündür. Örneğin, “isteyen”, “ifade eden”, “açıklık getiren” gibi, devamında yer alan açıklamaları haklı bir nedene bağlayan ifadelerle haber kurgulanmaktadır. Ayrıca gazetenin Özilhan’a görüşlerini her yönüyle açıklama fırsatı sunması da bu desteği ispat etmektedir. Diğer taraftan başlıktaki “sağduyulu davranın” ifadesi de, AB üyeliğini kastettiği için siyasilere ve kamuoyuna yönelik anlamlı bir mesaj taşımaktadır.

“TÜSİAD vekalette ısrarlı” (22 Mayıs) başlığıyla haberi sunan *Zaman* ise, haberi nötr diyebileceğimiz “diyen”, “kaydeden”, “şeklinde konuşan” gibi ifadelerle sunmaktadır. AKP’ye duyduğu sempati açısından erken seçimi destekleyen *Zaman*’ın, bu tavrına karşılık TÜSİAD’ı eleştirmemesi ise, TÜSİAD’ın desteğini kaybetmemek adına böyle bir tavır sergilediği şeklinde yorumlanabilir.

Diğer taraftan, Ecevit’e karşı başından beri çekilmemesi yönünde görüş bildiren TÜSİAD’ın, bu konudaki fikir değişikliğini “TÜSİAD: Artık Ecevit’i onursal başkan yapın” (3 Haziran) başlığıyla sunan *Hürriyet*, Özilhan’ın "ilginç" bir öneride bulunarak DSP’nin Genel Kurul’a gitmesini ve Başbakan Ecevit’i “Onursal Başkan” olarak seçmesini istediğini kaydetmektedir. Habere böyle bir eleştirel tavırla girizgah yapan *Hürriyet*, haberin devamını ise, olumlu ifadelerle sürdürmektedir. Hatırlanacağı üzere *Hürriyet* ilk kez TÜSİAD’ı, Ecevit’e karşı olan tavrıyla

eleştirmişti. Ancak bu tavır da değişince, yine eskisi gibi TÜSİAD'ın görüşleri desteklenmektedir.

Özilhan'ın kendi ifadelerinde Ecevit için doğrudan “gitsin” sözü yer almazken, *Radikal* “TÜSİAD: Ecevit gitsin” (3 Haziran) başlığıyla açıklamayı daha da keskinleştirmektedir. Çünkü, AB üyeliğini desteklediğini açıkça gösteren *Radikal*, Ecevit'in buna engel oluşturduğunu düşünmüş olsa gerek, TÜSİAD gibi etkili bir grubu da kullanarak, bu yöndeki kendi düşüncesini daha da kuvvetlendirmektedir.

Erken seçimde karar kılınmasına rağmen, bu kez de bazı siyasi çevrelerden seçimi erteletme yönünde yükselen sesler üzerine eleştirilerini sertleştiren TÜSİAD'ın, Mardin'de Mardin Sanayici ve İşadamları Derneği'nin ev sahipliğinde düzenlenen SİAD Başkanlar Kurulu Toplantısı'nda yaptığı açıklamaları *Zaman*, “Özilhan siyasileri ahlaksızlıkla suçladı” (14 Eylül) başlığıyla sunmaktadır. Söz konusu haberde, Özilhan'ın isim vermeden MHP Genel Başkanı Bahçeli, ANAP Genel Başkanı Yılmaz, DYP Genel Başkanı Çiller ve YTP Genel Başkanı Cem'i eleştirdiği belirtilmektedir. Haberde bizzat Özilhan tarafından söylenmemesine rağmen, *Zaman* bu yorumu yaparak bir yerde TÜSİAD üzerinden kendi düşüncesini dile getirmektedir. Ayrıca *Zaman*'ın başlıkta özellikle "ahlak" kelimesini kullanması, kamuoyunun manevi değerlere düşkünlüğü göz önünde bulundurulduğunda, oldukça manipülatif bir etki taşımaktadır. Dolayısıyla erken seçimi destekleyen *Zaman* için, Özilhan'ın bu yöndeki açıklamaları da olumlanmaktadır.

“TÜSİAD: Siyaset çamurlaştı siyasetçi pişkinlik yapıyor” (14 Eylül) başlığıyla haberi sunan *Hürriyet* ise, Özilhan'ın siyasilere yönelik suçlamalarını güçlü ifadelerle desteklemektedir. Üstelik *Hürriyet*'in söz konusu habere iki gün üst üste yer vermesi de dikkat çekicidir.

Radikal'de tıpkı *Zaman* gibi, Özilhan'ın söz konusu açıklamalarındaki asıl hedefin MHP, DYP ve ANAP olduğunu söylemekte, sadece *Zaman*'dan farklı olarak YTP'yi belirtmemektedir. Diğer taraftan *Radikal*'in kullandığı başlıklar da oldukça çarpıcıdır. Şöyle ki, 1. sayfadan “TÜSİAD'ın siyaset korkusu”, devamı verilen

sayfada da “siyasetçiye dikkat uyarısı” (14 Eylül) başlıklarını kullanan *Radikal*, TÜSİAD'ın siyasilere yönelik bir sonraki hamlesini ya da tavrını, meşrulaştırmaktadır. Nitekim herkesin bildiği üzere TÜSİAD'ın kimi uyarıları, peşinden ciddi yıkımları da beraberinde getirebilmektedir. Bu nedenle *Radikal*'in TÜSİAD'ın siyasilere yönelik suçlamalarını haklı bulduğunu söyleyebiliriz.

Vakit ise ilk defa TÜSİAD tarafından yapılan bir açıklamayı, ideolojik olarak başka yönle kaydırmadan, bağlamına uygun olarak eleştirmektedir. Buna göre, “TÜSİAD: bıktık bu oyunlardan” (14 Eylül) başlığıyla birinci sayfadan haberi duyuran *Vakit*, TÜSİAD'ın “tutarsız” olduğunu kastederek, “önceleri iş başındaki hükümetin kurulmasını sağlayıp, sürekli destekleyicisi olan TÜSİAD'ın”, artık söz konusu ortakları defterden sildiğini eleştirel bir üslupla belirtmektedir.

Yine *Vakit* TÜSİAD'a yönelik ağır eleştirisini sürdürerek, “28 Şubat”taki misyonunu unutan TÜSİAD başkanının “Siyaset kurumunu bugünkünden daha da bulaşık bir çamurun içine çekmeye kimsenin hakkı yoktur” (*Vakit*, 14 Eylül:1-10) eleştirisinde bulunduğunu ve bunun aslında TÜSİAD gibi bir örgüt adına büyük bir çelişki oluşturduğunu söylemektedir.

Evrensel ise, “TÜSİAD'dan piyasa uyarısı” (14 Eylül) başlığıyla çok kısa değindiği haberde, Özlhan'ın sadece ekonomik durum için sarf ettiği kısa sözleri eleştirmektedir. Söz konusu haberde TÜSİAD'a yönelik olarak sadece IMF ve AB noktasında eleştiride bulunan *Evrensel*, özellikle de TÜSİAD'ın IMF programına ısrarla devam edilmesi yönündeki istekleri üzerine eleştiride bulunmaktadır.

2.3. TÜSİAD'ın Siyasilere ve Siyasi Partilere Önerileri

Şu ana kadar hükümete ve siyasilere yönelik görüş ve eleştirilerini çeşitli vesilelerle yapılan toplantılarda dile getiren TÜSİAD, siyasi gündemin hala netlik kazanamaması üzerine, yılın ikinci YİK toplantısını ülkede yaşanan siyasi ve

ekonomik sorunlar üzerine gerçekleştirmiştir. “Popülizmi bayrak yapmayın. Olmayacak dualara “amin” demeye milleti zorlamayın. Temel sorunları ve bunların az çok herkes tarafından uygulanması gereken formülleri tartıştığınız, bu konuları seçim propagandası uğruna istismar ettiğiniz takdirde, Türkiye’nin sıkıntılarını aşılamayacak şekilde büyütürsünüz ve tarih sizi asla affetmez” (Hürriyet, 26 Eylül:8; Radikal, 26 Eylül:1-15) şeklinde uyarı mesajlarıyla yüklü bir konuşma gerçekleştiren TÜSİAD YİK Başkanı Muharrem Kayhan, seçim öncesi iktidar partileri dahil muhalefet partilerine de son kez seslenmektedir.

Konuşmasının devamında partiler üstü bir üslupla ülkenin içinde bulunduğu dönemde tüm siyasi partilerin dikkat etmesi gereken önemli konuları beş madde halinde sıralayan Kayhan, öneri olarak sunduğu bu maddeleri aslında "gereklilik" olarak işaret etmektedir. Şöyle ki;

- Türkiye'nin istikrarlı ve sürdürülebilir büyüme sürecine girmesi, IMF programının başarıyla uygulanmasına ve AB üyeliği yolunda mesafe almamızı sağlayacak adımların atılmasına bağlıdır.
- Türkiye çağdaş demokrasiyi tüm unsurlarıyla benimsemiş Müslüman ve laik bir ülke olarak batı dünyasındaki yerini perçinlemek zorundadır.
- Türkiye’nin etkin bir yönetime kavuşmasının önemini tüm siyasi partiler kavramalıdır ve bu konuda kamu reformları çok önemlidir.
- Türkiye, aktif dış politika konusunda çok dikkatli olmalıdır, çevresindeki olayların gelişmesine etki etmeye çalışmak, günlük ekmeğimizi ve huzurumuzu temin etmeye çalışmanın bir başka biçimidir.
- Seçim arifesinde gündeme gelen yasaklamaların, hukuka uygunluğu açısından değerlendirilmesi gerekiyor. Bugün geçerli olan hukuk, bu ve daha birçok konuda çağdaş demokrasi anlayışımızın gerisindedir ve değişmesi de zorunludur” (Hürriyet, 26 Eylül:8).

Burada dikkati çeken nokta, siyasete yönelik olarak sıralanan maddelerden ziyade, TÜSİAD'ın siyasete yönelik bu maddeleri "dayatabilme" gücüdür. Hatırlanacağı üzere baskı gruplarının siyasilere yönelik en büyük yaptırımlarını

seçim arifesinde gerçekleştirdiklerinden bahsedilmişti. Bu anlamda TÜSİAD da bu maddelerle aslında seçim öncesi tüm siyasi partilere “bunlara uyan partiyi destekleriz” mesajını vermektedir.

Kayhan'ın TÜSİAD adına siyasilere yönelik genel istekleri sıraladığı konuşmasının ardından, bu kez de siyasilerden "AB yeliği"ne ilişkin TÜSİAD beklentilerini dile getiren zilhan, bu yılki (2002) asıl hedefin AB ile üyelik müzakerelerinin başlatılması olması gerektiğini ancak, Türkiye'nin ilk 7 ayı hareketsiz, "hovardaca" harcadığını söyleyerek, AB yeliğinin tüm kriterlerini yerine getirebilmek için yapılması gereken başka değişikliklerin de olduğunu belirtmektedir. Bu değişiklikleri ise zilhan, İşkence ile Mücadele, Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu, DGM'ler dahil olmak üzere yargının işlevselliğinin ve verimliliğinin artırılması, Milli Güvenlik Kurulu yasaının Anayasa değişikliğine uyumlu hale getirilmesi şeklinde ifade etmektedir (Hürriyet, 26 Eylül:9).

Kısacası, hiçbir sivil örgütün siyaset üzerinde bu denli belirleyici olmadığı Türkiye'de, TÜSİAD'ın “sivil toplum rgtyz” misyonuyla yaptığı bütün bu çalışmalar hatta baskı ve uyarılar, söz konusu kavramın Türkiye'de algılanışı ve kullanılışı bakımından da büyük karmaşa yaratmaktadır. Aslında TÜSİAD'ın yaptığı bütün bu çalışmalar ve yukarıda dile getirdiği talepler, baskı grubu etkinliğinden başka bir şey değildir. Ne var ki “sivil toplum rgt” adı belki de kamuoyunda daha "masum" ve "halka yakın" görülüyor olsa gerek, TÜSİAD kamuoyuna sürekli olarak baskı grubu olmadıklarını ve siyasetten uzak durdukları mesajını vermektedir. Ancak yapılan incelemeler bunun tam aksini ispatlamaktadır. Aşağıda basının TÜSİAD'ın dile getirdiği bu taleplere ilişkin farklı yaklaşımları incelenmektedir.

Hürriyet'te TÜSİAD'ın YİK toplantısında siyasilere yönelik dile getirdiği "isteklerin" yine keskin ifadelerle kurgulandığı görülmektedir. “Tarih sizi asla AFFETMEZ”, “TÜSİAD: sözünde durmayan siyasetçi istemiyoruz”, “AB için sıra insan hakları ve yargıda” gibi başlıklarla haberi sunan *Hürriyet*, gerek habere verdiği geniş yer itibariyle, gerekse kullandığı olumlu ifadelerle TÜSİAD'ı desteklediğini göstermektedir. Diğer yandan başlıkta yer alan “affetmez” kelimesinin büyük harfle

yazılması da, haberin içeriğine daha çok dikkat çekmekte ve haberin içeriğini daha da kuvvetlendirmektedir.

Radikal ise “TÜSİAD’da yenilik”, “TÜSİAD taktik değiştirdi” başlığıyla verdiği haberde, Kayhan'ın ve Özlhan'ın açıklamaları kastedilerek, her seçim sonrası hükümetlere alınması gereken ekonomik ve siyasi önlemleri sunan TÜSİAD’ın, bu kez yeni bir yol izleyerek, uygulanması gereken önlemlerle ilgili çalışmayı seçim öncesi bütün partilere sunduğu vurgulanmaktadır. Bunun dışında haberde herhangi bir yoruma rastlanmamaktadır.

Zaman’da ise haber “TÜSİAD: Popülizmi bayrak yapmayın” başlığıyla yer alırken, ilk kez TÜSİAD’a “iş dünyasının önemli kuruluşu TÜSİAD” tanımlamasıyla yaklaşılmaktadır. Ardından da gazetenin TÜSİAD’ın söz konusu açıklamalarını desteklediğini gösterir şu sözleri yer almaktadır: "...seçimlerin ertelenmesi konusunda TBMM’de yapılan girişimler güç kazanırken, iş dünyasının önemli kuruluşu TÜSİAD, seçimlerin zamanında yapılması ve partilerin “popülizmden” uzak durması konusunda uyarıda bulundu" (26 Eylül: 1-9). Özellikle TÜSİAD’ın söz konusu açıklamasında seçim yasaklarının kaldırılmasına vurgu yaptığı hatırlanırsa, *Zaman*’ın TÜSİAD’a yönelik sergilediği olumlu yaklaşımı daha da iyi anlaşılacaktır. (Hatırlanacağı üzere, söz konusu dönemde Erdoğan seçim yasaklıydı).

Evrensel’de ise söz konusu toplantıdan yaklaşık iki hafta önce yer verdiği haberde, TÜSİAD’ın "öncelikleri"nin yer aldığı bir programın, seçim öncesi bütün partilere gönderileceği eleştirilmekte ve haber, “TÜSİAD’dan partilere nasihat” başlığıyla sunulmaktadır. Yalnız burada *Evrensel* nasihat kelimesini tırnak içinde kullanarak, hem siyasi partilere hem de TÜSİAD’a alaycı bir üslupla yaklaşmaktadır. Çünkü *Evrensel*’in de bildiği gibi, bu program açıkça destek karşılığı TÜSİAD’ın siyasi partilere dayatmasıdır, baskısıdır. Ayrıca *Evrensel*, TÜSİAD’ın programında “IMF’den dayatılan ekonomik programın” devamı yönünde de bir isteğin olduğunu özellikle vurgulamaktadır (7 Eylül:15).

Vakit ise, Evrensel'den bir adım daha ileri eleştiride bulunarak, "TÜSİAD'dan partilere yine gündem dayatması" başlığıyla açıkça TÜSİAD'ın isteklerini "dayatma" olarak nitelendirmektedir (7 Eylül:11).

2.4. 3 Kasım 2002 Seçim Sonuçlarına İlişkin TÜSİAD Yorumu

Cumhuriyet tarihinde çok seçimler geçirmiş ve bu anlamda da çok iktidarlar görmüş olan Türkiye, belki de son dönemlerde 3 Kasım 2002 seçimleri kadar ilginç bir seçim yaşamamıştır. Öyle ki, uzun süre koalisyon hükümetleriyle yönetilen Türkiye'de, 1983'teki ANAP iktidarından bu yana ilk kez sandıktan tek parti olarak AKP çıkmıştı. TÜSİAD'da dahil pek çok hükümet senaryosu üreten kesimleri şaşırtan bu sonuç, aslında çok önceleri kendisini belli etmeye başlamıştı. Şöyle ki, Türkiye son dönemlerde özellikle de 2001'de çok ağır bir ekonomik kriz yaşamış ve kamuoyunda "eski partiler" olarak nitelendirilen pek çok siyasi parti ve liderine karşı güven sarsılmıştı. Söz konusu döneme kadar hemen her parti ve liderini deneyimleyen Türk halkı, artık yeni oluşumlara ve yeni yüzlere yönelmeye başlamıştı. Bu noktada seçim öncesi yeni bir oluşumla ve daha çoğulcu politikalarla kamuoyunun karşısına çıkan AKP, bu anlamda iş dünyası da dahil pek çok çevrenin yeni umut kaynağı haline gelmişti. Dolayısıyla, seçim öncesi dönemde AKP'ye karşı daha ihtiyatlı yaklaşan TÜSİAD, geçmiş hükümetlerden edindiği deneyimlere istinaden bu yeni oluşumu ilkin izleyip görmek yerine, bu kez en başından uyardırmayı tercih etmişti.

Buna göre, 3 Kasım'da yapılan seçimlerin tam bir demokratik olgunluk içinde gerçekleşmesini memnuniyetle karşıladıklarını ve birinci parti olan ve parlamentoda tek başına iktidar çoğunluğunu sağlayan AKP'yi kutladıklarını belirten Özlühan, ardından AKP'ye önünde duran iki önemli konuyu hatırlatarak (Hürriyet, 5 Kasım:9; Radikal, 5 Kasım:14; Evrensel, 5 Kasım:1-6); "...Bir tanesi ekonomik program, bir tanesi de AB. Tabi bunun önünde yönetim ilkeleriyle ilgili Türkiye'nin beklediği Cumhuriyetimizin temel ilkeleri ve yönetim kuralları titizlikle gözetilmeli. Muhalefet

denetimi ve kamuoyu tepkileri demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlemesinin vazgeçilmez şartıdır ve Türkiye’de demokratikleşme süreci genişlemeli ve derinleşmelidir diyoruz. Ekonomik programla ilgili de ‘güçlü ekonomiye geçiş programı, makro ekonomik istikrarın güçlendirilmesi amacıyla IMF ile yapılmış bulunan programa sıkı sıkıya bu hükümetin yapışması gerekir’ diyorum....” şeklinde konuşmaktadır. Ayrıca Özilhan, yeni hükümetin acilen piyasalarda kendini kabul ettirmesi ve o güveni vermesi gerektiğini de vurgulamaktadır (Radikal, 5 Kasım:14; Zaman, 5 Kasım:9; Evrensel, 5 Kasım:1-6).

TÜSİAD’ın daha önce YİK toplantılarında dile getirdiği istekleri hatırlanacak olursa, siyasette yeni olan AKP’ye söylediklerinin de bizzat "ültimat" niteliğinde istekler olduğu daha net anlaşılacaktır. En önemlisi de Özilhan, AKP’ye yönelik temel endişeleri olan “ideolojik tavrın”, demokrasiden taviz verilmemesi olarak şekillenmesini istemektedir. Kısacası, seçim öncesi dönemde yaptığı açıklamaları ve görüşmeleri “siyasete müdahale olarak değerlendirmeyen ve siyasetten uzak durduklarını iddia eden Özilhan, seçimler bitmiş olmasına rağmen, yeni hükümete (AKP’ye) pek çok konuda direktif vermesi, tamamiyle bu yeni oluşumu baskı altında tutmaya yöneliktir. Bu da bir kez daha gösteriyor ki, TÜSİAD her dönem siyasetin içinde yer almaya devam edecektir. Bu bağlamda aşağıda TÜSİAD’ın bu tavrına ilişkin gazetelerin değerlendirmeleri yer almaktadır.

“Bozuk ses çıkarmayın piyasalar cezalandırır” başlığıyla haberi sunan *Hürriyet*, nötr bir ifadeyle sadece Özilhan’ın açıklamalarını aktarmaktadır. Medya kuruluşları ile iktidarlar arasındaki ilişkilerin ne denli önemli olduğu göz önünde bulundurulursa, *Hürriyet*’in de artık bu noktadan itibaren iktidarı karşısına almamak adına daha temkinli davrandığını söyleyebiliriz.

Radikal ise başlığa TÜSİAD’ın “seçim yasası değişmeli” isteğini taşımaktadır. Diğerlerinden daha geniş yer verdiği haberde, Özilhan’ın tüm açıklamaları sunan *Radikal*’in de haberi özellikle yorumsuz aktardığını görmekteyiz.

Evrensel ise, “TÜSİAD IMF’yi buyurdu!” başlığı altında verdiği habere eleştirel yaklaşarak, Özalhan’ın AKP’ye sunduğu ekonomik programı “buyruk” olarak nitelendirmekte ve IMF’nin TÜSİAD tarafından yeni hükümete de dayatıldığını kastetmektedir. Bunun dışında habere ilişkin herhangi bir yorum yapılmamaktadır.

Zaman’da ise, “iş dünyası, kaybolan güvenin tesisini istedi” başlığı kullanılmaktadır. Genelde kendi söylemiyle başlık atmayan *Zaman*’da, bu kez söz konusu başlık gazetenin tamamıyla kendi yorumunu yansıtmaktadır. Nitekim başlıktaki ifadeyle kamuoyuna verilmek istenen mesaj, AKP’nin ülkede her konuda ve her kesim için yeni “umut” kaynağı olduğudur. Ayrıca *Zaman*, TÜSİAD yerine “iş dünyası” ifadesini kullanarak, açıklamayı daha da genele yaymaktadır. Kısacası AKP’ye yakınlığıyla bilinen *Zaman*’ın, bundan sonraki olaylarda tavrını daha net ortaya koyması beklenen bir sonuçtur.

3. Hükümetin Ekonomi Politikalarına Yönelik TÜSİAD Müdahalesinin Yazılı Basında Sunumu

Sermaye temelli bir baskı grubu olan TÜSİAD’ın, buraya kadar incelenen haberlerde de görüldüğü üzere, siyasetin içinde yer aldığı hatta kimi zaman da belirleyici bir unsur olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bölümde ise, TÜSİAD’ın asıl ilgi alanı olan ve doğal olarak sadece bu alan için belirleyici ve yönlendirici olması beklenen ekonomiye ilişkin görüş ve eleştirilerini incelemeye çalışacağız.

Daha önce de bahsedildiği üzere TÜSİAD, 2002 yılı hedefini sadece AB’ye üyelikle sınırlandırmıştı. AB ise, Türkiye ile üyelik müzakerelerine başlanabilmesi için bazı şartların yerine getirilmesini şart koşmuştu. Ekonomik ve siyasi alan başta olmak üzere çok geniş bir alanı kapsayan ve Kopenhag Siyasi Kriterleri olarak anılan bu isteklerin yerine getirilmesinde ise, hükümet çevrelerinde birtakım görüş ayrılıkları yaşanmış ve neticede çok ciddi bir hükümet krizi baş göstermişti.

Dolayısıyla böylesine kritik olayların yaşandığı bir dönemde, TÜSİAD'ın uzun süreden sonra bu kadar aleni bir şekilde hükümete baskı uyguladığına, siyasete ve ekonomiye açıkça müdahil olmaya başladığına tanık olunmuştur. Bu bağlamda, aşağıda TÜSİAD'ın ekonominin farklı alanlarına ilişkin görüş ve eleştirileri ele alınmaktadır.

3.1. TÜSİAD'ın Ekonomiye İlişkin Genel Programı

Yılın ikinci önemli YİK toplantısında, siyasete ve ekonomiye ilişkin taleplerini açıklayan TÜSİAD (siyasete yönelik talepleri bir önceki bölümde incelenmişti), 16 madde halinde sıraladığı ekonomi programını, aslında seçim öncesi tüm siyasi partilere destek karşılığında "şart" olarak sunmaktadır. Buna göre;

- 1- Ekonomik program sürsün, siyasi olarak güçlü şekilde sahiplenilsin. Güçlü yönetim için 'Ekonomi ve Maliye Bakanlığı' tek elde toplansın (Zaman, 26 Eylül:1- 9; Hürriyet, 26 Eylül:8).
- 2- Seçim ertesinde enflasyon hedeflerine geçilsin, yüzde 20'lik hedefe sadık kalınsın. Para ve gelirler politikası bu hedefi desteklesin.
- 3- Borç yükünün azaltılması, ekonominin rekabet gücünün arttırılması için kamu reformu tüm alanlarda tamamlansın.
- 4- Kamudaki aşırı istihdam azaltılması programı devam etsin ama mağduriyeti gidermek için de sosyal politika araçlarıyla önlem alınsın.
- 5- Seçim sonrasında özelleştirmeler hızlandırılarak tamamlansın.
- 6- Devlet, merkeziyetçi yapıdan uzaklaştırılsın, yerel yönetimlere ağırlık verilsin, ekonomik rasyonellere uygun bir örgütlenmeye geçilsin.
- 7- Kamuda insan hakları liyakat çerçevesinde değerlendirilsin. Toplum karar mekanizmalarına katılsın. Hesap verebilirlik ve şeffaflık ön plana alınsın, yolsuzlukla aktif olarak mücadele edilsin.
- 8- Vergi reformu makro ekonomik açıdan değerlendirilsin. Büyüme, istihdam ve üretim artışı için reel finans sektöründe vergi yükü azaltılsın.

- 9- Vergi oranları arz yönlü olarak yeniden belirlensin.
- 10-Vergi iradesinin modernizasyonu tamamlansın, vergi tabanı genişletilsin.
- 11-Ekonominin AB ekonomisiyle uzlaştırılmasına hız verilsin.
- 12-Yatırım ortamının iyileştirilmesi çalışmaları hızlandırılsın. Siyasi iradenin yanı sıra bürokraside bir zihniyet değişikliği gerçekleşsin.
- 13-İstihdamı caydıracak, rekabette avantaj yaratacak uygulamalar olmasın. İş güvencesi yasası yürürlüğe girmeden önce Bilim Kurulu'nun hazırladığı iş kanunu taslağı yasalaşsın.
- 14-Sürdürülebilir büyüme için bankacılık sisteminde yeniden yapılanmanın bittiği ve sistemik riskin kalmadığı açıkça ortaya konsun.
- 15-Geri dönmeyen kredi sorunu, bankaların sermaye yapılarını bozmadan ve yeni kredi açılmasını sağlayacak şekilde çözülsün. Finansal yeniden yapılandırma programı iyi işlesin diye mevzuat değişikliği yapılsın.
- 16-Sermaye piyasaları derinleştirilsin, reel sektörde de risk denetimi ve uluslararası muhasebe standartları uygulansın (Hürriyet, 26 Eylül:8).

Ekonomiye ilişkin yukarıda yer alan maddelerin sıralamasında dikkat edilirse bütün öneriler "sın" emir takısı ile sonlandırılmaktadır. Bu ise TÜSİAD'ın iddia ettiğinin aksine, YİK'te alınan kararların "öneri" değil, doğrudan siyasilere "dayatma" olduğunu göstermektedir. Kısacası TÜSİAD'ın gerek siyasete gerek ekonomiye ilişkin talepleri, seçim öncesi siyasilere destek karşılığında sıraladığı "olmazsa olmaz" maddeleridir.

TÜSİAD'a ilişkin yapılan bu yorumu destekler tarzda Mustafa Aysan' da, *Radikal*'de yazdığı "TÜSİAD" başlıklı yazısında (19 Haziran 2002), TÜSİAD'ın son yıllarda hükümetleri çok yoğun biçimde eleştirmekte olduğunu, daha çok sosyal ve siyasal ara sıra da ekonomik konularda hükümetlere akıl vermeye çalıştıklarını ifade etmektedir. TÜSİAD'ın bazı açıklamalarının muhalefetteki siyasal partilerininkinden daha sert ve acımasız olduğunu eleştiren Aysan, bu konuyla ilgili kanıtların, TÜSİAD raporları ve TÜSİAD açıklamaları olduğunu belirtmektedir. "Çok partili siyasal yaşamımızda, muhalefet partilerinin hükümetleri acımasızca eleştirmelerine alıştık. Ancak son ekonomik bunalımı gerekçe yaparak derneklerin, sanayi ve ticaret odaları ile bunların birliklerinden oluşan yarı resmi mesleki kuruluş yetkililerinin,

siyasal parti sözcüleri gibi hükümetin yapmasını uygun gördükleri işler konusunda acımasız eleştiri yapmalarını yadırgıyoruz.....” (Radikal, 19 Haziran: 12) şeklinde görüş belirten Aysan, TÜSİAD'ın bu yöndeki müdahalelerini de temsil ettiği yer açısından tasvip etmediğini vurgulamaktadır.

“Ülkemizde siyaset yapmanın yolları herkese açıktır ama bunun yolu yordamı vardır.....” diyen Aysan, isteyen bir siyasal parti kurarak onun içinde hükümete akıl verebileceğini ve iktidara geldiğinde de bu önerilerini uygulamaya koyabileceğini dile getirmekte ve bir dernek ya da yarı resmi meslek kuruluşunun mesleki çıkarları aşarak, güncel siyasal konularda hükümete önerilerde bulunmasını ve bunu da ekonomiyi kötüleyerek yapmasının, bunalım ortamını iyice körüklediğini savunmaktadır. Kısacası Aysan, *Radikal*'in TÜSİAD'a karşı izlediği olumlu yaklaşımın aksine, TÜSİAD'ın kamuoyu ve siyasiler nezdindeki pozisyonunu açıkça tasvip etmediğini belirtmektedir. Bu da gösteriyor ki, gazetede yer alan köşe yazıları muhakkak o gazetenin izlediği politikayla paralellik göstermek zorunda değildir. Nitekim böyle bir durum olsaydı, genellikle TÜSİAD'ı ve temsil ettiği yeri onaylayan *Radikal*'in çizgisinde yazılar yazılması beklenirdi.

Hatırlanacağı üzere TÜSİAD'ın hükümet politikalarına yönelik eleştirilerinin sadece sözde kalmadığını, proje ve raporlarla da bu eleştirilerin haklılaştırıldığından bahsedilmişti. Bu anlamda, siyasetten ekonomiye hemen her alanda proje ve raporlar hazırlayan TÜSİAD, bunlar aracılığıyla da bir nevi baskı unsuru olma rolünü devam ettirmektedir. Örneğin, “Yeni Rekabet Stratejileri ve Türk Sanayisi” başlıklı raporda da, Türkiye'nin bir taraftan eksikliklerini giderirken, diğer taraftan da geleceği kazanmasını sağlayacak köklü bir yeniden yapılanma projesini gerçekleştirmek zorunda olduğunun altı çizilmektedir (Radikal, 13 Temmuz: 13). TÜSİAD adına raporu kamuoyuna açıklayan Prof. Dr. İbrahim Kavrakoglu, “...Türkiye bilgisayarlaşma, iletişim, araştırma, geliştirme, nitelikli insan gücü ile bir bütün olarak değerlendirildiğinde dünya ortalamasının altında kalmış durumdadır...” şeklinde açıklama yaparak, Türkiye'nin içinde bulunduğu dönemde özellikle de sanayileşmeye hız vermek zorunda olduğunu (Radikal, 13 Temmuz: 13) belirtmektedir.

TÜSİAD'ın kamuoyunu etkileme ve hükümeti de yönlendirme araçlarından biri olan raporların, özellikle de akademik çevrelerce hazırlanması ve sunulmasıyla, kamuoyunda yaratacağı etki daha da artırılmak istenmektedir. Nitekim az önceki örnekte de görüldüğü üzere, TÜSİAD raporu kamuoyuna bizzat kendisi değil, hazırlayan bilim adamı aracılığıyla duyurarak, hem raporun güvenilirliğini hem de bilimsel geçerliliğini kanıtlamak istemektedir. Diğer taraftan bu raporların bütün ilgili yerlere gönderilmesiyle de TÜSİAD, raporların uygulanabilirliğini sağlamak istemektedir.

Kısacası, siyasi alanda olduğu gibi ekonomi alanında da AB politikaları ışığında yeniden yapılanma gereğini savunan ve bu yönde de çalışmalar yürüten TÜSİAD, ekonominin muhakkak tek elden yönetilmesinin gerektiğini işaret etmektedir. Bu yönde açıklama yapan Özlhan da, "... tüm dünyada uygulama alanı bulunan sektörel düzenleme kuralları, mesleki açıdan ehil ellere teslim edilmeli ve gündelik işlerin bu kurallara devredilmesi olağan karşılanmalıdır. Kuralları yönetenler, siyasi iradenin koyduğu hedefleri, ekonominin ortak programını ve konjonktürü iyi izlemelidirler" (Zaman 6 Nisan: 9; Radikal 6 Nisan:12) şeklinde belirterek, söz konusu teoriyi temellendirmektedir.

TÜSİAD'ın ekonomiye ilişkin genel taleplerini bu şekilde özetledikten sonra, aşağıda bu programa yönelik basının sergilediği yaklaşım ele alınmaktadır.

TÜSİAD'ın yılın ikinci YİK toplantısında ekonomiye ve siyasete ilişkin sıraladığı maddeler ve bu yönde yaptığı açıklamalar, *Hürriyet*'te "Tarih sizi asla AFFETMEZ" (26 Eylül) başlığıyla sunulmaktadır. TÜSİAD'ın YİK kararlarının tamamının maddeler halinde sadece *Hürriyet*'te yer alması, gazetenin bu kararları benimsediğini ve bunları kamuoyuna da duyurarak, TÜSİAD'ın hükümetten daha aktif politikalar ürettiğine tanık olunmasını sağlamak içindir.

Habere "Özlhan: Erteleme piyasaları etkiler" (26 Eylül:11) başlığı ile değinen *Vakit* ise, yorum yapmadan ve haberi bağlamından koparmadan, sadece Özlhan'ın başlanmış programa (IMF) devam edilmesi gerektiğini belirttiği üzerinde

durulmaktadır. Dolayısıyla *Vakit* bu haberde de TÜSİAD'ı eleştirmektedir. Nitekim *Vakit*'e göre TÜSİAD, IMF ve AB'yi hükümete zorla dayatmaktadır.

TÜSİAD'ın hazırlattığı “Yeni Rekabet Stratejileri ve Türk Sanayisi” başlıklı rapora ilişkin haber *Hürriyet*'te “TÜSİAD; aman enflasyonu azdıracak zam yapmayalım” ve “TÜSİAD: dervışı rahat bırakın“ (13 Temmuz) başlığıyla sunulmaktadır. Genelde Özilhan'ın açıklamalarına değinen ve rapora ilişkin herhangi bir yorumun yapılmadığı *Hürriyet*'te, açıklamalar çoğunlukla tırnak içinde aktarılarak habere nötr yaklaşıldığı belirtilmek istenmektedir.

Radikal'de “ Derviş'i rahat bırakın” (13 Temmuz) başlığı ile sunulan haberde, başlıktaki ifade kaynağı belirtilmeden aktarıldığı için sanki gazetenin de görüşüymüş gibi algılanmaktadır. Aslında bu durum, *Radikal*'in de TÜSİAD'la aynı düşüncüyü paylaştığını göstermektedir. Ayrıca, haberde geniş olarak TÜSİAD'ın hazırlattığı raporun da yer alması ve ifadelerin de olumlu olması, gazetenin bu haberde de TÜSİAD'ı desteklediğini göstermektedir.

Zaman'da ise, “ TÜSİAD seçim tarihinin belirlenmesini istiyor “ (13 Temmuz) başlığıyla sunulan haberde, sadece Özilhan'ın seçim açıklamaları yer almakta, ekonomiye ilişkin görüşleri bir iki cümle ile geçirilmekte, söz konusu rapora ise hiç değinilmemektedir. Bu ise *Zaman*'ın TÜSİAD'ı her açıklamasıyla değil, kendilerine göre önemli gördükleri açıklamalarla değerlendirdiğini göstermektedir.

Diğer taraftan, TÜSİAD'ın hükümete yönelik yaptığı ve 2001 krizini hatırlatan eleştirisini “TÜSİAD : Türkiye krizden çok şey öğrendi” (6 Nisan) başlığıyla sunan *Zaman*, “dedi”, “söyledi” tarzında herhangi bir yorum belirtmeyen ve sadece bağlı olduğu açıklamaları aktaran ifadelerle haberi sunarken; *Radikal* de “Organizatör TSKB Olacak” (6 Nisan) başlığı altında yer verdiği açıklamayı, yorumsuz ve kısa bir şekilde aktarmaktadır.

3.2. TÜSİAD'ın Hükümetin Ekonomi Politikasına Yönelik Eleştirisi

Hükümeti sadece siyasi alanda yaşanan istikrarsızlıkla ve AB konusunda sergilenen tutarsızlıkla ilgili olarak eleştirmeyen, bütün bu alanda yaşanan istikrarsızlığın doğrudan ekonomiye de yansıdığını ve Türkiye'nin ikinci bir krizi daha (2001'deki kriz kastedilerek) atlatamayacağını savunan Özilhan, 2002'de 5.si düzenlenen Avrupa-Akdeniz Özel Sektör Zirvesi'nde yaptığı konuşmada, Arjantin'de yaşanan krizle Türkiye arasında benzerlik kurarak “.....artık bıçak kemiğe dayandı ve dolayısıyla gerekli krediler de hükümete verildi. Gerekli adımlar atıldı, tahminler çıkarıldı. Uygulamaya geçmek lazım bir, zihniyeti değiştirip o yapıya geçmek lazım iki” şeklinde, daha önceki söylemlere de benzer yönde “tehditvari” bir üslupla hükümeti uyarmaktadır (Radikal, 2 Mart : 13; Hürriyet, 2 Mart : 9).

Eleştirdiği konularda yine her zamanki gibi mevcut durumdan çıkış yolunu da gösteren Özilhan, yabancı sermayeyi teşvik etmenin uygulanacak ekonomik programın en önemli ayağını oluşturduğunu belirterek, açıklamalarının hepsinin dayanağı / hedefi olan AB'ye sözü getirmekte ve Türkiye'nin AB'ye üyelik müzakerelerine bu yıl başlaması halinde Türkiye'ye çok önemli bir güven oluşacağını, bu güvenin de büyüme ile yabancı sermayenin gelişine katkı sağlayacağını vurgulamaktadır (Radikal, 2 Mart: 13; Hürriyet, 2 Mart: 9).

Dikkat edilirse TÜSİAD, gerek siyasi konularda gerekse ekonomik konularda çok hassas noktalar üzerinde durarak, ki bunlar çoğunlukla toplumun da hassas olduğu konulardır, kamuoyunu AB üyeliği yönünde örgütlemeye devam etmektedir. Özellikle TÜSİAD, siyasi konularda “ demokratikleşmeyi”, ekonomik konularda da “ büyüme” ve “yabancı sermaye” yi ön plana çıkarmaktadır ki bunlar, kamuoyunun da hemfikir olacağı konulardır. Dolayısıyla TÜSİAD'ın kamuoyuna yönelik çok akıllı bir politika izlediğini şimdiden söyleyebiliriz.

Hükümete yönelik eleştirisini devam ettiren Özilhan, mevcut hükümetin kriz döneminde (2001 krizi) de üstüne düşen görevleri layıkıyla yerine getiremediğini belirterek, “çünkü atılan her adım öncesinde açık bir isteksizlik ve direniş gösterdi. Parti hesaplarının, popülizmin öne çıktığı istikrarsız bir görüntü sergilendi. Oysa

siyasi istikrar, ülkenin geleceğinin anahtarı niteliğindedir” (Radikal 6 Nisan : 12) yönünde açıklama yaparak, esasında ekonomide yaşanan istikrarsızlığın, siyasi istikrarsızlıktan kaynaklandığını öne sürmektedir.

Bütün bunların yanında, özellikle de hükümette yaşanan görüş ayrılığı ve ülkede yaşanan “erken seçim” tartışmalarının da ekonomiye yeterince sekte vurduğunu belirten TÜSİAD, yine hükümetin başarısız yönetimine dikkat çekerek, mali krizlerin ardından uygulamaya konan ekonomik programın sonuçlarını almaya başladığımız günlerde, hükümetin mali piyasalardaki gelişmeleri de göz ardı ettiğini eleştirmektedir (Zaman, 13 Haziran: 1-8).

Buraya kadar sözü edilen bütün bu olumsuz gelişmeler üzerine eleştiri dozunu artıran ve hükümeti yine kamuoyu tehdidiyle uyaran Özilhan, “Hükümet, sorumluluklarını üstlenerek ve mali piyasaların tepkilerini göz önüne alarak, koalisyon hükümeti içerisindeki uzlaşmanın süreceği ve AB ile ilgili somut adımlar atılacağı konusunda kamuoyuna güvence vermelidir” (Zaman, 13 Haziran: 1-8) şeklinde konuşmaktadır. Özellikle de Özilhan, mali piyasalara güven verecek iki önemli unsurun ise, Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan anlaşmanın yürümesi ve AB üyeliği yolunda somut adımların atılması olduğunu işaret etmektedir. Bu nedenle Özilhan'ın dile getirdiği “hükümet kamuoyuna güvence vermelidir” sözüyle kastettiği, aslında bizzat TÜSİAD'ın kendisidir. Nitekim IMF programına devam edilmesinde en başından beri ısrar eden TÜSİAD'ın, AB üyeliği de taviz vermediği konular arasındadır. Dolayısıyla burada TÜSİAD'ın kendi isteklerini, kamuoyu tehdidiyle hükümete dayatmasına tanık olunmaktadır.

Gerek ulusal gerekse uluslararası politikada Türkiye adına son derece önemli gelişmelerin yaşandığı 2002 yılı, şüphesiz ki ekonomi açısından da önemli bir yıl olmuştu. Öyle ki, 2001 krizini hala üzerinden atamamış olan piyasalar, en ufak bir siyasi tartışmayla bile sarsılmakta ve uzunca bir süre toparlanamamaktaydı. Söz konusu bu dönemde, hükümetle iş dünyasını karşı karşıya getiren pek çok ekonomik sorun arasında belki de üzerinde en çok tartışılanı “İş Güvencesi Yasa Tasarısı” olmuştur.

İşverenlerin AB'yi bahane ederek karşı çıktıkları bu tasarı sayesinde, farklı kesimleri temsil eden işveren örgütleri de ilk kez bu kadar sık bir araya gelmiş ve yayınladıkları ortak bildirilerde yasaya kesin kez “Hayır” demişlerdi. Örneğin, TÜSİAD-DİSK-TESK-TZOB-İKV ve TİM imzalı ortak bildiride, AB uyum yasaları paketine İş Güvencesi Yasa Tasarısı'nın dahil edilmesinin dikkat çekici olduğu vurgulanarak, “ AB sürecini fırsat bilip, iş güvencesini yaklaşan seçimlerde oya dönüştürme peşinde koşanlar, işsizliği ve fakirliği arttıracakları gerçeğini görerek bu yanıltan dönmelidir” denilmektedir (Hürriyet 26 Temmuz : 13; Radikal 26 Temmuz :13). Özellikle de TÜSİAD, İş Güvencesi Yasa Tasarısı'nın, iş yasası hazırlık süreci dikkate alınmaksızın, sadece iş güvencesi bağlamında bazı iyileştirmeleri hedeflediğini ve ILO'nun 158 sayılı sözleşmesinin normlarını bile aşacak nitelikte olduğunu ileri sürmektedir (Hürriyet 5 Ağustos : 9; Radikal, 5 Ağustos : 15).

Tartışmalar bu bağlamda sürüp giderken, işverenlerin yasa aleyhine başlattıkları tüm kampanyalara rağmen, tasarı 9 Ağustos 2002'de TBMM'de kabul edilerek yasalaşmıştır. İş Güvencesi Yasa Tasarısı'nın yasalaşmasının ardından kararı kınayan TÜSİAD, TOBB, TİSK, TESK , TZOB, İKV, MÜSİAD, TİM, TÜSİAV ve İş Dünyası Platformu, AB normlarına uygun çağdaş bir iş kanunu getirilmeden, siyaseten ve adeta "cimbızla" çekilerek, yalnızca iş güvencesi yasa tasarısını kanunlaştıran TBMM'nin, Türk sanayine büyük bir darbe indirdiğini savunmuşlardır (Radikal, 10 Ağustos:13 ; Zaman 10 Ağustos:9). İşveren ve hükümet cephesinde bütün bunlar yaşanırken, kamuoyunda ise, işverenlerin bu tepkisi çok geniş bir kesim tarafından hiçbir zaman haklı görülmemiş (AB üyeliği bahane edilse de) ve işverenlerin çıkarlarına uygun olmadığı için bu yasayı eleştirdikleri yönünde görüş belirtilmiştir.

Türkiye'nin AB'ye üyeliği için hükümetin gerek siyasi gerekse ekonomik programlarını çok yakından takip eden ve eleştirdiği çoğu programa da çeşitli kanallardan müdahale eden TÜSİAD, özellikle de basın aracılığıyla kendisini haklılaştırmaya ve bu yönde kamuoyu oluşturmaya çalışırken, basın da TÜSİAD'ın bu çalışmalarına karşı sergilediği farklı yaklaşımlarla kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır. Aşağıda söz konusu bu yaklaşımlar ele alınmaktadır.

TÜSİAD'ın Avrupa-Akdeniz Özel Sektör Zirvesi'nde yaptığı açıklamaları, “Bıçak kemiğe dayandı” (2 Mart) başlığıyla sunan *Radikal*, gerek başlığa taşıdığı ifadeyle gerekse haberi kurguladığı olumlu ifadelerle - "vurguladı" gibi- TÜSİAD'ın ekonomiye ilişkin açıklamalarını ve bu yönde hükümete yönelttiği eleştirileri daha da kuvvetlendirmektedir.

Ancak, *Radikal*'in TÜSİAD'a yönelik bu olumlu tavrına karşılık karşıt bir yaklaşım, TÜSİAD'ın ekonominin gelişmesiyle ilgili olarak yukarıda üzerinde durduğu konulara gönderme yaparak eleştiride bulunan Nuray Mert'in, "AB Treni" başlıklı yazısında rastlanmaktadır (11 Haziran 2002). Söz konusu yazıda Mert, TÜSİAD'ın sürekli olarak "esip savurduğunu", raporlar hazırlayarak görüşler bildirdiğini ve "Türkiye bundan sonra ekonomik büyümesini ancak yabancı sermaye ile yapar" şeklinde açıklamalar yaparak, AB üyeliği konusunda beklenen gelişmeler olmazsa, Türkiye'den dışa doğru, AB ülkelerine doğru sermaye kaçışının da başlayacağı tehdidinde bulunduğunu kaydetmektedir. Dolayısıyla TÜSİAD'ın bu açıklamalarına gönderme yaparak eleştiride bulunan Mert, "... inanılır gibi değil, ülkenin belini doğrultacak yatırımlar ve işler yapmalarının önünde son 20 senedir ne engel varmış da bu günlere gelinmiş. Kime efeleniliyor?, son 20 senedir TÜSİAD üyelerinden bazıları dünyanın en zenginleri arasına girmeyi başardılar, demek ki bu konuda önlerinde duran olmamış, şimdi kimi kime şikayet ediyorlar?" (Radikal, 11 Haziran: 6) şeklinde ifade kullanarak, TÜSİAD'ı işlerine gelmediği zaman "felaket tellallığı" yapmakla ve anı anına uygulamakla suçlamaktadır. Yine aynı şekilde Mert, bir gün AB yolunda olumlu gelişmeler var diyenlerin, ertesi gün "battık, ölüyoruz" şeklinde açıklamalar yaptığını söylemekte ve "AB, aşî-îşî olmayanın kapısına dayanacağı zengin kapısı mı?" (Radikal, 11 Haziran: 6) şeklinde ifade kullanarak, TÜSİAD'ın AB'ye bel bağlayan açıklamalarını "dilenci ağzı" olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla Mert, *Radikal*'in tutumunun bir hayli tersi yönde TÜSİAD'a bu konularda ağır eleştirilerde bulunmaktadır.

Hürriyet ise, “Kredimizi verdik, artık bıçak kemikte” (2 Mart) başlığını kullanarak, TÜSİAD'ın üstüne düşeni yaptığını ve bundan sonra sıranın hükümet'te

olduğunu ima etmektedir. Yine aynı şekilde *Hürriyet*'te de haber “hatırlattı”, “belirtti” gibi olumlu ifadelerle daha etkili bir kalıba sokulmaktadır.

2001 yılında yaşanan ekonomik krizi hatırlatarak, bu dönemde de hükümetin üzerine düşen sorumlulukları yeterince yerine getirmediğini savunan TÜSİAD'ın, bu yöndeki açıklamaları *Radikal* de “Organizatör TSKB Olacak” (6 Nisan) başlığıyla yorumsuz ve kısa haber şeklinde sunulmaktadır.

Seçim tartışmalarının hala netlik kazanamamasının en çok da ekonomiye zarar verdiğini savunan ve bu yönde hükümete yönelik eleştirisinin artıran TÜSİAD'ın, söz konusu açıklamalarını “Piyasalar hükümete kriz mesajı gönderiyor” (13 Haziran) başlığıyla sunan *Zaman*, açıklamaları yine yorumsuz aktarmakta, dolayısıyla da TÜSİAD'a tarafsız yaklaştığını bir kez daha göstermektedir.

Zaman'ın aksine TÜSİAD'a çoğunlukla eleştirel yaklaşan, özellikle de onu AB ve ekonomik program (IMF) konusunda eleştiren *Evrensel* ise, “patronlar vergiden şikayetçi” (12 Haziran: 7) başlığıyla yer verdiği haberde, yine eleştirel ve “zayıf” bir ifadeyle, Özilhan'ın vergi adaletinin büyük ölçüde bozulduğunu, sermaye birikimi ve kurumsallaşmanın olumsuz etkilendiğini ileri sürdüğünü kaydetmektedir. Haberde ayrıca patronların vergi yükünden de şikayet etmeye başladıkları eleştirel bir ifadeyle sunulmaktadır. Nitekim *Evrensel*, haberde kullandığı “patronlar” kelimesiyle de, bu eleştirel tavrını güçlendirmektedir.

Yine aynı şekilde “Kriz şantajı” (Evrensel, 28 Haziran: 1-5) başlıklı haberde de *Evrensel*, patron örgütlerinin ülkede yaşanan ekonomik krizi bir şantaj olarak kullanarak kendi programlarını emekçi kesimlere dayattıklarını ifade etmektedir. Bu bağlamda *Evrensel*, TÜSİAD'ın “AB'ye üye olmak zorunludur” şeklindeki açıklamalarıyla, asıl beklentilerini ortaya koyduklarını kaydetmektedir.

Öyle ki *Evrensel*, TÜSİAD'ın bir kaç ay öncesinde ekonominin gidişatından memnun olduklarını söylediklerini ancak, işler kendi istedikleri gibi gitmeyince de ekonominin kriz yaşadığı şantajını kullandıklarını öne sürmektedir (Evrensel, 28 Haziran: 1-5).

TÜSİAD'ın hükümetin ekonomi politikalarına yönelttiği eleştirilerden bir diğeri olan reddettikleri İş Güvencesi Yasa Tasarısı ve bunun aleyhinde başlattıkları kampanya süreci, *Hürriyet* ve *Radikal* tarafından olumlu karşılanarak desteklenmektedir. Nitekim *Hürriyet*'te “Patronlar Meclis'i Uyardı: Aman İş Güvencesi Çıkmasın” (26 Temmuz : 13) , “İşverenlerden İş Güvencesi Ültimatı” (1 Ağustos: 10), “ TÜSİAD: uzlaşma ortamı bozulur” (5 Ağustos: 9) başlıklarıyla yer alan haberlerde, gerek başlıklarda kullanılan ifadeler -“ültimatı”, “aman”- gerekse de açıklamaların olumlu kurgulanışı, gazetenin bu konuda işverenlerin tarafında yer aldığını göstermektedir.

Aynı şekilde *Radikal*'de de “ AB paketinde İş Güvencesi yok” (26 Temmuz: 13), “Yasa tasarısı AB'nin istediği gibi değil” (1 Ağustos: 13), “ İş güvencesi seçim öncesi popülizmdir” (10 Ağustos:13) başlıklarıyla yer alan haberlerde, söz konusu gündem AB ekseninde değerlendirilmekte ve yasaya açıkça karşı çıkmaktadır. Öyle ki bunu tek başına başlıklar bile kanıtlamaktadır.

Hürriyet ve *Radikal*'in aksine *Zaman* ise, habere sadece kanun yasalaştıktan sonra yer vermektedir. “Keyfi işten çıkarmalar artık zorlaşacak” (Zaman , 10 Ağustos :9) başlığıyla sunulan haberde, işverenlerin açıklamaları ise, “ileri sürdüler” şeklindeki ifadelerle olumsuzlanırken, *Zaman*'ın işçi kesimini ve yasayı desteklediğini tek başına başlık bile göstermektedir.

Zaman'a benzer bir şekilde *Vakit* de, “İşçi memnun... İşveren misilleme hazırlığında” (Vakit, 10 Ağustos: 10) başlığıyla verdiği haberde, hem hükümet hem de işveren kanadı, fakat özellikle de TÜSİAD eleştirilmektedir. Nitekim *Vakit*, “ TÜSİAD'a seçim öncesi tokat... Hükümet ortakları sandık korkusu ile kendilerini iktidar yapan patronlar kulübüne bir darbe vurarak, seçmene mesaj gönderdi” yönünde bir yorum yaparak, hükümetin de bir yerde bu yasayı seçim öncesi “oy kaygısı” ile yaptığını kastetmektedir. Ayrıca haberde bu yasanın sadece TÜSİAD'a darbe olduğunun da söylenmesi, *Vakit*'in her ne olursa olsun TÜSİAD'a karşı eleştirel tavrını devam ettirdiğini göstermektedir.

C. Türkiye'nin AB'ye Tam Üyeliği Sürecinde TÜSİAD'ın Kamuoyu Etkinliklerinin Yazılı Basında Sunumu

Daha önceki bölümlerde baskı gruplarının en önemli güç unsurlarından ve hükümet ve politikalarını etkileme araçlarından biri olarak "kamuoyu" üzerinde durulmuştu. Buna göre, günümüz kitle toplumunda hiçbir sivil ve siyasi oluşumun kamuoyu desteği olmadan uzunca bir süre varlık göstermesi düşünülemez. Nitekim çalışmamızda buraya kadar değinilen konularda ve TÜSİAD adına yapılan incelemelerde de, aslında temel hedefin daima "kamuoyu" olduğu görülmüştür. Özellikle de kamuoyunun tamamını ilgilendiren AB üyeliği gibi bir konuda, gerek hükümetin gerekse TÜSİAD'ın ve bu eksende varlık gösteren diğer sivil örgütlerin de, kamuoyu desteğine ne denli ihtiyaçları olduğu ortadadır. Bu nedenle bu bölümde, TÜSİAD'ın Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda şimdiye kadar hükümet politikalarına yaptığı müdahalelerin, bir yerde kamuoyuna benimsetilmesi ve bu yönde (AB) kamuoyu oluşturulması çalışmaları incelenecektir.

1. TÜSİAD'ın Türkiye'nin AB Üyeliğine ve Yaşanan Gelişmelere İlişkin Genel Yorumunun Yazılı Basında Sunumu

12-13 Aralık 2002'de gerçekleştirilecek olan Kopenhag Zirvesi'ne kadar Türkiye'nin üzerine düşenleri yapması gerektiğini her fırsatta dile getiren Özilhan, Türkiye'nin üzerine düşeni yaptığı taktirde, AB'nin de işi ağırdan alamayacağını savunmaktadır. Gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında Türkiye aleyhine kampanya yürütenleri ve Türkiye'nin AB'ye girmesini engellemek isteyenleri kastederek "...Türkiye'nin AB'ye doğru gidişinin önünde kimse duramaz" (Hürriyet, 14 Mart: 8) şeklinde konuşan Özilhan, AB'nin Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlamış olmalarının son derece ümit verici olduğunu savunmaktadır. AB ile olan ilişkilerde gelinen bu durumu "...bu, Türkiye'nin AB kapısının arasına ayak koyması demek. Ayağımızı o kapının arasına koyduktan sonra kapatmaları mümkün değil. Müzakere

sürecinin uzun sürmesi de o kadar önemli değil, önemli olan başlaması...” (Hürriyet, 14 Mart:8) yönünde görüş bildiren Özlhan, TÜSİAD olarak AB ile gelinen son gelişmeleri ümit verici olarak gördüklerini belirtmektedir.

Türkiye'nin AB'ye üyelik tartışmaları başladığından bu yana, aleyhte görüş bildirenlerin üzerinde durduğu konu, Türkiye'nin AB'ye alternatif başka birliklerde yer alması meselesi olmuştur. Öyle ki, AB'nin yapı itibarıyla da Türkiye'ye uymadığı yönünde görüş bildiren bu kesimlerin üzerinde durduğu konu ise, Orta-Doğu'yu da içine alan bir birlikte yer almaktır. Fakat uzunca bir süredir dile getirilmeyen bu düşünceleri araştırmanın yapıldığı dönemde tekrar gündeme getiren isim ise, MGK Genel Sekreteri Orgeneral Kılınç olmuştur. “Türkiye, AB dışında da seçenekler aramalı” (Radikal, 9 Mart:1-6) şeklinde görüş bildiren Kılınç'a ve bu yönde düşünenlere çok sert tepkide bulunan TÜSİAD, "dünyanın en büyük ekonomik ve siyasi gücü" olma yolundaki AB'ye üye bir ülkenin, mevcut iç ve dış tehditlerden kendiliğinden uzaklaşacağını (Radikal, 9 Mart:1-6) savunmakta ve yine kamuoyu üzerinden AB hedefini dile getirerek, Türk halkının da yaşam standartlarını her bakımdan yükseltecek olan AB üyeliğinin benimsendiğini ve hal böyleyken Türkiye'nin AB üyeliğinin devletin platformlarında, devlet sorumluluğu taşıyanlarca sorgulanmasının yanlış olduğunu belirtmektedir. Yine aynı şekilde Türkiye'nin coğrafi, tarihi ve ekonomik ortağının Avrupa Birliği olduğunu söyleyen Özlhan, AB'nin Türkiye'nin refah düzeyine ve demokratik standartlarına yapacağı katkıları görmezden gelerek, ülkenin kalkınma ve gelişme stratejisinin Avrupa yerine Rusya, Kafkaslar, İran ve Ortadoğu üzerine kurarak, üyelik sürecine muhalefet etmenin yanlış bir stratejik yaklaşım olduğunu savunmaktadır (Radikal, 28 Temmuz:1-8). Kısacası, AB ile gelinen bu noktada “o mu bu mu” tarzında yapılan yorumların yersizliğine değinen TÜSİAD, bu tarz sorgulamaların korkular üzerine inşa edilmesinin ise, özgüven eksikliğinin göstergesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Hatırlanacağı üzere Avrupa Birliği yolunda 57. Koalisyon Hükümeti'nin en önemli ve somut icraatı, 4 Ağustos 2002'de TBMM'de kabul edilen AB'ye uyum paketi olmuştur. Hükümetin aylardır beklenen bu icraatı ise, en çok TÜSİAD

tarafından sevinçle karşılanmış ve hatta bu başarıyı doğrudan TÜSİAD'la ilişkilendirmişlerdi. Öyle ki Kayhan, TÜSİAD'ın beş yıl önce kendi başkanlığı döneminde yayınladığı “demokratikleşme perspektifleri” adlı rapor yüzünden “vatan hainliği”yle bile suçlandığını hatırlatarak, “ Türkiye’de bunlar talep edilir mi diyenlerin bir çoğu bugün bunların ateşli savunucusu oldu” (Hürriyet, 22 Eylül :11) şeklinde konuşmakta ve bugün çoğu çevrelerin kabul ettiği konuların, yaklaşık beş yıl önce TÜSİAD tarafından dile getirilen gerçekler olduğunu belirtmektedir.

AB konusunda geline bu aşamayı tamamiyle kendi başarıları olarak göstermeye çalışan Kayhan, “... Sadece AB’ye yakınlaşmak için değil, demokratik bir toplumda yaşamak için talep ettiklerimizin yasal çerçevede Mecliste kabulü, derneğin o zamanki yöneticisi olarak bana ayrı bir keyif veriyor. O zamanki çabalarımızın boş olmadığını ve TÜSİAD’ın bu konulardaki öncülüğünü de gösteriyor” (Hürriyet, 22 Eylül: 11) diyerek, kamuoyuna TÜSİAD’ın savunduğu konuların ve önerdiği projelerin er ya da geç geçerlilik kazandığını göstermeye çalışmaktadır.

Nitekim, 1990’ların başından beri TÜSİAD’ın ana temalarından birinin demokratikleşme olduğunu belirten Kayhan, 1997’de manifesto olarak tartışmaya açılan bu konuyu, 5 yılda topluma kabul ettirme çabasının sürdüğünü dile getirerek, “Türkiye’de hakikaten "devrim" niteliğinde gelişmeler olduğu kanaatindeyim. Biz bunun etkisini bugünden yarıya ya da bu seçimlerde göremeyeceğiz. Ama toplumdaki gerginliklerin azaltılması, yeni fikirlerin gelişmesi ve Avrupa’ya yakınlaşma, açık toplumdan demokratik topluma geçişteki çok önemli bir merhaleyi atladığımız kanaatindeyim” (Hürriyet, 22 Eylül : 11) diyerek, TÜSİAD’ın çalışmalarının boş olmadığını, geleceği çok önceden öngördüklerini bir kez daha vurgulamaktadır.

Tıpkı Kayhan gibi Özilhan da AB’ye uyum paketinin yasalaşmasıyla ilgili olarak TBMM’nin , Türkiye’nin önünü açacak düzenlemeleri gerçekleştirerek çok önemli bir adım attığını belirtmekte (Zaman, 4 Ağustos :7) ve “ Halkın seçtiği kişiler halkın yüzde 75’inin istediği değişiklikleri gerçekleştirdi” (Radikal, 4 Ağustos : 13)

yönünde görüş belirtmektedir. Burada ilginç ve dikkat çekici olan, Özilhan'ın kamuoyunun da AB'yi istediğine dair çok net bir rakam verebilmesidir. Öyle ki bu rakam, hem kamuoyunu hem de hükümeti olumlu yönde etkileyebilecek niteliktedir. Diğer taraftan "... paketin yasalaşması Türkiye'nin AB üyeliği konusunda ne kadar kararlı olduğunu gösteren bir gelişme. Bu olay piyasalara güven verecek ve piyasalar üzerindeki siyaset baskısını da ortadan kaldıracak. Bu aynı zamanda yerli ve yabancı yatırımcı için çok önemli bir kalite belgesi oldu" (Radikal, 4 Ağustos: 13) şeklinde konuşan Özilhan'a göre, uyum yasaları paketinin geçirilmesi AB-Türkiye ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur.

Hükümetin uzunca bir süredir tepkisiz kaldığı, ancak sonuçta en önemli adımı attığı AB üyeliğinde geline bu durumu ve olumlu düşünceleri devam ettirmek isteyen TÜSİAD, ne var ki AB'nin Türkiye ile ilgili olarak hazırladığı 2002 İlerleme Raporu'yla bir kez daha aleyhte kampanyalarla karşılaşmıştı. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler üzerine harekete geçen ve özellikle de hükümet çevrelerinde AB yönünde oluşan yanlış kanıları düzeltmeye çalışan TÜSİAD, yaklaşan Kopenhag Zirvesi öncesi AB Komisyonu'nun Türkiye hakkında hazırladığı İlerleme Raporu'nun, Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'ye müzakere tarihi verilmesine engel teşkil etmeyeceğini belirterek, AB Komisyonu'nun 2002 Türkiye İlerleme Raporu'nda, genel hatlarıyla Türkiye'nin AB ile uyum sürecinde siyasi, ekonomik ve kurumsal açılardan katettiği mesafenin incelendiğini ve komisyonun geçen yıllardan farklı olarak bu yıl Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ni karşılamakta büyük atılım gerçekleştirdiğini saptadığını belirtmektedir (Hürriyet, 11 Ekim: 10). Ayrıca, gelecek dönem AB başkanlığının Yunanistan'a verilecek olmasının da Türkiye için avantaj olduğunu söyleyen Özilhan, bir süre önce görüştüğü Yunan Dışişleri Bakanı Papandreu'nun da Türkiye'ye açık destek verdiğini belirterek (Radikal, 11 Ekim: 13), kamuoyunda Yunanistan ile ilgili doğan çekinceleri de yok etmeye çalışmaktadır.

Neticede AB ile olan ilişkilerde geline son noktayı değerlendiren Özilhan, "... Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'nin en çok istediği sonuç çıkmayabilir fakat demokratik reformlar sayesinde tam üyelik süreci geri dönüşü olmayan bir yola girdi.

Son aşamaya geçemiyoruz. Son aşamaya geçişin başlangıç noktasına geliyoruz. AB çok pazarlıkçı bir kurum, dolayısıyla Türkiye'nin yılmadan bu pazarlığı yapması lazım" (Hürriyet, 10 Aralık: 11) şeklinde görüş belirterek, kamuoyunu bir nevi muhtemel sonuca karşı da hazırlamaktadır. Daha doğrusu Kopenhag'da çıkabilecek sonucun ne anlama gelebileceğini önceden açıklayarak, kamuoyunda oluşabilecek yanlış kanıları önlemek istemektedir.

TÜSİAD'ın AB üyeliğinde yaşanan son duruma ve bu yönde atılan adımlara ilişkin değerlendirmesini bu şekilde özetledikten sonra, aşağıda bu tepkilerin basında yansımaları ele alınmaktadır.

14 Mart'taki haberi "TÜSİAD: AB'ye doğru gidişimizin önünde kimse duramaz" ifadesiyle sunan *Hürriyet*, başlıkta her zamanki gibi TÜSİAD'a atfettiği kararlılığı, güvenilirliği ve gücü yansıtmaktadır. Diğer taraftan haberin TÜSİAD'a yurtdışı lobi faaliyetlerinde eşlik eden Vahap Munyar'ın özel haberi olması bile *Hürriyet*'in TÜSİAD'ı desteklediğini gösteren bir diğer kanıttır.

Orgenaral Kılınç'ın "AB'ye alternatif" tartışmalarını gündeme getiren açıklamalarını ise, "Avrupa kavgası kızıştı" (9 Mart) başlığıyla veren *Radikal*, haberde bazı siyasilerin ve özellikle de Kılınç Paşa'nın AB hakkındaki olumsuz görüşlerine karşılık, TÜSİAD'ın açıklamalarını sunmaktadır. Burada dikkat çekici olan ise, AB karşıtı görüşlere yanıt verenin sadece TÜSİAD olarak belirtilmesidir. Dolayısıyla haber nötr ifadelerle kurgulansa da, *Radikal* yine de TÜSİAD'ı AB konusunda ülkede tek "otorite" olarak göstermektedir.

Diğer taraftan, TBMM'de kabul edilen AB'ye uyum paketinin yasalaşması üzerine açıklamada bulunan Özalp ve Kayhan'ın sözlerini *Hürriyet*, TÜSİAD'ın çalışmalarının tamamen iyi niyete ve ülkesinin yararına olduğunu, ancak yine de kimi zaman ağır itamlarla karşılaştıklarını dile getiren "demokrasi için 'vatan haini' bile olduk" (22 Eylül) başlığıyla sunmaktadır. Başlıktaki "demokrasi için" vurgusu, TÜSİAD'ın ne ile suçlandığını belirtmesi bakımından son derece ilgi çekicidir.

Ardından haberin, “altını çizdi”, “vurguladı” gibi güçlü ifadelerle kurgulanmış olması da, Hürriyet’in TÜSİAD’ı bir kez daha desteklediğini göstermektedir.

Radikal’de ise, “TÜSİAD Avrupa yolcusu” (4 Ağustos) başlığıyla söz konusu açıklama, manşetten verilmektedir. Yasaya ilişkin olarak TÜSİAD’ın yanı sıra TOBB’un ve İKB’nin de açıklamaları yer almasına rağmen, haberde sadece TÜSİAD’ın ön plana çıkartılması, tamamen gazetenin TÜSİAD’a yaklaşımıyla ilişkilidir.

Zaman’da ise “ iş adamları hükümete AB uyumu için teşekkür etti” (4 Ağustos) başlığıyla yer alan haberde, TOBB, TİM, ASO ve TÜSİAD’ın başkanlarının, Meclisten geçen AB uyum yasaları üzerine yaptıkları açıklamalar yer almaktadır. Dolayısıyla bu açıklamada *Zaman*’ın TÜSİAD üzerine özel bir vurgusu gözlenmemektedir.

Yine aynı şekilde AB’nin Türkiye ile ilgili olarak hazırladığı 2002 İlerleme Raporu ve ardından oluşan olumsuz kanıları yok etmeye çalışan TÜSİAD’ın bu çabalarını “TÜSİAD: Rapor tarih almaya engel değil” (11 Ekim) başlığıyla sunan *Hürriyet*, bu kez TÜSİAD’ın yaptığı açıklamayı yine derneğin kendi ifadeleriyle vermekte ve bu anlamda herhangi bir duruş sergilememektedir.

Radikal ise, yine kendi bakış açısını yansıtan, “Seçimi bırak AB’ye bak” (11 Ekim) başlığıyla haberi sunmakta, Özilhan’ın AB ile ilgili yaptığı tüm açıklamalara değinmektedir. AB üyeliğini açıkça destekleyen *Radikal*’in, bu yaklaşımla TÜSİAD’ı da desteklediği çok net bir biçimde görülmektedir.

Son olarak, TÜSİAD’ın Kopenhag Zirvesi’ne ve muhtemel sonuca ilişkin açıklamalarını “TÜSİAD: Acı çektirip ‘2004 başı’ diyecekler” (10 Aralık) başlığıyla sunan *Hürriyet*’te, haberin Nurten Erk’in özel haberi olması bile, Hürriyet’in TÜSİAD’a verdiği önemi ve desteği göstermektedir. Öyle ki haberde Erk, çoğunlukla “ vurgu yapan” , “dikkat çeken” gibi olumlu ve güçlü ifadelerle açıklamaları aktarmaktadır. Bu da doğrudan haberin içeriğini TÜSİAD lehine kuvvetlendirmektedir.

1.1. TÜSİAD'ın Kıbrıs Meselesine İlişkin Yorumu

Türkiye'nin AB'ye üyeliği sürecinde, yukarıda da bahsedildiği gibi, alternatif birlikler üzerine yapılan kimi tartışmaların yanısıra, en önemli tartışma hiç şüphesiz ki daima Kıbrıs meselesi olmuştur. Bu konuda kamuoyunda ve bazı siyasi çevrelerde AB taraftarlarının özellikle de TÜSİAD'ın, AB üyeliği için Kıbrıs'ı gözden çıkarttığı yönünde bir görüş hakimdi. Bu nedenle kamuoyuna hakim olan bu tarz düşünceleri yok etmek isteyen TÜSİAD, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın adanın her iki tarafında yaptığı görüşmelere ve Denктаş'ın görüşmelerdeki tavrına ilişkin bir açıklama yapma gereği hissetmiştir.

Konuyla ilgili olarak Özilhan, Türk tarafının Kıbrıs'ta çözüm için masada kalması gerektiğini belirterek, "bu aşamada Denктаş'ın öneriler getirdiğini, tartışmalar açtığını ve olumlu vizyonunu açıp katkıda bulunduğunu gördük. Bu bizi mutlu etti. Dolayısıyla şimdi zorda kalan taraf Türk tarafı değil, Rum tarafı. Top onlarda. Masadan çekildikleri taktirde suçlanacaklar. Türkiye bu sorunun çözülmesine katkıda bulunmalı. Aynı şekilde AB de çözüme katkıda bulunmalı ki, bölünmüş bir Kıbrıs ne Türk tarafının ne Rum tarafının ne de AB'nin menfaatine. Dolayısıyla Kıbrıs'ta sorunların çözülmesi, AB yolunda Türkiye'nin önünü açacaktır. Biz de TÜSİAD olarak müspet katkıda bulunmaya hazırız" (Radikal, 16 Mayıs:1-11) yönünde görüş belirterek, yaygın kanının aksine, meseleye "ver kurtul" şeklinde bakmadıklarını göstermek istemektedir.

Nitekim, geçmişte "Kıbrıs'ı AB üyeliği için mani olarak mı görüyorsunuz?" yönündeki bir soruya Özilhan, "Kıbrıs, stratejik özelliği olan bir ada olabilir ama diğer yandan 65 milyonun AB'ye üye olup yaşam şartını yükseltmek, zengin bir ülke haline gelmek ve medeni toplumlar arasında olma hedefi var. Bir Kıbrıs'tan dolayı bunu kaybetmemek gerekir" (Radikal, 16 Mayıs:1-11) şeklinde cevap vermişti. Bu nedenle, yaptığı açıklamalardan ötürü kamuoyunda ve bazı siyasi çevrelerde TÜSİAD, "vatan hainliği" ile suçlanmıştı. Ancak şimdi fikir değiştirdiğini ve Kıbrıs meselesinde daha "sağduyulu" davrandığını görmekteyiz.

Türkiye'nin AB'ye üyeliğinde sürekli sorun olarak gösterilen Kıbrıs konusunda TÜSİAD'ın sergilediği (olumlu anlamda) tavır değişikliğinde hiç şüphesiz ki kamuoyunun yadsınamaz etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle TÜSİAD Kıbrıs konusunda takındığı "vatansever" tavrını yine en iyi basın üzerinden kamuoyuna aktarabileceğini biliyordu. Bu bağlamda aşağıda basının TÜSİAD'ın bu tavrına ilişkin yaklaşımı kamuoyuna nasıl sunduğu yer almaktadır.

Radikal “TÜSİAD fikir değiştirdi” başlığıyla sunduğu haberde, kamuoyuna TÜSİAD'ın da aslında Kıbrıs'ı savunduğu mesajını vermektedir. İlk bakışta başlıkta TÜSİAD ile ilgili bir çelişki yansıtıldığı anlaşılsa da, bu çelişki sunulan haberle eleştirilmemekte, aksine TÜSİAD'ın kamuoyunda zedelenen imajı düzeltilmek istenmektedir.

Evrensel'de de “TÜSİAD ‘ver kurtul’ demedi” (16 Mayıs:9) başlığıyla sunulan haberde, TÜSİAD'ın “Türk-Amerikan ilişkileri Yeni Dönemin Parametreleri” konulu konferansta yaptığı açıklamaları verilmektedir. *Evrensel* söz konusu konferansta, Özilhan'ın, AB üyeliğinin önündeki engellerden biri olarak gösterilen Kıbrıs sorununda, AB'nin politikasını eleştirdiğini belirtmektedir. Diğer taraftan, *Evrensel* de *Radikal* gibi, TÜSİAD'ın önceki aylarda yaptığı “Kıbrıs yüzünden Türkiye'nin AB üyeliğinin feda edilmemesi gerektiği” açıklaması yüzünden bazı çevrelerin (özellikle DSP ve MHP'nin) çok büyük tepkisini çektiklerini de hatırlatmakta, ancak bu haberle geçmişte oluşan olumsuz görüşün düzeltildiği sinyalini vermektedir. Bu nedenle her iki gazetede de Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak TÜSİAD'ı doğrudan eleştiren bir ifadeye rastlanmamaktadır.

1.2. TÜSİAD Açısından AB'nin Türkiye'ye Getirileri

TÜSİAD'ın her dönem çeşitli konularda akademisyenlere hazırlattığı raporlarla, ülke gündeminde belirleyici olduğundan bahsedilmişti. Özellikle de 2002 yılında "AB'ye üyelik sürecindeki Türkiye" üzerine bazı tezler üreten bu raporlardan

Prof. Dr. Asaf Savaş Akat'ın hazırladığı “Türkiye'nin AB üyeliği yabancı yatırımlar ve Ekonomik Büyüme” adlı çalışması da, Türkiye'nin AB'ye üyeliği halinde, ekonomik yapısında meydana gelebilecek değişiklikler üzerinde durmaktadır. Nitekim bu çalışmada TÜSİAD, AB'ye tam üyeliğin sağlandığı ve sağlanamadığı durumlardaki iki ayrı senaryonun üzerinde durmaktadır.

Başlangıçta "2002 yılında Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği perspektifinin belirginlik kazanacağı kabul edilmiştir. Ya süreç Türkiye'yi tam üyeliğe götürecek ya da Türkiye'yi AB'den koparacaktır” denilen raporda (Hürriyet, 7 Haziran: 8), Türkiye AB dışında kalırsa, üyelik ihtimalinin çok azalacağı, tam üyelik perspektifi ortadan kalkınca da Gümrük Birliği anlaşmasının da tehlikeye gireceği, AB dışında kalan Türkiye'de, üretimi yabancı sermayenin riskli göreceği ve yatırım için Türkiye'ye gelmeyeceği, yerli firmaların AB için üye ülkelerden üretim yapmaya yöneleceği, bu durumun ise yerli sermayenin de kaçıışı anlamına geldiği ve son olarak, Türkiye'nin AB dışında kalınması durumunda kişi başına düşen milli gelirin 3 bin 892 dolar civarında olacağı kaydedilmektedir (Hürriyet, 7 Haziran: 8; Radikal, 7 Haziran: 1-13).

Yine aynı raporda, AB yolunda ilerlersek senaryosuna göre ise, Türkiye üzerinden AB tek pazarı için üretim yapmak isteyen yabancı firmaların ilgisi yoğunlaşacak, en düşük ihtimalle kişi başına düşen milli gelir, 4 bin 821 dolara, toplam milli gelir ise, 473 milyar dolara çıkacaktır (Hürriyet, 7 Haziran : 8). Aynı şekilde, AB üyesi Türkiye'nin, GSMH'sının yüzde 2'si kadar yabancı sermaye çektiği iyimser senaryoda, büyüme hızı 7,3'e, dönem sonu GSMH ise, 699 milyar dolara ulaşacaktır (Radikal, 7 Haziran: 1-13).

Raporda sunulan verilere dikkat edilirse, TÜSİAD kamuoyuna “zenginliğin yolu” olarak sadece AB'yi işaret etmektedir. Diğer taraftan, raporun bir bilim adamı tarafından hazırlanıp sunulmasıyla da, TÜSİAD kamuoyunu senaryoların bilimsel güvenilirliği ve geçerliliği açısından ikna etmeye çalışmaktadır.

Akat'ın ardından açıklama yapan Özilhan da, kamuoyunda AB üyeliğinin Türk ekonomisine sağlayacağı imkan ve fırsatlar konusunda ciddi bir bilgi eksikliği olduğunu savunarak, "...Bizim temel düşüncemiz şudur: esas olan bu ülkede yaşayan insanların refah ve mutluluğudur. Bunun en temel şartı da kişi başına düşen milli geliri arttıracak bir yapıya kavuşmaktır. Bu da ancak ve ancak AB üyeliğiyle mümkün olacaktır..." şeklinde yine son derece "duyarlı" ve "milliyetçi" bir söylemle konuşmaktadır (Hürriyet, 7 Haziran:8).

Bütün bunların yanında, özellikle de AB'ye üyelik için kamuoyunda çok önemli konsensüs bulunduğunu belirten ve "siyasilerin de konsensüs sağlayarak, Türkiye'nin önünün açılacağını düşünüyoruz ve inanıyoruz" (Radikal, 7 Haziran: 1-13) şeklinde konuşmasına devam eden Özilhan, her zamanki gibi kamuoyu faktörünü kullanarak hükümete uyguladığı baskıyı artırmaya çalışmaktadır.

"...Türkiye'yi Dünyanın en istikrarlı siyasi ve ekonomik topluluğunun bir üyesi yapacak Avrupa birliği üyeliği fırsatının kaçmasına göz yumarak, ülkemizi sorunlu coğrafi bölgesinde, refah düzeyi düşük, yalnız ve istikrarsız bir ülke olmaya mahkum etmek, gelecek nesillerin istikbalini tehlikeye atmak anlamına gelecektir" (Radikal, 28 Temmuz:1-8) şeklinde konuşan Özilhan, bir kez daha Türkiye'nin AB'ye üye olmakla kazanacağı en büyük getirinin hiç şüphesiz ekonomi alanında yaşanacağını vurgulamaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de makro-ekonomik istikrarın mevcut IMF programı ile sağlanamadığı taktirde, iflaslar ve işsizliğin çok büyük boyutlara ulaşabileceğini belirten ve "...oysa AB ile müzakerelerin başlaması, Katılım Öncesi Ekonomik Programı da devreye sokacağı için, bu konuda Türk ekonomisi ek güvencelere kavuşmuş olacaktır..." (Radikal, 28 Temmuz: 1-8) şeklinde konuşan Özilhan, AB'nin Türkiye için ekonomik getirisini daha da genişleterek, ekonomiye önemli katkı yapan unsurlardan birinin de doğrudan sermaye girişi olduğunu ve Türkiye'nin bu konuda dünyada en az yatırım alan ülkelerden biri olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, AB üyeliğinin yabancı sermaye akışının gözle görülür miktarda artmasına da yol açacağını söyleyen (Radikal, 28 Temmuz: 1-8) Özilhan, Türkiye için AB üyeliğinin, sadece kişi başına

düşen milli gelirin yükselmesi olmadığını, aynı zamanda makro-ekonomik istikrarın da sağlanması anlamına geleceğini de bir kez daha vurgulamaktadır.

Özetle yıl sonuna kadar AB'nin Türkiye'ye bir tarih vermesinin, uluslararası piyasalarda Türkiye açısından güven artırıcı bir unsur olacağını ve dış yatırımlara ivme kazandıracağını öne süren Özlhan, AB üyeliği perspektifinin netleşmesinin hem Türkiye'nin jeo-stratejik önemini daha da güçlendireceğini hem de Türkiye'nin AB ülkeleriyle rekabet edebilir bir yatırım ortamı oluşturmasını garanti altına alacağını belirtmektedir (Radikal, 28 Temmuz: 1-8). Kısacası bütün bu bahsedilenler, TÜSİAD'ın AB üyeliğini neden desteklediğini gösteren donelerdir.

TÜSİAD'a göre AB üyeliğiyle Türkiye'nin elde edeceği kazançları bu şekilde özetledikten sonra, aşağıda gazetelerin bu yorumlara ilişkin yaklaşımları ele alınmaktadır.

“TÜSİAD: onay beklemiyoruz AB fırsatını kaçırmayın yeter” (7 Haziran) başlığıyla haberi sunan *Hürriyet*, hazırladığı raporlarla kamuoyunda tartışmalar yaratan, son olarak da idam cezası ve kürtçe konusuna yer verdiği raporu ("Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kriterleri") yüzünden Genel Kurmayla “mutabık kalındı-kalınmadı” yorumlarına maruz kalan TÜSİAD'ın, “biz kimseden onay beklemiyoruz” yönünde net olarak tavrını ortaya koyduğunu belirtmektedir. Ardından *Hürriyet*, Akat'ın hazırladığı rapora ve Özlhan'ın açıklamalarına çok geniş yer ayırmakta, söz konusu açıklamaları çoğunlukla “savundu”, “vurguladı” gibi güçlü ifadelerle sunmaktadır.

Radikal ise, “TÜSİAD: zenginliğin yolu AB” (7 Haziran) başlığıyla sunduğu haberi manşetten vererek AB'yi ve bu yöndeki TÜSİAD'ın çalışmalarını ne derece önemseydiğini bir kez daha göstermektedir. Ayrıca, Akat'ın rapora ilişkin açıklamalarını “altını çizen”, “belirten” gibi ifadelerle sunarak, raporun önemini ve etkisini daha da güçlendirmektedir.

Hürriyet ve *Radikal*'in tam aksi yönde söz konusu rapora “ sahte cennet vaadi” başlığıyla yer veren *Evrensel* ise, TÜSİAD’ın hazırladığı raporla Türkiye’nin emekçilerine adeta cennet vaadinde bulunduğunu, ancak bunun emekçiler açısından “sahte cennet vaadi” olduğunu kaydetmektedir (Evrensel, 8 Haziran: 1-5). Ayrıca *Evrensel*, söz konusu raporu hazırlayan Akat’tan da, “IMF programının ateşli destekleyicilerinden biri olan Akat” şeklinde söz ederek, aslında Akat’ın da TÜSİAD ile anı görüşte olduğunu, dolayısıyla da bu raporun "ne kadar bilimsel" olduğu konusunda da şüpheli olduklarını işaret etmektedir.

Diğer taraftan *Evrensel* ilk kez bu haberde diğer medya organlarına da eleştirel yaklaşmakta ve söz konusu raporların medya tekellerinin gazetelerinde manşetten sunulmasını eleştirmektedir. Ne var ki, *Evrensel*'in de bu haberi gazetesinin birinci sayfasından vermesi, son derece çelişkili bir davranıştır. Ancak yine de *Evrensel*, söz konusu raporun IMF’nin mevcut programından hiçbir farkının olmamasının, sunulan vaadin sahteliğini ortaya koyduğunu belirterek, bütün bunlara AB’ye girmek üzere öne sürülen "sahte vaatler" olarak bakmaktadır.

TÜSİAD’ı AB ile ilgili hemen her açıklamasında destekleyen *Radikal*, Özlhan’ın AB üyeliğinin Türkiye için getirilerine yönelik devam ettiği bir diğer açıklamasını ise, kendi yorumunu yansıtan “AB üyeliği, krizden çıkış” (28 Temmuz) başlığıyla sunmaktadır. Ayrıca Özlhan’ın sadece *Radikal*’e yazdığı bu özel yazıyı, “vurgulayan”, ”ifade eden”, ”belirten” gibi olumlu ifadelerle güçlendirerek veren *Radikal*, bu özel haberle gerekli çevrelere son bir kez AB propagandası yapmaktadır.

1.3. TÜSİAD’ın Kopenhag Zirvesi Sonuçlarına İlişkin Yorumu

Başlangıçta da bahsedildiği üzere, 12-13 Aralık 2002’de gerçekleşen Kopenhag Zirvesi, Türkiye’nin AB’ye üyelik durumunun geleceği açısından oldukça önemlidir. Siyasi ve ekonomik açıdan Türkiye için çok önemli bir yıl olan 2002 yılında, gündem sadece AB olmasa da, TÜSİAD için değişmez tek gündem maddesi

AB olmuştur. Nitekim bu konuda bütün bir yıl boyunca yurtiçinde ve yurtdışında çok yoğun çalışmalar yürüten TÜSİAD adına Özihan, Zirve'den çıkan üyelik görüşmelerinin Aralık 2004'e ertelenmesi kararına ilişkin olarak, "Belki beklediğimiz karardan farklı çıktı ama bir yıl ülkenin tarihinde önemli değil. Türkiye'nin 2010'lar civarında bir üyelik hakkını elde edeceğini düşünüyorum" şeklinde görüş bildirerek, 2004'e kadar Türkiye'nin üzerine düşenleri gerçekleştirip rahat bir müzakere tarihi alabileceğine inandıklarını belirtmektedir (Hürriyet, 14 Aralık : 13; Zaman, 14 Aralık: 9; Evrensel, 14 Aralık: 9).

Artık bu aşamadan sonra Türkiye'nin her bakımdan yeni bir döneme girdiğini ifade eden Özihan, "...Kuşkusuz bunda AB'nin Türkiye ile ilgili kararının, Kıbrıs meselesinin, Irak meselesinde üstleneceğimiz rolün birinci derecede önemi var. Ancak ülkemizin iç dinamiklerinin bütün bu olanlara etkisi de aynı ölçüde önemli. Kırk elli yıllık geçmişi olan meselelerde en güçlü olduğumuz noktadayız..." (Hürriyet, 14 Aralık: 13) şeklinde konuşarak, bundan sonra Türkiye'nin bütün enerji ve zamanını kazanılmış bu hakkın ilerletilmesi yönünde harcamasını talep etmektedir.

YİK Başkanı Kayhan ise, AB ile geline bu noktanın TÜSİAD'ın eseri olduğunu belirtircesine "... bize göre Kopenhag sonrası tespit edilmesi gereken en önemli gerçek, Türkiye'nin AB üyeliği sürecinin artık yeni bir evreye gireceğidir... 5 yıl içerisinde AB ilişkilerini küllerinden yeniden doğar hale getirmekle kalmadık, Türkiye'nin dışı dış pazarlık yapabildiği ve bir büyük devlet olarak ağırlık koyduğu bir noktaya ulaştık. Elbette böyle bir noktaya gelmişken ipin ucunu bırakmayacağız" şeklinde konuşarak, TÜSİAD'ın bundan sonra da bu konu üzerine çalışmalar yürüteceğinin sinyallerini vermektedir (Radikal, 14 Aralık:13; Hürriyet, 14 Aralık: 9).

Öte yandan, Türkiye'nin AB üyeliğinde en çok tartışılan konu olan Kıbrıs meselesi ile ilgili olarak da, Annan Planı ile Kıbrıs sorununda ilk kez müzakere zemini doğduğunu belirten Kayhan, "Kıbrıs konusu bu noktaya taşındıktan sonra dönüp 'çözemedik' demek mümkün değildir. Politik risk alınacaksa bundan daha

uygun bir alan, bundan daha uygun bir zaman bulmak mümkün değildir” (Radikal, 14 Aralık:13) şeklinde açıklama yaparak, Kıbrıs'la ilgili düşüncelerini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Dikkat edilirse, Kopenhag’da alınan karara ilişkin olarak kötümser bir tablo çizmeyen TÜSİAD, sonuca ilişkin tek olumsuz yorumu 57. koalisyon hükümeti üzerinden yaparak, Kopenhag Siyasi Kriterleri'nin yerine getirilmesinde geç kalındığını savunmaktadır. Nitekim, “İnsan hakları ve demokratik standartlardaki olumsuzlukların Türkiye’nin saygınlığını etkilediği göz ardı edilmemeli” (Hürriyet, 17 Aralık:10) denilen açıklamada, Türkiye'nin uluslararası alanda en zayıf noktası olarak demokratikleşmenin olduğu bir kez daha vurgulanmaktadır.

Türkiye'nin AB üyeliğinde tarihi bir zirve olan Kopenhag Zirvesi'ne ve Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin yükümlülüklerini bildiren kararlarına TÜSİAD iyimser ve umutlu bir yaklaşımla bunun AB 'ye bir adım daha yakınlaşmak olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak gerek yurtiçi gerekse yurtdışı kamuoyunda zirve sonuçları pek de olumlu karşılanmamıştı. Aslında Kopenhag kriterlerinde yer alan çoğu madde TÜSİAD'ın da üzerinde hem fikir olduğu ve gerek dernek toplantılarında gerekse politik arenada sürekli gündeme getirdiği konulardı. Dolayısıyla TÜSİAD için bundan sonraki adım, kamuoyunun da desteğini alarak hükümete Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmesi yönünde baskı uygulamaktı. Bu nedenle aşağıda Kopenhag Zirvesi'ne ve TÜSİAD'ın zirve sonuçlarına ilişkin tavrının basında nasıl değerlendirildiği sunulmaktadır.

Hürriyet’te “Özilhan: Artık dönüşü yok 2010 da AB’ye tam üyeyiz” başlığıyla yer alan haberde, Kayhan ve Özilhan’ın yılın son YİK toplantısında yaptığı açıklamalar yer almaktadır. Haberde Kayhan ve Özilhan’ın açıklamalarının herhangi bir yorum yapılmadan, nötr ifadelerle aktarıldığı görülmektedir. Bu tavrıyla gazete, yıl boyu bu konu üzerine çalışan TÜSİAD'la kamuoyunu doğrudan buluşturmaktadır.

Zaman ise, nadiren yaptığı ve kendi söylemi gibi algılanan “AB’ye 2010’lu yıllarda üyeyiz” başlığını kullanmaktadır. Ancak *Zaman*’da dikkati çeken nokta, Kopenhag’da elde edilen sonucun TÜSİAD’dan ziyade, AKP ve Erdoğan’a maledilmesidir. Nitekim *Zaman*, “Yeni hükümetin görevi devralmasıyla ve AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın gayretleriyle Türkiye’nin biraz daha şanslı hale geldiği” vurgulanmaktadır. Ayrıca *Zaman* TÜSİAD’ın da, Erdoğan’ın AB çabasından memnun olduklarını belirttiğini kaydederek, kamuoyunda AKP ve Erdoğan’ın başarısını iyice somutlaştırmak istemektedir.

Radikal de kendi söyleminden oluşan “İpin ucu bırakılmayacak” başlığıyla verdiği haberde, daha yoğun olarak Kayhan’ın açıklamalarına değinmektedir. Ancak, *Radikal*’de de tıpkı *Hürriyet* gibi haberin herhangi bir yorum katılmadan nötr bir dille aktarıldığı görülmektedir.

Evrensel ise, eleştirel bir yaklaşımla “TÜSİAD yine de iyimser” başlığıyla sunduğu haberde, elde edilen sonucun Türkiye açısından aslında olumsuz olduğunu, TÜSİAD’ın ise bunu kabullenemediğini belirtmektedir. Ayrıca haberde Özilhan’ın sadece bir satırlık değerlendirmesi dışında herhangi bir açıklaması da yer almamaktadır. Bu tavır, başından beri AB üyeliğine karşı olan *Evrensel* için anlaşılabilir bir yaklaşımdır.

2. TÜSİAD’ın Kamuoyunu AB Konusunda Bilgilendirme ve Yönlendirme Faaliyetleri

Türkiye’nin AB’ye üyeliği ile ilgili olarak şimdiye kadar çoğunlukla TÜSİAD’ın hükümeti hedef alan eleştirileri ve politikalar üzerine etkisi incelenmeye çalışıldı. Ardından TÜSİAD’ın AB hakkındaki asıl düşünceleri ele alındı. Bunlar arasında zaman zaman kamuoyuna da mesajlar ileten TÜSİAD, aslında kamuoyunu çoğunlukla hükümete karşı tehdit unsuru olarak kullanmıştır. Dolayısıyla, AB ile ilgili bütün faaliyetlerinin kamuoyu desteği olmadan pek etkili olamayacağı

gerçeğinden hareketle TÜSİAD, yaklaşık bir yıl boyunca Brüksel Temsilcisi Bahadır Kaleağası'nın *Radikal*'de yayınlanan 'yorum' sayfasındaki yazılarıyla da doğrudan kamuoyuna Avrupa Birliği ile ilgili temel bilgileri vermiş ve bu bilgiler doğrultusunda da kamuoyunu yönlendirme çalışmalarını yürütmüştür. Bu bağlamda bu yazılarda yer alan önemli bilgiler temel alınarak oluşturulan bu kategori, aynı zamanda daha önceki kategorileri de destekler niteliktedir. Dolayısıyla Kaleağası'nın yazılarını bu kategori altında incelemek, çalışmanın gidişatı açısından daha uygun olacaktır. Bu bölümde ayrıca gazetenin TÜSİAD'a karşı duruşu incelenmeyecektir. Çünkü bu yazılar, aslına uygun olarak yorumsuz bir şekilde yayınlanmış olup, zaten bu yazıların bir yıl boyunca sadece *Radikal*'de yayınlanmış olması bile, *Radikal*'in AB'yi ve TÜSİAD'ı desteklediğine delil teşkil etmektedir.

Daha önce de görüldüğü üzere TÜSİAD'ın AB konusunda gerek hükümete gerekse kamuoyuna seslenirken, çoğunlukla "bu ülkenin geleceği" dediği gençleri ön plana çıkarttığı görülmektedir. Nitekim Kaleağası da yazılarında AB'nin Türk ulusu ve özellikle "Türk gençliği" açısından taşıdığı önemi ve gelecekte sağlayacağı kazançları sıkça vurgulamaktadır. Örneğin, "AB'de Eğitim ve Gençlik Stratejileri Gençliğe Büyük Yatırım" (*Radikal*, 2 Mart:9) başlıklı yazısında, Eğitim ve gençliğe yönelik politikaların, toplumların kaderi üzerindeki belirleyici öneminin AB'de lafta kalan bir söylem olmadığını belirtmektedir. Eğitim ve gençliğin AB için ekonomik güç ve siyasi birlik bağlamında temel bir politika alanı olduğunu söyleyen Kaleağası, bu nedenlerle AB'nin yıllardır güçlenerek gelişen bir çok programının olduğunu ve bunlar arasında aday ülkelere de açık olan "Socrates"ın Avrupa ülkelerinin eğitim dünyasındaki her kişi ve kuruma açık olduğunu belirtmektedir.

Yazısında Socrates Programı konusunda da kısaca kamuoyunu bilgilendiren Kaleağası, "...Temel amaçları arasında okullar arası iş birliği, eğitim seminerleri, öğrenci ve öğretmen değişim programları ve burslar önde gelmekte..." (*Radikal*, 2 Mart:9) şeklinde belirterek, söz konusu programın evrenselliğini dile getirmektedir.

Toplumların geleceğine ve bireylerine son derece önemli katkılar sağlayan bu programların kapsamındaki 30 ülke arasında Türkiye'nin de olduğuna değinen

Kaleağası, ilk başlarda özellikle Avrupa Parlamentosu'nun çekinceleri nedeniyle Türkiye'nin bu programlara katılmadığını söylemekte ancak, AB'nin içinden gelen Avrupa gençliğinin en etkin temsil kuruluşlarından biri olarak kabul edilen AEGEE'nin (Avrupa Öğrenciler Formu) ve bu sivil toplum kuruluşunun baskısı karşısında, Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'nin AB programlarına katılımı konusunda daha sağduyulu yaklaştığını ifade etmektedir.

Avrupalı gençlerin de desteği ile Türkiye'nin AB eğitimi ve gençlik programlarına girdiğini ifade eden Kaleağası, henüz yararlanma aşamasına gelinmediğini (2002 yılı itibarıyla) bunun için diğer ülkelerde olduğu gibi özerk bir ulusal ajansın kurulmasının gerektiğini ve bu yönde bir kararın ise, 2001 sonunda alındığını belirtmektedir. Ayrıca ulusal ajansın DPT Müsteşarlığı bünyesinde bir daire başkanlığı olarak örgütlendiğini, ajansın Yürütme Kurulunun AB Genel Sekreterliği Temsilcisi başkanlığında Ulusal Ajans Başkanı, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan iki temsilci, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü, TÜBİTAK ve KOSGEB'in belirleyeceği birer temsilciden oluştuğunu söyleyen Kaleağası, Ulusal Ajansın AB'nin standartları gereği talep ettiği özerk yapıdan uzak görünmesinin ise, önemli bir sorun olduğunu vurgulamaktadır (Radikal, 2 Mart:9).

Türkiye'de pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanıyla da yakından ilgilenen TUSİAD, bu konuda kamuoyunun da ne kadar hassas ve duyarlı olduğunu da bilerek özellikle bu konuya vurgu yapmaktadır. Bu anlamda AB'nin eğitim alanında da yenilikler yaratacağını anlatan bu yazı, Türkiye'de eğitim konusundan şikayetçi kamuoyunu son derece etkileyebilecek niteliktedir. Özellikle de bugün pek çok eğitim kurumunda Sokrates-Erasmus programının uygulanmaya başladığı düşünülürse, TUSİAD'ın bu çabalarının da boşa çıkmadığı daha iyi anlaşılacaktır.

Yine aynı şekilde 9 Mayıs Gençlik ve Avrupa Günü kutlamaları çerçevesinde AB'nin Türk gençleri için taşıdığı öneme değinen Kaleağası, 21. yüzyıla yeni teknolojilere eğilimli ve bilgi toplumuna geçişi başlatan bir gençliğin ilk adımları ile başladığımızı ifade ederek, "...demokrasi, yasal ve uygulama eksiklikleri olsa da, artık toplumca benimsenmiş bir rejim. Ekonomimiz yapısal krizlerine rağmen

küresel rekabet ortamında gelişiyor. Uluslararası gençlik, kültürü, müzik, sinema ve spor etkinlikleri eskiden olduğu gibi sınır ötesi uzak bir dünyada değil artık. Sivil toplum girişimleri artışta ve Türkiye AB üyeliğine giden yolda somut bir perspektif sahibi” (Radikal, 18 Mayıs:11) şeklinde belirterek, kamuoyuna AB kapısındaki Türkiye ile ilgili son derece olumlu bir tablo çizmektedir.

Bütün bu gelişmelere rağmen, TÜSİAD’ın yaptığı pek çok araştırmada Türk gençliğinin genelde gelecekte umutsuz, karamsar ve en kötüsünün de güvensiz olduğunu belirten Kaleağası, “...Çoğunluk AB üyeliğini istiyor, fakat siyasi yapının bunun gereklerini yapamayacağını düşünüyor...” (Radikal, 18 Mayıs:11) şeklinde bir ifadeyle, siyasilere yönelik AB mesajını yinelemektedir.

Türkiye’nin AB açısından en önemli artı değerinin gençleri ve çocukları olduğunu önemle belirten Kaleağası, eğitimi, dünya kültürü, ulusal öz güveni ve çağdaş vizyonu ile Türkiye’yi önümüzdeki 15 yıl içinde yükseltecek bir gençliğin söz konusu olduğunu kaydetmektedir.

Kısacası buraya kadar TÜSİAD’ın AB konusunda özellikle de genç kamuoyunu bilinçlendirmesi yönünde çaba sarf ettiği görülmektedir. Nitekim TÜSİAD’ın öncülüğünde kutlanan “9 Mayıs Gençlik ve Avrupa Günü” ve bu çerçevede yapılan tüm etkinliklerin de hedefi, genç kuşağın AB konusunda bilinçlendirilip yönlendirilmesidir. “Bugünün Gençleri Yarının Yöneticileri” vizyonuyla yola çıkan TÜSİAD, AB konusunda bilinçlendirilmiş bir genç nesille her şeyin daha kolay ilerleyeceğini düşünmektedir. Dolayısıyla yukarıdaki yazıda da Kaleağası, kamuoyuna ve özellikle de AB karşıtlarına “Türk Genliği AB’yi istiyor” mesajını ileterek, baskı gücünü devam ettirmektedir.

Daha önceki bölümlerde, kamuoyunda ve hükümet içerisinde var olan AB muhaliflerinin Özilhan tarafından her platformda gündeme getirildiğini ve bu kesimlerin TÜSİAD tarafından “kendi çıkarları için ülke çıkarlarını hiçe saydıkları yönünde suçlandıklarını görmüştük. Hatırlanacağı üzere son olarak da MGK Genel Sekreteri Kılınç Paşa’yla gündeme gelen “AB’ye alternatif” meselesi, TÜSİAD

tarafından sert bir dille eleştirilmişti. Nitekim konu hakkında kamuoyuna daha açıklayıcı bilgi veren ve bir yerde kamuoyunu TÜSİAD'ın düşünceleri doğrultusunda "taraf" olmaya sevk eden Kaleağası, Türkiye'nin AB adaylığında işinin kolay olmadığını, AB standartlarında bir demokrasinin gerekli kıldığı reformlar ile terör yıllarının toplumda yarattığı kolektif güvenlik içgüdülerini bağdaştırmanın aşamalı bir süreç olduğunu söylemektedir (Radikal 9 Mart:9).

Bütün bunların ötesinde toplumlarda dışa aılma ve özgürlüklerin genişlemesi yönündeki değişimlerin ve bundan siyasi, ekonomik, sosyal veya mesleki zararlar göreceğini düşünen kimselerin yoğun muhalefetine ister istemez yol aıtığını ifade eden Kaleağası, "...Her ülkenin önünde, her zaman bir çok seçenek vardır. nemli olan AB yeliği gibi tarihsel aıdan devrim niteliğindeki bir süreci soğuk kanlılıkla ülkemizin, halkımızın ve çocuklarımızın somut çıkarları, refahı, güvenliği ve bunlardan bağımsız olmayan onuru çerçevesinde her boyutuyla incelemek ve tartışmak..." tır (Radikal 9 Mart:9) şeklinde belirtmektedir.

Yazının sonunda AB içinde Türkiye'nin üyelik sürecini frenlemek isteyen kesimlerin hep olacağını ve zaman zaman da baskın çıkacaklarını ifade eden Kaleağası, "...Ulusal ıkarlarımız doğrultusunda hareket etmek, Türkiye karşıtlarının bizim içine dşeceğimizi umdukları tuzaklara düşmemek ve yılmamak, 21. yüzyılın önümüze koyduğu ilk önemli sınav ve aynı zamanda fırsattır" (Radikal, 9 Mart: 9) diyerek, kamuoyuna bu tür söylemlere kapılmamaları yönünde telkinde bulunmaktadır.

Buraya kadar sözü edilenlerde dikkat edilirse Kaleağası, yazısında son derece provokatif bir dil kullanmakta ve özellikle de son cümlesini bir nevi "ulusal ant" gibi noktalamaktadır. Diğer yandan yazıda sıkça ulusal çıkar ve Türk gençliğinin geleceğinin vurgulanması, tamamen kamuoyunun hassas duygularını etkilemek içindir.

Türkiye'nin AB üyeliğinde tartışılan pek çok konu arasında, Gümrük Birliği meselesi her zaman önemli olmuştur. Nitekim 1996 yılında Türkiye Gümrük Birliği

Anlaşmasını imzaladığında, kim çevrelerde "AB'ye girmeden GB'yi kabul eden tek ülke Türkiye" şeklinde eleştirilmiş ve GB'nin Türkiye ekonomisine yarar değil zarar getireceği ileri sürülmüştü. AB'ye üyeliğin son derece hızlandırıldığı 2002'de yeniden su yüzüne çıkartılan ve açıkçası kamuoyunun da net bilgi sahibi olmadığı Gümrük Birliği konusu, Kaleağası'nın “ ‘zarar verdi’ görüşü yanlış” (30 Mart 2002) başlıklı bir yazısında yeniden değerlendirilmektedir.

Yazıda Kaleağası Gümrük Birliği kararının yürürlüğe girdiği 1996 yılından bu güne emekleme aşamasını geride bırakarak artık kararın hükümlerinin çoğunun yerine geldiği ve sorunların ön görülen mekanizmalar dahilinde ele alındığı bir dönemde olduğumuzu belirtmektedir (Radikal, 30 Mart:9). Diğer yandan Türkiye'nin resmen AB adayı bir ülke olarak AB'ye tam üyelik yoluna girmiş olmasının, Gümrük Birliği'ni daha da kapsamlı bir çerçeveye oturttuğunu söyleyen Kaleağası, bu tabloya “hizmetlerde serbest dolaşım kararının”da eklenmek üzere olduğunu ifade etmektedir (Radikal, 30 Mart:9).

Yazının ilerleyen bölümlerinde Gümrük Birliği'nin getirilerini daha açık anlatan Kaleağası, Türkiye'nin geçmiş yıllara göre daha sağlam bir ekonomik mevzuat zemini, uluslararası standartlara ve kalite gereklerine uyan bir sanayi yapısı, geçmiş yıllara göre daha etkin ve disiplinli işleyişe sahip piyasa ve dış pazarına açılmış ve rekabet gücü daha yükselmiş bir ekonomiye sahip olduğunu vurgulamaktadır (Radikal 30 Mart:9).

Bu arada Türkiye'de pek çok ekonomik ve siyasi krizlerin yaşandığını da hatırlatan Kaleağası, özellikle Uzakdoğu ve Rusya krizleri sonrasında yapılan analizlerin, Türkiye'nin Gümrük Birliği sayesinde aynı dalgaya yakalanmaktan kurtulduğunu da gösterdiğini savunmaktadır. Yine aynı şekilde 2001 yılında patlak veren krizde ise, iç piyasa daralması sonucunda dara düşen sektörlerin, otomotivde olduğu gibi, Gümrük Birliği sayesinde dış pazarlarda büyük hamleler gerçekleştirdiğini ifade eden Kaleağası, AB'de 1999 Helsinki Zirvesi'yle yeni bir dönemin başladığını ve bundan sonra Gümrük Birliği'nin Türk ekonomisinin uluslararası standartlarda rekabet gücü kazanmasında bir araç olmanın yanı sıra,

zaman içinde Türkiye'nin AB ile müzakerelerde bir çok başlıkta hızla ilerlemesine de temel olacağını vurgulamaktadır (Radikal, 30 Mart:9).

Dikkat edilirse TÜSİAD, AB'ye üyelik yolunda atılan her adımın ve bu anlamda yapılan her reformun boşa çıkmadığını ve çıkmayacağını üstüne basa basa vurgulamaktadır. Tıpkı Kopenhag Siyasi Kriterleri'nde yer alan hükümlerin, daha demokratik ve daha çağdaş bir Türkiye yaratacağını savundukları gibi, geçmişte çok tartışılan Gümrük Birliği'nin de artık yararlarını görmeye başladığımızı belirten TÜSİAD; bu yöndeki yıpratıcı sözlerin de ülkeye fayda değil, zarar getireceğini belirtmektedir.

Tıpkı GB'de olduğu gibi AB konusunda da hükümet çevrelerinin "Popülizm ve çıkar" temelinde AB'ye karşı çıktığını ileri süren TÜSİAD; Türk halkının da AB konusunda yeterince bilgilendirilmediği için, "ya bölünürsek" korkusuyla AB'ye temkinli yaklaştığını belirtmektedir. Bu nedenle kamuoyunun AB'ye olan çelişkili tavrını dile getiren Kaleağası, korkuların temelinde "öзgüvensizlik" ve "yanlış bilgilendirme" nin olduğunu söylemektedir.

Genelde halkın AB üyeliğinden beklentilerinin korkularına baskın çıkması nedeniyle, ibrenin Avrupa'dan yana olduğunu kaydeden Kaleağası, "...Fakat en doğrusu, korkuları aşmak. Desteğin korkulara rağmen umutlara dayalı bir iç güdünün yansıması olarak değil, bilinçli bir tercih olmasını sağlamak..." (Radikal, 27 Mayıs:9) şeklinde belirtmektedir.

Yazısının devamında AB'nin yalın gerçeklerini ve Türkiye için getirilerini sıralayan Kaleağası, bu şekilde kamuoyunun daha bilinçli bir şekilde AB'ye yöneleceğini düşünmekte, daha doğrusu kamuoyunu yönlendirmek istemektedir. Buna göre, her şeyden önce AB üyeliğinin ekonomik birlik ve siyasi işbirliği anlamına geldiğini savunan Kaleağası, ulusal kimlik, din, tek taraflı imtiyazlar gibi unsurların söz konusu olmadığını kaydetmektedir. Yine aynı şekilde AB'ye giren hiçbir ülkenin kimliğini ve egemenliğini kaybetmediğini, bölünmediğini ve sömürülmediğini de kaydeden Kaleağası, AB'ye girmek için yapılacak her reform ve

değişikliğin Türkiye'nin uluslararası ekonomik gücünü ve demokratik saygınlığını yükseltecek hamleler olduğunu işaret etmektedir (Radikal, 27 Mayıs:9). Dolayısıyla bütün bunların dışında kalacak bir Türkiye'nin pek çok kazancı kaybedeceğinin vurgulandığı yazıda, kamuoyuna yönelik olarak “zaman aşımına mahkum korkuların, geleceğimize olan umutlarımızı köreltmesine izin vermemeliyiz” mesajının iletildiği görülmektedir ki, bu tarz söylemler de doğrudan manipülatif bir etki taşımaktadır.

Çalışmanın gerçekleştirildiği dönemde, Türkiye'nin AB'ye üyeliği yolunda en önemli zirve olan Kopenhag Zirvesi öncesi hükümeti sürekli olarak yükümlülüklerini yerine getirmemekle suçlayan ve bir an önce Kopenhag Siyasi Kriterleri'nin yerine getirilmesini isteyen TÜSİAD, konunun önemini bir kez de Kaleağası'nın yazısıyla kamuoyuna duyurarak, kamuoyu aracılığıyla hükümete yönelik baskı gücünü daha da artırmak istemektedir. Buna göre, söz konusu konu hakkında yaşanan siyasi kaosun AB için ne anlama geldiğine değinen Kaleağası, AB'nin Türkiye'ye yönelik endişelerini şu şekilde ifade etmektedir:

- Kısa sürede ülkeyi seçime götürecek bir hükümet, aynı zamanda demokratik reform paketini de geçirebilecek mi?
- Orta vadede seçimlerden sonra iktidara kim gelecek?
- Uzun vadede Türkiye AB ile ilişkilerinde bir duraklama dönemine mi girecek?
- Türkiye bir demokratik rejim krizine doğru mu sürüklenmekte? (Radikal, 13 Temmuz:11).

AB'nin Türkiye'ye ilişkin kuşkularını yukarıdaki şekilde özetleyen Kaleağası, Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne uyma yolundaki adımları atmada bir süre daha gecikmesinin, AB açısından çok önemli bir sorun olmadığını, AB'nin asıl endişesinin, Türkiye'nin adaylık sürecinde iyice tıkanması ve Kıta'ya siyasi ve ekonomik istikrarsızlık yayan bir hasta konumuna düşmesi olduğunu belirtmektedir (Radikal, 13 Temmuz:11).

Aslında yazıda dile getirilen düşünceler, yıl boyu aynı konu üzerine defalarca açıklamalar yapan Özilhan’a destek niteliğindedir. Diğer taraftan Kaleağası bu yazıyla tamamiyle kamuoyunu TÜSİAD’ın yanında yer almaya, aslında TÜSİAD’ın bir yıl boyunca dile getirdiklerinin AB’nin de Türkiye’ye ilişkin temel kaygıları olduğunu göstermeye yöneliktir.

Son olarak, Türkiye’nin Katılım Ortaklığı Belgesi’ndeki düzenlemeleri yerine getirirse Helsinki’de yakaladığı AB perspektifini canlandırabileceğini, böylece “yarın”ı yakalayamasa bile kaybettiği zamanı telafi edebileceğini belirten Kaleağası, Türkiye’nin AB üyeliği yolunda ilerlemesinin getirilerini bir kez de kendi yazısında (daha önceki bölümde Özilhan bu getirileri açıkça belirtmişti) şu şekilde belirtmektedir (Radikal, 28 Temmuz:9):

- 1- Küresel düzeyde güçlü bir ekonomik birliğe ve uygarlık ülküsüne dahil olmak
- 2- Avrupa’nın çok kültürlü toplum, küresel rekabet gücü yüksek bir pazar ve jeo-stratejik etkinliği artmış bir birlik olmasına katkıda bulunan dinamik ülke rolünü üstlenmek
- 3- Temel bireysel ve kültürel haklar konusunda Avrupa’nın ortalama standartlarını yakalamış bir ülke olarak toplumsal huzuru sağlamak
- 4- Demokrasisi gelişmiş saygın bir ülke olarak, Kıbrıs ve bazı Ermeni iddiaları gibi uluslararası dosyalarımızda müzakere konumumuzu güçlendirmek
- 5- PKK gibi Türkiye karşıtı lobileri, evrensel insan hakları ihlallerine dayalı söylemlerden yoksun bırakmak.
- 6- Eğitim, sağlık, teknoloji ve çevreyi koruma gibi alanlarda dünyadaki en gelişmiş standartlarda ilerleyen Avrupa işbirliği mekanizmalarında yer almak.
- 7- Ekonomi’de yüzde 6’ları aşan büyüme oranı tutturabilmek için gerekli dış kaynakları ve yatırımları çekebilmek.
- 8- İçine düştüğümüz dış ve iç borç döngüsünde tıkanmadan eğitime, bilime, gençliğe, çalışanların sosyal koşullarına ve altyapıya kaynak ayırabilen bir ülke olmak.

9- Dışında kalacağımız AB'nin küresel dengeler sonucunda siyasi ve ekonomik uydusu haline gelmektense, tam siyasi olacak karar mekanizmalarında söz sahibi olmak.

10-Eğitim ve bilgi düzeyi yükselen rasyonel bir toplum olarak, “AB bizi istemiyor” veya “bölünürüz, sömürülürüz, yıkılırız” gibi zaman aşımına uğramış komplekslerden kurtulmak (Radikal, 28 Temmuz: 9).

Kısacası ekonomiden siyasete, dış politikadan kültürel hayata, çok geniş bir alanda AB'nin Türkiye için açılımlarını sıralayan Kaleağası, kamuoyuna sunduğu bu getirilerle “AB'ye evet” yönünde siyasilere baskı gücünü artırmak istemektedir. Her ne kadar bunlar sadece TÜSİAD'ın öngörülerini olsa da, aksi söylenmedikçe ve ispatlanmadıkça genel doğrular olarak kabul edilecek ve böylece de kamuoyunu AB hakkında sadece TÜSİAD bilgilendirecek ve yönlendirecektir. Nitekim siyasilerin AB politikasını da TÜSİAD'ın bilgilendirdiği ve yönlendirdiği düşünülürse, bu o kadar da zor olmayacaktır.

TÜSİAD'ın kamuoyunu AB konusunda bilgilendirme ve yönlendirme çalışmalarına da bu şekilde değindikten sonra, TÜSİAD'ın yıl boyu yürüttüğü AB lobisinin yurtdışı ayağına geçebiliriz. Dolayısıyla aşağıda yer alan kategoride, TÜSİAD'ın AB ülkelerinde yürüttüğü lobi faaliyetleri daha detaylı incelenecektir.

3. TÜSİAD'ın Türkiye'nin AB'ye Tam Üyeliği Sürecinde Yürüttüğü Yurtdışı Lobi Faaliyetlerinin Yazılı Basında Sunumu

Baskı guruplarıyla ilgili kuramsal bilgilerin yer aldığı bölümlerde, özellikle de lobiciliğin baskı guruplarının önemli işlevlerinden biri olduğundan bahsedilmişti. Doğrudan kendilerinin ya da bu işi yapanların aracılığıyla yürüttüğü bu faaliyetlerle, baskı gurupları pek çok hükümet organı üzerinde etkili olabilmektedir. Kanun değişikliğinden ekonomik programa kadar pek çok alanda değişiklik için

uyguladıkları lobi çalışmaları, bu nedenle baskı guruplarının amaçlarına ulaşmak için başvurdukları en önemli uygulamalardan biridir.

2002 yılını kendileri için AB yılı olarak belirlediklerini ve bu doğrultuda yurtiçinde ve yurtdışında aralıksız çalışacaklarını her fırsatta dile getiren TÜSİAD'ın (Hürriyet, 13 Mart: 9), Türkiye'nin AB'ye üyeliğiyle ilgili olarak tamamladıkları yurtiçi ayağından sonra, yurtdışında yaptıkları her görüşme TÜSİAD açısından bir güç gösterisi olsa da, Kopenhag öncesi yaptıkları lobi faaliyetleri hiç şüphesiz Türkiye yararına göz ardı edilemeyecek çalışmalardır. Bu nedenle bu bölümde TÜSİAD'ın AB ülkelerine yönelik yürüttüğü lobi faaliyetleri ve bunların yazılı basında yansımaları incelenmeye çalışılacaktır.

3.1. TÜSİAD'ın Lobi Programı

Lobi faaliyetleri öncesi ülkede yaşanan siyasi belirsizliğin AB ülkelerinde de yakından takip edildiğini ve bu olumsuz tablonun Türkiye imajını zedelediğini düşünen TÜSİAD, bir an evvel siyasilerin ülkeyi istikrara kavuşturarak hakkında oluşan yanlış kanıları düzeltmesini talep etmektedir. Bu bağlamda, TÜSİAD'ın yurtdışında başlatacağı lobi çalışmalarına ve bunların önemine değinen TÜSİAD Başkan Yardımcısı ve Enternasyonal Başkanı Aldo Koslowski de, “Zamanımız çok az. Avrupa’ya yapacağımız ziyaretlerde sadece muadil örgütlerimizle değil, siyasetçilerle, Başbakanlarla da görüşeceğiz...” (Hürriyet, 15 Eylül:8) şeklinde konuşarak, mevcut hükümetin AB ile ilgili herhangi bir şey yapabileceğine de inanmadıklarını belirtmektedir. Ay sonunda Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis ile görüşerek başlayacakları Avrupa turuna Danimarka, İtalya, Belçika ve Fransa ile devam edeceklerini belirten Koslowski, “yaşanan krizlere rağmen Avrupa’ya doğru atılan cesur adımların ödüllendirilmesi gerektiğini anlatacağız... Randevularımızı aldık” (Radikal, 15 Eylül:15; Zaman 15 Eylül:9) şeklinde konuşarak, TÜSİAD'ın lobi çalışmaları için belirlediği takvimi ve görüşmelerin içeriğini açıklamaktadır.

TÜSİAD'ın önündeki lobi takvimini ve ziyaretlerde iletecekleri temel düşünceyi bu şekilde özetleyen Koslowski, AB'nin ise müzakere takviminin başlangıç tarihini verebilmek ya da bu tarihi verebilmek için bir ön tarih belirlemek amacıyla, seçim sandığından çıkacak oyun rengini beklediğini vurgulamaktadır (Radikal, 15 Eylül:15; Zaman,15 Eylül:9; Hürriyet, 15 Eylül:8). Dolayısıyla TÜSİAD, kamuoyuna sandıktan çıkacak sonucun sadece ülkeyi değil, AB'yi de bağladığını işaret ederek, seçim öncesi kamuoyunu daha "sağduyulu" davranmaya sevk etmektedir.

Koslowski'nin ardından, yürüttükleri lobi çalışmalarını “Bütün gayretlerimiz tam üyelik müzakerelerinin başlatılması için. Hükümetin de bu işe inanmasını istiyoruz” (Hürriyet, 15 Mart:10) şeklinde özetleyen TÜSİAD Genel Sekreteri Haluk Tükel, özel sektör temsilcisi olarak bu konudaki görüşlerini her platformda dile getirdiklerini ve hükümetten de girişimlerini takip etmesini istediklerini belirtmektedir. Türkiye'nin yurtdışı lobi çalışmalarında da TÜSİAD'ın öncülüğünü vurgulayan Tükel “...Biz TÜSİAD olarak hükümetin temaslarına alt yapı hazırlıyoruz. TÜSİAD olarak Türkiye ile müzakerelerin başlaması fikrinin çok daha kabul gördüğü bir ortamı yaratma gayreti içindeyiz. Bizim açtığımız kapıdan hükümetin de girmesi gerekiyor” şeklinde açıklama yapmaktadır (Hürriyet, 15 Mart:10).

TÜSİAD'ın özellikle AB ülkelerinde başlattığı lobi faaliyetleri kamuoyunda olumlu yönde desteklenmişti. Öyle ki TÜSİAD'ın bu konuda siyasilere daha gayretli olduğu ve büyük bir özveriyle maddi manevi her türlü emeğin harcadığı kaydedilmekteydi. Nitekim kamuoyunda oluşan bu olumlu desteği devam ettirmek isteyen TÜSİAD, lobi turlarını en ince ayrıntısına kadar basına duyurmaktaydı. Bu bağlamda aşağıda basının TÜSİAD'a karşı sergilediği tavrı incelenmektedir.

TÜSİAD'ın yurtdışında başlayacağı lobi çalışmalarını “TÜSİAD, Avrupa’da Başbakan turuna çıkıyor” (15 Eylül) başlığıyla duyuran *Hürriyet*, TÜSİAD'ın yurtdışı lobi çalışmalarına başlayacağı ve bu çerçevede gideceği ülkeler üzerine vurgu yapmaktadır. Koslowski'nin açıkladığı TÜSİAD'ın lobi takvimini ve ülkede

yaşanan siyasi kaosa dair sözlerini “savundu”, “belirtti” gibi olumlu ifadelerle sunan *Hürriyet*, TÜSİAD’ın söz konusu çalışmalarını olumlu karşılamakta ve desteklemeye devam etmektedir.

Radikal’de ise “patronlar AB yolcusu” (15 Eylül) başlığıyla sunulan haberde, TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Koslowski’nin, TÜSİAD’ın lobi programına ilişkin açıklamaları yer almaktadır. TÜSİAD’ın lobi çalışmalarını ve bunların önemini duyuran Koslowski’nin sözleri, etkinliğini muhafaza etmek için nötr bir dille aktarılmaktadır. Ayrıca *Radikal*’in sıkça kullandığı “patron” ifadesi, burada olumsuz manada değil, yine gücü ve saygınlığı simgeler nitelikte kullanılmaktadır. Ayrıca *Radikal*’in de, TÜSİAD’ın lobi çalışmalarını yakından takip ettiği ve bunları kamuoyuna sıkça duyurduğu göz önüne alınırsa, TÜSİAD’a yönelik AB desteğinin devam ettiğini açıkça görebiliriz.

Zaman’da da aynı konulu haber “TÜSİAD, AB için Avrupa’da lobi çalışması yapacak” (15 Eylül) başlığıyla sunulmaktadır. Dikkat edilirse başlık kamuoyuna yönelik bir duyuru niteliğindedir. Ancak daha da önemlisi, haberde Koslowski’nin açıklamalarının “vurguladı”, “belirtti” gibi olumlu ifadelerle sunulmuş olmasıdır. Kısacası *Zaman*, *Hürriyet* ve *Radikal* gibi TÜSİAD’ın bütün lobi çalışmalarını haber yapmasa da, bu yöndeki çalışmalarını daha olumlu aktarmaya başlamıştır.

TÜSİAD’ın bizzat kendisi tarafından kamuoyuna duyurduğu AB lobi takvimini bu şekilde belirttikten sonra, aşağıda bu program çerçevesinde yürütülen lobi turları ve sonuçları ile, basının bu çalışmalara ilişkin yaklaşımları incelenmektedir

3.1.1. Almanya

AB ülkeleri içinde Türkiye’nin adaylığına ılımlı bakan Almanya, gurbetçi Türklerin de yoğun olarak yaşadığı bir ülke olması nedeniyle, kuşkusuz uluslararası

politikada da ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim Almanya'nın desteğinin Türkiye için önemli olduğunu belirten TÜSİAD da, yurtdışı lobi faaliyetlerinin başlangıç durağı olarak Almanya'yı seçmiştir. Bu çerçevede Almanya Sanayici Federasyonu (DDI)'na bir gezi düzenleyen ve burada ilk önemli mesajlarını veren TÜSİAD, "... Evet Türkiye 2001'de çok ağır bir kriz yaşadı ancak, ekonominin dümeni Dünya Bankası eski başkanı Kemal Derviş'e teslim edildi. Uluslar arası Para Fonu (IMF) ile üç aylık bir program yapıldı. IMF'nin arkamızda çok ciddi bir desteği var. Bu yılın ikinci yarısında Türk ekonomisinde büyüme yeniden başlayacak. Türk özel sektörü olarak AB'nin Türkiye ile tam üyelik müzakerelerini bu yılın sonuna kadar başlatmasını talep ediyoruz. Almanya'daki dostlarımızdan da bu konuda destek bekliyoruz" şeklinde konuşmaktadır (Hürriyet, 13 Mart: 9). Dikkat edilirse TÜSİAD'ın yine kendisi gibi Almanya'da etkili bir örgüte Türk ekonomisiyle ilgili güvence vermesi, ekonominin siyasetten bağımsız olamayacağı gerçeği göz önünde bulundurulursa, TÜSİAD'ın lobi çalışmalarına doğru bir yerden, doğru bir mesajla başladığını söyleyebiliriz.

13 Mart 2002'de gerçekleşen bu görüşmenin ardından, bu kez de Başbakan Schröder ile görüşmek üzere tekrar bu ülkeyi ziyaret eden TÜSİAD, burada gerçekleştirdiği ikili görüşmede, Türkiye'de büyük hamleler yapılmasına rağmen tarihin Kopenhag'da saptanmaması halinde, bunun Türk halkında büyük hayal kırıklığı yaratacağını belirtmekte; Schröder ise, "Tarih üzerinde fazla durmayın. Siz 2007'de üye olacak Romanya ve Bulgaristan'ı yakalarsınız" cevabını vermektedir (Hürriyet, 5 Aralık:14).

TÜSİAD'ın Almanya'da başarılı bir lobi çalışması yaptığını belirten *Hürriyet*'te, haberin girişinde dikkati çeken nokta, gazetenin TÜSİAD'ın AB konusundaki kararlı ve başarılı tutumunu şu şekilde ifade ettiğidir: "Türkiye'de farklı tartışmalarla gündem sık sık değişse de, TÜSİAD bu yıl önüne değişmez gündem maddelerinden biri olarak AB ile müzakerelerin başlamasına dönük lobiyi koydu" (13 Mart: 9).

Diğer taraftan, haberde TÜSİAD'ın Kurban Bayramı'nı İspanya'da resmi temaslarla geçirdiği ve ardından Almanya'ya geçtiği de vurgulanmaktadır. Dolayısıyla *Hürriyet*'in kamuoyuna buradan da şu mesajı ilettiği anlaşılmaktadır: “herkes (hükümet de dahil) bayram tatilindeyken, TÜSİAD hiç durmadan Türkiye için çalışıyor”. En önemlisi de *Hürriyet*'in TÜSİAD'ın söz konusu gezisini “bombardıman” olarak nitelendirmesi, TÜSİAD'ın bu konudaki gücüne ve etkisine verdiği önemi göstermektedir.

Hürriyet'in TÜSİAD'ın Almanya'da gerçekleştirdiği lobi çalışmalarına atfettiği bu değer bir diğer göstergesini ise, TÜSİAD'ın lobi heyetinde yer alan Vahap Munyar'ın, "TÜSİAD Almanlara sordu: Bizim Meclis kadar hızlı mısınız?" başlıklı yazısında rastlanmaktadır. Yazısının girişinde, öncelikle TÜSİAD'ın, yurt içinde düzenlediği toplantılarda, hazırladığı raporlarda zaman zaman sisteme, hükümete ağır eleştiriler yönelttiğini ancak, Türkiye sınırları dışına çıkınca durumun değiştiğini ve başta TÜSİAD başkanı Tuncay Özilhan ile YİK Başkanı Muharrem Kayhan olmak üzere bir anlamda "askerlik görevi" ni yerine getirircesine çalıştıklarını belirtmektedir (Hürriyet, 15 Mart: 10).

Munyar'ın TÜSİAD başkanı ve beraberindekilere bu misyonu yüklemesi, daha doğrusu TÜSİAD'ın icraatlarını "askerlik" vazifesiyle nitelendirmesi, tamamen olumlu bir yaklaşımdır. Çünkü herkesin bildiği üzere askerlik görevi, toplumumuzda son derece onurlu, şerefli ve kutsal bir görev olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Munyar'ın askerlik vazifesi üzerinden TÜSİAD'a yüklediği değer, aynı zamanda derneğin misyonunu da tanımlaması açısından son derece anlamlıdır.

Munyar'ın yine Almanya gezisi üzerine yazdığı "AB'de lobi bizim askerlik görevimiz" başlıklı yazısında da (10 Haziran 2002), TÜSİAD'a övgülerde bulunmaktadır. Munyar, Mart ayında Özilhan ve ekibi ile birlikte “Avrupa Birliği'ne dönük lobi ekibi ile birlikte Berlin'deyiz” diyerek başladığı yazısında, TÜSİAD'ın Alman Sanayici Federasyonu ile bağlantısını kurup, hem işadamlarıyla hem de hükümet dahil siyasilerle başarılı bir görüşme yaptığını tekrar hatırlatmaktadır.

Tek bir hedefin olduğunu ve bunun da, “Türkiye’ye müzakere takviminin bu yıl sonuna kadar verilmesi konusunda AB’nin güçlü üyelerini ikna etmek, onların desteğini almak” olduğunu ifade eden Munyar (Hürriyet, 10 Haziran: 22), "Türkiye’de AB yolunda atılan adımları eksik bulup, hükümeti eleştiren, muhtıra gibi ilanla keskin tavrını gösteren" TÜSİAD’ın, dışarıda “Türkiye’nin yaptıklarını ve meclisin hızlı çalışmasını da takdir edin” mesajını verdiğini vurgulamaktadır.

TÜSİAD ’ın, Güney Kıbrıs’ın AB üyeliği konusunda da “Güney Kıbrıs’ı alırsanız Türkiye’den sert tepki görürsünüz” diyerek, bütün bu çabalarının Türkiye’nin ayağını AB kapısının arasına koymak olan TÜSİAD’ın, bir taraftan AB üyesi ülkeleri, diğer taraftan da 10 aday ülkeyi turladığını vurgulayan Munyar, “Peki tüm bunları neden yapıyorlar?” sorusuna Özilhan’ın şu açıklamasıyla yanıt vermektedir; “Bu bizim için askerlik görevi... Biz AB ülkeleri nezdinde Türkiye lobisi yapmayı vatan borcu olarak görüyoruz.” (Hürriyet, 10 Haziran: 22). Kısacası Munyar, *Hürriyet*’in TÜSİAD’a yönelik sergilediği tavrı destekler nitelikte yazdığı bu yazılarla, kamuoyuna TÜSİAD’a ve yaptığı işlere daha çok değer verilmesini işaret etmektedir.

Son olarak TÜSİAD-Schröder görüşmesine ilişkin olarak da *Hürriyet*, görüşmelerde TÜSİAD’ın "ısrarcı" tavrını sürdürdüğünü belirterek, Schröder karşısında TÜSİAD’ın "boyun eğen" taraf olmadığını vurgulamaktadır.

3.1.2. Yunanistan

Daha önce de üzerinde durulduğu üzere, Türkiye’nin AB ile olan ilişkilerinde en hassas konu hiç şüphesiz ki Kıbrıs Meselesidir. 2002’de olduğu gibi bugün de önemini koruyan meselede, açıkça AB üyeliği için Kıbrıs tavizi istenmekte, bu nedenle de Türkiye meseleyle ilgili olarak yurt içinde ve yurt dışında oldukça sıkıntılı günler yaşamaktadır. Nitekim TÜSİAD’ın da yurt dışı lobi turlarında ilk

gündem maddesi olan Kıbrıs meselesi, bu anlamda TÜSİAD-Simitis görüşmesine de damgasını vurmuştur. Söz konusu görüşmede öncelikle Türkiye’ye Kopenhag’da müzakere tarihi verilmesini desteklediklerini söyleyen Simitis, ardından da Güney Kıbrıs’ın üyeliğine tepki gösterilmemesini isteyerek, “eğer Türkiye’ye takvim verilir ve Kıbrıs’ta sorun çıkarsa içeride zor durumda kalırım” (Hürriyet, 1 Ekim:9) şeklinde konuşarak, bir nevi TÜSİAD aracılığıyla Türkiye’ye pazarlık teklif etmekte ve bu pazarlıkta Kıbrıs’ı feda etmesini işaret etmektedir.

Başbakan Simitis’in Kıbrıs teklifine karşılık olarak ise Özilhan, bu sorunun Belçika modeliyle çözülebileceğini önermektedir. Ancak, farklı modellerden parçalar alınarak sorunun çözülemeyeceğini belirten Smitis, bir kez daha Kıbrıs’ın AB’ye üyeliğe en hazır ülke olduğuna işaret ederek, şayet adada bir çözüm bulunamazsa, müzakerelerin devam etmesi gerektiğini ve Türkiye’nin Kıbrıs’ın AB’ye girişine tepki göstermemesini tekrar istemektedir (Hürriyet, 1 Ekim:9).

Simitis’in Kıbrıs şartına rağmen yine de Özilhan, Türkiye’nin attığı adımların önemli olduğunu, halen uygulamada görülen zorlukların 3 Kasım seçimlerinden sonra aşılabileceğini ifade ederek, Türkiye’nin katettiği mesafeye rağmen, AB’nin müzakerelerin başlaması için tarih vermemesi halinde, bunun Türk kamuoyunda büyük hayal kırıklığı yaratacağını ve tepkilere yol açacağını, böylece yıllardır büyük çabalarla geline noktanın tehlikeye gireceğini vurgulamaktadır (Hürriyet, 1 Ekim:9).

Simitis’in ardından Yunan Dışişleri Bakanı Papandreu ile de görüşen TÜSİAD ekibi, ilk mesajlarını Kıbrıs ile ilgili vererek, “Biz TÜSİAD olarak sorunun çözümünü istiyoruz. Uzlaşması için siz de Klerides’i ikna edebilirsiniz” (Hürriyet, 2 Ekim:11) şeklinde görüş bildirmektedir.

Her iki görüşmede de ortaya çıkan bu sonuç üzerine, TÜSİAD’ın Kıbrıs konusunda net bir tavrı olduğunu belirten TÜSİAD Genel Sekreteri Haluk Tükel, “Biz Simitis ile yaptığımız görüşmede de, Papandreu ile yaptığımız görüşmede de bu konuda aynı görüşleri dile getirdik. Bundan sonraki görüşmelerde de aynı tavrı

sürdüreceğiz” (Hürriyet, 2 Ekim:11) yönünde ifade kullanmaktadır. Kamuoyunda Kıbrıs meselesi ile ilgili olarak TÜSİAD’a yöneltilen eleştiriler ve şüpheler hatırlanacak olursa, TÜSİAD’ın yurtdışından kamuoyuna sürekli olarak Kıbrıs’la ilgili güvencesi vermesi daha da iyi anlaşılacaktır.

Diğer taraftan, Kıbrıs konusunda siyasi bir çözüme varılabilmesi için Rum kesimi’nde Klerides’in izleyeceği tavrın önemli olduğunu savunan TÜSİAD, “TÜSİAD olarak vakti zamanında Denктаş’ı eleştirdik ama Denктаş daha sonra üzerine düşeni yaptı ve büyük bir açılım gerçekleştirdi. Denктаş’ın getirdiği 130 maddelik öneriye karşın Klerides bir şey yapmadı. Bu konu Türkiye’de tartışılıyor diye, bu konuda tavizkar bir tutum izleme ihtimali var sanılmasın, böyle bir şey söz konusu olamaz (Hürriyet, 2 Ekim:11) şeklinde açıklama yaparak, TÜSİAD’ın Kıbrıs meselesindeki net tavrını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Atina’nın AB Kopenhag Zirvesi’nde Türkiye’ye güçlü bir Avrupa sinyali verilmesinden yana olduğunu belirten Papandreu ise, TÜSİAD’a itafen yaptığı konuşmada, “Kendilerine Türk-Yunan yakınlaşmasını destekledikleri gibi, Türk-Yunan ekonomik işbirliğini geliştirmek için çalıştıkları ve aynı zamanda gelecekteki ilişkimiz açısından da son derece önemli olan Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin fikirler geliştirdikleri için teşekkür ederim” (Hürriyet, 2 Ekim:11) şeklinde ifade kullanarak, söz konusu görüşmeyi olumlu değerlendirdiklerine ilişkin tavır sergilemektedir.

Neticede Simitis ile yapılan ve pek de verimli geçmeyen görüşmenin ardından, Papandreu ile yapılan ve olumlu geçen bu görüşme, bir nevi TÜSİAD’ın kamuoyundaki sarsılan imajını da yeniden kuvvetlendirmektedir. En önemlisi de bu gezi, TÜSİAD’ın Türkiye adına Kıbrıs meselesiyle ilgili görüşlerini sunması bakımından da son derece önemlidir.

Türkiye'nin AB üyeliğinde oldukça önemli olan Yunanistan ve TÜSİAD’ın bu ülkeye düzenlediği ziyareti bu şekilde aktardıktan sonra, aşağıda söz konusu görüşmeye ilişkin basının yaklaşımı sunulmaktadır.

Hürriyet'te "Simitis: AB'den tarih alın, Kıbrıs'ta susun" (1 Ekim) başlığıyla yer alan haberde, TÜSİAD'ın Atina'da Başbakan Kostas Simitis ile yaptığı görüşme notları aktarılmaktadır. Görüşmenin Türkiye açısından çok da olumlu olmadığına anlaşıldığı haberde, yine de TÜSİAD'ın Yunan Sanayi Federasyonu ile yaptığı görüşmenin çok başarılı geçtiği ve Yunanlı iş adamlarının TÜSİAD'a Türkiye'nin AB üyeliğini desteklediklerini söylediği kaydedilmektedir.

Diğer taraftan haberde 45 dakika süren TÜSİAD-Simitis görüşmesinin olumlu bir havada geçtiği de belirtilmekte, bu anlamda TÜSİAD'ın başarılı bir ziyaret gerçekleştirdiği vurgulanmaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, söz konusu görüşmede TÜSİAD'ın elde ettiği tek sonuç, Kıbrıs üzerinden tavizli bir destek sözü olmuştur.

Radikal ise doğrudan başlığa taşıdığı "TÜSİAD'a Atina'da destek sözü" (1 Ekim) ifadesiyle görüşmeyi tamamiyle olumlamakta, dolayısıyla da TÜSİAD'ın görüşmelerini "başarılı" olarak sunmaktadır. Öyle ki, görüşmenin ayrıntılarının yer almadığı haberde, Simitis'in dile getirdiği "Kıbrıs şartı" da üzerinde pek durulmadan geçiştirilmektedir. Kısacası *Radikal*, Simitis'in Türkiye'nin AB üyeliğini destekliyoruz sözünü teminat olarak sunmakta ve bunu da TÜSİAD'a söylemesinin ayrı bir önem taşıdığını vurgulamaktadır. Nitekim *Radikal* de *Hürriyet* de TÜSİAD'ın yurtdışında devlet başkanları düzeyinde görüşüyor olmasını daha çok önemsemektedir.

"Klerides'i ikna edin, Kıbrıs işini çözün" (2 Ekim 2002) başlığıyla TÜSİAD-Papandreu görüşmesini son derece olumlu yansıtan *Hürriyet*, TÜSİAD heyetinin Yunanistan'ın ardından Brüksel'e ve Danimarka'nın başkenti Kopenhag'a geçeceğini de belirterek, TÜSİAD'ın görüşmeler sırasında dile getirdiği konuları ayrıntılı bir şekilde sunmakta ve olumlamaktadır.

Radikal'in de "TÜSİAD'ın AB atağı sürüyor" (2 Ekim) başlığıyla değindiği haberde, *Hürriyet* kadar ayrıntı yer almasa da, görüşmenin olumlu geçtiği

aktarılmaktadır. Ayrıca başlıkta TÜSİAD'ın sürdürdüğü AB çalışmalarının "atak" şeklinde değerlendirilmesi de, *Radikal*'in bu konuda TÜSİAD'a atfettiği gücü göstermektedir.

3.1.3. Danimarka

TÜSİAD'ın lobi çalışmaları kapsamında yer alan Danimarka gezisini aktaran Hürriyet muhabiri Nilgün Karataş, TÜSİAD'ın Danimarka'da AB'den Sorumlu Bakan Bertel Hoorder ve Başbakan Yardımcısı Bendt Bendtsen tarafından sıcak bir ilgiyle karşılandığını belirtmektedir. Yapılan görüşmeyi Bendtsen, “Bu görüşme hem Türkiye’nin AB ilişkileri hem de iki ülke ilişkileri açısından çok önemliydi. Ben büyük memnunluk duydum. Bu güne kadar siyasileri dinledik, şimdi özel kuruluşların temsilcilerini dinledim. Onların görüşleri bizim için büyük önem taşıyor. Türkiye’nin müzakere tarihi alması ve tam üyeliği açısından olumlu bir etki bıraktı. Biz Türkiye’nin yanındayız ve tam üyeliğini her zaman destekliyoruz” (Hürriyet, 17 Ekim:8) şeklinde değerlendirmektedir.

Gittikleri her yerde Türkiye’nin AB için katettiği mesafeyi ve ilerleme raporunun Türkiye’ye yarattığı sıkıntıları anlattıklarını belirten Özilhan ise, görüşmeye ilişkin yaptığı açıklamada “...Doğu Avrupa ülkelerine kapıların daha kolay açıldığını, Türkiye’ye haksızlık yapıldığını anlattık. Rapordan sonra 12 Aralık’a kadar önemli adımların atılmaya başlandığını söyledik ve Danimarka’nın Liderler Zirvesi’ndeki raporunda bunun belirtilmesini ve Türkiye’yi desteklemesini istedik...” şeklinde ifade kullanmaktadır (Hürriyet, 17 Ekim:8). Dikkat edilirse Özilhan, görüşmede dile getirdiklerini “istedik”, “dedik” şeklindeki ifadelerle sunarak, bir yerde kamuoyuna uluslararası platformda da sahip olduğu gücü göstermek istemektedir.

TÜSİAD’ın incelediğimiz dönem içerisinde yürüttüğü yurtdışı lobi faaliyetlerinin tamamı *Hürriyet* ve *Radikal*’de yer almaktadır. *Radikal*’de genellikle

duyuru ve sonuç niteliğinde olan bu haberler, *Hürriyet*'e baktığımızda ise, daha kapsamlı ve ayrıntılı olarak sunulmaktadır. Nitekim *Hürriyet*'in bu konuyla ilgili özel haberleri de oldukça fazladır. Örneğin Nilgün Karataş'ın "TÜSİAD, 'Fırat Türküsü' ile AB lobisine çıktı" başlıklı haberinde (17 Ekim 2002), Türkiye'nin AB ile tam üyelik müzakerelerine başlayabilmesi için Avrupa'daki benzeri derneklerle bir dizi toplantılar yapan, hükümet yetkilileriyle görüşen TÜSİAD'ın, ilk kez renkli bir broşür bastırarak daha geniş kitlelere de AB sürecindeki Türkiye'yi anlatmaya yöneldiği belirtilmektedir (Hürriyet, 17 Ekim: 8).

Kopenhag'da ilk gün 250 broşür dağıtan TÜSİAD'ın, bu broşürün Avrupa'da konuşulan tüm dillerde bastırılarak yaygınlaştırılacağına ifade edildiği haberde, Kopenhag'daki heyetin diğerlerinden farklı bir yanının da, 'Fırat Türküsü' ile ünlenen müzisyen Erkan Oğur'un da heyette yer alması olduğu belirtilmektedir. Nitekim bundan sonraki gezilerde de sanatçılara yer vereceğini söyleyen TÜSİAD'ın, "lobi yapmak yerine lobi yaptırmanın" daha etkili olduğunu da (Hürriyet, 17 Ekim:8) savunduğu kaydedilmektedir.

Dikkat edilirse haberde TÜSİAD'ın ülke tanıtımı için sürekli yeni fikirler ürettiği ve bu yönde hiçbir maddi harcamadan da kaçınmadığı işaret edilmektedir.

3.1.4. Portekiz

AB başkentlerinde yürüttüğü lobi faaliyetlerini Danimarka'dan sonra Portekiz'in başkenti Lizbon'da sürdüren TÜSİAD heyeti, burada da Portekiz özel sektörünün temsil kuruluşu olan Portekiz Sanayiciler Derneği ve ardından Portekiz Başbakanı Jose Manuelduroo ile görüşme gerçekleştirmiştir (Hürriyet, 31 Ekim:11).

Portekizli yetkililerin, AB üyeliği için Türkiye'nin önünde çok az engel kaldığı ve tam üyelik sürecinin geri dönüşü olmayan bir aşamaya geldiği noktasında birleştiklerini söyleyen Özilhan, "Portekiz, Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik

müzakere sürecini desteklemektedir. Görüşmelerde, Portekiz'in AB uyum sürecinde yaşamış olduğu zorlukları bizimle paylaşarak, Türkiye'nin tarihsel bir önem taşıyan bu fırsatı iyi değerlendirmesi gerektiğini belirttiler... Başbakan Manuelduroo Türkiye'nin üyeliği'nin AB'nin Akdeniz boyutunu güçlendireceği görüşünde olduğunu ifade ederek, AB açısından Türkiye'nin jeo-staratejik öneminin büyük olduğunu belirtti” (Hürriyet, 31 Ekim:11) şeklinde açıklama yaparak, görüşmenin son derece olumlu geçtiğini belirtmekte ve kamuoyuna, Türkiye'nin AB üyeliğinde önemli olan bir “kale”yi daha fethettiklerini işaret etmektedir.

“TÜSİAD: Portekiz’de AB için arkamızda” başlığıyla haberi sunan *Hürriyet*, başlıktan da anlaşılacağı üzere, bu görüşmeyi de TÜSİAD adına bir başarı olarak kaydetmektedir. Nitekim başlıkta yer alan “de” kelimesi, daha başkalarının da olduğunu belirtmektedir. Ayrıca haberin girişinde “...Kopenhag Zirvesi öncesinde, Türkiye'nin üyelik müzakerelerinde önünün açılmasına yönelik olarak...” şeklinde devam eden cümle ile, TÜSİAD'ın ülkede AB için tek ciddi çalışan örgüt olduğu ve bunu kendisi için değil, ülkesi için görev edindiği belirtilmek istenmektedir.

3.1.5. İtalya

Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda ulusal kamuoyunda farklı kamplaşmalar olduğu gibi, AB ülkelerinde de Türkiye'nin üyeliğini destekleyen ve desteklemeyenler yer almaktadır. Tam bu noktada Türkiye'nin AB ülkeleriyle olan ilişkilerinde son yıllarda en olumlu desteğin hiç şüphesiz Berlusconi'li İtalya olduğu söylenebilir. Nitekim bu ülkeye de bir gezi düzenleyen TÜSİAD heyeti, Berlusconi'nin “Buralara kadar boşuna zahmet ettiniz. Ben zaten sizinleyim. Beni ikna etmek zorunda değilsiniz” (Radikal, 7 Kasım: 13; Hürriyet, 7 Kasım: 1-11) sözleriyle karşılanmışlar ve böylece AB üyeliği yolunda önemli bir kaleyi daha fethetmiş sayılmışlardı. Nitekim Berlusconi ile olan görüşmenin çok olumlu geçtiğini belirten Özilhan da “...Berlusconi Brüksel’de Türkiye’yi çok güçlü savunduğunu belirtip, Kopenhag’da da bunu yapacağının sözünü verdi” (Radikal, 7 Kasım:13; Hürriyet, 7 Kasım:1-11) şeklinde açıklama yaparak, aldıkları desteği bir kez de kendi ifadeleriyle vurgulamaktadır.

TÜSİAD ile Berlusconi arasında geçen görüşmeyi “Ben zaten sizinleyim” başlığıyla sunan *Hürriyet*’te, yine TÜSİAD’ın başarılı bir görüşme daha gerçekleştirdiği kaydedilmektedir. Görüşmenin bir saat sürdüğü ve sadece AB konusuna değinildiğinin belirtildiği haberde, TÜSİAD’ın aynı zamanda İtalyan işadamlarıyla da başarılı bir görüşme gerçekleştirdiği ve burada TÜSİAD’ın, AKP hakkında oluşan "kuşkuları" da giderdiğinin altı çizilmektedir. Diğer taraftan haberin birinci sayfadan sunulması, *Hürriyet*’in bu görüşmeye verdiği önemi göstermektedir. Kısacası *Hürriyet*, TÜSİAD’ı Türkiye imajı oluşturmakla (AKP ile ilgili) ve üstlendiği önemli görev dolayısıyla bir kez daha kamuoyunun takdirlerine sunmaktadır.

Radikal’de ise, “Ben zaten yanınızdayım” başlığıyla sunulan haber, *Hürriyet*’e göre daha kısa olsa da, olumsuz değildir. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere, *Radikal*’de TÜSİAD’ın bütün görüşmeleri sunularak, AB konusundaki aktif siyaseti gösterilmek istenmekte, fakat görüşmelere ilişkin fazla ayrıntı yer almamaktadır.

3.1.6. İspanya

TÜSİAD’ın İspanya gezisinde elde edilen tek sonuç, Aznar’ın İspanya’nın Avrupa vizyonunda Türkiye’nin AB üyeliğinin çok önemli yeri olduğunu ve 11 Eylül sonrasında bu durumun Avrupa’da daha da iyi anlaşıldığını vurgulaması olmuştur. Görüşmede ayrıca Aznar, Mart’ta ekonomik gündemle toplanacak Barcelona AB Zirvesi’ne, aday ülke olarak davet edilen Türkiye’nin, Başbakan Bülent Ecevit tarafından temsil edileceğini hatırlatarak, "...bunun Türkiye’nin Avrupa’nın geleceğini ilgilendiren temel sorunlara bakışı ve katkısı açısından önemli fırsat olduğunu düşünüyoruz" şeklinde görüş belirtmektedir (*Radikal*, 23 Şubat:12).

Radikal'de ilk başta söz konusu görüşmenin olumlu ifadelerle sunulduğu göze çarpmaktadır. Diğer taraftan TÜSİAD'ın İspanya'da görüştüğü kişilerin üst düzey devlet yetkililerinin olduğu da belirtilerek, bu şekilde TÜSİAD'ın AB ülkelerindeki temsil gücünün ne kadar önemli olduğu da vurgulanmak istenmektedir.

Diğer taraftan, TÜSİAD Başkanı Özilhan ve beraberindeki heyetin, AB Dönem Başkanlığını yapan İspanya'da, başbakan Jose Maria Aznar, Dış İşleri Bakanı Josef Pikve ve Dış Ticaret Bakanı Kosta ile görüşmesine yer veren *Radikal*, görüşmede Özilhan'ın Türkiye'nin AB üyeliği için olan kararlılığını ve özel sektörün bu konudaki "itici güç" rolünü vurguladığını belirtmektedir (Radikal 23 Şubat:12).

3.2. TÜSİAD'ın Yürüttüğü Diğer Lobi Faaliyetleri

TÜSİAD'ın AB ülkelerine yönelik başlattığı lobi çalışmalarında şüphesiz ki TOBB ve TÜRİSAB'ın da dahil olduğu AB ülkelerine yönelik "ilan kampanyası"nın ayrı bir önemi bulunmaktadır. AB ülkelerinin önemli basın organlarında kendi dillerinde yayınlanan bu ilanlarda şu mesajlar iletilmektedir: “Türkiye artık çok değişti. Cesur reformlar gerçekleştirdi. Pek çok açıdan zaten Avrupa'ya kabul edilmiş durumdayız. Avrupa Konseyi'nin üyesiyiz, OECD üyesiyiz. Futbol takımlarımızdan biri UEFA kupasını kazandı. 10 milyon Avrupalı geçen yıl ülkemize tatile geldi. NATO'nun temel taşlarından biriyiz. Avrupa'nın refah ve güvenliğine katkı sağlayabilecek bir ülkeyiz. Yapacak çok işimiz olduğunu kabul ediyoruz. Kopenhag'da tarihi fırsatı tepmeyin ve Türkiye'nin yolunu açın” (Radikal, 9 Aralık:15).

Dikkat edilirse ilanda Türkiye'nin siyasi ve kültürel alanına ilişkin çok kısa fakat, akılda kalıcı spot mesajlar iletilmektedir. Ayrıca ilanda Türkiye'nin zaten Avrupalı ve güçlü bir ülke olduğu da belirtilmekte, daha da önemlisi, AB'nin Türkiye ile daha güçlü olacağı vurgulanmaktadır. Bu açılardan bakıldığında söz konusu ilanı olumlu bir tanıtım kampanyası olarak nitelendirebiliriz.

Kamuoyunun olduğu kadar basının da dikkatini çeken bu lobi çalışmasını *Zaman* “İş dünyası AB için reklam seferberliğinde” (9 Aralık:1) başlığıyla duyurmakta ve TÜSİAD’ın da dahil olduğu gurubu “iş dünyası” olarak nitelendirerek, diğerlerinin aksine yapılan faaliyeti sivil toplum hareketinden uzaklaştırmaktadır. Ancak bu, *Zaman*’ın olaya olumsuz yaklaştığı anlamına gelmemelidir. Nitekim *Zaman*’da TÜSİAD ve benzer örgütler, çoğunlukla "iş dünyası" olarak tanımlanmaktadır.

Daha öncede belirtildiği gibi, AB’ye üyelik yolunda yapılan bütün çalışmaları destekleyen *Radikal*, özellikle de sivil toplum adına yapılan bu kampanyayı da açıkça desteklemekte ve “AB için ilanla lobi atağı” başlığıyla, hissettiği heyecanı yansıtmaktadır.

Evrensel ise, söz konusu kampanyayı sadece TÜSİAD’la tanımlamakta ve “TÜSİAD’dan AB ilanı” başlığıyla haberi duyurmaktadır. Haber tamamen bir duyuru niteliğinde olduğu için herhangi bir yorum yapılmamaktadır (28 Kasım:6). Ancak yine de haberde sadece TÜSİAD’ın adının geçmesi, TÜSİAD’ın diğer örgütlere göre daha çok önemsendiğini göstermektedir.

Özetle Türkiye’nin AB ülkelerine yönelik yürüttüğü lobi faaliyetlerinin sadece TÜSİAD’la sınırlı kalmaması gerektiğine işaret eden ve aslında AB ile olan ilişkilerde Türkiye’nin kendisini ulusça iyi tanıtamadığını, daha doğrusu ciddi bir imaj sorunu yaşandığını ifade eden Kaleağası, bu gerçeğin Kopenhag Zirvesi’nde de yeniden kanıtlandığını belirtmektedir (Radikal, 28 Aralık:9).

Avrupa’da kamuoyunun Türkiye konusunda temelde dört konuda yanlış bilgiye dayalı bir yaklaşım içinde olduğunu belirten Kaleağası bunları şöyle sıralamaktadır:

Nüfus: Türkiye’nin nüfusu yakında 100 milyonu geçecek.

Göç: Türkiye’nin AB üyeliği göçmen akını sonucunu doğurur.

Demokrasi: Türkiye demokratik kültürü olmayan, insan ve azınlıklarına saygısız, İslamcı olma eğilimli bir ülke.

Ekonomi: Türkiye AB’ye ekonomik bir yükür (Radikal, 28 Aralık:9).

Bütün bunlara göre TÜSİAD, Türkiye'nin bundan sonraki lobi çalışmalarını bu konuların düzeltilmesi üzerine yoğunlaştırmasını işaret etmektedir.

Buraya kadar incelediğimiz haberlerde dikkat edilecek olursa TÜSİAD'ın AB ülkelerinde yürüttüğü lobi çalışmalarının neredeyse tamamı basında olumlu bir yaklaşımla sunulmaktadır. Bunun nedeni ise, TÜSİAD'ın yurt dışında Türkiye'yi temsil etmesi ve yaptığı işin özünde güçlü bir Türkiye imajı yaratma çabası olmasıdır. Bu nedenle ki TÜSİAD'ı özellikle de AB ile ilgili söylemlerinde eleştiren *Evrensel* bile TÜSİAD'ın lobi çalışmalarına ilişkin sadece bir iki habere yer verse de, bunları olumlamamakta, ancak yine de eleştirmeden nötr bir ifadeyle sunmaktadır.

Radikal'de ve özellikle de *Hürriyet*'te ise, TÜSİAD'ın bütün gezi takvimi sunulmakta ve her bir görüşme elde edilen sonuçlarla kamuoyuna duyurulmaktadır. Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik gerçekleştirilen tüm olumlu çalışmaları, özellikle de sivil toplum örgütlerinin çalışmalarını, doğrudan destekleyen *Radikal*, bu konuda en kararlı ve etkili çalışmalar yürüten TÜSİAD'ı ise, hemen her haberiyle olumlamakta ve bu anlamda AB ülkelerinde yürüttüğü lobi faaliyetlerini de desteklemekte ve bunları kamuoyuna da duyurarak, bir nevi TÜSİAD'ın propagandasını yapmaktadır.

TÜSİAD'ın AB ülkelerinde yürüttüğü lobi çalışmalarının ve sonuçlarının daha geniş yer aldığı *Hürriyet*'te, TÜSİAD açıkça başarılarından ötürü desteklenmekte ve kamuoyuna da aynı beklentilerle sunulmaktadır.

Daha çok gazetelerin kendi yorumlarıyla aktarılan bu haberlerde, yine de TÜSİAD'ın önemli bir görevi başarıyla yerine getirdiği vurgulanmaktadır. Neticede TÜSİAD'ın lobi faaliyetleri için gittiği AB ülkelerinde Başbakanlar düzeyinde görüşme gerçekleştirmiş olması bile, TÜSİAD'ın yurt dışında da kabul görmüş önemli bir baskı grubu olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Bugüne kadar hemen her devir ve sistemde ortak menfaatlere sahip insanların siyasi hayatı etkilemek için belirli gruplar etrafında toplandıkları görülmüştür. Özellikle de sanayi devrimiyle birlikte ticaret ekonomisinin yaygınlaşması ve bu durumun geleneksel sosyal yapının çökmesine yol açması, yeni oluşan yapıda bireyin geleneksel sosyal güvenlik ve dayanışma ihtiyacını karşılayan kurumlardan yoksun kalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu durum kaybolan yapının yerine yeni kurumların ve örgütlerin oluşmasına uygun bir ortam hazırlamıştır.

Bu anlamda batı'nın siyasal ve ekonomik yapısının bir ürünü olan baskı grupları, aslında sanayi devriminden önce de menfaat grupları ve buna benzer örgütlenmeler şeklinde hep var olmuştur. Ancak bunlar gerçek manada kimliklerini ve etkilerini sanayi devriminden sonra göstermişlerdir. Çünkü, ilgili bölümlerde de bahsedildiği üzere, sanayi devrimiyle birlikte devletin görevlerinde de artma görülmüş ve neticede müdahaleci devletin "sosyal niteliği" gereği toplumda her alana el atmış olması, toplumsal yapıdaki güçlerin iktidarı kendi amaçları doğrultusunda karar almaya zorlamasına ve bu yönde örgütlenmelere sebep olmuştur. Neticede 19. y.y.'da başlayan sanayi devriminin gerektirdiği yeni toplumsal örgütlenme biçimi ve karmaşık ekonomik yapı, artık birey-iktidar diyalogunu değil, bu yeni ortama uygun olarak ortaya çıkan iş bölümünün doğurduğu gruplar ile iktidar arasında bir diyalogun kurulmasını zorunlu kılmıştır.

Devletin uzmanlık açısından giderek farklılaşması, bürokrasinin özerkleşmesi, sosyal ve ekonomik düzenlemelerde devletin rolünün artması, siyasal otoritelere yönelik etkileme girişimlerini de artırmıştır. Böylece, bürokrasinin ve siyasal otoritelerin yasal düzenlemelerde uzmanlaşmış mesleki örgütlere duyduğu ihtiyaç, bazen onları bir siyasal sistem unsuru (Korporatizm) yapmaya varan bir etkileşimler dizisi de oluşturmuştur.

Diğer taraftan, yaygınlıkla benimsenen bir baskı grubu tanımına erişmekte karşılaşılan güçlükler, doğal olarak değişik yaklaşımlara sebebiyet vermiştir. Ancak konuyla ilgili baskın kanaate göre, baskı grupları ile menfaat grupları iki farklı oluşumdur. Nitekim baskı grupları bir sürekliliğe sahipken, çıkar ya da menfaat grupları genellikle grup amacına ulaştıktan sonra dağılan kısa süreli oluşumlardır. Baskı gruplarına hemen her dönemde rastlansa da gerçek anlamda siyasal iktidarın göreceli olarak halka açık olduğu - ki bu yönetimler demokrasi ile idare edilen veya demokrasi esaslarının sınırlı da olsa uygulandığı yönetimlerdir - yönetimlerde ortaya çıkmıştır. En önemlisi de baskı grupları menfaatlerini korumak için devlet olgusunu yer yer kullanarak kendi menfaatlerini devletin menfaati gibi göstermeye çalışmaktadırlar.

Baskı gruplarıyla ilgili bir diğer önemli nokta ve aynı zamanda diğer bir yanılgı da, baskı grupları ile siyasal partiler arasında yakın ilişkiler olmasına rağmen, baskı gruplarının birer siyasal parti gibi işlev görmediğidir. Nitekim baskı gruplarının etkilemeye çalıştıkları kurumlar bulundukları siyasal ortama göre değişiklik gösterse de, baskı gruplarının amacı iktidara etki edip isteklerini kabul ettirmek olduğu için, daha çok yasama, yürütme, yargı ve bürokrasi gibi kamusal organlara yönelirler. Bunun yanında şüphesiz kamuoyu ve siyasal partileri de kendi düşünceleri doğrultusunda etkilemeye çalışırlar. Bu doğrultuda en çok ikna ve tehdit metodunu kullanan baskı grupları için kamuoyunun şüphesiz ki ayrı bir önemi bulunmaktadır. Öyle ki baskı grupları için kamuoyu hem güç hem de baskı metodu olabilmektedir. Dolayısıyla baskı gruplarının etkinliğini belirlemede kamuoyu önemli ve vazgeçilmez bir faktördür.

Türkiye'de baskı gruplarının şekillenmesine genellikle ekonomik paylaşımda "merkez-çevre" gerilimi boyutu açısından yaklaşılmaktadır. Buna göre devletin ekonomide dağıtım kanallarını önemli oranda kontrolünde tutması ve ithal ikameci sanayileşme döneminde oluşturulan güçlü firmaların ekonomik çıkar perspektifinin merkezine oturmasına karşılık, çevrede daha yarışmacı tarzda gelişme gösteren çıkar çevrelerinin taleplerini yansıtan baskı grupları arasındaki gerilim görünümünün temel dinamiğini oluşturmaktadır.

Yine aynı şekilde Türkiye'de baskı gruplarının şekillenmesinde siyasal merkezin kurumsallaşma sürecinde kamusal grupların baskın rolünün, özel ve gönüllü oluşumların ikincil konumda kalmalarının ve özellikle ekonomik çıkar perspektiflerinin gelişmesinde devlet eliyle örgütlendirmenin ve yasal düzenlemelerin önemli belirleyici faktörler olarak karşımıza çıktıklarını söyleyebiliriz.

Bütün bunlara göre, bir baskı grubu olarak Türkiye'de işadamları örgütlenmelerinin davranış eğilimlerinin şekillenmesinde öncelikle belirtilmesi gereken nokta, merkezi ulus devlet oluşumu sürecinde siyasal elitlerin güçlü bir konuma gelmesi ve kamusal grupların bu süreçte etkin rol oynamalarıdır. Dolayısıyla işadamları grupları bir siyasal yapılanmanın mimarı olmaktan çok, bu yapılanmayı şekillendiren eğilim ve kurumların etkinliği altında gelişme göstermişlerdir. Nitekim 70'li yıllarda ortaya çıkan TÜSİAD da, o dönemin mevcut siyasal atmosferi içinde ekonomik çıkarlarını ve bir sosyal sınıf olarak işadamlarının toplumsal statülerini sağlamlaştırmak ihtiyacını hissetmiş ve bunun üzerine kurulmuştur. Bu nedenledir ki TÜSİAD tam anlamıyla bir sınıf örgütü niteliğini taşımaktadır. Öyle ki işadamlarının kişisel çıkarlarının sınıf çıkarlarıyla çeliştiği kimi durumlarda örgütle bazı sınıf mensupları arasında çatışma çıkması örgütün sınıfsal niteliğine ters düşmeyen aksine bu niteliği yansıtan bir olgudur.

TÜSİAD en başından beri yasal olarak güvenceye kavuşturulmuş, özerkliği sağlanmış yumuşak bir korporatizm arayışı içinde olmuştur. Dolayısıyla karma ekonomi politikalarının uygulandığı dönemde de, daha sonra liberal ekonomi politikalarının takip edildiği dönemde de politika olarak hep bu talep perspektifini korumuştur. Diğer taraftan Türkiye'de işadamları baskı gruplarının örgütsel açıdan fazlasıyla merkezci bir eğilime sahip olduğu da gözlenmektedir. TÜSİAD'ın da örgütsel şeması incelendiğinde Yüksek İstişare Konseyi'nin bu eğilimin tam merkezinde yer aldığı görülmektedir. Bu nedenle de TÜSİAD yönetiminin fikirlerinin derneğin tabanının tavırlarını yansıttığını düşünmek yanlış bir kanıya kapılmaktan başka bir şey değildir. Nitekim burada önemli olan nokta, TÜSİAD'ın

pek demokratik bir yapıya sahip olmadığı, en önemli kararların Yönetim Kurulu ya da Yüksek İstişare Konseyi tarafından alındığı, hatta bu kararlarda dernek dışından uzmanların en az dernek üyeleri kadar etkili olabildikleridir. Neticede TÜSİAD'da üye tabanının görüşlerinin fazla bir ağırlık taşımadığını ve dernek politikasına yön verenlerin büyük işletme gruplarını temsil eden yönetim kadrosu olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekte de TÜSİAD, yönetim ve üyeler düzeyindeki elit karakterini derneğin ayırt edici bir unsuru olarak görmekte ve bu konumunun korunmasına da özen göstermektedir. Derneğin üye genişlemesinin ağır seyri ve bu genişlemede eski üyelerin bağlı şirketleri, yöneticileri ve yeni aile bireylerinin ağırlığı bu hassasiyetin bir diğer göstergesidir. Ayrıca, şube açma yönünde bir kurumlaşmadan kaçınılarak örgütsel yayılmayı bölgesel düzeyde büyük sanayiciler tarafından oluşturulmuş SİAD'ların en üst organizasyonu olarak bir konfederasyon yapılanması altında gerçekleştirme isteği de, örgütsel merkeziliğin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de özelde TÜSİAD'ın genelde ise büyük işadamları örgütlerinin bir baskı grubu olarak taşıdıkları en önemli özelliklerden biri de, bu örgütlerin süreç içinde genel konularda proje üretebilme yeterliliğine sahip bir organizasyonel uzmanlaşma evrimi geçirmekte olduklarıdır. Bu tip bir fonksiyonel uzmanlaşma, onları siyasal açıdan gelecekte anahtar rol oynayabilecek kurumlar olarak da öne çıkarmaktadır. Öncelikle bu kuruluşlar ekonomik çıkarları ile genel siyasal yapılanma arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu farkındadırlar ve zaman içinde bu çıkarlarını kamusallaştırarak, uzmanlık yönü ağır basan çalışmalar yardımıyla otoritelere iletme konusunda işlevsel kuruluşlar haline dönüşmüşlerdir. Siyasal partilerin proje üretme konusundaki zayıflıkları göz önünde bulundurulursa, işadamları örgütlerinin bu nitelikleriyle yakın gelecekte siyasal alanla daha yakın bir etkileşim içerisine gireceklerini kestirmek sanıldığı kadar güç gözükmemektedir.

STÖ'lerin kendi işlevlerini yeterince üstlenebilmeleri, çalışmalarını başarıyla sürdürebilmeleri ve demokratik bir etkileşim ve iletişim içinde olabilmeleri günümüzde bu örgütler için halkla ilişkiler birimini zorunlu kılan başlıca etmenlerdir. Bilindiği gibi üyelerle, hükümetle ve diğer kamu ile iletişim pek çok STÖ ve baskı

grubunun temelinde yatan gerçektir. Bu anlamda baskı gruplarıyla ilgili olumlu kamusal imaj ve örgüte finansal destek sağlamak ise STÖ halkla ilişkilerinin başlıca uğraşıdır. Bu nedenle halkla ilişkiler departmanları günümüzde önde gelen pek çok STÖ ve baskı gruplarının olmazsa olmazları arasında yer almaktadır. Nitekim bu örgütler halkla ilişkiler sayesinde kendilerini gözüpek, kaynakları bol ve en önemlisi de yenilikçi kurumlar olarak kamuoyuna sunmaktadırlar. Bunun yanı sıra örgütün misyonunun farkedilmesini ve kabul edilmesini sağlamak, örgütün hizmet ettiği kamuyla arasında iletişim kanalları yaratmak yine halkla ilişkiler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bunun için de medya temsiliyetine son derece önem veren STÖ halkla ilişkileri, bu sayede örgüt misyonunu ve çalışmalarını çok daha geniş kitlelere duyurabileceğini iyi bilmektedirler. Öyle ki kampanya etkinliklerinin çoğunun medya veya reklam odaklı olduğu göz önünde bulundurulursa, medyanın baskı grupları üzerindeki etkisi daha da iyi anlaşılacaktır. Araştırmanın geçerli olduğu dönemde de TÜSİAD'ın halkla ilişkiler tekniğini son derece başarılı kullandığı görülmektedir. Nitekim örgütün medyada sunumundan kamuoyuna yansıyan diğer pek çok etkinliğinin arkasında çok iyi işleyen bir halkla ilişkileri yer almaktadır. Kısacası bir örgüt ancak iletişim ve halkla ilişkiler yoluyla çeşitli mesajları için alımlayıcıları tanımlayabilir ve yine halkla ilişkiler tekniğiyle bu mesajların etkili bir biçimde uygun araçlarla ifade edilmesini ve güçlendirilmesini sağlayabilir.

Bugün TÜSİAD 70'li yıllarda Uzakdoğu modellerinden başladığı arayışını zamanla kuzey Avrupa ülkelerinde görülen bir yapılanmanın Türkiye'de de oluşturulması talebine kaydırmıştır. Öyle ki bu talep bugün için de Avrupa ile entegrasyon vurgusunun güçlü bir biçimde yapıldığı bir bileşim halinde gündemde tutulmaktadır. TÜSİAD'ın bu yönde son yıllarda Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği sürecinde çok yoğun bir şekilde hükümet ve politikalarına yönelik baskı faaliyetleri sürdürdüğünü görmekteyiz. Özellikle de araştırmanın yapıldığı dönemde, hükümete yönelik baskı girişimlerini Kopenhag Siyasi Kriterleri'nin uygulanması noktasında daha da artıran TÜSİAD, söz konusu dönemde sık sık değişen hükümet gündemine müdahalede bulunarak, gündemi sürekli olarak AB ekseninde tutmaya çalışmıştır. Yukarıda TÜSİAD'ın bir baskı grubu olarak taşıdığı en önemli özelliklerden birinin

de, genel konularda proje üretebilme yeterliliğine sahip bir organizasyonel yapıda olduğu belirtilmişti. Araştırmanın geçerli olduğu dönemde de TÜSİAD gerek konuyla ilgili hazırlattığı raporlarla, gerek yaptığı toplantılarla ve gerekse açıklamalarıyla sürekli olarak hükümetin AB politikalarına etki etmeye ve yön vermeye çalışmıştır.

Çoğunluğu akademik çevrelerce hazırlanan bu raporlar, TÜSİAD'ın en önemli ve etkili baskı tekniklerinden birisidir. Büyük bir bölümü çeşitli alan araştırmaları sonucu hazırlanan bu raporların belki de en etkili yönü öne sürülen tezlerin bilimsel değerlere dayandırılarak cevaplandırılıyor olmasıdır. Nitekim Türkiye'nin AB'ye üyeliği yolunda en önemli şart olan Kopenhag Siyasi Kriterleri'nde öngörülen konular üzerine de raporlar hazırlayan ve sunan TÜSİAD, bu şekilde söylemlerini sadece eleştiri boyutunda tutmamış, hükümete bu yönde takip etmesi gereken bazı politikalar da sunmuştur. Bu nedenle de bugün TÜSİAD sivil toplum bazında en çok proje üreten örgüt konumundadır. Öyle ki bu yönü onu kimi zaman "partiler üstü" bir boyuta da taşımaktadır. Araştırmanın geçerli olduğu dönemde de AB yönlü anayasal düzenlemelere önemle işaret eden TÜSİAD, bu yönde hazırlattığı raporlarla (örneğin, Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Kriterleri) Türkiye'nin demokratikleşmede Avrupa ülkelerinin bir hayli gerisinde olduğunu iddia ederek, hükümete bir an önce bu konularla ilgili düzenleme yapılması yönünde baskı uyguladığı görülmüştür.

Hatırlanacağı üzere araştırmamıza esas teşkil eden dönem (2002) Türkiye adına ulusal ve uluslararası politikada son derece kritik olayların yaşandığı bir yıl olmuştur. En başta Türkiye, 2001 krizini ve bunun ekonomi ve siyasete olan yansımalarını henüz düzeltmemişken, uluslararası politika konusunda da önünde AB üyeliği ve bu yolda son derece önemli bir adım olan Kopenhag Zirvesi (12-13 Aralık 2002) bulunmaktaydı. Dolayısıyla son derece önemli olayların yaşandığı bu dönemde aktif bir politika izlemesi gereken hükümet ne yazık ki kendi içindeki politik uyumsuzluklarla meşgul olmaktaydı. İlgili bölümde ayrıntılarıyla incelendiği üzere, söz konusu bu dönemde ülke yönetimi adına zayıf bir atmosferde kendisine

daha rahat hareket alanı bulan ve bu anlamda daha çok söz hakkı yaratan TÜSİAD, böylece baskı grubu olma rolünü de çok rahat bir şekilde sergilemiştir.

AB'ye üyelik yolunda uyumsuzluğun yaşanmaması için muhalefet de dahil tüm siyasileri birlik ve beraberliğe sevk eden TÜSİAD, bu yönde hareket etmeyen siyasileri de kamuoyu tehdidiyle baskı altında tutmaya çalışmıştır. Hükümete ve siyasilere yönelik söylemlerinde bir yandan kamuoyunun temsil ettiği gücü kullanan TÜSİAD, diğer yandan da son derece etkili halkla ilişkiler çalışmalarıyla kamuoyunu etkilemeye ve yönlendirmeye çalışmıştır. Özellikle de bu yönde kullandığı söylemlerde sürekli olarak AB'siz bir Türkiye geleceğinin bu ülkenin çocukları ve gençleri açısından büyük sıkıntılar yaratacağını vurgulayan TÜSİAD, kamuoyunun en hassas olduğu noktayı yakalayarak, hükümete yönelik baskısında kamuoyunun da gücünü arkasına almaya çalışmıştır. Bu nedenle çalışmada baskı grupları için kamuoyunun ne denli önemli bir güç kaynağı ve tehdit unsuru olduğu gerçeğini TÜSİAD'ın AB üyeliğine yönelik izlediği politikalarda sıkça test etme olanağına sahip olunmuştur. Öyle ki, kamuoyu desteği olmadan AB üyeliğinin ve bu yönde izlenecek politikaların pek başarıya ulaşamayacağını anlayan TÜSİAD sırf bu amaçla yaklaşık bir yıl boyunca AB Brüksel Temsilcisi Bahadır Kaleağası'nın *Radikal*'de kaleme aldığı yazılarla kamuoyunu AB konusunda bilgilendirmeye ve yönlendirmeye çalışmıştır. AB ile ilgili farklı söylemlerin yer aldığı bir dönemde kamuoyuna sadece TÜSİAD'ın bu bilgileri verdiği göz önünde bulundurulursa, o dönemde TÜSİAD'ın kamuoyunu etkileme konusunda da başarıya ulaşma şansının oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

Türkiye'de sivil toplum ve sivil toplum örgütleri konusunda en büyük çekince, bu alanların devletten ne kadar bağımsız olduğu konusudur. Özellikle de Türkiye'de Batı'daki anlamda bir sivil toplumun gelişmemesinin önündeki en büyük engel, bazı kavramların ve sınırların hala netlik kazanamamış olmasıdır. Özellikle de STÖ'ler konusunda yaşanan kavram yanlışları ve bugün STÖ olarak adlandırılan çoğu örgütün hükümetle olan yakın ilişkileri, akıllarda sivil toplumun ne kadar "sivil" olduğu sorusunu uyandırmaktadır. STÖ'ler söz konusu olduğunda hükümetle yaşanmaması gereken çıkar ilişkileri, baskı grupları olduğunda bu örgütlerin yapısı

itibariyle daha kabul edilebilir bir gerçeğe bürünmektedir. Ancak söz konusu bu ilişkide çok hassas bir nokta bulunmaktadır. Şöyle ki, demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan baskı grupları ile siyasi partiler elbette ki karşılıklı ilişki içerisinde bulunacaklardır. Ancak bu ilişkide hiçbir baskı grubu siyasi bir partinin şekillenmesine ya da iç işlerine müdahalede bulunmamalıdır. Öngörülen ilişki sadece karşılıklı çıkar temelinde sağlanmalıdır. Oysa, araştırmanın geçerli olduğu dönemde TÜSİAD'ın gerek yeni siyasi oluşumlara (YTP, DP gibi) yön vermeye çalıştığı, gerekse bazı siyasi partilerin iç işlerine (DSP) müdahale ettiği gözlenmiştir. Özellikle de söz konusu dönemde ortaya çıkan erken seçim tartışmaları konusunda TÜSİAD'ın bir baskı grubundan ziyade bir siyasal parti gibi hareket ettiği görülmüştür. TÜSİAD kamuoyunun gözü önünde cereyan eden bu ilişkiyi, AB üyeliğine ve Türkiye'nin yararına dayandırarak meşrulaştırmaya çalışsa da, bazı çevrelerin tepkisini çekmekten de kurtulamamıştır. Kısacası sermaye temelli bir baskı grubu olan TÜSİAD'ın, ilgili bölümde yapılan detaylı incelemede de görüldüğü üzere, söz konusu dönemde ekonomiden ziyade daha çok iç ve dış politikaya yön vermeye çalıştığını ve bu doğrultuda da siyasilere ağır eleştirilerde bulunarak baskı uyguladığı görülmüştür.

Diğer taraftan baskı gruplarının politika ve politikacıları etkilemede kullandıkları etkili bir halkla ilişkiler aracı olan lobiciliği, Türkiye'nin AB üyeliği konusunda yurt içinde başarıyla uygulayan TÜSİAD'ın, aynı yöntemle AB ülkelerini Türkiye lehine davranışa sevk etmede de başarıyla uyguladığına tanık olunmuştur. Ulusal kamuoyunu bu sayede sahip olduğu güç konusunda bir kez daha etkilemeyi başaran TÜSİAD'ın, özellikle AB ülkelerinde başkanlar düzeyinde gerçekleştirdiği ikili temaslar, Türkiye adına siyasilerin olduğu kadar medyanın ve kamuoyunun da gözardı edemeyeceği olumlu bir gelişmeydi. Söz konusu bu dönemde özellikle de medyanın olumlu yaklaştığı TÜSİAD, yurt dışında gerçekleştirdiği çalışmalar itibariyle Türkiye'nin AB ülkelerindeki en önemli elçisi olarak nitelendirilmiştir.

Türkiye'nin AB'ye üyeliği sürecinde sergilediği faaliyetleri basın üzerinden kamuoyuna yansıtan TÜSİAD, hiç şüphesiz bu sayede çok daha geniş bir kitleye ulaşma olanağını da bulmuştur. Araştırma kapsamına dahil edilen farklı ideolojilere

sahip gazetelerde farklı şekillerde sunulan TÜSİAD'ın AB ile ilgili çalışmaları aynı zamanda araştırmamız açısından medyanın TÜSİAD'a karşı sergilediği bakış açısını göstermesi bakımından da önem taşımaktadır. Buna göre, hemen her dönem iş başındaki hükümetlerle ciddi polemiklere girmeyen ve daha çok kapitalist sermayenin çıkarlarını savunan *Hürriyet*'in, incelenen dönemde de en büyük sermaye sınıfı olan TÜSİAD'ı gerek açıklamalarında gerekse faaliyetlerinde desteklediği görülmüştür. Özellikle de araştırmanın yapıldığı dönemde hükümete yönelik eleştirilerini AB eksenli politikalar üzerine yoğunlaştıran TÜSİAD'ı haberlerinde olumlayan *Hürriyet*, bu şekilde bir nevi hükümete karşı kendi duruşunu da TÜSİAD üzerinden yansıtmıştır. Diğer taraftan, incelenen dönem içerisinde TÜSİAD'la ilgili haberlere geniş yer ayıran *Hürriyet*, yapılan hemen her açıklamayı da duyurarak TÜSİAD'a verdiği desteği bir kez daha göstermiştir. Genelde açıklamaları "vurguladı", "belirtti", "savundu" tarzında olumlu ifadelerle kurgulayan *Hürriyet*, bu şekilde hem açıklamaları kuvvetlendirmiş, hem de TÜSİAD'ı açıklama yaptığı taraf karşısında daha güçlü bir konumda sunmuştur. Böylelikle *Hürriyet*, gerek TÜSİAD'la olan ilişkisini gerekse çalışmanın başında kimliğiyle ilgili yapılan tespiti bu şekilde de doğrulamıştır.

Radikal'de *Hürriyet*'e benzer bir şekilde TÜSİAD'ı çok büyük bir oranda desteklese de, *Hürriyet*'ten daha seçici davranarak, TÜSİAD'ın her açıklamasını haber yapmamıştır. Dolayısıyla *Radikal*'de TÜSİAD'la ilgili yer alan haberlerin büyük ölçüde AB eksenli olduğu görülmüştür. Ayrıca *Radikal*'in TÜSİAD'a yönelik olumlu tavrı tamamiyle TÜSİAD'a yüklediği STÖ misyonuyla ve AB konusuyla bağlantılı bir destektir. Nitekim yayınlarında sivil toplumun temsilcilerine daha çok yer veren *Radikal*, incelenen dönemde de kendi yayın politikalarını AB ekseninde belirlediğini duyurmuş ve hatta bu yönde kamuoyu oluşturma çalışmalarına da katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla söz konusu dönemde AB ile ilgili çok yoğun çalışmalar yürüten TÜSİAD ve AB bağlamında yaptığı bütün çalışmalar *Radikal* tarafından da desteklenmiştir. Ayrıca tıpkı *Hürriyet*'te olduğu gibi, *Radikal*'de de söz konusu açıklamaların büyük ölçüde olumlu bağlaçlarla TÜSİAD lehine daha da kuvvetlendirildiği görülmüştür.

Hürriyet ve *Radikal*'e nazaran daha muhafazakar bir çizgide yayın yapan *Zaman* ise, TÜSİAD'a yönelik daha nötr bir tavır sergilemiştir. Özellikle *Zaman*'da dikkati çeken nokta, TÜSİAD'a yönelik tanımlama biçimidir. Öyle ki TÜSİAD'a "iş dünyasının temsil kuruluşu" tarzında söylemlerle yaklaşan *Zaman*, doğrudan TÜSİAD'ı eleştiren yorumlarda bulunmasa da, özellikle olumlamaya da çalışmamıştır. En önemlisi de TÜSİAD'a ilişkin yaptığı tanımlamayla ona sivil toplumun temsiliyeti üzerine bir misyon yüklememiştir. TÜSİAD'ın AB yönlü söylemlerinden ziyade partiler ve seçim sistemine ilişkin açıklamalarını daha fazla önemseyen *Zaman*'ın bu tavrı, seçimler sonrasında daha da netlik kazanmıştır. Nitekim erken seçim öncesine kadar nötr bir tavır sergilediği TÜSİAD'a karşı seçimler sonrası daha olumlu yaklaşan *Zaman*, özellikle de seçimler sonrası haberlerinde TÜSİAD-AKP yakınlığını daha ön plana çıkartmaya ve en önemlisi de AKP'ye Türkiye adına "kurtarıcı" misyonuyla yaklaşmaya başlaması dikkat çekicidir. Öyle ki AKP ile birlikte AB konusuna daha fazla önem veren *Zaman*, bu konuda da TÜSİAD'la AKP'yi sürekli uyum içerisinde çalışıyor olarak göstermiş ancak, AKP'yi daha ön plana çıkartmıştır. Dolayısıyla *Zaman*'da gözlenen bu değişimi AKP iktidarıyla ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır.

İncelenen süre içerisinde TÜSİAD'la ilgili çok az haber sunan *Evrensel* ve *Vakit*'te ise bu haberlerin yüzde doksanında TÜSİAD'a karşı eleştirel bir tavır sergilenmiştir. TÜSİAD'la ilgili hemen her habere gazetenin sahip olduğu ideolojik kimlik doğrultusunda yaklaşan *Vakit*'in, özellikle de TÜSİAD'ı din eksenli ideolojisiyle eleştirdiği görülmüştür. Özellikle de TÜSİAD'ın yer aldığı pek çok haberi İmam Hatip Liseleri (İHL) ve 28 Şubat meselesiyle ilişkilendirerek sunan *Vakit*'in, bu şekilde haberi sürekli gerçek bağlamından kopararak sunduğu görülmüştür. Diğer yandan *Vakit*'in AB konusuna pek değinmediği, değindiği bir kaç haberde de TÜSİAD'ı ABD ve "batı hayranlığı"yla suçladığı görülmüştür. Neticede *Vakit*'in TÜSİAD üzerinden sergilediği bu tavır, muhafazakarlığın uç çizgisinde yayın yaptığı gerçeğini bir kez daha doğrulamaktadır.

Evrensel de *Vakit* gibi o dönemde TÜSİAD'a yönelik eleştirel tavrını korusa da, bu konuda *Vakit* kadar tutarlı davranmamıştır. Şöyle ki, yayınlarında daha çok

Güneydoğu sorunuyla ilgili etnik kimlik ve kültürel yaşam konusuna ağırlık veren *Evrensel*, AB ve IMF ile ilgili yaptığı açıklamalarda ve izlediği politikalarda sert bir dille eleştirdiği TÜSİAD'ı, kültürel yaşam ve temel özgürlükler gibi konularda yaptığı açıklamalarda ise doğrudan olumlayan bir tavır sergilemiştir. Dolayısıyla *Evrensel*'in bu tavrını "güçlü olanın arkasına sığınmak"la ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır. Daha doğrusu *Evrensel*, kendi ideolojisi doğrultusunda savunduğu düşüncelerin TÜSİAD gibi güçlü bir örgüt tarafından da dile getirilmesini kullanmakta, bir yerde TÜSİAD'ın temsil ettiği nüfustan ve güçten destek almaktadır. Oysa ki *Evrensel* temsil ettiği ideoloji gereği TÜSİAD'ın bu tarz söylemlerindeki nihai hedefin gerçekte ne olduğunu iyi analiz edip, "kapitalizmin uşağı" olarak nitelendirdiği TÜSİAD'a karşı eleştirel tavrını devam ettirmeliydi. Çünkü TÜSİAD'ın son zamanlarda dile getirdiği bütün bu politikalar, AB'ye üyelik için gündeme getirilen konulardı. Dolayısıyla *Evrensel*'in TÜSİAD'a ve politikalarına yönelik daha analizci davranması beklenirdi. Diğer bir konu, *Evrensel*'de TÜSİAD'la ilgili haberlerde "patron" tanımlamasının kullanılmasıdır. Öyle ki *Hürriyet*'te ve özellikle de *Radikal*'de TÜSİAD'a yönelik kimi zaman bu tanımlama yapılmış olsa da, buradaki kullanımında kelime daha çok "gücü", "kuvveti", "nüfusu", kısacası "hakim olan sınıfı" temsil eder nitelikte kullanılmıştır. *Evrensel*'deki kullanımında ise, "kapitalizm", "sömürgecilik", kısacası "ezen sınıfı" temsil eder nitelikte kullanılmaktadır. Kısacası, *Evrensel*'in TÜSİAD'a yönelik kimi haberlerindeki olumlu yaklaşımı, gazetenin ideolojik kimliğine ilişkin bir çelişkiyi yansıtmaktadır.

Neticede araştırmaya başlarken inceleme için ele alınan gazetelere ilişkin yapılan ideolojik tespitlerin TÜSİAD'a karşı sergilenen tavırda doğrulandığı ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle, araştırma için ele alınan gazetelerin taşıdıkları ideoloji doğrultusunda TÜSİAD'ı yorumladıkları görülmüştür. Bu tespiti sadece *Evrensel*'in birkaç haberde doğrulamadığı görülse de, genelde teamül bu yönde gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

Abadan, Nermin (1956), **Halk Efkarı Mefhumu ve Tesir Sahaları**, Ankara: A.Ü.SBF.Yayınları.

Adaklı, Gülseren (2001), "Popüler İkon Olarak Sermayedar: Sakıp Sabancı", **Praksis**, S: 4, Güz.

Ahmad, Feroz (1995), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Ahmad, Feroz (1996), **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul: Hil Yayınları.

Akçalı, Nazif (1988), **Siyaset Bilimine Giriş**, İzmir: Bilgehan Basımevi.

Akşin, Sina (1998), **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Ankara:İmaj Yayıncılık.

Aktan, Coşkun.Can (1996), "Değişime Kimler Direniyor?", **Yeni Türkiye**, Y: 2, S: 9, Mayıs-Haziran.

Almond, Gabriel A.J. ve Powell, Bingham G. (1978), **Comparative Politics: System, Process and Policy**, Boston: Little Brown and Co.

Altıok, Metin (2002), "Yeni Liberal İstikrar ve Yapısal Uyum Programları: Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kriz", **Praksis**, S: 5, Kış.

Antalya, Gökhan (2000), "Tüzel Kişilikler ve Gönüllü Kuruluşlar", **Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasalar-Etik-Deprem**, Der. Zeynel Abidin Kızılyaprak, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.

Arat, Yeşim (1991), "Politics and Big Business: Janus-Faced Link to the State", **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience**, Ed. Metin Heper, New York: Walter de Gruyter-Berlin.

Ataay, Faruk (2002), "Türkiye'de Neo-Liberalizm ve Parlamenter Siyasetin Krizi", **Praksis**, S: 5, Kış.

Avcıoğlu, Doğan (2001), **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın**, Birinci Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye (2002), İstanbul: İKV Yayınları.

Avrupa Birliği ve Türkiye (2002), Ankara: DTM-TOBB Yayını.

Avrupa Birliği Nedir? (2002), Ankara: TOBB Yayını.

Aybay, Rona (1962), **Baskı Grupları**, İstanbul: İ.Akgün Matbaası.

Baggott, Rob (1995), **Pressure Groups Today**, England: Machester University Press.

Bali, Rifat N. (1998), "İşadamları ve Siyaset Pragmatik Bir Aşk Hikayesi", **Birikim**, S: 114, Ekim.

Ball, Alan R. Ve Millard, Frances (1986), **Pressure Politics in Industrial Societies: A Comparative Introduction**, Macmillan: Basingstoke.

Bektaş, Arsev (1996), **Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi**, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Belge, Murat (1996), "Sivil Toplum Örgütleri", **Merhaba Sivil Toplum**, Der. Taciser Ulaş, İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını.

Berzeg, Kazım (1996), **Liberalizm ve Türkiye**, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları.

Bianchi, Robert (1984), **Interest Groups and Political Development in Turkey**, Princeton-New Jersey: Princeton University Press.

Boratav, Korkut (1982), **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara: Savaş Yayınları.

Boratav, Korkut (1989), **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boratav, Korkut (1995), **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boratav, Korkut (1997a), "İktisat Tarihi (1908-1980)", **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Yay. Yön. Sina Akşin ,C: 4, İstanbul: Cem Yayınevi.

Boratav, Korkut (1997b), "İktisat Tarihi (1981-1994)", **Türkiye Tarihi Bugünkü Türkiye 1980-1995**, Yay. Yön. Sina Akşin, C:5, İstanbul: Cem Yayınevi.

Bozkurt, Veysel (2001), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Bursa: Vipash Yayınları.

Bruck, PA (1989), "Strategies For Peace", **Strategies For News Research**, Journal Of Communication, 39(1).

Buğra, Ayşe (1997), **Devlet ve İşadamları**, Çev. Fikret Adaman, İstanbul: İletişim Yayınları.

Burns, Edward M. (1984), **Çağdaş Siyasal Düşünceler 1850-1950**, Çev. Alaaddin Şenel, Ankara: Birey ve Toplum.

Castles, Francis G. (1967), **Pressure Groups and Political Culture**, New York: Routledge and Kegan Paul Humanities Press.

Çağatay, Tahir (1968), **Günün Sosyolojisine Giriş**, Ankara: A.Ü.DTCF. Yayınları.

Çam, Esat (1984), "Türkiye'de Sanayileşmenin Siyasal Gelişme Üzerindeki Etkileri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C: 38, S: 3-4.

Çam, Esat (2000), **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul: Der Yayınları.

Çarıkçı, Emin (2001), **Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri**, Ankara: Tutibay Yayınları.

Çavdar, Tefvik (2000), **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995**, Ankara: İmge Kitabevi.

Çeçen, A.Aydın ve Doğruel, Suut, Fatma (1990), **Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Yapısal Kriz**, İstanbul: Egemen Yayınevi.

Çeyrek Asrın Ardından TÜSİAD, (1996), TÜSİAD.

Çiftçi, Oya (1983), "Kamu Bürokrasisi Üzerine", **AİD**, C:16, S: 4, Aralık.

Daver, Bülent (1993), **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Dilber, Mustafa (1981), **Türk Özel Kesim Endüstrisinde Yönetmel Davranış**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Dincer, Müjde Ker (1998), **Lobicilik**, İzmir: Alfa Basım-Yayım.

Dursun, Çiler (2001), **TV Haberlerinde İdeoloji**, Ankara: İmge Kitabevi.

Eralp, Atila (1990), "The Politics of Turkish Development Strategies", Ed. Andrew Finkel and Nukhet Sirman, **Turkish State, Turkish Society**, London: Routledge.

Ercan, Fuat (2002), "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi-I (Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi)", **Praksis**, S: 5, Kış.

Eroğlu, Cem (1995), "Sivil Toplum Örgütlerinin Demokratikleşme Sürecine Katkıları", **İnsan Hakları Merkezi Dergisi**, C:3, S: 4.

Eryılmaz, Bilal (2002), **Kamu Yönetimi**, İstanbul: Erkam Matbaası.

Esin, Pars (1974), **Türkiye'de İşveren Sendikacılığı**, Ankara: A.Ü.SBF. Yayınları.

Fang, Y (1994), "Riots And Demonstrations in The Chinese Press: A Case Study Of Language And Ideoloji", **Discourse And Society**, 5(4).

Fincancı, Yurdakul (1991), "Sivil Toplum-Asgari Devlet-Sivil Devlet", **Sivil Toplum**, Der. Y. Fincancı, İstanbul: TÜSES Vakfı.

Gamble, Andrew (1994), "Özgürlüğün Ekonomi Politikası" **Mürekkap**, Çev, Hakan Yetkiner, Yaz (1).

Gevgili, Ali (1987), **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Grant, Wyn (1989), **Pressure Groups, Politics and Democracy in Britain**, G. Britain: Simon and Schuster International Group.

Göze, Ayferi (1976), **Sosyal Devlet Sistemi**, İstanbul: İ.Ü.HF. Yayını.

Gülfidan, Şebnem (1993), **Big Business and The State in Turkey: The Case of TÜSİAD**, İstanbul: Boğaziçi University Press.

Hackett, R.A ve Zhao Y (1994), "Challenging A Master Narrative: Peace Protest And Opinion/Editorial Discourse in The US Press During The Gulf War", **Discourse and Society**, (54).

Hackett, R.A (1985), "Decline Of A Paradigm Bias And Objectivity in News Media Stadies", **Mass Communication Review Yearbook**, (5).

Hartley, J (1990), **Understanding News**, Routledge, London.

Hennessy, Bernard (1985), **Public Opinion**, California-USA: Brooks/Cole Publishing Company.

Heper, Metin (1974), **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Ankara: ODTÜ Yayını.

Heper, Metin (1991a), "Interest Group Politics in Pos-1980 Turkey: Lingering Monism", **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience**, Ed. Metin Heper, New York: Walter de Gruyter-Berlin.

Heper, Metin (1991b), "The State and Interest Groups with Special Reference to Turkey", **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience**, Ed. Metin Heper, New York: Walter de Gruyter-Berlin.

Hernes, Gudmund ve Selvik, Arne (1981), "Local Corporatism", **Organizing Interest in Western Europe-Pluralism, Corporatism and The Transformation of Politics**, Ed. Suzanne Berger, Vermont: Cambridge University Press.

İnal, Ayşe (1997a), "Haber Metinlerine Eleştirel Bir Bakış: Temel Sorunlar ve Örnek Çalışmalar", **İLEF Yıllık**, (1994-1995).

İnal, Ayşe (1997b), " Haber ve Haber Üretim Süreçleri: Yerel Medya İçin Alternatif Arayışları", **Bağımsız İletişim Ağı Yerel Medya Eğitim Projesi Seminer Notları**, A.Ü. İletişim Fakültesi, 11-12 Ekim 1997.

İnsel, Ahmet (2002), **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, İstanbul: Birikim Yayınları.

İrvan, Süleyman (1995), "Demokratik Sistemde Medyanın Rolü", **Birikim**, (68-69).

Jordan, Grant (1993), "The Pluralism of Pluralism; An Anti-Theory", **Pressure Groups**, Ed. Jeremy J. Richardson, New York: Oxford University Press.

Kalaycıoğlu, Ersin (1984), **Çağdaş Siyasal Bilim**, İstanbul: Beta Yayınları.

Kalaycıoğlu, Ersin (1991), "Commercial Groups: Love-Hate Relationship with the State", **Strong State and Economic Interest Groups The Post-1980 Turkish Experience**, Ed. Metin Heper, New York: Walter de Gruyter-Berlin.

Kalaycıoğlu, Ersin (1999), "Türk Bürokrasisinde Süreklilik ve Değişim: Kemalist Dönem ve Sonrası", **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, Ed. Jacop M. Landau, Çev. Meral Alakuş, İstanbul: Sarmal Yayınları.

Kapani, Münici (1992), **Politika Bilimine Giriş**, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Karluk, Rıdvan (2002), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul: Beta Yayınları.

Karpat, Kemal H. (1996), **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: AFA Yayıncılık.

Kavanagh, Denis (1990), **British Politics Continuities and Change**, New York: Oxford University Press.

Kazancı, Metin (2002), **Kamuda ve Özel Kesimde Halkla İlişkiler**, Ankara: Turhan Kitabevi.

Keane, John (1994), **Demokrasi ve Sivil Toplum**, Çev. Necmi Erdoğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kejanlıoğlu, Beybin (1995), "Kamusal Alan, Televizyon ve Siyaset Meydanı", **Birikim**, S: 68-69, Aralık-1994-Ocak 1995.

Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan (1996), **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Keser, İhsan (1993), **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Key, V(aldimer) O(rlando) Jr. (1991), **Politics, Parties and Pressure Groups**, New York.

Keyder, Çağlar (2003), **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kıraç, Can (1996), **Anılarımla Patronum Vehbi Koç**, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Kışlalı, A. Taner (1992), **Siyaset Bilimi**, Ankara: İmge Kitabevi.

Koçak, Cemil (1997), "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Yay. Yön. Sina Akşin, C: 4, İstanbul: Cem Yayınevi.

Koraltürk, Murat (1997), **Türkiye'de Sermaye Birikimi**, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.

Kubalı, Nail H. (1971), **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul: Kutulmuş Matbaası.

Lawson, Kay (1985), **Human Polity**, Boston: Houghton Mifflin Co.

Lewis, Bernard (1993), **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Lipset, S. Martin (1986), **Siyasal İnsan**, Çev. Mete Tunçay, Ankara: Teori Yayınları.

Mardin, Şerif (1992), "Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", **Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler 2**, Der. Mümtazer Türköne, T. Önder, İstanbul: İletişim Yayınları.

Meynaud, Jean (1975), **Politikada Baskı Grupları**, Çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık Yayınevi.

Milburn, Michael A. (1998), **Sosyal Psikolojik Açıdan Kamuoyu ve Siyaset**, Çev. Ali Dönmez-Veli Duyan, Ankara: İmge Kitabevi.

Mill, J. Stuart (1988), **Hürriyet**, Çev. M. Osman Dostel, İstanbul: MEGSB Yayını.

Miliband, Ralph (1992), **Capitalist Democracy in Britain**, Oxford: Oxford University Press.

Mills, Wright (1974), **İktidar Seçkinleri**, Çev. Ünsal Oskay, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Mouffe, Chantal (1979), **Gramsci and Marxist Theory**, London: Routledge and Kegan Paul.

Olson, Mancur (1993), "The Logic of Collective Action", **Pressure Groups**, Ed. Jeremy J. Richardson, New York: Oxford University Press.

Onaran, Oğuz (1977), "Yönetim-Politika İlişkileri ve Halkla İlişkiler Birimlerine Düşen Görevler", **A.Ü. SBF/Basın Yayın Yüksek Okulu Yıllık 1974-1976**.

Ortaylı, İlber (1979), **Türkiye İdare Tarihi**, Ankara: TODAİE Yayınları:180.

Öniş, Ziya (2001), "Ah Awkward Partnership: Turkey's Relations with the European Union in Comparative-Historical Perspective", **Journal of European Integration History**, Vol: 7, No: 1, <http://home.ku.edu.tr>.

Öz, Esat (1996), **Otoriterizm ve Siyaset**, Ankara: Yetkin Yayınları.

Özülker, Uluç (2000), "AB ve Türkiye", **İdea Politika**, S: 5, Kış.

Parla, Taha (1993), **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, Çev. Füsun Üstel-Sabir Yücesoy, İstanbul: İletişim Yayınları.

Pierson, Christopher (2000), **Modern Devlet**, Çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul: Çivi yazıları.

Pross, A. Paul (1986), **Group Politics and Public Policy**, Toronto: Oxford University Press.

Roberts, Geoffrey K. (1971), **Political Parties and Pressure Groups in Britain**, USA: St. Martin's Press.

Sabatier, Paul A. (1992), "Membership and Organization", **The Politics of Interest**, Ed. Mark P. Petracca, San Francisco: Westview Press.

Salisbury, Robert H. (1975), "Intererst Groups", **Handbook of Political Science**, Der. F.I. Greenstein ve N.W. Polsby, Vol: 4. Reading, Mass: Addison-Wesley

Schlozman, Kay L. Ve Tierney, John T. (1986), **Organized Interest and American Democracy**, New York: Harper and Row Publisher.

Smith, Martin J. (1993), **Pressure Power and Policy**, G. Britain: A Division of Simon and Schuster International Group.

Seyidoğlu, Halil (1996), **Uluslararası İktisat**, İstanbul: Güzem Yayınları.

Sezer, Duygu (1972), **Kamuoyu ve Dış Politika**, Ankara: A.Ü.SBF. Yayınları.

Şahım, Tarık (1994), **Siyasi Katılım ve Baskı Grupları**, Ankara: Makro Ltd. Şti. Eğitim Yayınları,

Şen, Ali (2003), "Türkiye'nin Ekonomik Entegrasyon Politikası", **1980-2003 Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları**, Derleyenler: T. Göksu, H.H.Çevik, A. Baharçipek, A. Şen, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Şenel, Alaaddin (1991), **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ankara: Verso.

Tanör, Bülent (1997), **Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri**, İstanbul: TÜSİAD Yayını.

Taşdelen, Musa (1997), **Siyaset Sosyolojisi**, İstanbul: Kocav Yayınları.

Tezel, Yahya Sezai. (1994), **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayını.

Tezel, Yahya Sezai (1999), **Kapılanma Kültürü ve Demokrasi**, Ankara: Liberte Yayınları.

Thomas, Clive S. (1993), **First World Interest Groups**, London-USA: Greenwood Press.

Timur, Taner (1994), **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul: İletişim Yayınları, Cep Üniversitesi.

Tocqueville, Alexis de (1962), **Amerikada Demokrasi**, Çev. Taner Timur, İstanbul: Siyasi İlimler Derneği.

Tokgöz, Erdinç (1992), "İktisadi Gelişme Tarihi (1923-1980)", **Türkiye Ekonomisi "Sektörel Gelişmeler"**, Der. Çelik Aruba-C. Alpar, İstanbul: Türkiye Ekonomi Kurumu.

Toprak, Zafer (1997), "İktisat Tarihi", **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908**, Yay.Yön.:Sina Akşin C: 3, İstanbul: Cem Yayınevi.

Töre, Nahit (2001), "Türkiye-AB İlişkileri", Der. A. Şahinöz, **Türkiye Ekonomisi-Sektörel Analiz**, Ankara: İmaj Yayınları.

Truman, David B. (1951), **The Governmental Process**, New York: Alfred A. Knopf Publisher.

Tunçay, Mete (1998), "Sivil Toplum Kuruluşları ile İlgili Kavramlar", **Tanzimattan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları**, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Turan, İlter (1986), **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, İstanbul: Der Yayınları.

Turgut, Mehmet (1991), **TÜSİAD Raporları Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Tünay, Muharrem (2002), "Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi", **Praksis**, S: 5, Kış.

Türk, Hikmet Sami (1999), **Türkiye'de ve Dünya'da İnsan Hakları**, Ankara: İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Yayını.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu (2002), Ankara: Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayını.

TÜSİAD Tanıtım Broşürü (2002), TÜSİAD.

Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2001), Ankara: DPT Yayını.

Vorhoff, Karin (2001), "Türkiye'de İşadamları Dernekleri: İşlevsel Dayanışma, Kültürel Farklılık ve Devlet Arasında", **Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Wilson, Graham K. (1990), **Interest Groups**, Massachusetts-USA: Basil Blackwell Ltd. Cambridge.

Yalman, Galip L. (2002), "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı? Hegemonya Stratejisi mi?", **Praksis**, S: 5, Kış.

Yaşar, Selçuk (1996), **Hayatım**, İzmir: Tükelmalt.

Yayman, Mestan (2001), **İktisadi Meslek Kuruluşları ve Ülke Yönetimine Katılma**, Ankara: Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayını.

Yerasimos, Stefanos (2001), "Sivil Toplum, Avrupa ve Türkiye", **Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yücekök, Ahmet N. (1998), "19.yüzyıl Osmanlı Toplumundan Günümüz Türkiye'sine Sivil Toplum Kuruluşları ve Siyaset Sosyolojisi İlişkileri", **Tanzimattan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları**, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Zabcı, Filiz Çulha (2000a), "Devlet Dışı Örgütler: Tanımlayıcı Bir Çerçeve", **Kültür ve İletişim**, S: 3(2), Yaz.

Zabcı, Filiz Çulha (2000b), "Küreselleşmenin Demokrasi Makyajı", **Mülkiye**, C: XXIV, S: 220, Ocak-Şubat.

Zeigler, Harmon (1988), **Pluralism, Corporatism and Confucianism**, Philadelphia: Temple University Press.

Zürcher, Eric Jan (2000), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları.

9 Mayıs Gençlik ve Avrupa Günü Özel Sayısı, TÜSİAD.

GAZETELER

Evrensel, 1 Ocak - 31 Aralık 2002

Hürriyet, 1 Ocak - 31 Aralık 2002

Milliyet, 23 Ağustos 1971.

Radikal, 1 Ocak - 31 Aralık 2002

Zaman, 1 Ocak - 31 Aralık 2002

Vakit, 1 Ocak - 31 Aralık 2002

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

www.abgs.gov.tr.

www.euturkey.org.tr.

www.ikv.org.tr.

www.mfa.gov.tr.

www.ntvmsnbc.com.

www.abhaber.com.

www.tusiad.org.

ÖZET

Bir Baskı Grubu Olarak TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecindeki Rolü ve Bunun Yazılı Basında Sunumu başlıklı bu çalışmada, günümüz modern toplumlarında devletle vatandaş arasında bir nevi aracı kuruluşlar rolünü de üstlenmiş bulunan baskı gruplarının, söz konusu toplumlarda ne gibi işlevleri üstlendikleri TÜSİAD üzerinden incelenmiştir. Öyle ki inceleme, TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği sürecine etkisi ve bu bağlamda hükümet ve politikalarına yönelik baskı faaliyetlerinin yazılı basın üzerinden analiziyle gerçekleştirilmiştir. Buna göre, TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği sürecinde hükümet politikalarına bir baskı grubu olarak nasıl etkide bulunduğunu yazılı basın üzerinden inceleyen bu araştırma, niteliksel bir özellik taşıyan betimleyici bir araştırmadır. Dolayısıyla TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğine yönelik sergilediği tutum ve davranışların (faaliyetlerin) yazılı basın üzerinden yansımalarını "içerik analizi" yöntemiyle inceleyen bu çalışmada, bu yöntem eşliğinde aynı zamanda farklı ideolojileri temsil eden gazetelerin TÜSİAD'a ve Avrupa Birliği'ne karşı sergiledikleri tutumları da haberlerin içeriğinden geçerek ortaya konmuştur.

Yapılan inceleme sonucunda, TÜSİAD'ın ele alınan dönem içerisinde (2002) gerçekleştirdiği faaliyetlerle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği sürecinde hükümet ve politikalarına, bu bağlamda siyasetler üzerinde de etkide bulunduğu görülmüştür. Araştırmamıza örnek teşkil eden *Hürriyet*, *Radikal*, *Zaman*, *Evrensel* ve *Vakit* gazetelerinin ise, söz konusu dönem içerisinde TÜSİAD'ın Avrupa Birliği üyeliğine yönelik çalışmalarını yakından takip ettiği ve bunları kendi politikaları doğrultusunda sunduğu görülmüştür. Buna göre, *Hürriyet* ve *Radikal* TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği yolunda izlediği politikaları ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini açıkça desteklerken; *Zaman* TÜSİAD'ın söz konusu politikalarına ve Avrupa Birliği üyeliğine daha çok nötr bir tavır sergilemiştir. Ancak, AKP iktidarıyla birlikte *Zaman*'ın bu tavrında olumlu yönde bir değişiklik gözlenmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine ve bu bağlamda TÜSİAD'ın

alışmalarına tamamiyle olumsuz ve eleştirel yönde yaklaşan *Vakit* gibi *Evrensel* de, Avrupa Birliği'ne ve TÜSİAD'a karşı olumsuz ve eleştirel bir tavır sergilemiştir. Ancak, TÜSİAD'a karşı Vakit kadar tutarlı bir davranış sergileyemeyen *Evrensel*'de TÜSİAD'ın kimi faaliyetleri kendi politikalarına destek niteliği taşıdığında olumlu karşılanmıştır. Bu durum ise, *Evrensel*'in bazı zamanlarda "güçlü olanın nüfusundan yararlanma" eğiliminde olduğunu göstermiştir.

Kısacası baskı gruplarının günümüz toplumlarında ne gibi faaliyetleri üstlendiklerini ve hükümet karşısında baskı gruplarının rolünü ve etkisini TÜSİAD'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam yeliği sürecinde sergilediği davranışlar üzerinden inceleyen bu çalışmada, TÜSİAD'ın Türkiye'de en etkili baskı gruplarından biri olduğu ve hükümet karşısında baskı grubu olma rolünü çok rahat bir şekilde ortaya koyduğu grlmştir.

ABSTRACT

On today's modern societies, some pressuring groups have the role of some sort of intermediary establishments between the state and the citizens. On this study called, "As a pressuring group, TİSİAD's role on the process of Turkey's fully membership to the European UNION (EU) and the way it is presented on the written media", what kind of functions do these pressuring groups undertake was researched by taking TÜSİAD as an example of these pressuring groups. In the research TÜSİAD's influence on the process of Turkey's membership to the EU was analyzed in the context of its activities, which appeared on the written media, in order to apply pressure to the government and its politics. Therefore, this research, which used newspaper articles to study how TÜSİAD applies pressure to the government on the issue of Turkey's membership to the EU appears to be a qualitative and a descriptive research. Research used the method of "content analyze" in order to study how TÜSİAD's attitudes and activities about Turkey's fully membership to the EU were reflected to the Turkish Press. Additionally, the contents of the articles in different newspapers were passed through by using the same "content analyze" method in order to reveal how newspapers with different ideologies approach TÜSİAD and EU.

At the end of the research, it was seen that TÜSİAD, with activities it carried out throughout the taken period (2002), had influence over politicians, government and government politics throughout the process of Turkey's full membership to the EU. *Hürriyet*, *Radikal*, *Zaman*, *Evrensel* and *Vakit* newspapers were taken as sample newspapers in the research. From the research it was seen that these newspapers followed closely the TÜSİAD's activities that supported Turkey's membership to the EU and represented these activities in a way that they used them on behalf of their own interest and ideology. Accordingly, while *Hürriyet* and *Radikal*, frankly, backed up TÜSİAD's politics about Turkey's being a EU member, and while they, themselves, supported Turkey's membership to the EU; *Zaman* took TÜSİAD's politics and Turkey's membership to the EU mostly as indifferent. However, it was observed that *Zaman*'s indifferent attitude changed positively in support of Turkey's membership to EU after AKP formed the government. Both *Vakit* and *Evrensel*

approach negative and critical towards Turkey's membership to the EU and TÜSİAD's activities on behalf of EU. On the other hand, Evrensel is not as consistently negative against TÜSİAD as *Vakit* is. Whenever some activities of TÜSİAD seemed supportive to *Evrensel's* ideology, Evrensel reacted to those activities positively. This attitude of Evrensel shows that it sometimes has tendency to “make good use of the authority of the authority of the authority of the powerful one”

Shortly, this paper researched what kind of activities pressuring groups apply in today's societies; it researched the pressuring groups' role and influence against the government, by analyzing TÜSİAD's behaviors throughout the process of Turkey's fully membership to the EU. It was seen that TÜSİAD is one of the most influential groups in Turkey and it, very comfortably, utilizes its role successfully, as a pressuring group, against the government.

EK : Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Süreci

1.1. Tarihsel Gelişim

1.1.1. Ankara/Ortaklık Anlaşması (12 Eylül 1963)

1.1.2. Ankara Anlaşmasının Uygulanması

1.1.2.1. Hazırlık Dönemi

1.1.2.2. Geçiş Dönemi, Katma Protokol ve Mali Protokoller

1.1.2.3. Son Dönem

1.1.3. Türkiye-AB Ortaklığının Kurumları

1.1.3.1. Ortaklık Konseyi

1.1.3.2. Ortaklık Komitesi

1.1.3.3. Karma Parlamento Komisyonu

1.1.3.4. Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi (GBOK)

1.1.3.5. Gümrük İşbirliği Komitesi (GİK)

1.2. Demokrasiye Yeniden Geçiş ve AB'ye Tam Üyelik Başvurusu

1.3. Türkiye - AB İlişkilerinin Hukuki çerçevesi ve Gelişimi

1.4. Türkiye'nin Tam Üyelik Adaylığının Teyidi: Helsinki Zirvesi ve Sonrası Türkiye-AB İlişkileri

1.5. Son Gelişmeler

1.1. Tarihsel Gelişim

Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin tarihi seyrini incelemekten önce, genel hatlarıyla Avrupa Birliği'nin oluşum sürecine değinmek, çalışmanın ilerleyen bölümleri için daha faydalı olacaktır. Buna göre Avrupa Birliği, aslında düşünsel kökeni 19.yüzyıla hatta daha da eski tarihlere kadar giden bir bütünleşme modelidir. Salt ekonomik açıdan değerlendirildiğinde ise, mal ve hizmet ticareti ile sermaye hareketlerinin tamamen serbestleşmesi olarak tanımlanabilecek bir bütünleşmedir. Ancak, 20. yüzyılın ilk yarısında otuz yıl gibi kısa sayılabilecek bir tarih dilimine

sıgır iki dünya savaşı ve savaş arasındaki dönemde patlak veren ekonomik kriz, bu yapıyı tamamen ortadan kaldırmıştır. Özellikle dünya ticaret hacminin, 1930'lu yıllarda çok büyük bir oranda azalmasıyla artan işsizlik ve yoksulluk, bir çok ülkede özgürlükçü yapıları sarsmış, hatta bazılarında dünya barışını tehdit eden otoriter, ırkçı ve sömürgeci rejimlerin kurulmasına yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa, çok sayıda insanını yitirmiş, ekonomisi tamamen çökmüş ve yepyeni bir bölünmüşlüğün içine düşmüştü. İdeolojik nitelikli bu bölünmüşlük, her şeyden önce Avrupa'da hiç vakit kaybetmeden barış ve güvenliğin sağlanmasını ve güvence altına alınmasını gündeme getirmişti. Dolayısıyla savaştan yeni çıkan Avrupa ülkeleri, içinde bulundukları durumda kendi güvenlik ve istikrarlarını sağlayabilmek için kaçınılmaz olarak etki alanında bulundukları süper güçlerin, ABD veya SSCB'nin, güdümüne girmişlerdi. Böylece Batı Avrupa NATO'ya, Doğu Avrupa da Varşova Paketi'na üye olmak suretiyle, güvenlik ve istikrarlarını bir yerde iki blok arasında kurulan bir tür dehşet dengesine bağlamışlardı (Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000:1).

Savunma alanında sağlanan bu denge, aynı zamanda iki bloğun farklı ideoloji ve yaşam felsefelerinin de karşı karşıya geldiği psikolojik bir savaşa zemin oluşturmuştur. Sonuçta bu soğuk savaş, her iki blokta oluşturulan ideolojik veya siyasi ve ekonomik örgütlenmelerle sürdürülmüş ancak; İkinci Dünya Savaşı ertesinde Batı'nın savaş sonrası dünya düzeni konusunda çok daha hazırlıklı olduğu ve özellikle de ekonomik alanda daha savaş devam ederken bazı somut adımlar attığı görülmektedir. Nitekim 1944 yılında imzalanan Bretton Woods anlaşmasıyla kurulan yeni dünya ekonomik düzeninin temel unsurları da, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu olmuştur. Bu iki örgüte daha sonra Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) da eklenmiştir. Eşgüdüm içinde hareket etmeleri öngörülmüş bulunan bu kuruluşların temel misyonu; istikrarlı bir kalkınmayı sağlamak suretiyle dünya ekonomisinde 1929 krizinin bir benzerinin yinelenmesini engellemek, başka bir deyişle liberal ekonominin temellerini sağlamlaştırmaktır (Türkiye-AB ilişkileri...,2000:1). Bu sistem, doğal olarak blok anlayışıyla oluşturulmamış ancak, Avrupa'da meydana gelen ideolojik bölünme nedeniyle küreselleşememiş ve Batının hegemonyası altında işlemek durumunda kalmıştır

Bütün bu gelişmeler ve İkinci Dünya Savaşı sonrası içinde bulundukları durum, Batı Avrupa ülkelerini dünya çapındaki bu örgütlenmenin çok daha ilerisindeki bir işbirliğine zorlamış ve bu bağlamda sadece ekonomi değil, politika ve savunma alanlarını da içerecek bir birleşmenin gereğini ortaya koymuştu. Çünkü, ekonomik birleşme eninde sonunda siyasal koşullardan etkilenmekte ve patlak veren savaşlarla ortadan kalkmaktadır. Bu bakımdan bu kez birleşmenin bütün boyutlarıyla birlikte ele alınması ve başta Fransa ile Almanya arasında olmak üzere Avrupa'daki ulusal düşmanlıklara son verilmesi gerekmektedir. Nitekim Fransa, İkinci Dünya Savaşı ertesinde ortaya çıkan bu koşullarda, Fransız-Alman dostluğu yönünde ilk adımı atmış ve Batı Almanya'yı, savaş sanayinin temel taşı oluşturan kömür ve çelik sektörlerinin bütünleştirilmesi amacıyla kurulması öngörülen uluslar üstü kuruma katılmaya davet etmiştir. Sonuçta 1951 tarihli Paris Sözleşmesi, Almanya'nın da katılımıyla söz konusu kurumu, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) adı altında kurmuştur. AKÇT'nin amacı, başta Fransa ve Almanya olmak üzere, altı üye ülkenin kömür ve çelik kaynaklarını, ulusal ticaret sınırlarından arınmış, ortak bir pazar içinde bir araya getirmek ve bu yolla Avrupa'nın ekonomik birliğini sağlayacak pilot bir proje ortaya koymaktı. AKÇT'nin en büyük özelliği ise, oluşturmuş olduğu uluslar üstü yönetimdir. Buna göre, bir Yüksek Kurul, Bakanlar Konseyi, Parlamenter Asamble ve Adalet Divanı'ndan meydana gelen bu uluslar üstü yönetimin temel unsuru, üyelerinin kendi egemenlik haklarını gönüllü olarak kısıtlayarak, bir bölümünü bu örgüte devretmiş olmalarıdır (Türkiye-AB ilişk..., 2000:2).

Bu uluslar üstü örgütlenme, aslında Avrupa bütünleşme hareketinin temelinde yatan yepyeni bir felsefenin de ürünüdür. Ulusal düşmanlıkları aşan, üyelerinin farklı çıkarlarını ortak hedefler çerçevesinde birleştiren bu felsefe, doğal olarak ortak ilke ve değerlerle anlam kazanacaktır. Bu ilke ve değerler ise, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklerdir. Bunları benimsemiş insanlardan oluşan toplumlar, bu toplumların demokratik kurallarla seçecekleri yönetimler, kuşkusuz Avrupa'da birlik ve beraberliğin güvencesini oluşturacaktır. İşte bu nedenledir ki bu ilke ve değerlerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla Avrupa Konseyi kurulmuştur.

Buna göre, 1957 yılında imzalanan ve 1 Ocak 1958 yılında yürürlüğe giren Roma Antlaşmasıyla AKÇT üyelerince kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), başlangıcından itibaren AKÇT'nin kademeli bütünleşme modelini ve uluslar üstü yapısını benimsemiştir. Roma Antlaşması, üyeleri arasında bir ortak pazar oluşturulmasını hedeflemiş olmakla birlikte, nihai hedef savunma boyutunu da içeren siyasal bir birlik kurulmasıdır. Nitekim bu nihai hedef, antlaşmanın giriş bölümünde yer alan "Avrupa halkları arasında gittikçe daha yakın bir birlik" oluşturulması amacıyla saklıdır (Türkiye-AB ilişkileri...,2000:3). Ancak, o dönemin koşulları bölünmüş bir Avrupa'da siyasi bir birlik oluşturulmasına elverişli olmadığı gibi, böyle bir perspektife olabirlik de tanınmamaktaydı.

Aslında AET, Batı Avrupa'nın Sovyet ideolojisine karşı oluşturmuş olduğu kuruluşlardan biridir. Bu bakımdan, öncelikli olarak Batı Avrupa ve onunla birlikte hareket eden ülkelerin de ilgisini çekmiştir. Bu ülkeler, AET'nin uluslar üstü modelinden ziyade, Sovyet karşıtı siyasi niteliği üzerinde durmuş ve kendilerini bir yerde bu kuruluşun doğal üyeleri olarak görmüşlerdir. Nitekim Türkiye açısından da durum böyledir. Kısacası, yukarıda da bahsedildiği gibi, Avrupalı devletler kıtada yeni savaşların yaşanmasını önlemek için, ekonomik ve siyasal konularda işbirliği yapmaları gerektiğini anlamışlar ve bu yönde daha somut adımlar atarak derin bir bütünleşme modeliyle AB'yi oluşturmuşlardır. Önceki bütünleşme hareketlerini dış politika gündeminin en üst sıralarına yerleştiren Türkiye ise, bu yeni oluşuma karşı ilkin ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemiş ancak; Yunanistan'ın AET'ye ortaklık başvurusu ile bir anda dış politikadaki tüm ağırlığını bu yöne kaydırmıştır.

Aslında Türkiye'nin Avrupa ile olan ilişkilerinin hem oldukça eski bir geçmişi hem de çok yönlülüğü bulunmaktadır. Seyidoğlu'nun da belirttiği gibi (1996: 261), her şeyden önce Türkler, Anadolu'ya ayak bastıkları 11.yüzyıldan bu yana *coğrafi* olarak; 16.yüzyıldaki ticaret yollarının çeşitlilik kazanmasıyla beraber *ekonomik* olarak ve 1856'daki Avrupa Concert'ine Osmanlı'nın dahil edilmesinden beri de *diplomatik* olarak Avrupa'nın bir parçası olmuşlardır. Tanzimat'tan itibaren "batılılaşıma", Cumhuriyetten sonra ise "çağdaşılaşma" projesinin bir devamı olarak

Türkiye, Batı ile olan ilişkilerini özellikle II. Dünya savaşıdan sonra katıldığı Birleşmiş Milletler, NATO, OEEC (daha sonra OECD) ve Avrupa Konseyi gibi batılı uluslararası siyasi ve ekonomik örgüt ve kuruluşlara katılarak pekiştirmiştir. Dolayısıyla altı Avrupa ülkesi (Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg) arasında Roma Anlaşmasıyla kurulup, 1 Ocak 1958'de yürürlüğe giren AET de (Avrupa Ekonomik Topluluğu), Türkiye'nin kayıtsız kalamayacağı bir oluşumdur. Zira bu ekonomik entegrasyonun kurucu ülkeleri aynı zamanda Türkiye'nin sıkı ekonomik ve siyasi ilişki içinde olduğu ülkelerdir.

Diğer yandan AET'nin kurulduğu 1950'li yıllar, aynı zamanda Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçtiği ve kendi girişimci sınıfını yaratmaya çalıştığı yıllardır. Bu yıllarda iktidarda ise, yeni sosyal güçlerin desteğini almış olan Demokrat Parti (DP) vardı. Nitekim liberalizmi en azından teorik bazda temel prensip olarak kabul ettiğini açıklayan DP'nin, 1959'da Yunanistan'ın Topluluğa üyelik başvurusunun hemen arkasından, çok aceleyle gelmiş bir şekilde üyelik başvurusunda bulunduğunu ifade eden Bozkurt (2001: 260-61); bu dönemde AET'nin ne olup olmadığının çok fazla düşünülmendiğini ve diğer taraftan, girişimci sınıfın da bu dönemde son derece cılız ve gelişmelerden habersiz olduğunu söylemektedir. Bu nedenle Bozkurt, toplumda bir demokrasi geleneği olmadığı için ve bunun doğal sonucu olarak da hükümetlerin bürokrasi dışında siyasal gücü paylaşacağı demokrasinin gereği olan örgütlü sosyal güçlerin eksikliği; Topluluğa tam üyelik başvurusunun bütünüyle hükümetin inisiyatifi ile yapılmasına yol açtığını kaydetmektedir (2001: 260-61). Neticede 1950'li yıllarda Türkiye ile Yunanistan'ın aynı ürünleri ihraç ediyor olmaları ve Türkiye'nin ihracatının yüzde 40.5 gibi önemli bir kısmını Ortak Pazar'a ihraç ediyor olması; çok doğal olarak Hükümetin, Yunanistan'ın üyelik başvurusundan rahatsız olmasına yol açmıştır.

Dolayısıyla hükümet, tabandan gelen herhangi bir baskı duymaksızın, Roma anlaşmasının yürürlüğe girişinden 17 ay sonra (15 Temmuz 1959'daki Yunanistan'ın resmi müracaatını izleyerek) 31 Temmuz 1959'da bir ortaklık anlaşması imzalamak için AET'ye başvurmuştur. 11 Eylül 1959 tarihinde yapılan AET Bakanlar Konseyi toplantısı, Türkiye'nin talebini olumlu karşılamış ve AET Komisyonu'nu Türkiye ile

ortaklık şartlarını belirlemek üzere görüşmeler yapmakla görevlendirmiştir. Türkiye'nin, görüşmelerin ilk döneminde ortaklık ilişkisinin 12-24 yıllık bir zaman zarfında AET ile Gümrük Birliği'nin kurulmasını, AET organlarında temsil edilmesini ve nihai amacın tam üyelik olduğunu Topluluğa bildirdiğini ifade eden Karluk (2002: 467-468); Topluluğun ise, tam üyelikten önce organlara katılmanın mümkün olmadığını ve Gümrük Birliği için öngörülen süre olan 24 yılın kısaltılmasını istediğini söylemektedir. Neticede 27 Mayıs ihtilali ve sonuç olarak dönemin Başbakan, Dışişleri ve Maliye Bakanlarının idam kararlarının infazları, özellikle Fransa Cumhurbaşkanı General de Gaulle'nin, ilişkilerin dondurulması konusundaki ısrarlı talepleri üzerine görüşmeler bir süre kesintiye uğramıştır.

Bu gelişmelerin ardından yaşanan yoğun iç siyasi sorunlar ve sürekli değişen gündem nedeniyle Türkiye, AB'ye yapılan başvuru ve oluşturulacak ortaklık ilişkisinin ne şekilde olması gerektiği konularında kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilememiş; sadece Yunanistan modeli örnek alınarak, nihai hedefi tam üyelik olan, Gümrük Birliği oluşturmayı hedefleyen bir ortaklık anlaşması imzalanması amaçlanmıştır. Ortaklık başvurusundan itibaren Yunanistan ve Türkiye ile olan ilişkilerinde denge politikası izleyen AB, Anlaşmanın imzalanması aşamasında da aynı hassasiyeti göstererek Ankara Anlaşması'nı Yunanistan için hazırlanan Atina Anlaşması'na göre hazırlamıştır. Böylece, Türkiye ile AET arasında Gümrük Birliği'ne dayanan bir Ortaklık/Ankara Anlaşması 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmıştır (Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye, 2002: 100).

1.1.1. Ankara/Ortaklık Anlaşması (12 Eylül 1963)

Türkiye ile AB (o zamanki adıyla AET) arasındaki "Ortaklık İlişkisi", yukarıda da bahsedildiği gibi, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran Roma Anlaşması'nın 238. maddesine dayanılarak Türkiye'nin 31 Temmuz 1959'daki müracaatı üzerine, dört yıl süren görüşmelerden sonra 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanarak 1 Aralık 1964 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile kurulmuştur. Anlaşmanın 2. maddesinde ortaya konan genel ilkeye göre, Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki ortaklık ilişkisinin amacı; Türk ekonomisinin hızlı bir

şekilde kalkındırılması ve Türk halkının istihdam seviyesinin ve yaşam standartlarının yükseltilmesi hususlarını göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri güçlendirmeyi teşvik etmektir. Bunun için de Gümrük Birliği'nin **tedrid** olarak kurulması sağlanacaktır. Bu genel ilke aslında hem ekonomik, hem de siyasal amaç taşımaktadır. Nitekim ekonomik amaç, Türk halkı ile AET içindeki halklar arasında daha yakın ilişkiler kurmak ve Türk ekonomisi ile Topluluk üyesi devlet ekonomileri arasındaki farkın kapatılmasıdır. Bu nedenle de Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunma zorunluluğu kabul edilmiştir. Siyasal amaç ise, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran Roma Anlaşması'nın temelindeki ülküyü diğer üye devletlerle birlikte izlemek, barış ve özgürlüğü korumak ve korumada kararlılık göstermek iradesinin sağlanmasıdır (Türkiye-AB ilişki...,2000:3-4). Kısacası, Türk halkının yaşam seviyesinin yükseltilmesi çabasına destek vermek suretiyle nihai hedef Topluluğa tam üye olmayı kolaylaştırmaktır.

Ankara Anlaşması'nın, Türkiye'yi AET'ye "ortak üye" yaparak, taraflar arasında Gümrük Birliği'ni aşamalı bir biçimde gerçekleştirmeyi ve sonrasında Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliğini hedeflediğini söyleyen Seyidoğlu (1996: 261-262); Türkiye'nin o zamanki ismi ile AET'ye katılma kararını almasında etkili olan faktörleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- Sağlanacak ticari kolaylıklarla ihracatı arttırmak,
- Elde edilecek mali yardımlarla sanayileşmeyi hızlandırmak,
- İhracatta Türkiye'nin rakibi olan Yunanistan'ın daha önce tam üye olması durumunda, Batı Avrupa piyasasının kaybedilmek istenmemesi,
- NATO içinde yer alan, Batı kültür ve uygarlığını benimseyen bir ülke olarak, ileride kurulacak bir Avrupa Birleşik Devletleri'nin dışında kalınmak istenmemesi.

Diğer yandan bu süreçte, yegane sebep olmamakla beraber Yunanistan faktörü, siyasi açıdan da önemli olmuştur. Çünkü Türkiye, kendisinden daha önce (9 Temmuz 1961'de) AET ile Ortaklık Anlaşması imzalayan Yunanistan'ın elde ettiği bu konumundan yararlanarak, özellikle kritik bir döneme girmeye başlayan Kıbrıs konusunu bir dış politika avantajına çevirmesine izin vermek istememiştir.

Ankara Anlaşması'nın en önemli hükümlerinden biri olan 28. madde, Türkiye'nin Topluluğa tam üye olmasıyla ilgili düzenlemeyi içermektedir. Türkiye'nin adaylığının teyit edildiği 1999 Helsinki Zirvesi'ne kadar sıkça gündeme getirilen bu madde'de, "Anlaşmanın işleyişi, Topluluğu kuran Anlaşma'dan doğan yükümlülüklerin tümünün Türkiye tarafından üstlenebileceğini gösterdiğinde, akit taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılması olanağını inceler" ifadesi yer almıştır (AB Gen. Sür...,2002: 101). Bu ifadede, Türkiye'nin tam üyeliğine yönelik kesin veya bağlayıcı bir hüküm bulunmamasına rağmen; tarafların bu doğrultudaki sorumluluklarını yerine getirmeleri bir yükümlülük olarak belirtilmiştir. Diğer yandan, tarafların bu amaca ulaşma yönündeki çabaları desteklemeleri ve mevcut koşulları oluşturmaları da talep edilmiştir.

Kısacası Ankara Anlaşması, Türkiye'nin Topluluğa tam üye sıfatıyla katılabilmesi yolunu açık tutmakta, yürürlük süresine ilişkin bir hüküm de taşımamaktadır. Başka bir deyişle, anlaşmada fesih hükmü bulunmamaktadır. Dolayısıyla anlaşmanın temel özellikleri; genel hükümleri içeren çerçeve bir anlaşma niteliğini taşıması, kapsamının ek protokoller ve Ortaklık Konseyi Kararları ile geliştirilmesi, Anlaşmanın kurduğu ortaklık kurumlarının ikili ve eşitliğe dayalı olması, kararların oy birliği ile alınması, Anlaşmanın evrimsel yani aşamalı bir yapıya sahip bulunması ve bir aşamadan diğer aşamaya geçişin otomatik olmamasıdır.

1.1.2. Ankara Anlaşmasının Uygulanması

Ankara Anlaşması gereğince Türkiye'ye tam üyeliğe giden yolda *hazırlık*, *geçiş* ve *son* dönem olmak üzere üç ayrı aşama öngörülmüştür. Aşağıda bu aşamaların temel özellikleri kısaca ele alınacaktır.

1.1.2.1. Hazırlık Dönemi

1 Aralık 1964'te başlayan Hazırlık Dönemi'nin kapsamı; Ankara Anlaşması'nın 3. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, Türkiye'nin geçiş dönemi ve son dönem boyunca yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için, Topluluğun da yardımıyla, ekonomisini güçlendirmesi planlanmıştır. Diğer bir deyişle Hazırlık dönemi aşaması, Türk ekonomisini güçlendirmek amacına yönelikti ve Türkiye açısından bir yükümlülük söz konusu değildi (Seyidoğlu, 1996: 262-263). Bu çerçevede AET'nin tek yanlı bazı tarife tavizleri vermesi ve mali yardımlarda bulunması öngörülüyordu.

İlke olarak 5 yıllık bir sürede tamamlanması öngörülmüş olan Hazırlık Dönemi'nin, Türkiye'nin isteği doğrultusunda gerektiğinde 10 yıla kadar uzatılabilmesi imkanı sağlanmıştır. Bu süre içinde AB tarafı, Türkiye'ye karşı iki temel yükümlülük üstlenmiştir. Bunların ilki 4 geleneksel tarım ürününde (fındık, tütün, kuru üzüm ve kuru incir) belli kotalar içinde kalmak kaydıyla tarife indirimi uygulamak; ikincisi ise, mali alanda 5 yıllık bir dönem için I. Mali Protokol çerçevesinde 175 milyon ECU'luk kredi açmak olmuştur. Topluluk, üzerine düşen yükümlülükleri uygulamaya koymuş; buna karşılık Türkiye, Hazırlık Dönemi'nde, yukarıda da bahsedildiği gibi, maddi bir yükümlülük üstlenmemiştir. Yine de Türkiye'nin üstlendiği tek yükümlülük, AB tarafından sağlanan mali yardımlarla ekonomisini güçlendirmek ve gümrük indirimlerinin yürürlüğe konulmasını amaçlayan "Geçiş Dönemi"nin gereklerini yerine getirecek bir yapıya kavuşmak olmuştur (AB Gen. Sür..., 2002: 102).

Sonuç itibarıyla Hazırlık Dönemi'nde AB'nin sağladığı tek taraflı avantajlara rağmen Türkiye, ihracatta beklenen artışı gerçekleştirememiştir. Üstelik bu süre içerisinde ithalat artışının ihracattan daha fazla olduğu görülmüştür.

1.1.2.2. Geçiş Dönemi, Katma Protokol ve Mali Protokoller

Geçiş Dönemi, 1 Ocak 1973 tarihinde Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi ile beraber resmen başlamıştır. Bu dönemde Türkiye, Gümrük Birliği'nin oluşturulması amacıyla çeşitli yükümlülükler üstlenmiştir. Nitekim bu amaç çerçevesinde; Katma Protokol'de malların serbest dolaşımı, Türkiye'nin Ortak Tarım Politikasına uyumu, kişilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımı, ulaştırma ve ekonomi politikaları gibi konuların mevzuata uyumlaştırılması öngörülmüştür (AB Gen. Sür..., 2002: 103-104).

Gerektiğinde on yıla kadar uzatılabileceği kabul edilen Hazırlık dönemi, yaklaşık olarak 5 yıl sürmüştür. Nitekim Türkiye bu dönemin uzatılması yerine; süre dolduğunda ikinci aşama olan Geçiş Dönemi'ne geçmek için görüşmelere başlamıştır. Böylece 6 Şubat 1969 tarihinde başlayan bu görüşmeler, Geçiş Dönemi'ni düzenleyen Katma Protokol'ün 23 Kasım 1970'de imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Katma Protokol'ün taraflarca onay işlemlerinin gecikeceği anlaşıldığından, Protokol'ün sadece ticari hükümlerini önceden yürürlüğe koyan Geçici Antlaşma, 21 Temmuz 1971'de imzalanmış ve 1 Eylül 1971'de de yürürlüğe girmiştir (Türkiye-AB ilişkileri...,2000:7). Böylece Geçiş Dönemi fiilen başlamıştır.

Katma Protokol, Geçiş Döneminin uygulanmasına ilişkin şartları, usulleri, sıra ve süreleri belirleyen bir protokoldür. Nitekim Katma Protokol, yasal dayanağını Ankara Anlaşması'nın 8. maddesi ile Geçici Protokol'ün 1. maddesinden almaktadır. Buna göre, Ankara Anlaşması'nın 8. maddesinde "...Ortaklık Konseyi geçiş döneminin başlamasından önce ve Geçici Protokol'ün 1 inci maddesinde öngörülen usule göre Topluluğu kuran Antlaşmaların kapsadığı ve göz önünde bulundurulması gereken alanlarla özellikle bu başlık altında söz konusu edilen alanlara ilişkin hükümlerin uygulama koşullarını, usullerini, sıra ve takvimlerini ve uygun görülecek her türlü koruyucu hükümleri saptar" denilmektedir (Türkiye-AB ilişkileri...,2000:7).

Katma Protokol'ün, Gümrük Birliği dışında Geçiş Dönemi'nde yerine getirilmesini öngördüğü diğer önemli konuları da belirten Töre'ye göre bunlardan ilki; Katma Protokol'ün 36.maddesi gereği olarak Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe

girmesini takip eden 12-22 yıl içinde, yani 1976-1986 döneminde, Türkiye ile Topluluk arasında serbest işçi dolaşımının gerçekleşmesidir. İkincisi, Türkiye'nin kendi tarım politikasını topluluğun ortak tarım politikasına uydurulması için uygun göreceği düzenlemeleri yapması; üçüncüsü ise, katma protokol uyarınca geçiş döneminde Türkiye'nin ekonomi politikası ve yasal mevzuatını, topluluğun ekonomi politikası ve yasal mevzuatıyla uyumlaştırılması ile ilgilidir (2001: 494). Son olarak, Ortaklık Anlaşması'nda da öngörüldüğü şekilde geçiş dönemi boyunca topluluğun Türkiye'ye miktar ve koşulları mali protokollerde belirlenecek mali yardımların yapılmasıdır (Seyidoğlu, 1996: 264).

Kısacası Katma Protokol'ün kapsamı, aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Türkiye-AB ilişkisi...,2000:8):

I- Malların Serbest Dolaşımı

A- Gümrük Birliği

- İthalat ve ihracatta gümrük vergilerinin ve eş etkili vergilerin kaldırılması
- Topluluk ortak gümrük tarifesinin Türkiye tarafından kabulü

B- Miktar Kısıtlamalarının Kaldırılması

C- Tarım

- Türkiye'nin ortak tarım politikasına uyumu
- Tarım ürünleri alış-verişinde tercihli rejim

II - Kişilerin ve Hizmetlerin Serbest Dolaşımı

A- İşçiler

- İşçilerin serbest dolaşımı
- Türk uyruklu işçilerin sosyal güvenliği

B- Yerleşme Hakkı, Hizmetler, Ulaştırma

III - Ekonomi Politikalarının Yakınlaştırılması

A- Rekabet Vergileme ve Mevzuatın Yaklaştırılması

B- Ekonomi Politikası

C- Ticaret Politikası

IV- Genel ve Son Hükümler.

Yukarıda genel hükümlerine değindiğimiz Katma Protokol'ün bir değerlendirmesini yaptığımızda; Türkiye'nin kapsamlı yükümlülükleri üstlendiği, AB'nin ise, Türk sanayi ürünlerine uygulanan gümrükleri sıfırladığı görülecektir. Nitekim bu süreç boyunca Türkiye, yükümlülüklerini yerine getirebilmek için AB'den alacağı mali yardımı mümkün olduğu kadar artırmaya çalışarak, ekonomisindeki yükü hafifletmeyi amaçlamıştır.

Şen'e göre ise Katma protokol, Hazırlık Dönemi'nden farklı olarak karşılıklı ve dengeli yükümlülükleri öngörmüştür. Dönemin başlıca amacı 22 yıllık bir süre sonunda Türkiye ile AET arasında tarımsal ürünlerle kömür ve çelik dışında sanayi alanında Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmektir (2003: 647). Bu kapsamda, Gümrük Birliği'ne konu teşkil eden sanayi mallarından gümrük vergisi indirimleri on iki yılda tamamlanacaklar listesine; Geçiş Dönemi'nde dış rekabet gücü kazanacağı düşünülen sanayi dalları ile Türkiye'de kurulması mümkün olmayan sanayi dalları da dahil edilmiştir. Bu çerçevede rekabet gücü az olanlar ile yeni oluşturulmuş sanayi dalları için 22 yıllık geçiş süreci öngörülmüştür (AB Gen. Sür..., 2002: 104). Katma Protokol'de ayrıca, Türkiye'nin gümrük vergileri dışında miktar kısıtlamalarını kaldırması ve belirli bir süre içinde tarafların üçüncü ülkelerle yaptıkları ithalat rejimini ortak hale getirmeleri (ortak gümrük tarifesinin uygulanması) de belirtilmektedir.

Geçiş Dönemi'nin Hazırlık Dönemi'nden farklı olarak, karşılıklı ve dengeli yükümlülükleri öngördüğünü söyleyen Bozkurt ise (2001: 263-264); bu yönde Türkiye'nin Toplulukla arasındaki Gümrük Birliği'nin kurulması için, Türkiye'nin ekonomik politikalarının Topluluğunkilere yakınlaştırılmasının amaçlandığını ifade etmektedir. Ancak, 1970'li yıllarda içine düştüğü ekonomik krizin de etkisiyle Türkiye, üzerine düşen yükümlülükleri yerine getiremez hale gelmiş; Protokol hükümleri, Anlaşmada öngörüldüğü şekilde işletilememiştir. Topluluk ise (bazı istisnalar dışında), Türkiye'den ithal ettiği sanayi mallarında gümrük vergilerini ve kısıtlamalarını kaldırmış ancak; Topluluğun daha sonra üçüncü ülkelerle yapmış olduğu anlaşmalarla benzer kolaylıkları onlara da sağlaması, Türkiye'nin ortaklık anlaşmasını anlamsız hale getirmiştir. Hatta Topluluğa sağlamayı taahhüt ettiği

gümrük indirimlerini hesaba katarsak, anlaşmanın Türkiye aleyhine dahi işlediği söylenebilir. Nitekim Türkiye için son derece önemli bir konu olan serbest dolaşım, Katma Protokol'ün 36. maddesine göre 1986 yılında başlaması öngörüldüğü halde, Topluluk bu uygulamadan kaçınmıştır. Hatta bununla da yetinmeyip, Toplulukla Türkiye arasındaki Anlaşmaların özüne ters bir şekilde vize uygulama yoluna bile gitmiştir.

1970'li yıllarda ticari ilişkilerin yoğun olduğu Türkiye-AB ortaklığına siyasi açıdan yaklaşacak olursak; bazı önemli olayın gerginlik yarattığı görülmektedir. Buna göre, öncelikle 12 Mart 1971 muhtırası, ardından Kıbrıs'a yapılan askeri müdahalenin Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz etkilediğini söyleyebiliriz. Nitekim AB, Kıbrıs'a yapılan müdahaleye önceleri sert tepki vermediyse de; Yunanistan'ın demokrasiye dönmesiyle bu yöndeki baskılar artmış ve Birlik, Paris Zirvesi'nde Türkiye'nin GKRK'ya yaptığı ikinci müdahaleyi kınamıştır. Zaten bu tarihten itibaren Yunanistan, Türkiye-AB ilişkilerinin önemli bir faktörü haline gelmiştir.

Kısacası Geçiş döneminin amacı; karşılıklı ve dengeli yükümlülükler temelinde Gümrük Birliği'nin gelişen bir şekilde yerleşmesini sağlayarak, Türkiye'nin ekonomi politikalarını Topluluğun ekonomi politikalarına yaklaştırmaktır. Türkiye ve Topluluk arasında uygulanan hazırlık ve geçiş dönemini genel olarak değerlendirdiğimizde ise, her iki dönemin de Türkiye'nin tam istediği şekilde geliştiğini söyleyemeyiz. Çünkü Hazırlık Dönemi, Özülker'in de ifade ettiği gibi (2000: 46); tek taraflı tavizlerle Türkiye'yi geçiş dönemine hazırlayacaktı. Ancak bu hedef arzu edildiği biçimde yerine gelmemiştir. Nitekim bunda, o dönemdeki Türkiye'nin dışa açık olmayan bir ekonomiye sahip bulunmasının ve gelişme seviyesi bakımından da bugünle kıyaslanamayacak ölçüde geri olmasının da büyük payı olmuştur.

1.1.2.3. Son Dönem

Son dönem, Ankara Anlaşması'nın Katma Protokol ile düzenlenen Geçiş Dönemi'nin tamamlanması ve 1 Ocak 1996 tarihinde 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi

Kararının kabulüyle başlamıştır. Son dönem için herhangi bir süre saptanmamış; Ankara Anlaşmasının 28. maddesine göre bu süreyi tarafların belirleyeceği öngörülmüştür (Türkiye -AB ilişk...,2000:10).

1.1.3. Türkiye-AB Ortaklığının Kurumları

1.1.3.1. Ortaklık Konseyi

Ankara Anlaşması'nda üzerinde mutabakata varılan hükümlerin yürütülmesini sağlamak amacıyla bir "Ortaklık Konseyi" oluşturulmuştur. Buna göre Ortaklık Konseyi, taraflar arasındaki ilişkilerin görüşüldüğü ve karara bağlandığı en üst merci olarak kurulmuştur. Anlaşma'nın 6. maddesi ile kurulan Ortaklık Konseyi'ne, ayrıca kendisine yardımcı olabilecek komiteler oluşturabilme yetkisi de verilmiştir. Türkiye-AB ortaklığının en yetkili yürütme organı olan Konsey toplantılarına, Türk Hükümeti ile AB üyesi ülke hükümetleri, Konsey ve Komisyon temsilcileri katılabilmektedir. Diğer yandan, kararların oybirliği ile alındığı Konsey'de tarafların veto hakkı da bulunmaktadır (Avrupa Birliği ve Türkiye, 2002: 314).

Ortaklık Konseyi Başkanlığı ise, altı aylık dönemler için Türkiye ile AB temsilcilerinden biri tarafından rotasyon usulü gerçekleştirilmektedir. Konsey ayrıca, Ortaklık Anlaşması'nın başarılı bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla gerekli gördüğü alanlar için Komite kurma yetkisine de sahiptir. Buna göre Konsey'in başlıca yetkileri üç başlıkta özetlenebilir:

- Aday ülkeye, üyeliğin gelişimiyle ilgili kararları, bu kararların gerektirdiği önlemleri alma, tavsiyelerde bulunma,
- Amaçlar doğrultusunda ortaklık rejimi sonuçlarını belirli aralıklarla inceleme,
- Geçiş döneminin başlaması ile ortaklık rejiminin gerçekleşmesi yolunda, Anlaşmanın amaçlarından birine ulaşmak için, akit tarafların ortak davranışı gerekli görüldüğünde, Anlaşmada gerekli yetki öngörülmemiş olsa bile, uygun kararlar alma, bir anlamda Anlaşmadaki boşlukları doldurma (AB Gen. Sür..., 2002: 101).

Diğer yandan, Anlaşmanın her iki tarafı da Anlaşmanın uygulama ve yorumu ile ilgili olarak Türkiye'yi, Topluluğu veya Topluluk üyesi bir devleti ilgilendiren her anlaşmazlığı Ortaklık Konseyi'ne getirebilir. Ayrıca Konseyin de anlaşmazlığı Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'na veya mevcut herhangi bir başka yargı merciine götürme hakkı vardır (Türkiye-AB ilişki..., 2000:5).

Kısacası Ortaklık Konseyi, yukarıda açıklanmış bulunan yapısı ve yetkileri çerçevesinde, Türkiye-AB ilişkilerinin şekillendirilmesi ve yönlendirilmesi bakımından en etkin kuruluş olarak, siyasi konularda olduğu kadar ekonomik ve ticari ilişkilerde de önem taşımaktadır.

1.1.3.2. Ortaklık Komitesi

Ortaklık Anlaşması ile kurulan bir diğer organ ise, Ortaklık Komitesidir. Komite, Ortaklık Konseyi'nin 3/64 sayılı Kararı ile kurulmuş bir "yardımcı organ"dır. Yapısı Ortaklık Konseyi'ne benzeyen Komite'nin görevi ise, Ortaklık Konseyi'nin gündemini hazırlamak ve Ortaklık Konseyi'nin vereceği talimatlara uygun olarak Ortaklık ilişkisiyle ilgili teknik sorunlar üzerinde incelemeler yapmaktır. Ortaklık Komitesi bir nevi teknisyenlerden oluşan bir organdır. Komitenin hazırladığı raporlar oylama yapılmaksızın doğrudan Ortaklık Konseyi'ne sunulmaktadır. Ortaklık Komitesi, bir taraftan üye devletler, Konsey ve Topluluk Komisyonu temsilcileri, diğer taraftan ise Türk Hükümeti temsilcilerinden oluşmaktadır. Bu Komitenin başkanlığı ve sekreterliği ise, Ortaklık Konseyininki ile aynı şartlarda uygulanmaktadır (www.abgs.gov.tr).

1.1.3.3. Karma Parlamento Komisyonu

Türkiye-AET Karma Parlamento Komisyonu, 14 Mayıs 1965 tarihli Avrupa Parlamentosu Kararı, 22 Haziran ve 14 Temmuz 1965 tarihli, sırasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu kararları ve nihayet 27 Temmuz 1965 tarihli Türkiye-AET Ortaklık Konseyi kararına dayanarak kurulmuştur (www.abgs.gov.tr).

Komisyon'un kurulmasına ilişkin hükümde Komisyon'un görevi; "Türkiye-AB ilişkilerinden doğan bütün sorunları görüşmek" olarak belirlenmiştir. Buna göre Karma Parlamento Komisyonu, ortaklığın denetim organı olarak Konsey tarafından hazırlanan yıllık faaliyet raporunu incelemekte ve gerekli durumlarda tavsiyelerde bulunmaktadır (Türkiye-AB ilişkileri..., 2000:6), (AB Gen. Sür..., 2002: 102).

Komisyon, Ortaklık Konseyi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Avrupa Parlamentosu Başkanlarına ileteceği yıllık raporu özellikle ele almaktadır. Komisyon aynı zamanda, Türkiye Büyük Millet Meclisi veya Avrupa Parlamentosu'nca verilen yetki içerisinde her türlü meseleyi de inceleyebilir (www.abgs.gov.tr).

Bir diğer deyişle Karma Parlamento Komisyonu, Ortaklığın demokratik denetim organıdır.

1.1.3.4. Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi (GBOK)

1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, Gümrük Birliği'nin işleyişi ile doğrudan ilgili alanlarda (ortak ticaret politikası, ortak rekabet politikası vb. Türk mevzuatının Topluluk mevzuatı ile sürekli uyumu ilkesini getirmiş, bu ilkeyi hayata geçirmek için de Gümrük Birliği Ortak Komitesi adı altında yeni bir organ tesis etmiştir (AB ve Türkiye, 2002: 317).

Buna göre Komite'nin görevi; bilgi ve görüş alışverişini yönlendirmek, Ortaklık Konseyi'ne tavsiyelerde bulunmak ve Gümrük Birliği'nin doğru işleyişini sağlamak amacıyla görüş bildirmektir. Bu şekilde mevzuat ve uygulamalar arasındaki farklılıkların malların serbest dolaşımı ilkesini etkilemesi, ticarete sapma meydana getirmesi engellenecektir (Türkiye-AB ilişkileri..., 2000:6). Kısacası Komite, bazı konularla sınırlı olmak üzere yeni bir mevzuat yaratmayacak ve Topluluk Mevzuatında değişiklik oluşturmayacak teknik nitelikli kararlar alabilmektedir.

1.1.3.5. Gümrük İşbirliği Komitesi (GİK)

Ankara Anlaşması'nın Ortaklık Konseyi'ni görevlerinde kendisine yardımcı olabilecek her Komite'yi kurmaya yetkili kılan 24. maddesine dayanılarak 15.12.1969 tarihinde alınan 2/69 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile tesis edilmiştir. İlk toplantısını 28.10.1979 tarihinde gerçekleştiren ve 12.11.1982 tarihinde yaptığı 9. toplantısından sonra 10 yıl süre ile toplanamayan Komite; 3 Aralık 1992 tarihinde gerçekleştirdiği 10. toplantısından itibaren düzenli işleyen ve Gümrük Birliği'nin tamamlanması sürecinde gümrüklerle ilgili teknik hususları ele alarak, Ortaklık Konseyi'ne önemli ölçüde yardım sağlayan bir platform haline gelmiştir. Gümrük Birliği'nin tamamlanmasından sonra ise Komite, görev alanı çerçevesinde karşılaşılan teknik sorunların ele alınıp çözümler arandığı aktif bir zemin halini almıştır. Görevi, Ortaklık Anlaşması'nın gümrükle ilgili hükümlerinin doğru ve yeknesak bir şekilde uygulanması amacıyla, akit taraflar arasında idari işbirliğini sağlamak ve Ortaklık Komitesi'nin gümrük alanında kendisine tevdi edebileceği her türlü diğer görevi yürütmektir. 1/95 sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı, Topluluk Gümrük Kodu ve Uygulama Yönetmeliği ile düzenlenen bazı alanlarda (ürünlerin menşei, gümrük değeri, gümrük beyanları, serbest dolaşıma giriş, askıya alma düzenlemeleri, gümrük borcu, başvuru hakkı, vb) mevzuat uyumunun sağlanması ve ilgili hükümlerin uygulanması için gerekli tedbirlerin alınması sorumluluğunu Gümrük İşbirliği Komitesi'ne vermiştir. Gümrük İşbirliği Komitesi, üye devletler gümrük uzmanları ve Komisyon servislerinin gümrük sorunları ile ilgili memurları ile, Türk gümrük uzmanlarından oluşmaktadır (www.abgs.gov.tr).

1.2. Demokrasiye Yeniden Geçiş ve AB'ye Tam Üyelik Başvurusu

Türkiye'nin ekonomik entegrasyon politikası bakımından AB sürecinde mevcut Ankara Anlaşması içinde öngörülmemiş değişik konjonktürel dönemler yaşandığını belirten Karluk (2002: 506); bunlardan ilkinin, 12 Eylül askeri müdahalesiyle gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ardından, müdahale sonrası yönetimi

devralan Milli Güvenlik Kurulu, 25 Mart 1981 tarihli toplantısında, demokratik rejime geçilir geçilmez iç hazırlıkların tamamlanarak, Topluluğa tam üyelik başvurusunun yapılmasını kararlaştırmış ve hatta 1982 yılında DPT içinde AET ile ilişkilerin koordinasyonu için bir Başkanlık kurulmasını bile temin etmişti.

1970'li yılların başından itibaren siyasi ve iktisadi nedenlerden dolayı istikrarsız bir şekilde süregelen Türkiye-AB ilişkileri, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile uzun bir dönem kesintiye uğramıştır. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi temel ilkelerin üzerine kurulan Avrupa Birliği'nin, bu gelişmelere tepkisi çok sert olmamış ancak, izleyen dönemdeki gelişmeler Türkiye ile olan ilişkilerin altı yıl kesintiye uğramasına sebep olmuştur. Askeri müdahaleden hemen sonra 15 Eylül'de AB Konseyi, Türkiye ile ilişkileri dondurmayacağını açıklamış ve Türkiye'den demokrasiye geçiş için bir takvim istemiştir. Bunun üzerine Türkiye, demokrasiye dönüş planını Aralık 1981'de sunmuştur. Ancak, söz konusu plan Avrupa Parlamentosu tarafından yetersiz bulunmuş ve 22 Ocak 1982 tarihinde kabul edilen kararla, temel hürriyetler ve demokrasinin yeniden tesis edilmesine kadar ilişkilerin durdurulması talebi, Komisyon ve Konsey'e iletilmiştir. Bu kapsamda Konsey, gerçekleştirilen ilk toplantıda Parlamento'nun tavsiye kararına uyarak ilişkileri resmen askıya almıştır. Bununla birlikte AB'de baş gösteren ekonomik kriz de Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim 1981 yılı sonlarına doğru AB, Türkiye'yi damping uygulamakla itham ederek, pamuk ithalatına kısıtlamalar getirmiş; 1982 yılından itibaren ise, Türkiye'nin başlıca ihraç kalemlerinden birini oluşturan tekstil ürünlerine sınırlamalar getirilmiş ve yeni kotalar uygulamaya koyulmuştur. Neticede siyasi ilişkilerin gergin olduğu bir dönemde AB'nin özellikle tekstil alanında yaşadığı krizden ötürü yarattığı bu engeller, 6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlere kadar ilişkilerin normale dönmesini geciktirmiştir (AB Gen. Sür...., 2002: 105). Önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi Türkiye, 1970'li yıllarda içinde bulunduğu ekonomik krizden ve bazı siyasi tercihlerden dolayı Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınmıştı. Bu dönemde, AB ile tesis edilen ilişkinin bir çeşit sömürü düzeni olduğu düşünülmüş, dolayısıyla pazarın dışa açılmasının sanayileşme ve kalkınmaya engel olacağı kanısına varılmıştı. Ne var ki, askeri müdahalenin

ardından Türkiye'de sivil idarenin yeniden kurulması ile bu yaklaşım terk edilmiş ve 1984 yılından itibaren ithal ikameci politikaların yerine, dışa açılma sürecinin başlatılması ile AB ile ilişkilerin yeniden canlanmasına zemin oluşturulmuştur.

1986 yılına gelindiğinde ise, 24 Ocak kararlarıyla liberal ekonomiye geçen ve başarılı bir büyüme temposu tutturarak Türkiye, AT ile ortaklık ilişkilerini yeniden canlandırma zamanının geldiğini düşünmeye başlamıştı. Ancak, bir taraftan Yunanistan'ın propagandası ve engellemeleri; diğer yandan da 12 Eylül'e ilişkin insan hakları iddialarına eklenen Güney Doğu sorununun, Türkiye aleyhine çok ağır bir hava yarattığını ifade eden Aktan (1998: 24); yine de hükümetin, Gümrük Birliği'ni kurma taahhüdüne rağmen yıllardır ertelediği tarife indirimlerini gerçekleştirmeye çalışırken, bu çaptaki bir tıkanıklığın ise ancak tam üyelik müracaatıyla aşılabileceğini düşündüğünü dile getirmektedir. Neticede Türkiye, 1986'da İspanya ve Portekiz'in üye olmasından kısa bir süre sonra, 14 Nisan 1987'de tam üyelik müracaatını yapmıştır.

Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu daha öne almasının başka sebepleri olduğunu da vurgulayan Karluk (2002: 505); Türkiye'nin öncelikle Katma Protokol'ün kendisine sağladığı tavizlerin yıprandığını, ardından da avantajların ortadan kalktığını gördüğünü belirtmektedir. Nitekim AET, 1973 yılında EFTA ülkeleri ile yaptığı anlaşma uyarınca, Topluluk ülkelerinin EFTA bölgesinden yaptıkları sanayi malları ithalatını Topluluk malı olarak kabul etmiştir. Diğer yandan Topluluk, 30 civarında çok taraflı anlaşma yaparak, gelişme yolundaki pek çok ülkeye karşılıksız tavizler vermiştir. Böylece Katma Protokol'ün Türkiye ile Topluluk arasında olduğu varsayılan ayrıcalıklı rejimi ortadan kalkmıştır. İkinci olarak, Topluluğun 1973'teki güneye doğru genişlemesinin ardından, 1981 ve 1986'daki ikinci ve üçüncü genişlemesini Yunanistan ve Portekiz'i tam üye yaparak gerçekleştirmesi, Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü bu durum, özellikle tarım malları ihracatı bakımından Türkiye'nin doğal rakipleri durumunda bulunan bu ülkeleri daha da güçlendirirken; Türkiye'nin konumunu olumsuz yönde etkilemiştir. Üçüncüsü, uluslararası alanda önemli sorunların yaşandığı Yunanistan'ın, Topluluğa dahil olmasıyla, konumunu her fırsatta Türkiye'nin aleyhinde tutum takınarak

kullanması, Türkiye'nin Topluluğa tam üye olma hedefini, bu konudaki dezavantajlı durumu bertaraf etmek açısından da acilleştirmiştir. Son olarak, Topluluğa tam üye olmakla Türkiye, ekonomik ve sosyal kalkınması için Topluluğun çeşitli fon ve imkanlarından çok daha fazla kaynak sağlayabilecekti (Şen, 2003: 650-651). Bütün bu faktör ve gelişmelerin etkisi altında Türkiye, yukarıda da bahsedildiği gibi, tam üyelik başvurusunu 14 Nisan 1987 tarihinde yapmıştır. Bakanlar Konseyi 27 Nisan 1987'de Lüksemburg'taki toplantısında bu başvuruyu görüşmüş ve Yunanistan'ın usule ilişkin bir itirazının dışında, oybirliği ile başvurunun incelenmek üzere Komisyon'a gönderilmesine karar vermişti. Ne var ki Topluluk Komisyonu, 2.5 yıl gibi oldukça uzun bir süreden sonra 18 Aralık 1989'da, 135 sayfadan oluşan ekonomik ve siyasi analizlere yer veren bir raporla, Komisyon görüşünün olumsuz olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçta Avrupa Topluluğu Konseyi, 5 Şubat 1990 tarihinde Komisyon "Görüş"ünü benimsediğini ve Avrupa Tek Senedi (Tek Avrupa Pazarı) hedefine ulaşılmasının beklendiği 1993 başından önce yeni üyelik başvurularını gündeme alamayacağını ifade eden kararını açıklamıştır.

Bu neticeye karşılık yine de olumlu sayılabilecek iki noktanın varlığına değinen Töre ise, 237. maddeye dayalı müracaatının işleme konulup değerlendirilmeye alınmasıyla, Türkiye'nin bir Avrupa devleti olduğunun kabul edildiğini belirtmektedir. Zira Fas'ın aynı dönemlerde yaptığı başvurunun Konsey tarafından 237.madde'nin tanımına uymadığı gerekçesiyle reddedilmesi, bu noktanın önemine işaret etmektedir İkincisi ise, Komisyon raporunda 1963 Ankara Anlaşması gereğince, Türkiye'nin tam üye olmaya ehil (elligible) olduğu vurgulanmıştır (2001: 495). Bunun yanı sıra, Türkiye'nin topluluğa katılmadan önce ekonomik, sosyal ve siyasi alanda gelişmesi gerektiği de vurgulanmış; ayrıca Katma Protokol'de öngörüldüğü şekilde 22 yıllık bir sürenin sonunda AB ile Türkiye arasında Gümrük Birliği'nin tamamlanması için gerekli çalışmaların yapılması önerilmiştir (AB Gen. Sür...., 2002: 105).

Komisyon, Gümrük Birliği'nin tamamlanmasının yanı sıra; mali işbirliğinin canlandırılması, sınai ve teknolojik işbirliğinin, siyasal ve kültürel bağların geliştirilmesi alanlarında da çalışmalar gerçekleştirilmesini tavsiye etmiştir.

Konsey'in de benimsediği bu rapor, aslında AB'nin Türkiye ile olan ilişkilerini Ortaklık Anlaşması çerçevesinde sürdürmeyi tercih ettiğini ortaya koymuştur.

Böylece, tam üyelik başvurusuna kazandırdığı ivme ve sonraki dönemlerde yaşanan olumlu gelişmeler ışığında Gümrük Birliği'nin tamamlanması için 25-26 Mayıs 1993 tarihinde Türkiye ile AB arasında müzakereler başlatılmıştır. Bu çerçevede iki yıl süren müzakerelerin ardından, Ortaklık Konseyi'nin 1/95 sayılı kararı ile Gümrük Birliği oluşturulmuştur. Bu dönemde Türkiye, Gümrük Birliği'ni tamamlama gayreti içindeyken; AB ise, Soğuk Savaş sonrası Avrupa kıtasının yeniden şekillendirilmesi çabalarına hız vermiştir (AB Gen. Sür..., 2002: 105-106).

Kısacası Gümrük Birliği'nin tamamlanmasından sonra, Türkiye-AB ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. En önemlisi de, Türkiye'de Gümrük Birliği'nin başarılı bir şekilde oluşturulmasının tam üyelik hedefini gerçekleştirmeye yardımcı olacağı görüşü hakim olmuştur. Gümrük Birliği'nin tamamlanmasıyla Türkiye, üstlendiği mali yükün altından kalkabileceğini ve AB müktesebatını uyumlaştırma yeteneğini ortaya koymuştur. Türk ekonomisi ve sanayii, Gümrük Birliği sonrası dönemde, tarafından taahhüt edilen mali yardımların işletilmemesine rağmen, AB'den gelen rekabetçi baskılara karşı önemli bir sınavı başarıyla geçmiştir. Dolayısıyla tam üyeliğin getireceği yükümlülüklerin de zaman içerisinde üstlenilebileceği ispatlanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye, Gümrük Birliği kararının alınmasından sonra sıranın tam üyeliğe geldiği görüşünü açıkça ifade etmiş ve Gümrük Birliği'ni tam üyelik yolunda önemli bir kilometre taşı olarak nitelendirmiştir.

1.3. Türkiye - AB İlişkilerinin Hukuki çerçevesi ve Gelişimi

Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere, Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki ilişkiler, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Anlaşması'nın temel oluşturduğu Ortaklık Rejimi çerçevesinde gelişmektedir. Hatırlanacağı gibi Ankara Anlaşması'nda, Türkiye ile AET arasında kurulan Ortaklığın nihai amacı "Tam Üyelik" olarak belirlenmiştir. Buna göre, 40 yıla yakın bir süredir devam eden Türkiye -Topluluk ilişkileri tek düze bir seyir izlememiş, zaman zaman siyasi

ilişkiler kopma noktasına gelmiş ancak, Türkiye üyelik hedefi doğrultusunda çalışmalarını sürdürmüştür ve hala da sürdürmektedir.

Diğer taraftan Avrupa entegrasyonu, kendi içinde derinleşme ile ilgili çalışmalarına devam ederken, diğer yandan da eski Sovyet sisteminden kurtulan Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ) ile kurulacak yeni ilişkileri tanımlama çabasını da sürdürmüştür. Nitekim AB, bu ülkelerle yapmış olduğu ortaklık anlaşmaları ile bir yandan geçiş döneminde bu ülkelerin ekonomilerine yardımcı olmak doğrultusunda adım atarken; diğer yandan da söz konusu ülkelerin tam üyeliklerine zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda, 1993 yılının Haziran ayı içinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan 10 Orta ve Doğu Avrupa Ülkesi'nin, gerekli kriterleri yerine getirmek koşuluyla, AB'ye üye olabileceklerini ilan etmiştir. Bu Zirve, Birliğe yeni katılacak ülkeler için katılım koşullarının da açıklandığı bir Zirve olmuştur (Avrupa Birliği Nedir?, 2002: 9).

Siyasi, ekonomik ve diğer üyelik yükümlülükleri olmak üzere üç ana başlık altında toplanan Kopenhag Kriterleri doğrultusunda, adayların AB'ye üye olabilmeleri için siyasi alanda demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıklara saygıyı ve azınlıkların korunmasını teminat altına alan kurumların istikrarını sağlamaları; ekonomik alanda ise, işleyen bir pazar ekonomisinin yanı sıra, ülke ekonomilerinin Avrupa Birliği karşısında rekabet edebilme gücüne sahip olmaları beklenmektedir. Diğer üyelik yükümlülükleri açısından da adayların siyasi, ekonomik ve parasal birlik de dahil olmak üzere, tam üyelikten kaynaklanan yükümlülükleri yerine getirmeleri, Birlik müktesebatını benimsemeleri ve bu müktesebatı uygulayabilmek için yeterli idari ve hukuki kapasiteyi de oluşturmaları gerekmektedir (Türkiye-AB İlişki...., 2000:211-212).

Tüm bu gelişmeler paralelinde Türkiye, 1996 yılından itibaren AB tarafından başlatılmış bulunan yeni genişleme sürecinde yer almak isteğini AB'ye iletmış ancak; Helsinki Zirvesine kadar meydana gelen gelişmeler, AB'nin bu talebi değerlendirme konusunda istekli davranmadığını göstermiştir.

AB Dışışleri Bakanlarının 15-16 Mart 1997 tarihlerinde Hollanda'nın Apeldoorn kentinde gerçekleştirdikleri toplantıda, 1963 Ankara Anlaşması ve 1989 AT Komisyonu Görüşü'nde belirtildiği şekilde, Türkiye'nin tam üyeliğe ehil bulunduğu bir kez daha teyit edilmiş; adaylık konusunda Türkiye'ye diğer aday ülkelerle aynı ölçütlerin uygulanacağı belirtilmiştir (Türkiye-AB İlişki...., 2000:212).

Soğuk savaşın bitiminden sonra eski Varşova Paktı lkelerinin birer birer AB'ye tam üyelik yolunda başvurmalarından sonra, AB'nin genişleme anlamındaki esas dikkatini MDA lkeleri üstünde topladığını belirten şen (2003: 658-659), bu durumun kendisini en bariz şekilde iki önemli gelişmede gösterdiğini söylemektedir. Buna göre birincisi, 1997 yılında yayınlanan Gündem 2000 Raporu idi. Bu rapor, bir taraftan AB'nin 2000'li yıllarda izleyeceği politikalara yer verirken; diğer taraftan genişleme süreci bakımından MDA lkelerinin tam üyeliğine verdiği önemi açıkça ortaya koymuş, fakat Türkiye'yi bu sürecin dışında tutmuştu (www.mfa.gov.tr) Diğeri ise, Aralık 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nde yaşanmıştır. Zirve sonunda LOMDA lkesi, Kıbrıs Rum Yönetimi ve Malta ile görüşmelerin başlatılmasını onaylamış, hatta bu ülkeler için gerekli takvim, usul ve destek mekanizmaları belirlenmiştir. Nitekim bu ülkeler içinde Polonya, ek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya, Estonya ve Kıbrıs Rum Kesimi ile katılım müzakerelerinin hemen başlatılmasına karar verilmiş ancak, Zirve sonuçlarında Türkiye'nin sadece tam üyeliğe "ehil" olduğu tekrar vurgulanmış, siyasi ve ekonomik sebeplerle tam üyelik müzakerelerinin başlatılamayacağı ifade edilmiştir. Neticede Türkiye adına hayal kırıklığı olan bu sonuç, Türkiye-AB ilişkilerinin tamamen durmasa da belirli bir süre olumsuz seyretmesine sebep olmuştur.

Zirve'de ayrıca Türkiye'nin AB ile bağlarını gçlendirebilmesinin, özellikle insan hakları alanındaki norm ve uygulamalarını AB seviyesine yükseltmek için başlattığı siyasi ve ekonomik reformları sürdürmesine, azınlıklara saygı ve korumayı sağlamasına, Yunanistan'la istikrarlı ilişkiler oluşturmasına, ihtilafları Uluslararası Adalet Divanı yolu ile çözümlemesine ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

kararlarından hareketle, Kıbrıs'ta siyasi bir çözüme ulaşmak amacıyla yürütülen müzakereleri desteklemesine bağlı olduğu vurgulanmıştır (AB Gen.Sür.,2002: 107).

Yukarıda bahsedilenlerden de anlaşılacağı üzere, Lüksemburg Zirvesi sonrası dönemde Türkiye-AB ilişkilerinde herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir. Aynı şekilde 15-16 Haziran Cardiff Zirvesi'nde de, Türkiye ile ilişkiler "genişleme" başlığı altında incelenmiş olmasına rağmen, Türkiye'nin statüsünde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu kapsamda Komisyon, Türkiye'yi diğer adayları tam üyeliğe hazırlamada gerçekleştirdikleri aşamaları incelemek ve ortaya koymak üzere öngörülen mekanizmaya dahil ederek, Türkiye'deki tepkileri yumuşatmayı hedeflemiştir. Nitekim 11-12 Aralık 1998 tarihlerinde Viyana'da gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirvesi'nde de, genişleme konusu görüşülen başlıca konular arasında yer almıştır. Kasım 1998'de Türkiye için hazırlanan ilk ilerleme raporunda önerilenler doğrultusunda sonuçlanan Zirve'de; AB'nin, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verdiğine değinilerek, ilişkilerin Avrupa Stratejisi çerçevesinde devam ettirilmesine özen gösterileceği belirtilmiştir (AB Gen. Sür., 2002: 107).

Kısacası, Türkiye-AB ilişkileri bakımından Lüksemburg ve Cardiff Zirve kararlarının ötesine geçilememesi ve Türkiye'nin adaylığına ilişkin somut bir karar alınmasına yönelik beklentinin karşılanmaması sebebiyle Türkiye'nin tutumunda herhangi bir yumuşama olmamıştır. Diğer yandan, Lüksemburg Zirvesi'ni takip eden Aralık 1998 Viyana ve Haziran 1999 Köln Zirveleri'nden de Türkiye'nin tam üyelik perspektifi açısından önemli bir gelişme ortaya çıkmamıştır (Şen, 2003: 659).

Ancak yine de Cardiff Zirvesi'nde aday ülkelerin üyelik kriterlerine ve Topluluk müktesebatına uyumunun değerlendirilmesine ilişkin düzenli raporun (ilerleme Raporu) Türkiye için de düzenlenmesini kararlaştırmasının, kayda değer bir nokta olduğunu ifade edilmektedir

Bu gelişmeler sonucunda, Türk hükümetinin 14 Aralık 1997 tarihinde yayınlamış olduğu bildiride; bir yandan Kıbrıs-Türk-Yunan ilişkileri ve insan hakları başlıkları altında ve esasen AB tarafından ortaya konulmuş bulunan siyasi konuların karşılıklı ilişkilerimizde gündem dışında tutulmasına özen gösterileceği; diğer

tarafından da, bu ilişkilerin ekonomik ve ticari boyutlarının zedelenmemesine gayret edileceği ifade edilmiştir (Türkiye-AB İlişki..., 2000:212).

Türkiye'nin AB'ye üyeliği yolunda gerçekleşen bu zirveleri kısaca özetleyecek olursak; 11-12 Aralık 1998'de gerçekleştirilen Viyana Zirvesi, Türkiye'nin AB üyeliğinin teyit edilmesi açısından olumlu olarak değerlendirilse de; herhangi bir yenilik getirmemiştir. Diğer yandan Lüksemburg, Cardiff ve Viyana Zirveleri, bu bağlamda AB Komisyonu'nun Türkiye için hazırladığı Avrupa Stratejisi'ne atıfta bulunsalar da, bu strateji yukarıda da bahsedildiği gibi, bir "katılım stratejisi" değildir. Nitekim Cardiff Zirvesi'nde alınan karara uygun olarak Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Kopenhag kriterleri bakımından performansını inceleyen ikinci raporu, 13 Ekim 1999 tarihinde yayımlamış ve anılan raporda Türkiye'nin, AB ile Gümrük Birliği'ni gerçekleştirme konusunda ciddi bir performans gösterdiğine dikkat çekilerek, aday ülkeler arasına Türkiye'nin de dahil edilmesi yönünde görüş bildirilmiştir.

Böylece, 10-11 Aralık 1999 tarihinde Helsinki'de gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde ise Türkiye, oy birliği ile ve diğer aday ülkelerle eşit şartlarda Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmiştir. Şüphesiz bu gelişme, Türkiye-AB ilişkilerine yeni boyutlar kazandırmıştır.. Bu nedenle aşağıda, Helsinki Zirvesi ve sonrası Türkiye-AB ilişkileri daha detaylı olarak incelenecektir.

1.4. Türkiye'nin Tam Üyelik Adaylığının Teyidi: Helsinki Zirvesi ve Sonrası Türkiye-AB İlişkileri

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Finlandiya Dönem Başkanlığı'nda gerçekleştirilen Helsinki Avrupa Konseyi Zirvesi Toplantısında, Türkiye ilk kez Avrupa Birliği'ne tam üye adayı olarak kabul edilmiştir. Söz konusu Zirve'de Avrupa Konseyi, Komisyon'un ilerleme raporunda da belirtildiği üzere, Türkiye'de yaşanan olumlu gelişmelerden ve Kopenhag Kriterleri çerçevesinde Türkiye'nin reformlara devam etme kararlılığından duyduğu memnuniyeti dile getirerek, Türkiye'nin AB üyeliğine aday olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla, mevcut Avrupa Stratejisi

kapsamında geliştirilecek bir ön katılım stratejisi ile Türkiye'deki reformlara destek sağlanacağını vurgulayan Konsey, söz konusu stratejinin güçlendirilmiş siyasi diyalog ve Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne uyumun yanı sıra; insan hakları ile yukarıda değinilen hususları içereceğini belirtmiştir. Ayrıca Zirve'de, Türkiye'nin Topluluk programlarına katılabileceği de kararlaştırılmıştır (AB Gen. Sür..., 2002: 108). Böylece Türkiye'nin çağdaş, demokratik, insan haklarına saygılı ve ekonomisi gelişmiş bir hukuk devleti olma yönündeki hedefiyle eşdeğerde tutulan AB'ye tam üyelik, bu kararlar ileri bir safhaya taşınmıştır.

Zirve Sonuç Bildirgesinde ayrıca 13 adayın eşit bir temelde değerlendirileceği ifade edilerek, Türkiye'nin diğer adaylarla eşit statüde olduğu ve adayların da Birliğin değer ve amaçlarını paylaşmaları gerektiği vurgulanmıştır. Ancak, söz konusu bildirgede "komşularıyla sınır sorunu olan ülkelerin bu sorunu 2004 yılına kadar çözmeleri gerektiği, aksi takdirde Uluslararası Adalet Divanı'na gidilebileceği" belirtilmiştir. Ayrıca, GKRK'nın üyeliğine adadaki bölünmüşlüğü engel olmayacağı ancak, AB Bakanlar Konseyi'nin konuyu tam üyelik aşamasında tüm ilgili faktörleri göz önünde bulundurarak yeniden değerlendireceği şeklinde bir karar daha alınmıştır. Bu iki kararın yarattığı memnuniyetsizlik, Türkiye'nin kısa bir süre tereddüt yaşamasının ardından, aldığı yazılı güvenceden sonra Helsinki Zirvesi Sonuçlarını kabul etmesine yol açmıştır (AB Gen. Sür..., 2002: 108-109).

Kısacası Helsinki Zirvesi kararlarına göre, Türkiye'nin de diğer aday ülkeler gibi Katılım Öncesi Strateji imkanlarından faydalanması öngörülmüştür. Ayrıca, daha önceki Zirve sonuçları çerçevesinde siyasi ve ekonomik kriterler ile müktesebat uyumu için geliştirilecek ulusal programı da içerecek bir katılım ortaklığının Türkiye için de hazırlanması kararı alınmıştır (AB Gen. Sür..., 2002:109). Neticede Lüksemburg Zirvesi'nde genişleme süreci dışı bırakılan Türkiye'ye, Helsinki'de tam üyelik perspektifi resmen kazandırılmıştır. Dolayısıyla bu olumlu gelişme sonrası Türkiye-AB ilişkileri yeni bir döneme girmiştir.

Lüksemburg Zirvesi'nden Helsinki Zirvesi'ne kadar geçen iki yıllık zaman zarfında meydana gelen bazı gelişmelerin, Türkiye'nin adaylık statüsü kazanmasında

önemli katkıları olduğunu söyleyen Töre ve Öniş; bu gelişmeler içinde öncelikle Türkiye'nin gerek Balkanlarda (Kosova'daki uluslararası müdahale gücünde yer alması gibi) gerekse Kafkaslar'daki enerji kaynaklarının güvenliği çerçevesinde ortaya çıkan stratejik önemi ve buna bağlı olarak ABD'nin stratejik ilişkileri sebebiyle, Türkiye'nin genişleme sürecine verdiği açık desteğin önemli olduğunu belirtmektedirler. İkincisini, Yunanistan'ın Simitis hükümeti ile beraber ortaya çıkan, AB içinde Türkiye'ye karşı daha önceki sürekli vetocu tavrının yerini olumlu ve ılımlı bir tavrın alması olarak ifade eden Töre ve Öniş; bu tavır değişikliğinde Türkiye'nin Lüksemburg sonrası AB ile siyasi diyalogunun kesilmesi karşısında, muhtemelen Yunanistan'ın kendi güvenlik çıkarlarını ve Kıbrıs anlaşmazlığını Türkiye'nin Topluluk yörüngesinde kaldığı bir süreçte AB'nin teşvik, baskı ve disiplini ile çözebileceğini düşündüğünü belirtmektedirler. Son olarak ise, Abdullah Öcalan'ın yakalanması sonrasında bölücü terör tehdidinin bertaraf edilmesiyle, demokratikleşme yönünde açılımlar için gerekli olan atmosferin ortaya çıkmaya başlamasının bir başka önemli gelişme olduğunu vurgulayan ikili; nihayet iktisadi istikrarın gerçekleştirilmesine yönelik başta IMF olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlarla geliştirilen programların başarılı olabileceğine dair limit vermesinin de, AB'nin Türkiye'ye adaylık statüsünün verilmesinde önemli olduğunu kaydetmektedirler (Töre; 2001: 504-505; Öniş, 2001: 18).

Aslında dengeli bir değerlendirme yapıldığında; Türkiye'nin Helsinki Zirvesi sonrasında diğer 12 aday ülkeye göre hak ettiği bir statüyü elde edebildiğini ileri sürmek oldukça zordur. Zira AB, Türkiye'yi aday ilan etmiş ancak, 13 aday ülke arasında sadece Türkiye ile tam üyelik görüşmelerini başlatmamıştır. Buna karşılık Lüksemburg Grubu ülkeleri ile görüşmelere 31 Mart 1998'de; Helsinki Grubu ülkeleri olan Romanya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Slovakya ve Malta ile müzakerelere 15 Şubat 2000'de başlanmıştır. Halbuki Türkiye'nin, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana iktisadi, siyasi ve sosyal mevzuatını büyük ölçüde Batı Avrupa Ülkelerinden aldığı; ekonomik sistemini kısmen 1950'den itibaren, büyük ölçüde ise 1980 başından beri serbest piyasa ekonomisine dayandırıp, Dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinde olduğunu belirten Çarıkçı (2001: 342); Türkiye'nin AB ile GB'yi gerçekleştiren tek aday ülke olduğu dikkate alındığında,

diğer 12 aday ülke içindeki çoğu adaydan AB mevzuatına uyum konusunda daha avantajlı olduğunun söylenebileceğini kaydetmektedir.

Türkiye-AB ilişkilerinde Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'nin AB'ye adaylığının resmen ilan edilmesinin ardından yaşanan önemli bir diğer gelişme de, AB komisyonu tarafından Mart 2000'de diğer aday ülkeler için olduğu gibi Türkiye için de bir "Katılım Ortaklığı Belgesi"nin (KOB) hazırlanması olmuştur. Nitekim bu belge, her aday ülke gibi Türkiye için de katılım kriterlerini yerine getirmeye yönelik kısa ve orta vadeli öncelikleri ve bu önceliklere destek olabilecek AB mali programı ve onun koşullarını da belirtmektedir (Şen, 2003: 661). Buna göre, KOB'un ortaya koyduğu kısa ve uzun vadeli hedefler, hem siyasi hem de ekonomik alandaki Kopenhag Kriterleri'ni karşılamak zorunluluğu getiren taahhütleri içermektedir. Siyasi alanda KOB; insan hakları ifade ve örgütlenme özgürlüğünün tam anlamıyla sağlanması, işkencenin önlenmesi, insan hakları ihlalleri ile mücadele için yasal uygulamaların değiştirilmesi gibi bir dizi hedefi içine almıştır. Ayrıca KOB, yargının (devlet güvenlik mahkemeleri dahil) etkinlik ve işlerliğindeki iyileştirmeler, Türk vatandaşlarının ana dillerinde eğitim ile yine kendi dillerinde televizyon ve radyo yayını ile ilgili yasak getiren yasal mevzuatın kaldırılmasına yönelik reformların yapılmasını, MGK'nın hükümete bir danışma organı niteliğindeki Anayasal rolünün Avrupa Birliği üye ülkelerinin uygulamalarına uyumlulaştırılmasını, Güney Doğu'da devam etmekte olan Olağanüstü Halin kaldırılmasını, Kıbrıs sorununda BM genel sekreterinin çabalarını güçlü bir şekilde desteklemeyi de öngörmüştür.

Ekonomik alanda ise, Aralık 1999'da başlatılmış ve IMF ve Dünya Bankası ile üzerinde mutabık kalınmış enflasyonla mücadele ve yapısal reformların uygulanmasının sağlanması için özellikle kamu harcamalarının denetim altına alınması beklenmiştir. Ayrıca, mali sektör reformunun uygulanmasına süratle başlanması, tarımsal reformların sürdürülmesi, özelleştirmeye devam edilmesi, emeklilik ve sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğinin güvenceye alınması, ekonominin değişik sektörlerdeki mevzuat ve uygulamalarının AB müktesebatı ile uyumunun sağlanmasını talep etmektedir (www.euturkey.org). Dolayısıyla siyasi alanda daha liberal ve çoğulcu bir siyasi düzene işaret eden KOB; ekonomik alanda

ise popülizm, yolsuzluk ve kronik mali istikrarsızlığın önlendiği bir ortamda sürdürülebilir iktisadi büyümeyi mümkün kılan etkin ve düzenleyici bir devleti hedeflemektedir (Öniş, 2003: 6).

Bu gelişmelerin ardından, KOB'da yer alan önceliklerin hayata geçirilmesi konusundaki program ve takvimi gösteren belge olan Ulusal Program (UP), Türk hükümeti tarafından hazırlanıp, Mart 2001'de AB Komisyonu'na sunulmuştur. Konsey ve Komisyon raporlarında ise, UP'ye belli ölçüde olumlu bir yaklaşım sergilenmiştir. Bununla beraber, 13 kasım 2001'de yayınlanan Dördüncü İlerleme Raporu'nda, UP'nin AB'ye giriş amaçlı olmaktan ziyade; ulusal kalkınma stratejisini belirleyen bir belge gibi görülmediğini işaret eden Karluk (2002:694); AB'ye uyum için ulusal mevzuatta beklenen değişiklik yapma iradesinin bu belgede bulunmadığı şeklinde de bir değerlendirme yapıldığını söylemektedir. Yine Rapor'da Türkiye'nin bazı alanlarda ilerleme kaydettiği ancak, katılım müzakerelerini başlatmasının ön şartı olan Kopenhag siyasi ve ekonomik kriterlerini henüz karşılamadığı belirtilmiştir (AB Gen. Sür...., 2002: 113). Bu çerçevede, TBMM'de 3 Ekim 2001 tarihinde insan hakları ve temel özgürlüklerin güçlendirilmesine yönelik anayasal değişikliklerin memnuniyetle karşılanmasına rağmen; bu alandaki reform çalışmalarının sürdürülmesinin Türkiye ile müzakereleri başlatmak için son derece önemli olduğunun da altı çizilmiştir. Nitekim UP'nin resmen onayının ardından AB müktesebatına uyum çerçevesinde otuz dört maddelik bir Anayasa değişikliği gerçekleştirilmiştir. Bunu daha sonra yapılan değişikliklerin Türk Hukuk mevzuatında yerini alabilmesi için uyum kanunlarının çıkarılması takip etmiştir. Bu yöndeki reform çabaları Ağustos 2002'de daha da ileri bir ivme kazanmış ve içinde idam cezasının kaldırılmasının da dahil olduğu on üç maddelik AB Uyum Yasa Teklifi, Parlamento'nun iç ve dış kamuoyunda herkesi şaşırtan bir çalışması sonrasında yasalaşmıştır (www.ntvmsnbc.com).

Türkiye'nin tam üyelik yolundaki çabalarının bu yasal değişikliklerle ivme kazanmasında, Aralık 2001'de Belçika-Laeken Zirvesi'nden çıkan olumlu neticenin de önemli payı olmuştur. Nitekim Zirve'de, Türkiye açısından iki önemli sonuç çıkmıştır. Buna göre, ilk kez bir AB zirvesinde devlet ve hükümet başkanlarının ona-

yını taşıyan resmi bir belgede, Türkiye'nin son dönemde gerçekleştirdiği Anayasa değişiklikleriyle katılım yönünde öngörülen siyasi kriterleri yerine getirmede önemli bir ilerleme kaydettiği ve katılım müzakerelerinin başlatılması perspektifine yaklaştığı bildirilmiştir (AB Gen. Sür...., 2002: 114). Ayrıca Zirve'de kabul edilen ek bildiride, 2004 yılında gerçekleştirilecek Hükümetlerarası Konferansın hazırlıklarının mümkün olduğu kadar geniş tabanlı ve şeffaf olabilmesi için bir Konvansiyonun oluşturulmasına karar verildiği de vurgulanmıştır. Ayrıca, Birliğe aday tüm ülkelerin de söz konusu Konvansiyona katkıda bulunacağını altı çizilmiştir (Avrupa Birliği Nedir?, 2002: 5).

Bu gelişmelerin ardından 21-22 Haziran 2002 tarihlerinde gerçekleştirilen Sevilla Zirvesi'nde de; Türkiye'nin geçtiğimiz dönemde gerçekleştirdiği reformları memnuniyetle karşılanmış; Katılım Ortaklığı Belgesi'nde tanımlanan önceliklerin yerine getirilmesi yönündeki çabaların desteklendiği belirtilmiştir. Böylece, istenen siyasi ve ekonomik reformların hayata geçirilmesi, diğer aday ülkelere uygulanan aynı ilke ve kriterlere uygun olarak Türkiye'nin katılım olasılığını ortaya çıkaracağı vurgulanmıştır (İKV AB Gen. Sür...., 2002: 114).

Ancak bütün bu gelişmeler karşısında artan beklentiler, Ekim 2002 Türkiye İlerleme Raporu ve AB adaylığına ilişkin özet değerlendirmeler ile geleceğe dönük önerileri içeren Strateji Belgesi'ne, Türkiye'nin istediği tarzda yansımamıştır. Zira Beşinci Düzenli İlerleme Raporu da, geçmiş raporlardaki gibi yine reformların pratik uygulamasının önemine vurgu yaparak, eksiklikler bulunduğu çeşitli alanlarda ayrıntılı değerlendirmelere yer vermiştir. Eleştirilerinde oldukça yumuşak bir üslup takınan Komisyon Raporu, Türkiye'de yapılan reformlar ve atılan adımlardan övgüyle söz edip, özellikle siyasi kriterlerin henüz tam anlamıyla yerine getirilmediğini ifade etmiştir (www.ikv.org.tr). Diğer yandan, hem resmi makamlar hem de sivil kuruluşlar, 2002 İlerleme Raporu ve Strateji Belgesi'ni bu haliyle katılım müzakerelerinin başlama aşamasına gelen bir aday ülke için gerektiği kadar yapıcı ve cesaret verici bulmamıştır. Nitekim, her iki belgede de önemli tespitler yapıldığını kabul etmekle birlikte, Türkiye'nin son bir senede kaydettiği önemli siyasi ve ekonomik reformlarla müktesebat uyumu çalışmalarının hak ettiği karşılığı

almadığına işaret etmişlerdir. Ayrıca komisyonun söz konusu belgelerde Türkiye'nin tam üyeliğinin bundan sonraki aşamasıyla ilgili olarak, kısıtlı bir çerçevede tavsiyelerde bulunduğu (GB'nin geliştirilmesi, müktesebatın analitik inceleme sürecinin derinleştirilmesi ve Türkiye'ye verilen mali yardımların attırılması) fakat, somut bir perspektif sunulmadığına da vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin katılım müzakerelerinin başlaması ile ilgili esas kararın 12-13 Aralık 2002'de Kopenhag Zirvesi için toplanacak olan ve AB'nin en üst siyasi karar organı olan AB Konseyi tarafından verileceğinin her vesile ile dile getirilmesi, bu konudaki önemli bir beklentiyi de açığa vurmuştur.

1.5. Son Gelişmeler

2002 yılı itibariyle Türkiye, Kopenhag Siyasi Kriterleri doğrultusunda, yukarıda bahsedilen reformların dışında, pek çok sorunlu alanda da bir dizi aşama ve yenilik kaydetmiştir. Buna göre:

- Milli Güvenlik Kurulu 30 Mayıs 2002 tarihinde, Güneydoğudaki iki ilde olağanüstü halin kaldırılmasını tavsiye etmiştir. TBMM bu tavsiyeye uymuş ve 30 Temmuz 2002 tarihinde, söz konusu iki ilde olağanüstü hal uygulaması sona erdirilmiştir. Milli Güvenlik Kurulu, geri kalan iki ildeki olağanüstü halin yıl sonu itibariyle kaldırılmasını da tavsiye etmiştir.
- Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası tarafından desteklenen ekonomik reformların uygulanmasına devam edilmiştir. Bu husus, Türk ekonomisinin istikrarına katkı sağlamıştır. Bankacılık sektörü bir yeniden yapılandırma süreci geçirmiştir ve enerji, telekomünikasyon ve tarım sektörlerinde reform çalışmaları devam etmiştir. Bununla birlikte, özelleştirme konusunda önemli bir ilerleme sağlanmamıştır.
- Ağustos 2002'de TBMM, 3 Kasım 2002 tarihinde erken seçim yapılmasına karar vermiştir.

- Türk hükümeti, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulmaya yönelik çabalarını desteklemeye devam ettiğini ilan etmiştir.
- Aralık 2001'de Kıbrıs'taki iki toplum lideri, kapsamlı bir çözüm bulma amacıyla doğrudan görüşmelere başlamıştır.
- Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmektedir. İki Dışişleri Bakanı, Mart 2002 tarihinde Ege konusunda araştırıcı mahiyette görüşmelere başlamış bulunmaktadır. Gelişmelere rağmen, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının bir parçası olarak AB önderliğindeki operasyonlarda NATO kaynaklarının kullanılmasına dair kararlara Türkiye'nin katılımı sorunu, çözümsüzlüğünü korumaktadır.
- Anayasa Mahkemesi, terörist bir örgütle bağlantısı olduğu iddiasına dayanarak, HADEP hakkında adli kovuşturmaya devam etmiştir.
- Ülke çapında bir çok öğrenci, üniversitelerde Kürtçe'nin seçmeli ders olarak okutulması talebiyle dilekçe vermiştir. Bazı üniversitelerde dilekçeler kabul edilirken, bazılarında dilekçelerin sunulmasına izin verilmemiştir. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK), üniversite rektörlerine, dilekçe sahiplerine disiplin müeyyidesi uygulanmasına yönelik uyarılar göndermiştir. Pek çok ilde bazı öğrenciler Devlet Güvenlik Mahkemesi savcılarınca ceza kovuşturmasına tabi tutulmuştur. Bir çok dava beraat ile sonuçlanmıştır. (Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu, 2002: 11).

Bütün bunlara rağmen Türkiye'nin daha farklı bir statüde bekletilmesinde, sadece ekonomik faktörler (Türkiye'nin büyük nüfusu, ekonomik gelişme seviyesi v.b.) ve siyasi etkenlerin (özellikle 1990 başlarından itibaren daha dikkatle gözlenen demokratikleşme ve insan hakları alanındaki Türkiye'nin durumu) değil; aynı zamanda belli ölçüde kültürel sebeplerin de olduğu belirtilmektedir (Şen, 2002: 660-661). Bu anlamda Avrupa'da, hala belli bir kesimin Türkiye'ye olan bakışında, içimizden mi (insider) yoksa dışımızdan mı (outsider) ikileminde olduğunu

söyleyebiliriz. Aslında kültürel faktörler, AB'nin ne temel anlaşmalarında ne de tam üyelikle ilgili oluşturulan süreçlerde yer almamıştır. Ancak az sayıda da olsa bazı siyasi figürler, resmi dokümanlarda yer almayan bu unsurlara vurgu yapmaktan da kendilerini alamamışlardır. Ancak yine de Batı entelektüellerinin büyük bir çoğunluğu, hem Türkiye'nin Avrupa'ya ait olduğunda hem de tam üyeliğe ehil olduğunda tereddüt göstermemektedirler. Ayrıca Türkiye'nin tam üyeliğinin sadece Türkiye'ye değil, aynı zamanda Avrupa'ya da büyük faydalar sağlayabileceğini, demokratik ideallere bağlı bir Müslüman ülke olarak medeniyetler barışına önemli katkıda bulunabileceğini düşünenler de azımsanmayacak seviyededir.

Kısacası, bu çalışmanın da sınırını oluşturan Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi, bir taraftan bir sonraki genişlemesinde yer alan ülkelerin giriş tarihlerini kesinleştirmesi bakımından tarihi bir öneme sahipken; diğer taraftan da Türkiye için tam üyelik yolunda katılım müzakereleri başlatan bir tarihin alınıp alınamaması bakımından da farklı bir önem taşımaktadır. Nitekim Zirve'nin ardından yayınlanan sonuç bildirisinde 3.madde, ilk bahsedilene yer vermektedir: (...) "Bugün, (Güney) Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya ile bu sürecin tamamlanmasında tarihi ve benzeri görülmemiş bir dönüm noktasına gelinmiştir. Birlik bu ülkelerin 1 Mayıs 2004 itibariyle üye olmalarını beklemektedir." AB bu on ülkenin dışında Bulgaristan ve Romanya için ise, müzakereleri tamamlamalarını takiben 2007 yılında üye olabileceklerine yönelik hedefi teyit etmiştir (www.ikv.org.tr). Zirve sonuç bildirisinin 18, 19 ve 20. paragrafları ise, Türkiye ile ilgilidir. 18. paragraf tıpkı İlerleme Raporu'nda yer aldığı gibi, önce gerçekleştirilen reformlarla ilgili memnuniyetini ifade ettikten sonra Kopenhag kriterlerine atıfta bulunarak, özellikle siyasi kriterlerin gerçekleştirilmesi gereğine "... üyeliğin gerçekleşmesi için aday ülkenin demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıkların korunmasına saygıyı sağlayacak istikrarlı kurumları yerleştirmesi gerektiğini hatırlatmaktadır" ifadesi ile yer vermiştir. 19. paragraf ise, Türkiye'nin merakla beklediği müzakere tarihi konusunda şartlı bir tarih vermeyi benimsemiştir. Bu konuda "eğer Aralık 2004'teki Avrupa Konseyi, Komisyon raporu ve tavsiyesi üzerine Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterlerini karşıladığına karar verirse; Avrupa Birliği, Türkiye ile katılım müzakerelerini

geciktirmeksizin başlatacaktır" demektedir. 20. paragrafta ise Konsey, Komisyonu Türkiye'nin katılım stratejisini güçlendirecek öneriler sunmaya çağırmakta, AB-Türkiye arasındaki GB'nin derinleştirilmesini istemekte ve Türkiye'ye katılım öncesi mali yardımın önemli ölçüde arttırılacağını ifade etmektedir. Kıbrıs konusunda ise, paragraf 10'da Avrupa Konseyi'nin tam üyelik için tercihinin birleşik bir Kıbrıs'tan yana olduğu ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'nin önerileri doğrultusunda 28 Şubat'a kadar kapsamlı bir çözüme ulaşılması için müzakerelere devam edilmesini; paragraf 12'de ise, çözümsüzlük halinde Komisyon'un önerisini dikkate alarak Konsey olarak aksine bir karar alınmadığı takdirde, Topluluk mükteşebatının Ada'nın kuzeyine uygulanmasını askıya alma kararını aldığını ifade etmiştir (www.ikv.org.tr).

Diğer yandan Ferai Tınç, 28 Nisan 2003 tarihli Hürriyet'teki yazısında; Avrupa Birliği'nin genişlemeden sorumlu komiseri Günter Verheugen'in, Türkiye-AB Ortaklık Konseyi toplantısında, tam üyelik tarihinden söz etmesinin önemli bir işaret olduğunu belirtmektedir. Tınç, Verheugen'in 14 Nisan toplantısında, 2004 yılı sonuna kadar Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesi ve Kıbrıs sorununda ilerleme kaydedilmesi halinde, Türkiye ile 2005'in ikinci yarısında görüşmelere başlanacağını ve 2011-2012'de tam üyeliğin gerçekleşebileceğini söylemesinin, bir tesadüf ya da kişisel bir değerlendirmenin ötesinde, Brüksel'in görüşünü yansıttığını ifade etmektedir. Dolayısıyla geline son noktada, Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'nin ısrarına rağmen tarih vermeyen Brüksel, ilk kez Türkiye'nin tam üyeliği konusunda bir tarih telaffuz etmektedir.

2004 tarihi itibarıyla de, AB Komisyonu'nun Genişlemeden Sorumlu Üyesi Günther Verheugen, yukarıda bahsedilen ve bundan tam bir yıl önce söylediği sözleri yineleyerek; Türkiye'nin reform sürecini sürdürmesi için cesaretlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Verheugen, Alman özel televizyonu Phoenix'e yaptığı açıklamada, Türkiye'nin Avrupa perspektifinin geri alınmaması uyarısında bulunarak, "Bu perspektifin geri alınması, Türkiye'deki reform sürecinin sonu olabilir. Türkiye, reform sürecini sürdürmesi için cesaretlendirilmeli" şeklinde açıklama yapmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin modern, hukuk devleti kurallarına dayalı

ve liberal bir demokrasi yolunda cesaretlendirilmesi gerektiğini kaydeden Verheugen, "Türkiye şimdi bu yola girdi. Bu, Türkiye'den yıllardan bu yana istediğimiz bir şey. Türkiye'ye, iskemleyi kapının önüne koyma seçeneğimiz olduğunu sanmıyorum" demektedir. Alman Phoenix'e konuşan Günther Verheugen, son olarak, Türkiye'ye yaklaşık 40 yıldan bu yana üyelik vaadi verildiğine dikkat çekerek, AB'nin 15 eski üye ülkesinin, komisyonun raporunun olumlu olması durumunda Türkiye ile bir an önce üyelik müzakerelerine başlamayı da taahhüt ettiklerini hatırlatmaktadır. Verheugen, Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak da "Ada'da kısa süre içinde yeniden referandum yapılacağını sanmıyorum, çünkü Rumların 'hayır' demelerinin nedenleri henüz giderilmedi. Bu nedenler, ancak Türkiye'nin çok büyük tavizler vermesiyle giderebilir. Bu ülke de bunu yapacak durumda değil" şeklinde görüş belirtmektedir (www.abhaber.com).*

Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak ise AB Konseyi, 2004'te Güney Kıbrıs'ın AB'ye katılımını düzenleyen mevzuatın 10. Protokolünün 2. maddesinde belirlenen rejime ilişkin Kıbrıs ile ilgili bir yönetmelik benimsemiştir. Yönetmelik, adada Kıbrıs Cumhuriyeti hükümetinin denetime sahip olduğu ve sahip olmadığı (yeşil hat) alanlarda AB hukukunun hangi koşullarının, ne şekilde uygulanacağını düzenlemektedir. AB Konseyi'nden söz konusu yönetmelikle ilgili yapılan açıklamada, "yeşil hattın" AB'nin dış sınırını oluşturmaması nedeniyle, bu alanda mal, hizmet ve kişilerin serbest dolaşımıyla ilgili özel uygulamalara gereksinim olduğu belirtilmektedir. Bu çerçevede de yönetmeliğin amacı, adada Kıbrıs Cumhuriyeti hükümetinin etkin yönetimi altında olan ve olmayan alanlar arasında ticaret ve diğer etkinlik alanlarını düzenlemek ve uygun standartların her iki alanda da korunmasını sağlamaktır. Bu kapsamda benimsenen yönetmelikte başlıca şu maddeler yer almaktadır:

- Kişilerin serbest dolaşımı: Yönetmelikte, AB Konseyi'nin Kıbrıs Cumhuriyeti hükümetinin meşru kaygılarını dikkate aldığı ancak, AB vatandaşlarının AB içinde serbest dolaşım haklarının teminatının esas olduğu belirtilmektedir. Bu çerçevede,

* Bilindiği gibi 24 Nisan 2004 tarihinde Annan Planı çerçevesinde Kıbrıs'ta, adanın her iki yanında referandum gerçekleştirilmişti. Kuzey Kıbrıs Türk Kesiminden Plana evet çıkmasına rağmen; Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nden ise hayır sonucu çıkmış ve adada yine kalıcı bir çözüme gidilememişti.

yeşil hatta kişilerin geçişlerinin denetimi için asgari kuralların düzenlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

- Malların serbest dolaşımı: Yönetmelik, malların gümrük vergisine tabii olmadan iki bölge arasında serbest dolaşımının Kıbrıs Cumhuriyeti hükümetinin etkin denetimi altında olan alanlarda uygulanabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda da yönetmelik, malların Kıbrıs Cumhuriyeti hükümetinin etkin kontrolü olmayan alanlarda üretimi ile ilgili çeşitli koşullar getirmektedir. Malların serbest dolaşımı ile ilgili maddelerin tamamen uygulanması ise yönetmeliğin benimsenmesini takip eden iki ay içinde AB Komisyonu tarafından belirlenecek ve adanın özel durumunu dikkate alan kurallar çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

- Gözden geçirme ve denetim: Yönetmelik, uygulama ile ilgili AB Komisyonu'nun AB Konseyi'ne sunacağı yıllık raporlar çerçevesinde gözden geçirme ve denetim mekanizması oluşturulmasını da öngörmektedir.

Ayrıca AB Konseyi, AB Komisyonu'na, Kıbrıs Türk kesiminin adadaki tecridini sona erdirecek ve Kıbrıs Türk kesiminin ekonomik kalkınmasını destekleyerek adanın birleşmesini kolaylaştıracak önlemleri içeren kapsamlı öneriler hazırlaması çağrısında da bulunmuştur. Konsey, Komisyon tarafından hazırlanacak önerilerde özellikle adanın ekonomik bütünleşmesinin sağlanması ve iki kesim arasında ve adanın tümü ile AB arasında diyalogun artırılması konularına öncelik verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca AB Konseyi, adanın birleşmesi halinde Kuzey Kıbrıs'a verilmesi öngörülen 259 milyon €'nun da bu amaçlar dahilinde kullanılmasını önermiştir (TÜSİAD AB Temsilciliği 3-10 Mayıs 2004 tarihli Bülteni).

Kıbrıs ile ilgili bu gelişmeler olurken; Verheugen son olarak, TBMM tarafından 7 Mayıs 2004 tarihinde kabul edilen anayasa değişikliklerinin, Kopenhag Siyasi Kriterlerinin karşılanmasında Türkiye'nin kararlılığını gösteren önemli bir adım olduğunu belirtmiştir. Bu reform paketinde, yargı, sivil-asker ilişkisi, basın özgürlüğü, kadın-erkek eşitliği gibi pek çok alana dair düzenlemenin olduğunu ve

AB Komisyonu'nun bu alanlarda yapılan tüm değişikliklerden duyduğu memnuniyeti belirten Günter Verheugen; özellikle DGM'lerin kaldırılması ve MGK temsilcisinin YÖK'te temsiline son verilmesinin çok önemli değişiklikler olduğunu vurgulamıştır. AB Komisyonu'ndan yapılan açıklamada ise, Türkiye'nin önümüzdeki dönemde Kopenhag Siyasi Kriterlerinin geri kalan bölümünü tamamlamak ve reformları uygulamaya geçirmek için elinden geleni yapması gerektiği belirtilmiştir (TÜSİAD Brüksel AB Temsilciliği 3-10 Mayıs 2004 tarihli bülten).

Kısacası Kopenhag Zirvesi sonrasında Türkiye, bu şartlarla tam üyelik yolunda katılım müzakerelerinin açılması bakımından önemli bir noktaya gelmiştir. En önemlisi de; yaklaşık kırk yıldır takip ettiği AB entegrasyonu politikasında, önündeki temel zorlukların ekonomik olmaktan ziyade siyasi olduğunu daha net görmüştür.

